



“1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia



LUNDS
UNIVERSITET

Lund University



*Institutul
Limbii Române*

Romanian Language Institute, Bucharest

SWEDISH JOURNAL OF ROMANIAN STUDIES

Vol. 8 No 1 (2025)



ISSN 2003-0924

The cover photo was taken by Gabriela Chiciudean on July, 4th, 2021 and represents the Șureanu glacial mountain lake, Alba County, Romania.

The editorial activities undertaken by Associate Editor Lucian Vasile Bâgiu for this issue included a visit to *Dimitrie Cantemir* Christian University, Bucharest, Romania, which was partially funded through Order no. 4067/28.03.2024 issued by the Romanian Ministry of Education, and a training programme to *Charles* University in Prague, Czechia, which was funded by Executive Agency for Higher Education, Research, Development and Innovation Funding (UEFISCDI), through PN-IV-P2-2.2-MC-2024-0071, contract MC 261 from 22/11/2024.

SWEDISH JOURNAL OF ROMANIAN STUDIES

Vol. 8 No 1 (2025)

ISSN 2003-0924

Table of contents

Editorial	6
Introduction for contributors to Swedish Journal of Romanian Studies	8
Literature	
<i>Romanița Constantinescu,</i> „Nu credeam să-nvăț a muri vreodată” - „Quando io crederò imparare a vivere, e io imparerò a morire”. O paralelă între Eminescu și Leonardo / “I never thought that I would learn to die” – “Quando io crederò imparare a vivere, e io imparerò a morire”. A parallel between Eminescu and Leonardo	11
<i>Maria-Corina Dimitriu,</i> Eminescu, membru al Junimii. Posturi eminesciene în cadrul cenaclului / Eminescu, member of Junimea. Postures of Eminescu within the cenacle	32
<i>Alexandra Olteanu,</i> Capitalul cultural, circuitul consumerist al literaturii și secularizarea istoriei. Apariția romanului istoric românesc / Cultural capital, the consumerist cycle of literature, and the secularization of history: the emergence of the Romanian historical novel	44
<i>Raluca Georgiana Babii,</i> Sadoveanu și modelul Turgheniev în romanul sentimental <i>Însemnările lui Neculai Manea</i> / Sadoveanu and the Turgeniev model in the sentimental novel <i>The notes of Neculai Manea</i>	60
<i>Nicoleta Ifrim,</i> Scenarii ale „relocării” identitare în scriitura egografică a lui Bogdan Suceavă – „Memorii din Biblioteca Ideală”. Prolegomene la o estetică non-euclidiană a literaturii / Identity „relocation” scenarios in Bogdan Suceavă’s ego-graphic writing – „Memorii din biblioteca ideală”/ „Memoirs from an ideal library”. Prolegomena to a non-euclidean aesthetics of literature	77
Translation Studies	
<i>Delia Georgeta Căpușă,</i> Integrarea conceptelor: un instrument pentru viitorii traducători de poezie / Conceptual integration: a tool for future poetry translators	89
<i>Daniel Dejica, Adriana Toma,</i> Exploring the impact of mental translation on communicative language teaching and learning in Romanian schools	103

<i>Andra-Iulia Ursa,</i> Modernizing the Divine Book. Translation strategies and language evolution in the Bible across English and Romanian	110
<i>Felix Nicolau,</i> El descaro del traductor. Análisis de unas traducciones literarias del rumano al español. Consideraciones traductológicas / The translator's brazenness. Analysis of some literary translations from Romanian into Spanish. Translation Studies considerations	130
Linguistics	
<i>Valerica Sporiş,</i> Textele funcţionale în manualele de RLS: studiu comparativ / Functional texts in RFL textbooks: a comparative study	142
Anthropology	
<i>Gabriela Bodea,</i> Loialitatea ca autenticitate social-culturală şi economică: transpuneri în oglinzi temporale / Loyalty as social-cultural and economic authenticity: transpositions in temporal mirrors	154
History	
<i>Attila Carol Varga,</i> Elites, minorities and national discourse in Mountain Banat in the 20 th century	170
Cultural Studies	
<i>Arleen Ionescu, Dumitru Tucan,</i> Representations of the Romanian Holocaust in testimonial literature and films: from trivialization, denial to working through the past (part 1)	180
Book reviews	
<i>Alba Diz Villanueva,</i> Autoimagen de Mircea Cărtărescu en España, por Mihai Iacob / Self-image of Mircea Cărtărescu in Spain, by Mihai Iacob	211
Contributors	214

The Editorial Board of *Swedish Journal of Romanian Studies* used the anti-plagiarism software <https://sistemantiplagiat.ro/> provided by 1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia, Romania to determine the originality of all manuscripts.

Editorial

Identity is a topic that has been explored by researchers throughout all epochs and over the centuries. One's sense of being and belonging to a community is an innate desire that reflects the person's evolutionary path. Writing is one of the forms of expression where a personal quest meets a private way of exploration. The *Swedish Journal of Romanian Studies* invites scholars worldwide to express their epistemological quests in a highly prestigious and academic environment, encouraging discussions and debates on issues concerning human awareness. The current issue puts forward a unique framework of addressing the question of identity, be it Romanian identity located within universal history or Jewish identity and resilience during the Second World War, tackling various research areas which were grouped into six sections (literature, translation studies, linguistics, anthropology, history and cultural studies) and a section of book reviews where Mihai Iacob's book engaging with Mircea Cărtărescu's reception in Spain is analysed.

Connecting national and international forms of art, Romanița Constantinescu, from the University of Bucharest, Romania, and Heidelberg University, Germany, starts the *Literature* section and explores a correspondence between the opening line of Mihai Eminescu's poem, *Ode (in Sapphic metre)*, and Leonardo da Vinci's laconic aphorism: *When I believe I am learning to live, I will learn how to die*. Focusing on Mihai Eminescu's personality, Maria-Corina Dimitriu, from *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași, examines the social context within which the poet lived and worked as a member of the *Junimea* Literary Circle, employing a recent theoretical framework on literary forms of sociability.

History and literature merge into the form of the historical novel, a shared genre. Alexandra Olteanu, from *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași, reflects on the consumerist cycle of literature and the secularization of history in Romania, discussing the emergence of the Romanian historical novel. Shifting the readers' attention to the sentimental novel, Raluca Georgiana Babii, from *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași, highlights the importance of Turgenev's character archetype within the evolution of the Romanian sentimental novel before the First World War, analysing the Slavic influence on Mihail Sadoveanu's short story, *Neculai Manea's Notes*. Nicoleta Ifrim, from *Dunărea de Jos* University of Galați, discusses the concept of identity through "relocation" scenarios in Bogdan Suceavă's ego-graphic writing, *Memoirs from an Ideal Library*, thus closing the section.

The issue continues with the *Translation Studies* part, which begins with Delia Georgeta Căpurdija, from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, who proposes a theoretical instrument for young translators who engage in translating poetry. Her approach targets a teaching method using conceptual integration. Daniel Dejica, from the Politehnica University of Timișoara, and Adriana Toma, from West University of Timișoara, conducted a research investigation into the impact of mental translation on communicative language teaching and learning in Romanian schools. Andra-Iulia Ursa, from *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, examines the translation and retranslation of the Bible in both English and Romanian, with a focus on the strategies used to adapt the sacred text for contemporary readers. Returning to literature, Felix Nicolau, from the University of Granada, Spain, reconsiders certain stages in the history of translation studies, providing a mini-synthesis of translations of Romanian literature into Hispanic literature and concluding with analyses of the translation of some literary texts from different periods of Romanian literature.

Linguistics includes a comparative study of functional texts in the textbooks concerning Romanian as a Second Language. Emphasizing the importance of systematically teaching functional texts, Valerica Sporiș, from *Lucian Blaga* University of Sibiu, advances innovative

solutions for the development of this field. *Anthropology* launches a perspective on reality through social-historical and economic landmarks and arguments induced by the concept of loyalty. Gabriela Bodea, from *Babeş-Bolyai* University Cluj-Napoca, approaches the idea of loyalty from multiple perspectives, namely dynastic, social-identity, religious, and divided, assigning to it meanings with paradigmatic potential. Focusing on the work of Cornel Grofşorean and its impact on scientific studies of Banat society during the interwar period, Attila Carol Varga, from *George Bariţiu* Institute of History in Cluj-Napoca, features the *History* section. *Cultural Studies* includes a cartography of Romanian and foreign literary works and films on the Holocaust in Romania, published and produced in the post-1945 period. Arleen Ionescu and Dumitru Tucan, from the West University of Timişoara, trace in their research testimonials of the trivialization, denial, and then assumption and acceptance of the past realities of the Holocaust in Romania. The first part of their work follows the chronology of published works on what happened before, during and after the Second World War in Romania. Lastly, Alba Diz Villanueva, from *Complutense* University of Madrid, Spain, maps a review of Mihai Iacob's book, *Cărtărescu. Ala Izquierda, Autoimagen de Mircea Cărtărescu en España (1993-2018)* [*Cărtărescu. Left Wing. Self-image of Mircea Cărtărescu in Spain (1993-2018)*].

Honoured to include such diverse and complex articles and reviews, we would like to express our gratitude to all the contributors to this issue. Academic excellence is owed to the highly professional and qualitative work of our thirty peer-reviewers from Germany, Israel, Cyprus, Romania, and the authors from renowned university centres in Germany, Croatia, Spain, and Romania. The international recognition of the journal also reflects the constant and invaluable contributions of the permanent members of the scientific advisory board, who come from Germany, Spain, the Czech Republic, the Slovak Republic, Sweden, and Romania. *Swedish Journal of Romanian Studies* is published in collaboration with Lund University, Sweden, Granada University, Spain, *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania, and the Romanian Language Institute, Bucharest, and welcomes contributions from scholars worldwide.

Bianca-Maria Bucur

Introduction for contributors to Swedish Journal of Romanian Studies

Focus and Scope

Swedish Journal of Romanian Studies (Centre for Languages and Literature, Lund University, Sweden / Centre for the Research of the Imaginary *Speculum*, 1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia, Romania / University of Granada, Spain / Romanian Language Institute, Bucharest) publishes studies about Romanian language, literature, theatre and film, cultural studies, translation studies, education, anthropology, history as well as research seminars and reviews of works within these fields. It welcomes articles that focus on case studies, as well as methodological and/or theoretical issues.

Swedish Journal of Romanian Studies is a new forum for scholars that sets and requires international high quality standards. The journal accepts papers written in Romanian or English, as well as in French, Italian, Spanish, and Portuguese.

Peer Review Process

SJRS has a two stage reviewing process. In the first stage, the articles and studies submitted for publication need to pass the scrutiny of the members of the editorial committee. The studies accepted in this stage are then undergoing a double blind review procedure. The editorial committee removes all information concerning the author and invites external scholars (whose comments are paramount for the decision of accepting for publication or not) to act as anonymous reviewers of the material. Neither the identity of the author, nor that of the reviewer is disclosed. The comments and recommendations of the anonymous reviewers are transmitted to the authors.

Open Access Policy

This journal provides immediate open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge.

Indexation

SJRS is covered by SCOPUS, EBSCO, ERIH PLUS, DOAJ, CEEOL, Index Copernicus, Ulrichsweb: Ulrich's Periodicals Directory, and MLA Directory of Periodicals.

Editorial Staff

Dr. Verner Egerland – editor-in-chief, Centre for Languages and Literature, Lund University, Sweden

Dr. Lucian Vasile Bâgiu – associate editor, 1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia, Romania

Dr. Felix Nicolau, University of Granada, Spain / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania – editor

Dr. Andra Iulia Ursa, 1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia, Romania – editor (proofreading, copyediting & layout for English)

Bianca Maria Bucur Tincu, 1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia, Romania – editor (proofreading, copyediting & layout for English)

Dr. Gabriela Chiciudean, 1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia, Romania – scientific copy editor for Romanian

Scientific Advisory Board

Alina Bako, *Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania
Diana V. Burlacu, Leipzig University, Germany / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania / *Babeş-Bolyai* University, Cluj-Napoca, Romania
Iosif Camară, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iaşi, Romania
Ruxandra Cesereanu, *Babeş-Bolyai* University, Cluj-Napoca, Romania
Adrian Chircu, *Babeş-Bolyai* University, Cluj-Napoca, Romania
Daiana Cuiabus, *Babeş-Bolyai* University, Cluj-Napoca, Romania / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania
Cătălin Ghiţă, University of Craiova, Romania
Jarmila Horakova, *Charles* University in Prague, Czech Republic
Liviu Lutaş, *Linnaeus* University, Sweden
Marius Miheţ, *Comenius* University, Bratislava, Slovak Republic / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania / University of Oradea, Romania
Angelo Mitchievici, *Ovidius* University of Constanţa, Romania
Anna Oczko, Jagiellonian University, Krakow, Poland
Roxana Patraş, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iaşi, Romania
Victoriano Pena Sanchez, University of Granada, Spain
Antonio Rafael Rubio Flores, University of Granada, Spain
Chris Tănăsescu, Global Literary Studies Research Lab, Spain
Adrian Tudurachi, Romanian Academy, *Sextil Puşcariu* Institute of Linguistics and Literary History, Cluj-Napoca, Romania
Dragoş Varga, *Lucian Blaga* University of Sibiu, Romania

Reviewer Board for this issue

Laura Bădescu, Romanian Academy, *G. Călinescu* Institute of Literary History and Literary Theory, Bucharest, Romania
Iulian Boldea, *George Emil Palade* University of Medicine, Pharmacy, Science, and Technology of Târgu Mureş (UMPhST), Romania
Diana V. Burlacu, Leipzig University, Germany / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania / *Babeş-Bolyai* University, Cluj-Napoca, Romania
Diana Câmpian, *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania
Laura Mariana Cismaş, West University of Timişoara, Romania
Ela Cosma, Romanian Academy, *George Bariţiu* Institute of History, Cluj-Napoca, Romania
Mihaela Cozma, West University of Timişoara, Romania
Roxana Maria Creţu, West University of Timişoara, Romania
Carmen Dimitriu, Tel Aviv University, Israel / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania
Anca Otilia Dodescu, University of Oradea, Romania
Ionuţ Geană, University of Bucharest, Romania / *Iorgu Iordan - Alexandru Rosetti* Institute of Linguistics, Romanian Academy, Bucharest, Romania
Cristina Gherman, Technical University of Civil Engineering, Bucharest, Romania
Veronica Grecu Bălan, *Vasile Alecsandri* University of Bacău
Daniela Hăisan, *Ştefan cel Mare* University of Suceava, Romania
Crina Herţeg, *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania
Florin Lobonţ, West University of Timişoara, Romania
Doris Mironescu, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iaşi, Romania
Emanuel Modoc, Romanian Academy, *Sextil Puşcariu* Institute of Linguistics and Literary History, Cluj-Napoca, Romania
Marius Nica, Petroleum-Gas University of Ploieşti, Romania
Antonio Patraş, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iaşi, Romania
Alina Nicoleta Pădurean, *Aurel Vlaicu* University of Arad, Romania

Ana Magdaleana Petraru, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași, Romania
Daniela Petroșel, *Ștefan cel Mare* University of Suceava, Romania
Ion Pop, Romanian Academy
Valeriu Stancu, *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași, Romania
Patricia Șerbac, *George Emil Palade* University of Medicine, Pharmacy, Science, and Technology of Târgu Mureș (UMPhST), Romania
Coralia Telea, *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania
Iulian Toma, University of Nicosia, Cyprus
Ottmar Trașcă, Romanian Academy, *George Barițiu* Institute of History, Cluj-Napoca, Romania
Ligia Tudurachi, Romanian Academy, *Sextil Pușcariu* Institute of Linguistics and Literary History, Cluj-Napoca, Romania

Section Editors

History, Theatre, Film:

Dr. Lucian Vasile Bâgiu, *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania

Anthropology, Research Seminars:

Dr. Felix Nicolau, University of Granada, Spain / Romanian Language Institute, Bucharest, Romania

Literature:

Dr. Gabriela Chiciudean, *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania

Translation Studies, Linguistics, Cultural Studies:

Dr. Andra Iulia Ursa, *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania

Education, Book Reviews:

Bianca Maria Bucur Tincu, *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania

Literature

„NU CREDEAM SĂ-NVĂȚ A MURI VREODATĂ” - „QUANDO IO CREDERÒ IMPARARE A VIVERE, E IO IMPARERÒ A MORIRE” O PARALELĂ ÎNTRE EMINESCU ȘI LEONARDO¹

“I NEVER THOUGHT THAT I WOULD LEARN TO DIE” – “QUANDO IO CREDERÒ IMPARARE A VIVERE, E IO IMPARERÒ A MORIRE” A PARALLEL BETWEEN EMINESCU AND LEONARDO

Romanița CONSTANTINESCU

Universitatea din București, România / Universitatea din Heidelberg, Germania
University of Bucharest, Romania / University of Heidelberg, Germany

e-mail: romanita.constantinescu@gmail.com

Abstract

This study explores a correspondence between the opening line of Mihai Eminescu's poem "Ode (in Sapphic metre)" — "Nu credeam să-nvăț a muri vrodată" [I never thought that I would learn to die] — and Leonardo da Vinci's laconic aphorism: "Quando io crederò imparare a vivere, e io imparerò a morire" [When I believe I am learning to live, I will learn how to die]. Rejecting the notion of Leonardo's influence on Eminescu, given the limited accessibility of Leonardo's writings during the poet's lifetime, the study investigates a more complex network of possible relationships between these two textual loci. A comparative-genetic methodology is employed, situating both texts within the specific intellectual traditions to which they belong. Leonardo's aphorism is contextualized within the tradition of ars bene moriendi writings, which proliferated in Europe from the mid-14th century onward. In contrast, Eminescu's verse emerges as a product of poetic evolution through various stages of the poem's drafts, spanning a prolonged period. Regarding Schopenhauer's influence on Eminescu, as well as the transmission of Greco-Roman Stoic philosophy through Schopenhauer, the study highlights both the poet's exposure to this intellectual tradition and his skepticism toward the applicability of Stoic exercises. Both texts under analysis repurpose formulas with long-standing traditions without adopting the solutions these formulas encapsulate. The subject articulating the formula is distinctly modern, questioning its enduring validity. This conclusion is reached through a close reading analysis, identifying pivotal elements within the two texts, as well as their linguistic and thematic contexts and intersections. The study also delves into the texts' indeterminacy and the „unsaid”, which undermines a prestigious literalism.

Keywords: ars bene moriendi; disce mori; stoicism; laconicism; indeterminacy and interpretative gaps.

În *Codex Atlanticus* (*Codice Atlantico*), o culegere legată a mai multor file cu însemnările, calculele și desenele lui Leonardo da Vinci, ce se păstrează la Biblioteca Ambrosiana de la Milano (din 1637), pe fila 680, în colțul superior din stânga se găsește însemnarea „Quando io crederò imparare a vivere, e io imparerò a morire” (Leonardo, 1973-

¹ Article History: Received: 29.12.2024. Accepted: 30.01.2025. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

1975, fila 680 r., *angolo superiore sinistro*).² Acest memento personal, cu valoare de maximă, reunește cele trei verbe „a crede”, „a învăța” și „a muri”, prezente și în primul vers al „Odei (în metru antic)”, însă timpul verbal care le leagă nu este trecutul, ca în poezia lui Mihai Eminescu, ci viitorul: ‘Când voi crede că învăț să trăiesc, voi învăța să mor’ (trad.n.). Între însemnarea lapidară a lui Leonardo, nedată, și „Oda (în metru antic)” publicată în 1883, se întind patru secole, or – dată fiind apreciabila distanță în timp și în spațiu – schițarea unei paralele devine o întreprindere dificilă, care nu are voie să cedeze farmecului ce derivă din surpriza asemănării și trebuie să-și ia mai multe precauțiuni.

Primul care a încercat o apropiere între Eminescu și Leonardo a fost Constantin Noica, impresionat de lectura manuscriselor eminesciene pe care le compara cu caietele lui Valéry și cu acelea ale lui Leonardo (Noica, 1975, p. 95-108), însă această apropiere nu pornea de la vreo punctuală concordanță, ci avea în vedere sporirea autorității poetului național în cultura română, impunerea modelului paideic în contextul unei perioade relative de „dezgheț” ideologic în anii ‘70 ai secolului trecut, care trezise unele speranțe. Noica îl stiliza pe poetul național drept „conștiința noastră mai bună”,³ propunându-l drept reprezentantul unei *forma mentis* menite să salveze cultura română de la extincție prin nivelare și falsificare în timpul comunismului. Figura poetului, proiectată nu doar de Constantin Noica, ci și, înainte de Noica, de către savantul Nicolae Iorga, devenise un instrument de mustrare spirituală și de mândrie, cu scopul de a preveni mediocritatea intelectuală, provincialismul și epigonismul în cultura română. Această supralicitare a figurii unui poet național avea să producă nu doar un efect încurajator, ci și unul inhibitor și injust față de alți actori și contributory culturali, ridicând întrebări critice cu privire la meritele reale ale lui Mihai Eminescu.

Prezentul studiu pornește mai modest, dar fără sfială, de la constatarea unei apropieri de sens între două locuri de text și procedează pragmatic, istoric și filologic, la analiza acestei concordanțe. Conceptul de *concordanță*, așa cum a fost el articulat de Paul Cornea (1980, pp. 92-118), propune o schimbare de perspectivă prin mutarea accentului de pe „codurile de emisie” (sursele de influență) pe „codurile de recepție” (modul în care operele sunt puse în legătură unele cu altele, asimilate și interpretate). Ideea tradițională de „influență” supraestimează rolul emițătorului, ceea ce poate distorsiona înțelegerea schimburilor culturale. Concordanțele integrează tradiții, care nu se află într-un contact evident, fiind însă rareori complet paralele, într-un sistem mai vast de raporturi nu mai puțin important și real:

A reduce totul la influențe înseamnă a limita comparatismul numai la studierea relațiilor genetice dintre două opere sau doi autori. Dar există analogii care nu provin din influențe: ele sunt mai numeroase decât celelalte și, în orice caz, cel puțin tot atât de instructive, deschizând largi orizonturi filozofice, sociologice și antropologice. (Cornea, 1980, p. 95)

Prima întrebare care trebuie elucidată este dacă se poate vorbi totuși despre o influență a lui Leonardo asupra lui Eminescu, în situația în care s-ar putea susține cunoașterea de către Eminescu a manuscriselor leonardiene sau a unor maxime desprinse din acestea și colportate de alte surse. A doua întrebare privește identificarea unor *topoi* și implicit a unor tradiții în spatele formulării aforistice prezente la Leonardo, respectiv în spatele formulării poetice la Eminescu. În fine, punerea în relație a celor două texte ar permite un exercițiu de *close reading* cu dublu control al ambelor texte, dintre care unul e mai puțin cunoscut, mai „proaspăt”, mai puțin acoperit de scorii interpretative, și deci susceptibil de a restarta înțelegerea versului

² În acest studiu trimiterile la manuscrisele lui Leonardo se sprijină pe edițiile facsimilate ale acestora, reproduse pe portalul accesibil online Romano Nanni et. al. (coord.), E-leo: archivio digitale di storia della tecnica e della scienza della Biblioteca leonardiana (*Leonardo digitale*), <https://www.leonardodigitale.com/>

³ „Căci nu de judecată critic, de către noi, este acum Eminescu, ci de asimilat într-un fel, ca o conștiință de cultură de dindărătul nostru – de la folclor și până la științele pozitive –, devenind astfel conștiința noastră mai bună, sau poate mustarea de conștiință a oricărui intelectual” (Noica, 1975, p. 18).

eminescian – e vorba de cel al lui Leonardo. Ni se pare de folos fie și numai un simplu exercițiu pragmatic de înțelegere a frazei lui Leonardo, în contextul în care a fost formulată, atât cât acesta se poate reconstitui, pentru că o asemenea întreprindere ne-ar poate ajuta să scoatem versurile eminesciene din rigiditatea instalată și care se datorează enormului lor prestigiu,⁴ învățării lor pe dinafară de către publicul școlar⁵ și, bineînțeles, istoriei deja apreciabile a receptării lor critice.

1. Comparatism genetic: influență, contact direct, indirect

Eminescu nu a cunoscut din sursă directă manuscrisele lui Leonardo. O foarte mică parte din însemnările lui Leonardo era accesibilă publicului larg, fiind publicată în original și tradusă, așa cum se întâmplase cu *Tratatul despre Pictură* [Libro di Pittura, Trattato della pittura], o compilație realizată de elevul lui Leonardo, Francesco Melzi. Aceasta a circulat mai întâi în copii de mână, uneori prescurtate, ca în versiunea realizată între anii 1638-41 în atelierul lui Cassiano dal Pozzo, apoi în ediție tipărită, dintre care prima, în italiană și în franceză (aceasta din urmă în traducerea lui Roland Fréart de Chantelou, sieur de Chambray), a apărut în 1651 la Paris, în tipografia lui Jacques Langlois, editor fiind Raphael Trichet du Fresne, iar gravor René Lochon. Prima versiune în engleză a acestei scrieri a apărut în 1721 la Londra (*A Treatise of Painting*, editori J. Senex și W. Taylor), iar cea germană în 1724 la Nürnberg sub titlul: *Des vortreflichen Florentinischen Mahlers Lionardo da Vinci höchst-nützlicher Tractat von der Mahlerey* (Johann Georg Böhm. Sen., la tipograful Johann Christoph Weigel). Dar, deși și alte fragmente din imensa operă scrisă a lui Leonardo circulau, mai ales aforisme și cugetări, ele nu au constituit obiectul unei editări sistematice până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Nu este probabil ca aforismul de la fila 680r din *Codex Atlanticus* să fi făcut obiectul atenției unor asemenea compilații sau colportări, întrucât el nu a fost reținut de nicio întreprindere editorială până la facsimilarea integrală a codicelor și carnetelor leonardiene.

O astfel de operă de pionierat de redactare a unei părți a manuscriselor leonardiene o reprezintă ediția de texte în două volume a istoricului german al artelor Jean Paul Richter, care a apărut în 1883 în engleză: *The Literary Works of Leonardo da Vinci*, Londra: S. Low, Marston, Searle & Rivington (ediția a doua revăzută și adăugită, coeditată de Irma A. Richter și Edward MacCurdy, a apărut în 1939). În această ediție apare într-o variantă nesigură de lectură o notiță din dreapta jos de pe fila 680 recto din *Codex Atlanticus*, despre încarcerarea la Florența, la care mă voi reveni mai jos, nu însă și enunțul laconic din colțul diametral opus, care ne interesează.

Codex Atlanticus a cunoscut o primă ediție integrală sub egida Accademia Nazionale dei Lincei de la Roma abia la sfârșitul secolului al XIX-lea, după moartea lui Mihai Eminescu. Ea a fost realizată în tehnica fototip de către editorul de origine elvețiană Ulrico Hoepli, (Johann Ulrich Höpli) la Milano între 1894 și 1904 (*Il codice atlantico di Leonardo da Vinci nella Biblioteca Ambrosiana di Milano*, riprodotto e pubblicato dalla Regia Accademia dei Lincei sotto gli auspici e col sussidio del Re e del Governo, Milano: Hoepli, 35 de fascicule, 280 de exemplare). O ediție mai accesibilă de fragmente literare și filozofice a publicat Edmondo Solmi (Leonardo, *Frammenti letterari e filosofici*, Firenze: Barbéra, 1899). În franceză a apărut în 1942 o ediție de *Carnete* (*Les Carnets de Léonard de Vinci*, traducere din italiană de Louise Servicen, ediție îngrijită de Edward Mac Curdy, cu un studiul introductiv Paul Valéry, Paris: Gallimard). Ea se orienta după ediția engleză îngrijită de Edward Mac Curdy și publicată în 1939 (*The Notebooks of Leonardo Da Vinci: Selected Extracts from the Writings of the*

⁴ Nichita Stănescu, pe urmele lui Ion Barbu, făcea din această poezie a lui Mihai Eminescu o cezură istorică, punând-o la începuturile poeziei moderne românești. Nichita Stănescu amintește că Ion Barbu o prefera poemului „Luceafărul” (Cimpoi, 1976/1993, pp. 281-284).

⁵ Este de consemnat aici mărturia lui Laurențiu Ulici: „Versul care-mi vine cel mai ades și întâiul în minte, când e vorba de Eminescu, acesta e” (Ulici, 1971, p. 117).

Renaissance Genius, New York: George Braziller). Cu prilejul împlinirii a 500 de ani de la moartea lui Leonardo da Vinci, în 2019 editura Gallimard a publicat o ediție integrală a *Carnetelor*, realizată de Pascal Briost (reluând studiul introductiv al lui Paul Valéry din ediția din 1942), dar și din această ediție mai la îndemână scurta notiță care ne interesează lipsește. Singurele modalități de a avea acces la ea sunt consultarea directă a manuscriselor, ediția fototip Hoepli (1894-1904) și ediția contemporană digitală de la Biblioteca Leonardiana din Vinci (*e-Leo*) disponibilă pe portalul *leonardodigitale*.⁶

De ce aforismul lui Leonardo, care pune în relație verbe lematice pentru orice culegere de „cuvinte înaripate”, maxime, sentențe, aforisme și alte produse ale cugetării morale și înțelepte, respectiv „a crede”, „a învăța” și „a muri”, nu a atras atenția atât de multă vreme poate găsi o explicație în nesiguranța înțelegerii sale. E foarte laconic, o însemnare „secretă”, într-un cod personal de referințe. Abia vremea din urmă trece peste astfel de scrupule de înțelegere și îl colporteză totuși, și anume în traduceri greșite, care înlocuiesc modul indicativ și timpul viitor la care se găsesc verbele în toscana medievală, pe care o folosea Leonardo, cu imperfectul și condiționalul perfect și îi atribuie semnificații fanteziste, de epitaf.⁷ Pentru o mai bună înțelegere a textului trebuie refăcut contextul său, intrapaginal și istoric.

2. Text în context. O însemnare biografică

În colțul opus al filei 680 recto din *Codex Atlanticus*, pe care apare aforismul lui Leonardo, în dreapta jos, apare și relatarea succintă a unui posibil context: „Quando io feci Domeneddio putto voi mi metteste in prigione, ora s'io lo fo grande, voi mi farete peggio” [Atunci când l-am făcut pe Isus copil (sau pe Fiul lui Dumnezeu) (Domeneddio putto) voi măți băgat la închisoare. Și acum, când îl fac (în format) mare, îmi veți face rău, trad. n.] (Leonardo, 1973-1975, fila 680 r., *angolo inferiore destro*). Însemnarea, datată în jurul anului 1505, este singura referire la o ședere în închisoare a lui Leonardo și pare să trimită la împrejurările în care acesta ar fi realizat o operă de mici dimensiuni, dificil de identificat astăzi. Această arestare este pusă în legătură cu un denunț calomnios pentru imoralitate din pricina apropierea de un tânăr model din Florența (Solmi, 1910, p. 7). Documentat este denunțul anonim din 8 aprilie 1476, când Leonardo a fost acuzat alături de trei alți florentini, un aurar pe nume Bartolomeo, croitorul Baccino și un anume Lionardo Tornabuoni, de legături licențioase cu modelul lui Verrocchio, Jacopo d'Andrea Saltarelli, în vârstă de șaptesprezece ani.⁸ Cazul a compărut în fața lui Tommaso Corsini, care prezida poliția de noapte, cunoscută sub numele de „conservatores honestatis monasterii civitatis Florentiae et ejus comitatus”, iar acuzații au fost audiați și achitați provizoriu, urmând ca o deliberare mai amănunțită să aibă loc la o dată ulterioară. Două luni mai târziu, pe 7 iunie, după consemnarea depoziției favorabile a maestrului de la acea dată al lui Leonardo, Andrea del Verrocchio, la care tânărul Leonardo și

⁶ Între ediția Hoepli și ediția digitală de la Biblioteca Leonardiana din Vinci nu există suprapunere în privința numerotării filelor. În ediția Hoepli aforismul lui Leonardo este la fila 252r_a (Leonardo, 1891 [i.e. 1894]-1904).

⁷ Un exemplu de traducere și lecțiune greșită a însemnării lui Leonardo se găsește în populara ediție germană de *Jurnale și însemnări* (Leonardo da Vinci: *Tagebücher und Aufzeichnungen*), îngrijită de Theodor Lücke și apărută la Leipzig: Paul List, 1940 și care a cunoscut câteva reeditări ulterioare („Während ich glaubte, ich würde lernen, wie man leben soll, habe ich gelernt zu sterben”, în română, literal: ‘Când credeam că aș învăța cum trebuie trăit, am învățat să mor’, trad.n.). Și în traducerea românească a cărții lui Mario Livio, *De ce? Ce ne stărnește curiozitatea*, traducere din engleză de Carmen Strungaru, citatul din Leonardo e reprodus greșit, la trecut: „Când credeam că învăț cum să trăiesc, învățam cum să mor” (Mario Livio, 2022, p. 65). Roberto D'Urso trece în revistă ultimele ediții serioase în traducere din opera literară a lui Leonardo da Vinci într-un articol electronic publicat în 12 ianuarie 2022: <https://www.newitalianbooks.it/in-other-languages/leonardo-da-vinci-in-other-languages/>

⁸ Denunțul a fost publicat pentru prima dată de Nino Smiraglia Scognamiglio (1896, pp. 313-315). Biograful lui Leonardo Charles Nicholl arată că despre existența acestui denunț aveau deja cunoștință Gaetano Milanese în 1879, precum se poate vedea din adnotările la volumul al V-lea din ediția de opere a lui Giorgio Vasari (Vasari, *Le opere*, ed. Gaetano Milanese. 9 vol., Firenze: G. C. Sansoni, 1878-85), precum și Gustavo Uzielli (*Ricerche intorno a Leonardo da Vinci*, serie seconda, Roma: Salviucci, 1884, pp. 196-209) și Jean-Paul Richter (*The Literary Works of Leonardo da Vinci*, 2 vol., London: Sampson Low, Marston, Searle & Rivington, 1883, p. 284). A se vedea Charles Nicholl, 2004, cap. 18, „The Saltarelli Affair”, p. 115.

locuia, cazul a fost închis din lipsă de dovezi, dar și pentru a nu amesteca numele familiei de Medici în acest scandal, Lionardo Tornabuoni fiind un nepot al poetei Lucrezia Tornabuoni, căsătorită cu Piero di Cosimo de Medici. Experiența detenției de la 24 de ani, de scurtă durată, probabil numai peste noapte, până la audierile preliminare, după denunțul aruncat cu legeritate într-una din temutele *buchi della verità*, a lăsat totuși urme adânci în memoria lui Leonardo de vreme ce acesta își amintește de neplăcuta experiență treizeci de ani mai târziu, și încă cu aceeași teamă.

Ei i s-ar datora și schițele unor dispozitive ingenioase ce se găsesc tot în *Codex Atlanticus*, folosite pentru o evadare. De exemplu, pe o filă se poate vedea un „istrumento d'aprire una prigione di dentro” [instrument pentru a deschide o închisoare de pe dinăuntru] (Leonardo, 1973-1975, fila 34 r.), iar mai departe se găsește altul, care ar putea sluji la smulgerea zăbrelelor de la o fereastră (Leonardo, 1973-1975, fila 1094 r.). Ambele datează din jurul anului 1480, numărându-se astfel printre primele invenții ale lui Leonardo (Nicholl, 2004, p. 122).

În privința lucrării care i-ar fi adus astfel de necazuri lui Leonardo, biograful Charles Nicholl presupune că ar fi vorba fie despre un cap de teracotă, înfățișându-l pe Isus băiețandru (*Christo Fanciullo*), descoperit în 1931 și atribuit lui Leonardo (din colecția Eredi Gallandt⁹), fie despre un desen reprezentând un cap de tânăr din care unul se păstrează la Pierpont Morgan Library din New York, iar altul la Cabinetul de Gravuri de la Berlin și este atribuit atelierului Andrea del Verrocchio.¹⁰ Pentru această lucrare, lui Leonardo i-ar fi pozat modelul maestrului său Verrocchio, Jacopo Saltarelli, ceea ce e posibil să fi iscat gelozii sentimentale sau / și artistice sau simple suspiciuni, care au condus la denunțul la poliția de noapte din Florența.

3. Interpretare în context

Ceea ce se impune ca o evidență la lectura însemnării lui Leonardo – ‘Când voi crede că învăț să trăiesc, voi învăța să mor’ – este laconismul ei. În termenii teoriei receptării estetice, așa cum a fost ea dezvoltată de Wolfgang Iser avem de a face cu mai multe locuri goale,¹¹ pe care trebuie să le umplem pentru a putea găsi semnificația celor scrise. Trebuie explicat ce înseamnă „a învăța să trăiești”, ca și „a învăța să mori”. În contextul biografic particular în care după toate probabilitățile s-a produs această însemnare, „învăț să trăiesc” are nevoie de o complinire, lăsată la libera alegere a cititorului. Această complinire poate să meargă de la „prudent” la „abil”: „învăț să trăiesc prudent, fără să mă expun (inutil) pericolelor”, „învăț / caut să mă adaptez (poate chiar cu o oarecare abilitate) împrejurărilor, cerințelor, așteptărilor, să respect legile, și anume nu numai pe cele morale, ci legile, așa cum sunt ele, pur și simplu”. În oglindă, „voi învăța [de fapt] să mor” înseamnă „voi abdica de la principiile mele călăuzitoare în viață”, „nu voi mai fi eu însumi, pentru că va trebui să renunț, să mă prefac, pentru că trebuie să mă tem”. Conformarea socială în scopul supraviețuirii este echivalentă cu moartea în plan personal, și, în acest caz particular, cu anihilarea ca artist. Se conturează în această scurtă însemnare un instantaneu cu un Leonardo rebel, revoltat, individualist, nedispus la compromisuri, fidel numai propriilor căutări. E portretul unui om modern.

Încă și mai interesantă este dezlegarea primei părți a însemnării. În fond ea nu sună așa: „dacă [ajung să] învăț să trăiesc, voi învăța să mor”. Conținutul propozițional pe care tocmai l-am elucidat este introdus de verbul tipic pentru clasa semantică numită tradițional *verba*

⁹ O reproducere a acestei lucrări atribuite lui Leonardo se poate vedea aici:

https://brunelleschi.imss.fi.it/stampa_leonardo/pages/cristo_fanciullo_coll_ered_%20gallandt.html

¹⁰ O reproducere a acestei schițe realizate în cerneală și laviu brun pe hârtie, însoțită de o istorie a atribuirilor, se poate vedea aici <https://www.themorgan.org/drawings/item/142018>. Un desen aparținând lui Verrocchio după același model se păstrează la Cabinetul de Gravuri de la Berlin: <https://smb.museum-digital.de/object/83944>

¹¹ „Acolo unde segmentele de text colidează în chip nemijlocit se află întotdeauna goluri care întrerup ordinea previzibilă a textului” (Iser, 1976/2006, p. 401), „golul face posibilă participarea cititorului la constituirea textului” (Iser, 1976/2006, p. 415).

cogitandi et iudicandi și anume „a crede”, la viitor. Prin urmare, pentru a fi decompresată, fraza trebuie completată, de exemplu astfel: „Deocamdată cred că aş învăţa, de fapt, să mor, dacă ar trebui să învăţ să trăiesc convenabil, în siguranţă, dar este posibil ca în viitor să ajung să cred că e necesar să învăţ să trăiesc, ca să nu mor”. Notarea, fie şi laconică a acestor gânduri, le conferă o însemnătate *sinaitică*: scrise ca şi când ar fi cioplite în piatră,¹² ele funcţionează ca un *memento* care ar trebui să împiedice o schimbare de atitudine. Atitudinea subiectului care scrie e aceea de batjocură la adresa celui care ar putea să devină, dacă ar nesocoti cândva acest îndemn. Dar această posibilitate nu este exclusă de către subiectul care se exprimă aici. De altminteri un sonet din epocă, atribuit o vreme lui Leonardo¹³ nu se sfieşte să glorifice adaptarea, ajustarea la aşteptările sociale: „Adunque, tu, lettor di queste note, Se a te vuoi esser buono, a gli altri caro, Vogli sempre poter quel che tu debbi”.¹⁴ În traducerea în română a lui C.D. Zeletin: „Tu, cititor al meu, spre-a fi drag lumii / Şi ție însuși bun, punându-ți vrerea / În a putea ce trebuie, ai cheia!” (în Comorovski, 1972, p. 131, atribuit lui Leonardo). Rezerva față de sine exprimată de Leonardo în forma scurtă a aforismului, îndoiala cu privire la propriile puteri, la consecvență, în circumstanțe grave și care nu pot fi încă pe deplin scrutate, teama de timpul care preschimbă pietrele, nu numai oamenii, contribuie de asemeni la schița de portret a unui subiect modern, lucid, frământat, sub vremi, prin urmare inconstant.

4. *Disce mori*

Pentru spiritul modern, la celălalt capăt al modernității, la cel de astăzi, surprinzătoare este expresia „a învăța să mori”, pentru că moartea trece astăzi mai degrabă drept un eveniment șocant, irațional, pentru care nu ești niciodată pregătit și pentru care nici nu te poți pregăti, un eveniment îndepărtat din mijlocul vieții sociale și spirituale, intens medicalizat și, în consecință, izolat. În cartea sa despre moarte, Jankélévitch punea unui capitol titlul ‘Moartea nu se învață’ („Mourir ne s’apprend pas”, Jankélévitch, 1966). Luminile deja ridiculizau învățăturile despre pregătirea pentru moarte, precum și ideea de moarte exemplară, în memorabila butadă a lui Nicolas Chamfort, pusă pe seama unei fetițe de doisprezece ani, care i-ar fi replicat cu aceste cuvinte moralistului: „Pourquoi cette phrase : apprendre à mourir? Je vois qu’on y a réussi très bien la première fois” (Chamfort, 1812, p. 234).¹⁵

În secolul al XV-lea lucrurile stăteau altfel. Și chiar dacă aforismul lui Leonardo ar fi putut lua naștere numai prin jocul strict verbal al adăugării unei antiteze „a trăi” / „a muri” pe o structură paralelă „învăţ.... (să trăiesc)”, „învăţ.... (să mor)”, ceea ce permite exprimarea paradoxului, referința subiacentă la învățăturile despre buna rânduire a vieții și pregătirea sufletească pentru moarte este încă prezentă, deși conținuturile lor nu sunt și actualizate. Că Leonardo cunoștea asemenea cărți de învățătură, fără să le aprecieze însă, reiese dintr-o scurtă notiță curprinsă tot în *Codex Atlanticus*, precedată de un titlu elocvent: „De’ libri che’nsegnan precetti. I corpi sanz’ anima ci daranno con lor sentenzie precietti utili al ben morire” [Despre cărțile care ne învață precepte. Trupurile fără suflet ne vor oferi, cu sentențele lor, precepte utile pentru a muri bine, trad.n.] (Leonardo, 1973-1975, fila 1033 r.).

Tradiția la care se face referire la nivel asociativ verbal aforismul lui Leonardo, și pe care o numește și direct în însemnarea de mai sus, începe cu lirica și reprezentările medievale *vado mori*, „giudețele” sufletului cu trupul, scrierile de felul lui *De Contemptu Mundi* sau

¹² Termenul l-am găsit la Kurt Leutgeb, care îl folosește pentru a caracteriza aforismul ca specie literară: „Der Referenzstil, den der Aphoristiker durch Ironie moduliert, ist der *sinaitische*: von einem jenseitigen Alleinherrscher in Steintafeln gemeißelt” [Stilul referențial, pe care aforistul îl modulează prin ironie, este cel *sinaitic*: săpat în table de piatră de un suveran atotputernic din lumea de dincolo] (Leutgeb, s.a., s.p., digital).

¹³ Sonetul a fost atribuit până la urmă poetului florentin Antonio di Matteo di Meglio de către Gustavo Uzielli (1875, pp. 177-191 și pp. 249-268).

¹⁴ Apare sub numele lui Leonardo în Carrer (ed.), (1836, pp. 75-76).

¹⁵ Ironia sorții face ca Chamfort, confruntat cu acuzații în timpul Revoluției franceze, să fi încercat să se sinucidă cu un pistol și un cuțit, fără ca suicidul să îi reușească, mutilându-l numai.

Versus de morte.¹⁶ Până în secolul al XIV-lea astfel de scrieri au avut totuși o circulație redusă, limitată la cercurile ascetice, monahale. Ele erau adaptate necesităților de pregătire a clerului. De la Ciurma Neagră însă, frecvența lor crește semnificativ: cum numărul preoților care să îngrijească de sufletul muribunzilor era insuficient, era nevoie să li se pună familiilor la dispoziție adevărate îndrumare pentru „grijirea sufletului”, și nu în latină, ci în limbile vernaculare. Desigur că interesul general pentru astfel de scrieri era explicabil mare. Nu numai benedictinii sau dominicanii se exersează în tratate *Scire bene mori*, ci și creștinismul reformat dezvoltă o *ars bene moriendi*, o știință și o artă de a muri, ceea ce nu reprezintă, bineînțeles, decât o învățătură despre buna conduită în viață, astfel încât moartea să poată să fie primită cu împăcare, poate chiar cu bucurie, ca izbăvire. Misiunea reformată e și mai încărcată de retorică didactică. De aceea titlurile unor astfel de cărți de învățătură, compilații de vieți exemplare din Antichitate până la Reformă, la care se adaugă și texte personale și epigrame, amintesc de formularea aforistică leonardiană, ca și de versul eminescian din „Odă (în metru antic)”: *Disce mori*, ‘Învăță să mori!’.

Bruno Quinos, pastor din Quedlinburg (St. Blasii) redactează la 1577 o astfel de carte de învățătură, care cuprinde 450 de pagini: *Disce mori. Oder Sterbe Kunst: das ist, Ein sehr schönes und Nützliches Handtbüchlein / darinnen etliche außbüdige Exempel Hoher Christlicher Personen zu finden / Daraus man anleitung zu nehmen/ und zu lernen / Wie man sich zu einem Christlichen Ende bereiten / und Seliglichen von dieser Welt scheiden solle / Aus glaubwürdigen Acten / Historien / und Leichpredigten zusammen gezogen / und frommen Schriften zu gute in druck verordnet durch M. Bruno Quinos, Prediger in der königlichen Stadt Zitta* [Învăță cum să mori. Sau Arta de a muri: acesta este un foarte frumos și folositor mic manual, în care se găsesc câteva exemple remarcabile din viața unor persoane creștine însemnate, din care se poate lua îndrumare și învățătură despre cum să te pregătești pentru un sfârșit creștinesc și să părăsești această lume fericit. Adunate din acte, istorii și predici funerare demne de încredere și publicate spre sporirea scrierilor evlavioase, de către M. Bruno Quinos, predicator în orașul regal Zittau (trad.n.)].¹⁷ Cartea se bucură de succes în timpul mișcării pietiste și are parte de o reluare și o continuare în patru volume prin Christian Gerber, teolog din Lockwitz.¹⁸

Cam în același timp cu Bruno Quinos scrie și Cristopher Sutton o astfel de culegere cu titlul lung și elocvent *Disce mori = Learne to die A religious discourse, moouing euery Christian man to enter into a serious remembrance of his ende. Wherein also is contained the meane and manner of disposing himselfe to God, before, and at the time of his departure. In the whole, somewhat happily may be abserued, necessary to be thought vpon, while we are aliue, and when we are dying, to aduise our selues and others* [*Disce mori = Învăță să mori*. Un discurs religios care îndeamnă pe fiecare creștin să reflecte serios la sfârșitul său. În care este prezentat și modul și mijloacele prin care să se lase în mâinile Domnului, atât înainte, cât și în momentul plecării sale din această lume. În ansamblu, o scriere despre lucruri care se pot observa din fericire, care merită să fie luate în considerare atât cât timp trăim, cât și în clipa morții, pentru a ne îndruma pe noi și pe cei din jur (trad.n.)].¹⁹ Scrierea a devenit foarte populară, cunoscând cel puțin zece ediții între 1600 și 1626. Autorul i-a adăugat și o *Disce Vivere: Learne to Live* (1602), la fel de cunoscută.²⁰

¹⁶ Pentru o tipologie exhaustivă a se vedea lema „Ars moriendi” în Rudolf et. al., (1979, pp. 143-156).

¹⁷ Tipărită la Bautzen: M. Wolrab (1577), apoi la Zittau în 1586.

¹⁸ *Historia derer Wiedergebohrnen in Sachsen, oder Exempel solcher Personen, mit denen sich im Leben, oder im Tode viel merckwürdiges zugetragen; als eine Continuation von M. Bruno Quinos, weil. Pred. in Zittau Disce mori, oder Sterbe-Kunst* [Istoria celor înviați în Saxonia, sau Vieți exemplare ale acelor persoane, cărora li s-au întâmplat multe lucruri remarcabile în viață sau după moarte; ca o continuare a lucrării lui M. Bruno Quinos, fost predicator în Zittau, *Disce mori*, sau *Arta de a muri* (trad. n.)], Dresda: la tipograful Joh. Jacob Wincklers sel. Wittbe, 1725–1729.

¹⁹ Londra: tipărită la [J. Windet pentru] John Wolfe (1600).

²⁰ Despre edițiile succesive și istoria receptării a se vedea Atkinson (1985, pp. 207-217).

Sutton face și un interesant joc de cuvinte, alăturând lui „discite” („învățați”, „luați aminte”, „educați-vă”) pe „discedite” (de la lat. „discēdere”, „discēdō”, „a pleca”, „a se îndepărta”, „a dispărea”, „a muri”). Silogismul ușor de obținut este acesta: cine nu învață ce e de învățat va fi alungat, va fi șters din Cartea Vieții:

But it is *Durus sermo*, a hard saying, *Discite*, learne you: but it will one day be a harder, if men take not heede in time: *Discedite*, get ye hence, depart you. Dispatch therefore about this businesse of learning to die, the tide tarrieth no man...

[Dar este un *Durus sermo*, un cuvânt greu: *Discite*, învățați; dar într-o zi va cădea un cuvânt și mai greu dacă oamenii nu iau aminte la timp: *Discedite*, plecați, îndepărtați-vă. Așadar, grăbiți-vă cu această treabă de a învăța să muriți, timpul nu așteaptă pe nimeni..., (trad. n.)] (Sutton, 1600, p. 314).

Capela cimitirului Stadtgottesacker din Halle an der Saale adăpostește o inscripție săpată în piatră, cu același îndemn repetat obsesiv, copleșitor: „învăță să mori”. Iată aici, în traducere din latină, primele zece versuri, însoțite de o punctuație aproximativă, adăugată:

Învăță să mori, înfățișarea ta frumoasă și virtuoasă/ e trecătoare. Învăță să mori! / Învăță să mori, un simplu acces de febră/ poate curma toate puterile trupului în scurt timp. Învăță să mori! / Învăță să mori, căci nimic nu este mai nesigur decât aceste bogății! / Faima omenească este trecătoare, învăță să mori! / Învăță să mori, primește-l pe Hristos și poruncile lui Hristos la tine. / În el, toate binefacerile sunt fără deosebire. Învăță să mori! / Învăță să mori, căci ceea ce aici nu este sortit morții, nu este muritor. / Ca să poți trăi bine aici: Învăță să mori!. (bolta 74, trad. n.)²¹

Inscripția funerară datează din 1564 și ar putea fi inspirată de un poem-rugăciune vesperală de Melachton, „Pro beato vitae exitu” [Pentru o fericită (împăcată) săvârșire din viață (trad. n.)], păstrat în variante mai târzii, în ediții tipărite din secolul al XVII-lea.²²

5. Temniță, străji, zăvoare

Aforismul lui Leonardo e departe de astfel de îndemnuri pioase, căroră le copiază doar forma, negativizând-o: subiectul care se exprimă astfel nu vrea să învețe să moară. Nu vrea să fie nici învățat de către alții cum să trăiască. Asta nu înseamnă că Leonardo nu avea o idee despre un bun sfârșit al vieții, dar aceasta era împrumutată din filozofia populară, utilitaristă: „Sì come una giornata bene spesa dà lieto dormire, così una vita bene usata dà lieto morire” [în traducere literală: Așa cum o zi bine petrecută aduce un somn fericit, tot astfel o viață bine folosită aduce o moarte fericită (trad.n.); într-o posibilă traducere literară: Așa cum o zi bine petrecută aduce un somn liniștit, tot astfel o viață trăită cu rost aduce o moarte senină (trad.n.)] (Leonardo, 1980, fila 27 r). La 30 de ani, atunci când Leonardo notează acest principiu de *ars bene / utile vivendi*, lungile exerciții spirituale de pregătire în vederea morții nu se acordau cu energia sa creatoare. De altminteri o bună parte din notițele din *Codice Trivulziano*, în care se păstrează și însemnarea de mai sus, este dedicată secretelor meșteșugului picturii, precum și arhitecturii. Aceste notițe au fost folosite la editarea postumă a *Tratatului despre pictură*.

²¹ Întregul poem de pe bolta 74 se găsește reprodus aici: https://www.inschriften.net/halle-an-der-saale/inschrift/nr/di085-a1-0074.html?tx_hisodat_sources%5Baction%5D=show&tx_hisodat_sources%5Bcontroller%5D=Sources&cHash=4e52cda5a6ca5f6fd9372d998478675

²² A se vedea comentariul de la inscripția de pe bolta 29, https://www.inschriften.net/halle-an-der-saale/inschrift/nr/di085-a10029.html?tx_hisodat_sources%5Baction%5D=show&tx_hisodat_sources%5Bcontroller%5D=Sources&cHash=de87533a14f2128c1c1e81fe99732b88. Tema se regăsește și la teologul luteran Johann Gerhard în *Meditationes Sacrae Ejusdemque Exercitium Pietatis* (apărute în 1606, 1612 și 1615, Guetersloh: Sumptibus C. Bertelsmanni (1863), III, cap. XIV, „Pro beato vitae exitu et beata vitam aeternam resurrectione precatur”, p. 77.

Leonardo nu este nici vreun stoic. Ar fi putut afla de la Seneca, filozoful antic recuperat de creștinism și pe care Dante însuși îl recuperase drept „Seneca morale”, în *Infernul*, IV 141 sau ca „inclitissimo philosophorum”, în *Epistolae*, III 8, o altă cale de a se elibera din temniță, de a sparge zăvoare, ca aceasta – descrisă în *Scrisorile către Luciliu* – care conjugă contemplarea morții cu libertatea:

mă înlesnesc cu Epicur care zice: „Cugetă la moarte”, sau, dacă-ți pare mai potrivit, „Mare lucru este să te deprinzi cu moartea”. Poate că socoți zadarnic să înveți un lucru de care n-ai să te folosești decât o singură dată. Tocmai de aceea trebuie să ne gândim mereu la dânsul, căci trebuie să învățăm mereu un lucru de care nu putem fi siguri că-l știm ori nu. „Învăță a muri!” Cine spune vorba asta ne cere să ne gândim la libertate. Cine învață să moară nu știe să mai fie rob. El este deasupra, sau cel puțin în afara oricărei împilări. Ce-i pasă lui de temniță, de străji sau de zăvoare? Ușa îi este deschisă. Singurul lanț care ne ține încătușați e dragostea de viață. (Seneca, 2020, p. 106)

Dacă Dante a avut acces la *Scrisorile către Luciliu*, așa cum reiese din *Convivio*, nu știm în ce măsură a avut Leonardo acces direct sau indirect la scrierile lui Seneca, al cărui nume nu e de găsit în listele sale de cărți, atent alcătuite.²³ Mai mult decât atât, îndemnul stoic nu i-ar fi fost potrivit decât unui contemplativ, iar nu unui om activ, unui inventator și unui inginer, precum Leonardo.

6. Geneza internă a versului eminescian

Ce însemnătate poate avea inflexiunea celor trei verbe „a crede”, „a învăța” și „a muri” din primul vers al „Odei (În Metru Antic)” a lui Mihai Eminescu? Să fie vorba tot despre o ricanare la adresa ideii de a *învăța* să trăiești sau să mori sau despre o încercare de a reînvia gândirea stoică într-o formă literară clasicizantă în formă și în fond? Versul se cristalizează de-a lungul bogatelor variantele ale poemului care se întind pe parcursul a opt-nouă ani, aproximativ din perioada studiilor la Berlin ale poetului, din 1873-1874 și până în 1881-1882. Geneza a ceea ce va deveni primul vers al poemului, „Nu credeam să-nvăț a muri vrodată”, pare așadar strict internă. El apare abia în așa-numita versiune E, în șapte strofe, a poemului, datată în jurul anului 1880 în ediția critică a *Operele*, începută de criticul și istoricul literar Perpessicius [Dumitru S. Panaitescu]²⁴ și e reluat în versiunea F, în cinci strofe, din aceeași epocă (PO III, p. 129-131). Versiunea F este cea reprodusă de către Titu Maiorescu în ediția princeps a *Poesiilor* (decembrie 1883), cu câteva îndreptări de punctuație și una de literă. Ea apare și în revista *Convorbiri literare* la începutul anului următor cu o punctuație ușor schimbată.²⁵

Transformările acestui vers se pot urmări în variante. Proto-forma lui o reprezintă o întrebare retorică, care datează din versiunile primare, din 1873-1876 în care poemul se dorea o odă către Napoleon, așa cum se găseau destule în poezia secolului al XIX-lea, în special în spațiul de limbă germană²⁶: „Ai murit tu? Lumea și astăzi n’o crede” (PO III, p. 117). Ea vine

²³ Un Dante însă se găsește pe o astfel de listă din Manuscrisul F, păstrat la Institute de France (Leonardo, 1988, folia I cop V). Nu știm însă despre ce titlu e vorba. Ar putea fi *Quaestio de aqua et terra* (*Questione sull'acqua e sulla terra*) și nu *Divina Comedie*.

²⁴ În continuare voi folosi această ediție critică, îngrijită de Perpessicius, Mihai Eminescu, *Opere*, cu titlul abreviat PO [Perpessicius Opere]. Poeziile antume sunt reproduse în volumul I al *Operele* (1939), București: Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, iar variantele la poeziile tipărite în timpul vieții în volumul al III-lea (București: Fundația Regele Mihai I, 1944).

²⁵ Mihai Eminescu, „Odă (în metru antic)”, în *Convorbiri literare*, an XVII, nr. 10/1 ianuarie 1884, pp. 306-307.

²⁶ Sunt de amintit aici proiectul de poem „Buonaparte” al lui Hölderlin, precum și „Oda lui Napoleon” a lui August von Platen sau poemul despre Napoleon al lui Franz Grillparzer. Entuziasmul lui Eminescu pentru Napoleon datează din perioada studiilor sale la Viena. Deja în poemul amplu „Memento mori” (cca. 1872, publicat postum), care este o lucrare poetică de tip „Légende des Siècles” în maniera lui Victor Hugo, figura lui Napoleon apărea ca un geniu solitar și neînțeles, fiind reprezentată în manieră romantică.

firesc după ce Napoleon fusese comparat cu „oceanul”, în mijlocul căruia corsicanul se născuse: „Oceanul, ce singur de o mie de evi e / El a fost proorocul căilor tale / Numai cu dânsul în viață samăn avut-ai / O Imperator” (PO III, p. 116). Comparația fusese declanșată previzibil de o cvasi-catacreză: „a popoarelor valuri” pe care împăratul le pusese în mișcare. Insularul desprins din legăturile omenești e o forță naturală, o stihie fără „păsăre”, care se manifestă cum îi e în fire să o facă. Toposul clasic „*nihil admirari*” se adaugă descrierii acestui plauzibil imortal, fără început și fără istorie, care n-are model, nici măsură: „Nu te-a mirat nimica... Doară cu zeii / Singur tu te-ai mirat de tine, o Cezar” (PO III, p. 117). Moartea împăratului poate fi un moment, dar nu un accident: „Te-ai reurcat pe scări de marmuri albi, / Ai resuit pedestalul și iarăși imobil / Stai pintre secolii” (PO III, p. 117). Chiar dacă persoana istorică a dispărut, iar o nouă întrupare rămâne improbabilă, cel puțin mitul e veșnic. Ivan Ridolfi e de părere că „mitizarea lui Napoleon în secolul al XIX-lea povestește despre trecut pentru a influența prezentul” (Ridolfi, 2019, p. 3). Prin urmare, întrebarea dramatică „ai murit tu?” clamează rezistența la prozaica realitate, care înlocuiește măreția cu mediocritatea funcțională, viziunea cu birocrăția²⁷, singularitatea cu colectivul anonim.²⁸

În varianta A2 (cca 1875-1876, Iași), tragedia măcar nu mai e una universală, ci doar locală, iar versul mai șchiop: „Ai murit tu? *Nația ș’azi n’o crede*” (PO III, p. 119, subl. n.). Abia în varianta B, care a renunțat la forma adresată a odei, punând în locul persoanei a II-a persoana I, ceea ce o transformă într-un monolog liric elegiac, apare un *verbum cogitandi*, ca la Leonardo. El exprimă indirect stupefакcia în fața posibilității morții: „Nici credeam că *pot* ca să mor vr’ o dată” (PO III, p. 122, subl. n.). Napoleon este încă din timpul vieții un monument, o statuie vie, al cărei unic loc propriu este un soclu:

Nici credeam că pot ca să mor vr’ o dată / Falnic, mândru înfășurat în mantă-mi / Coborîu
cu ochi nemișcați în gloată / Cutremurând-o / Dar sătul de ea și de mine însu-mi / Am să
urc din nou părăsita treaptă / Ochii nemișcați ridicând la ste[a]ua-mi/Nemuritoare (PO III,
p. 122, subl. n.).

Monumentul fizic se sublimă în monumentul istoric, iar din această ecuație măgulitoare pentru împărat moartea e de fapt exclusă. Viața lui Napoleon e *fatum*, destin, prin urmare e eternă. În consecință, scenografia în care e plasată figura împăratului pierde de-a lungul variantelor poemului coordonatele de timp și de loc. Nu este întâmplător că referința biografică la persoana împăratului născut în „Corsica gravă” (PO III, p. 116) dispare cu totul începând cu variantele mai lungi, de treisprezece sau douăsprezece strofe și care datează din jurul anului 1879.

În aceste variante, notate C1 și C2 în ediția critică menționată, monologul elegiac e asumat personal, nu mai e lirică de rol. Din efortarea imagistică de a-l întrupa pe Napoleon în versiunile precedente rămâne ceva din peisajul marin, insula, marea, însă doar ca element al unei comparații abstracte: „Exilat aci pe pământ de jale / Viața-mi pare-ostrov, răsărind din valuri; / Un pribeag mă văd dominând pustiul / Mijloc al mării” (PO III, p. 123). Monologul subiectiv face loc aprecierilor autobiografice și unor considerații metapoetice. Eminescu își asumă cu mândrie poetice modelul clasic și anume nu numai în fond, dar și în formă, în endecasilabi, urmați de obligatoriul vers pentasilabic: „Cum pe dulcea-i liră Horațiu cântă / Indoind în versul adonic limba-i/Incerat-am barbarizând în graiul / Traco-roman” (PO III, p. 123). În unele variante poetul e mai sceptic că ar putea reuși să împământenescă modelul clasic antic: „Cum pe dulcea-i liră Horațiu cântă | Astfel eu să ncerc să te cânt pe tine? | (Pot să cânt eu) Cum s-o fac eu barbarizând în graiul | Traco-roman?” (PO III, p. 123). Toată

²⁷ În contrast cu o clasă politică epigonică, lipsită de proiect, fără orizont, panegiricul post-napoleonian exaltată energia debordantă a corsicanului, hotărârea și viziunile sale, care au condus la reforme sociale de mare anvergură. Portretul geniului politic și salvatorului mesianic puternic idealizat este instrumentalizat politic, de aceea nu suferă tratări critice.

²⁸ Longevitatea mitului napoleonian se explică prin credința pe care o transportă implicit, conform căreia „într-o societate de masă, dominată de progres, individul singular mai poate conta” (Ridolfi, 2019, p. 3).

istoria variantelor se rezumă, în cele din urmă, la travaliul asupra endecasilabilor în metru safic minor și la alcătuirea listelor de posibili pentasilabi adonici în limba română, figurația exterioară devenind secundară.²⁹ Această strofă dispăre însă și ea în varianta finală, în care nu numai atributele napoleoniene vor fi anonimizate, așa cum arată și Perpessicius în comentariul său asupra variantelor, ci și autoportretul liric va fi neutralizat pentru a obține un subiect general. Versul care ne interesează rămâne nemodificat, verbul „a putea” se menține în punctul de joncțiune, dar versul următor se stabilizează: „Nici credeam că pot ca să mor vr’ odată / Pururi tânăr înfășurat în manta-mi” (PO III, p. 126). Perspectiva morții se instalează însă în mod real, nu mai este asociată cu o coborâre vremelnică de pe soclu și nici invalidată *sub specie aeternitatis* și se datorează unui dezastru sentimental: „Când de odată tu răsăriși în cale-mi / Suferință tu dureros de dulce/Și prin chin mi-ai dat voluptatea morții / Ne ‘ndurătoare!” (PO III, p. 126).

Această formulă se menține pe parcursul variantelor date 1879 până la versiunea D, redusă la 8 strofe, cel mai probabil datând din 1880, când apare ușor modificată, în poziție inițială: „Nu credeam că pot ca să mor vr’ o dată” (PO III, p. 127). Este cel mai important vers al poemului și probabil titlul său provizoriu.

În varianta E, redusă cu o strofă față de varianta precedentă D, versul fanion al poemului își găsește formula finală, „a putea” fiind înlocuit cu „a învăța”, în vreme ce „a muri” capătă prin trecerea la infinitiv o demnitate abstractă: „Nu credeam să învăț a muri vr’ o dată” (PO III, p. 129). Versul e separat prin semicolon de restul textului, astfel încât ceea ce urmează devine o contextualizare, o explicitare și o încercare de desfășurare a implicațiilor paradoxalei constatări. În cursul aceluiași an, 1880, poemul mai suferă o ultimă ajustare, oprindu-se la cinci strofe. Această variantă finală F este mai neglijentă în privința punctuației decât varianta E, dar posedă un titlu, „Odă”, care trimite la istoria variantelor, deși poemul în ultimele sale variante, ca și în varianta finală, nu mai este o odă, ci o elegie. Putem presupune că poetul considera poemul ca fiind încheiat sau aproape încheiat. În momentul publicării, cel mai probabil editorul Titu Maiorescu adaugă în titlu precizarea „în metru antic”, care îndreaptă pedagogic atenția cititorului mai puțin informat asupra strofei safice, fără rimă. Titu Maiorescu se orientează în privința punctuației după versiunea prefinală E, păstrând semicolonul în editarea în volum a poeziei, dar renunțând la el în versiunea publicată în revista *Convorbiri literare*.

7. Similitudini, ecouri, metamorfoze

Spre deosebire de versurile finale al poemului, „Ca să pot muri liniștit, pe mine / Mie redă-mă” (PO I, 199), în care a fost repede identificată o reminiscență a horatianului „mihi me reddentis” (Horatius, *Epistulae*, I, 14),³⁰ primul vers pare rezultatul unei metamorfoze naturale, justificate în evoluția versiunilor. Totuși Gáldi trimite către o posibilă sursă de inspirație pentru acest vers al lui Eminescu în poezia populară culeasă de Vasile Alecsandri și care îi era

²⁹ Din punct de vedere metric, primele variante sunt departe de a fi perfecte. Totuși, se observă respectarea cezurii adonice, care se datorează așteptărilor ritmice generate de pentametru final. Troheii, care ar trebui să încadreze dactilul central, în structura tipic safică — ∪ | — × | — ∪ ∪ | — ∪ | — × sunt însă adesea transformați și ei în dactili. Abia din 1875/76, după ce Eminescu își notează definiții de manual ale strofei safice, alături de definiții ale versului alcaic și asclepiad, strofele safice ies mai bine. Pentru evoluția metrică a poemului se poate vedea Gáldi (1964, pp. 352–361). Reproșul că dactilul central nu ar consta întotdeauna dintr-un singur cuvânt, ci s-ar baza uneori pe o expresie formată din mai multe cuvinte, este considerat excesiv de purist (el a fost formulat de Polit [St. Orășanu] în articolul „Strofa safică”, publicat în *Revista Poporului*, 1891, pp. 571–584).

³⁰ A se vedea discuția dacă versul eminescian e inspirat de Horațiu sau de Catul la N.I. Herescu (1935/1982, pp. 155–171).

cunoscută poetului.³¹ Este vorba despre balada „Vidra”,³² un cântec haiducesc cu accente schilleriene. Ca în balada „Mănușa” de Friedrich Schiller, femeia îl pune fără milă pe bărbatul care o iubește la o aspră încercare. Vidra îi dă viață prin cântec orfic voinicului Păun, „Păunașul codrilor, / Voinicul voinicilor” pe care soțul și tovarășul său Stoian Șoimul, „popă vechi”, trebuie să-l învingă în luptă, ceea ce acesta și reușește. Învingătorul rămâne însă cu gustul amar al trădării femeii care îi refuzase ajutorul în timpul luptei. O amenință că-i va pune capul în vârful unei clăi de fân (amenințarea e și pusă în practică). Înainte de moarte, neînfricată, Vidra își înfruntă soțul ranchiunos, nesigur pe el, deci totuși temător: „Iată capul de mi-l taie, / Ca să-l pui tu vârf la claie / Și te-nvață de la mine / Ca să mori cum se cuvine!” (Alecsandri, 1853/1908, pp. 62-65).

Spațiul bizantin și post-bizantin ortodox nu pare să fi dezvoltat la nivel catehetic o *ars moriendi*,³³ deși învățături despre pregătirea sufletului și a trupului pentru moarte se găsesc de exemplu la Sfântul Cuvios Ioan Sinaitul (Scărarul), care îndeamnă la „cugetarea morții” și „pomenirea morții” ca mijloc de despătimire și apropiere de Dumnezeu în viața monahică. Din *Scara Raiului* traduce la 1613 Varlaam, mitropolitul Moldovei, sarcină pe care o reia la 1814 Veniamin Costachi, de asemeni mitropolit al Moldovei (poate cu sprijinul ieromonahului Macarie de la Cernica). Cunoscută trebuie să-i fi fost lui Eminescu și lucrarea lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI*, apărută în 1879 și care cuprinde printre altele și o compilație căreia Hasdeu îi dă titlul *Cugetări în ora morții*, databilă în jurul lui 1550. Dar nici aici un topos al „învățării morții”, în această articulare, eventual și imperativă, ca în „disce mori!”, nu se găsește. În *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*, scriere redactată în slavonă înainte de 1520 și care a circulat în traducere românească cel târziu de la mijlocul secolului al XVII-lea, întâlnim „cugetele morții” (Basarab, 2001, p. 119), fără ca o figură de gândire să se articuleze în jurul acestei expresii atât de promițătoare. Ea lipsește chiar în scrieri mai noi, ca de pildă la Sfântul Nectarie din Eghina (*Despre îngrijirea sufletului*, 1894).

Moartea devine însă o pildă în povestirile legendare despre eroi și martiri, așa cum se întâmplă în balada „Vidra” și nu numai.³⁴ Există și o variantă cinică în cadrul aceluiași gen eroic. În nuvela istorică *Alexandru Lăpușneanul* (1840) de Constantin Negruzzi îndemnul de a (se) învăța (cu) moartea e adresat domnitorului de către boierii Stroici și Spancioc în scena finală, memorabilă: „învață a muri, tu care știai numai a omori” (Negruzzi, 1840/1936, p. 38). E o scenă de tortură morală, după ce domnitorului i se dăduse să bea otravă. Astfel de reverberențe, de similitudini, de coincidențe nu pot fi încă aduse în discuție în primul secol și jumătate de receptare a creației eminesciene sau cel puțin atâta vreme cât autoritatea poetului național trebuie consolidată prin referințe înalte.

Influența filozofiei stoice asupra lui Eminescu nu putea scăpa necercetată în acest demers de canonizare a operei, valorificând cunoștințele despre studiile poetului, dar și trimiterea în clar la filozofia stoică în operă, chiar atunci când e „neserioasă”, ironică, plină de umor, ca într-o postumă datată în jurul anului 1881: „Ca și Stoa, ce pretinde / Să fim mândri și integri, / Când plutesc de-asupra noastră / Cu-a lor visuri ochii negri” (PO IV, pp. 425-426).

³¹ „Din textul improvizat ‘Nu credeam să mor tremurînd vr-odată’ s-a obținut – poate sub influența unor texte folclorice – celebrul vers inițial ‘Nu credeam să-nvăț a muri vr-odată’” (L.Găldi, 1964, p. 360). Într-o notă de subsol Găldi precizează: „Ne gândim mai ales la un pasaj din poeziile populare culese de Alecsandri: ‘Și te-nvață de la mine Ca să mori cum se cuvine’ (v. DA [Dicționarul limbii române, A-L, sub supravegherea lui Sextil Pușcariu, București: Academia română, 1913-1944], s.v. *învăța*)” (L.Găldi, 1964, p. 360).

³² Balada „Vidra” a apărut în volum al II-lea de *Balade, adunate și îndreptate* de V. Alecsandri, Iași: Tipografia Buciumului Român, 1853 și a fost reluată în edițiile ulterioare, adăugite.

³³ Un proiect de cercetare privind concepte similare și practici exemplare de pregătire a morții în lumea bizantină între secolele IV și XII se desfășoară la Universitatea Johannes Gutenberg din Mainz: <https://challenges.uni-mainz.de/forschung-2/thematic-area-1-umsorgtes-leben/konzepte-und-praktiken-des-idealen-sterbens-in-byzanz-4-12-jh/>

³⁴ A se vedea tot la Alecsandri, balada lui Constantin Brâncoveanu, „boier vechi și domn creștin”, a cărui moarte e pilduitoare (Alecsandri, 1853/1908, pp. 138-140).

Mircea Florian considera, într-un studiu de acum o sută de ani, că ultima parte a creației eminesciene, ba chiar ultima parte a vieții lui Mihai Eminescu, ar sta sub semnul împăcării stoice, al revenirii la sine:

Astfel a prins a se înfiripa ultima fază a gândirii eminesciene: stoicismul. Resemnarea nobilă și seninătatea rece dar activă devin treptele pe care el se înalță la o mai concretă înțelegere a lumii. Nici revoltă, nici blestem, nici scrâșnirea din dinți de altă dată, ci indulgență fără margini. Eminescu învinsese în sfârșit gândurile rebele, fusese înăbușită perioada de *Sturm und Drang*, o viață de o adâncă seninătate morală își desfășoară înaintea ochilor lui deveniți senini și limpezi, panorama ei lină și uniformă. [...] Când Eminescu se regăsise, moartea ni l-a răpit (Florian, 1914, p. 74).

Proiecția înșelătoare asupra biografiei crude a poetului, marcate de alienare mentală, boală și suferință, servește hagiografiei istorico-literare și critice incipiente, care trebuie nu numai să ascundă mizeria biografică, ci în primul rând să domesticească romantismul turbulent din opera poetului național. Și mentorul lui Eminescu, Titu Maiorescu, se străduise să influențeze receptarea operei poetului, alegând spre publicare poeziile de influență clasică, rejectând alte proiecte, în spiritul romantismului târziu cuminte, al romantismului Biedermeier.³⁵

Receptarea filozofiei stoice de către Eminescu are loc, așa cum arăta Tudor Vianu, prin intermediul filozofiei schopenhaueriene, la care poetul aderase din tinerețe, în perioada studiilor la Viena (Vianu, 1974, p. 42). Acel Schopenhauer din „Über den Tod und sein Verhältniss zur Unzerstörbarkeit unseres Wesens an sich”³⁶

a fost pentru Eminescu un îndrumător atât de ascultat, încât prin el a găsit calea nu numai către vechile izvoare ale înțelepciunii indice, dar și către fântâna de mângăieri a stoicismului greco-roman. Stoicismul nu este așadar, cum am văzut că s-a putut crede, o etapă prin care Eminescu întrece pesimismul, dar una în care el se dezvoltă, în deplin paralelism de data aceasta, cu modelul schopenhauerian. (Vianu, 1930, p. 57)

Tudor Vianu stabilea această filiație schopenhaueriană cu privire la „Glossă”, iar nu la „Odă”. În etapele succesive de transformare a „Odei”, Eminescu nu înlocuiește în rolul liric eroul (pe Napoleon) cu poetul (clasicizant) pentru a ajunge în cele din urmă la filozoful (stoic, pesimist) care ni s-ar adresa la persoana I pentru a ne invita la contemplarea socratică, cu câștig filozofic, a morții, *meléte thanátou – meditatio mortis*. Lirica de rol a fost abandonată treptat în folosul celei mai mari generalități posibile, funciarmente ambigue.

8. Micro-exerciții cu locuri goale

Primul vers al „Odei” – „Nu credeam să-nvăț a muri vr-odată” este la fel de laconic ca și aforismul lui Leonardo. Laconismul său provine pe de o parte din contragere, ceea ce îi conferă o mare densitate și, pe de altă parte, din locurile goale, care trebuie umplute la lectură, astfel încât versul să poată desplia și dezvolta în același timp o semnificație. Contragerea se manifestă chiar în negația verbului „a crede”, conjugat la imperfect, ceea ce conduce la identificarea a două stări: cea dintâi în care nevoia acomodării cu moartea nu era prezentă și cea de-a doua în care această necesitate survine. E o micro-narațiune aici despre un eveniment nenumit care duce la o schimbare neașteptată. Atitudinea eului liric față de această survenire este ambiguă. Între primul și al doilea verb lipsește un altul, pe care trebuie să ni-l imaginăm:

³⁵ „Titu Maiorescu, the sternly Victorian mentor of Romania in matters aesthetic, encouraged or even dictated their suppression, while promoting the realistic, serious, Biedermeier, and Victorian aspects of Eminescu’s work” (Nemoianu, 1989, p. 26). A se vedea și Virgil Nemoianu, *The Taming of Romanticism: European Literature and the Age of Biedermeier* (1984).

³⁶ Acesta este titlul capitolului al XLI-lea din opera de căpătâi *Lumea ca voință și reprezentare*. El a fost publicat separat în broșura cu titlul *Über den Tod. Gedanken und Einsichten über letzte Dinge* [Despre moarte. Gânduri și reflecții asupra lucrurilor ultime] în 1915 la editura Hyperion Berlin, care a fost distribuită soldaților germani pe front.

„Nu credeam să fiu nevoit să-nvăț a muri vr-odată” (transportă ideea unei obligații dureroase), „Nu credeam să trebuiască să-nvăț a muri vr-odată” (sugerând un sentiment de inevitabilitate și constrângere), „Nu credeam să-mi fie dat să-nvăț a muri vr-odată” (introduce ideea de destin sau fatalitate) și mai sunt și alte posibilități („să simt”, „să mă văd”, „să ajung”), cu toate nuanțele pe care le aduc ele și pe care interpretarea le preia de cele mai multe ori pe sub prag, fără să le și declare.

Presupunând că am adăsta asupra acestui prim vers, fără a înainta precipitat către versurile următoare, sunt posibile ajustări de înțeles nu numai ca *lamento*, ci și sub specia revelației mai mult sau mai puțin entuziaste (de inspirație stoică sau riguros creștină), cu compliniri precum: „Nu credeam să am noroc să-nvăț a muri vr-odată” (dacă învățarea morții ar fi cumva privită ca o lecție valoroasă, chiar binecuvântată), „Nu credeam să primesc să-nvăț a muri vr-odată” (care sugerează că această învățare ar putea fi un dar, o oportunitate), „Nu credeam să pot să-nvăț a muri vr-odată” (cu toată uimirea și recunoștința pentru capacitatea de a înțelege și a accepta condiția umană) sau, în fine „Nu credeam să mă bucur să-nvăț a muri vr-odată” (o dezvoltare îndrăzneță, sugerând acceptarea senină și împăcată a inevitabilului final).

Ca act de vorbire în sens larg, primul vers poate fi luat fie drept un act de vorbire *constatativ*, care transmite o constatare personală, o reflecție asupra unei idei sau unui eveniment neașteptat precum inevitabilitatea „învățării” morții, fie drept un act de vorbire implicit *exclamativ* (în lipsa punctuației corespunzătoare), caz în care construcția, o exclamație dramatică, un strigăt interior, ar exprima o surpriză copleșitoare și, implicit, rezistența emoțională, revolta. Poate fi înțeles ca *lamento*, așa cum am arătat: subiectul poetic se plânge de faptul că moartea devine mai mult decât o lecție pe care nimeni nu o poate evita, și anume un lung și chinuitor proces de învățare, o tortură. Nu este exclusă însă nici exclamația de sens opus, pozitivă, care ar statua un *exemplum*: moartea este ceva care poate fi învățat, chiar dacă în mod logic acest lucru pare imposibil. În fine, versul poate fi privit și ca transportând resturile unui act de vorbire *interogativ* (iarăși în lipsa punctuației corespunzătoare): deși nu este formulat ca o întrebare, el ridică indirect întrebări despre sensul vieții, rolul morții și dimensiunile înțelegerii. Subiectul poetic pare să (se) întrebe implicit „Dar de ce trebuie să învăț/să învățăm moartea?”, indicând o zbatere, o perplexitate, o tragică căutare de sens într-o realitate neacomodantă. Nu știm nici dacă versul este adresat sau introspectiv.

Cu aceste așteptări și aceste nesiguranțe înaintăm spre versurile următoare, despărțite în volumul de *Poesii* din decembrie 1883, ca și în versiunea F din manuscrise, prin semicolon de proteicul vers inițial. Voi privilegia această punctuație, prezentă și în ediții ulterioare³⁷, iar nu pe cea din revista *Convorbiri literare* din ianuarie 1884 (unde după primul vers e o virgulă). Semicolonul [;] este un semn de punctuație care se situează funcțional între virgulă și punct. El este folosit pentru a separa idei sau propoziții care sunt strâns legate între ele, fără a le conecta explicit, dar și fără a le separa complet. Versul primar și continuarea nu numai a primei strofei, dar chiar a poemului sunt elemente juxtapuse, formând o parataxă. Întregul poem, fără primul său vers, poate fi înțeles ca o explicitare a acestuia. Dar cum cele două elemente nu sunt despărțite printr-un colon [:], înseamnă că această explicitare nu poate fi nici perfectă, nici completă, cele două entități stând una lângă alta, cu același rang, fără a trece una într-alta, adică fără a comunica.³⁸

Strofa a doua a poemului pare că numește evenimentul survenit pe neașteptate care a generat reflecția, constatarea sau exclamația din primul vers, fără să aducă întrucâtva lumină asupra naturii acestuia. Ceea ce fusese în versiunile precedente suferință din dragoste, din pricina femeii neîndurătoare, asemuite Semiramidei, Herei, lui Venus înseși, pentru

³⁷ De exemplu, în ediția bibliofilă Mihai Eminescu, *Poesii* (1958), pe hârtie velină, București: E.S.P.L.A.

³⁸ Dacă luăm în considerare și ultimul semicolon de dinaintea versurilor finale „Ca să pot muri liniștit, pe mine / Mie redă-mă!” (PO I, p. 199) obținem o structură ternară cu un element incipient și unul final în parataxă față de dezvoltarea mediană.

frumusețea, dar și răceala ei marmoreană, devine acum o suferință nenumită, dar voită, deși nu căutată, „dureros de dulce” (PO I, p. 199). Vocativul cu care era interpellată femeia iubită, „neîndurătoare” (PO III, p. 124, 126, 128), din variantele remaniate C1, C2 și D a fost modificat într-un adjectiv plat, fără caracter figurativ sau expresiv, în combinația cu dublă subordonare posibilă: „voluptatea morții neîndurătoare” (PO I, p. 199). Otrăvirea mortală („Pân-în fund băui voluptatea morții”) e cauzată de cedarea la o ispită – care ar putea merge de la simpla coborâre „întru mulțime” (PO III, p. 124), la cea a puterii (ca în variantele „napoleoniene”) sau a gloriei poetice și a recunoașterii publice (ca în variantele „neohorațiene”), până, în fine, la eros.

Ispita e personificată, are „ochi tulburători” (PO I, p. 199), e prezență care privește și afectează. Strofa a doua are o structură adresată, către acest „tu” abstract și interior: „...deodată tu răsăriși în cale-mi,/Suferință tu...” (PO I, p. 199). Metonimia de tip causal dintre o persoană concretă (feminină) și suferința provocată de aceasta e secundară. Nu suntem într-un „tribunal al amorului” în care eul suferind să recapituleze neajunsuri sentimentale, să articuleze reproșuri la adresa celeilalte părți, totul în fața unui terț implicit, judecător. Situația de comunicare este mult mai stranie, eul care vorbește aici interpellând suferința pe care o resimte, deci pe sine însuși, într-o formă alterată, improprie, ca pe un „tu”.

Strofele a treia și a patra dezvoltă somptuoase comparații ale combustiei interne, deschizând pagini mitologice: uciderea centaurului Nessus cu veninul Hidrei din Lerna, moartea lui Heracle, înveninat de sângele lui Nessus și aruncându-se singur pe rugul funerar, moartea și resurecția păsării Phoenix din rugul expiator pe care singur Phoenixul l-a aprins. Zoe Dumitrescu-Bușulenga numărase posesivele din poem (Bușulenga, 1976, p. 228), insistente în această parte „decorativă” a poemului: „focul meu”, „visul meu”, „rugul meu”, ultimele două cu topică marcată prin antepunere: „De-al meu propriu vis, mistuit mă vaiet / Pe-al meu propriu rug, mă topesc în flăcări...” (PO I, p. 199). Ele însele conotează pierderea de posesie, o non-posesie, altfel decât dativalele enclitice „manta-mi”, „cale-mi” din primele două strofe, unde posesia era sigură. Ultima strofă recurge la un dativ posesiv clitic paradoxal, care numai siguranță nu transmite: „piară-mi ochii tulburători din cale” (PO I, p. 199).

Moartea bună, „liniștită”, presupune recompunerea vocii, eliminarea aceluia „tu” din mijlocul lui „eu” și renunțarea la forma adresată. Așa cum s-a observat, elegia capătă accente psalmice în ultima strofă. E o rugăciune care în loc să clameze suferința invocă nepăsarea. Epitetul atașat, „tristă”, nu mai susține o personificare și nu mai prilejuiește introducerea unui „tu”. Interpelarea, tot la vocativ, e pur retorică, o formă simetrică celei din strofa a doua, dar neprimejdioasă: „vino iar în sân, nepăsare tristă” (PO I, p. 199).

Există, așadar o moarte „voluptoasă”, în pierderea de sine, și o moarte „liniștită”, în adunarea de sine – care este cea „bună” sau cea „realizabilă” este totuși greu de spus. Alexandru Piru vedea în „Odă (în metru antic)” „o ilustrare a eticei lui Schopenhauer după care, suferința fiind provocată de dorință, unica salvare stă în înfrângerea oricăror ispite și obișnuirea cu ideea că moartea nu-i decât un avatar al eului metafizic sempitern” (Piru, 1964/1982, p. 201). Transpunerea în termenii filozofiei stoice nu se poate face însă fără rest. Ataraxia, *tranquillitas animi* la latini, e o eliberare arzător, dar nu entuziast dorită. E „tristă” (PO I, p. 199). Mai mult, nici nu există vreo siguranță că ar mai putea fi atinsă, odată ce a fost pierdută. Poezia îmbracă forma unei rugăciuni în strofa finală, împăcarea e proiectată în viitor, deplasată pe scara pentasilabului ultim: „Ca să pot muri liniștit, pe mine/Mie redă-mă!” (PO I, p. 199) în spațiul tăcerii. Într-una dintre variante, preferată de I. Negoîtescu, stătea „De-al meu propriu cânt mistuit mă mântui” (PO III, p. 125). Procedând la umplerea spațiilor de indeterminare din text, Negoîtescu arată că „cuvântul final poate fi citit și ‘sfârșesc’, ‘termin’, ‘pier’, ‘mor’, cu un înțeles frecvent la moldoveni” (Negoîtescu, 1968, p. 143). Prin urmare, vanitatea scrisului stă și ea în calea eliberării.

Desfășurând elementul paratactic care succede semicolonului de după primul vers, constatarea cu care începe poemul „Nu credeam să-nvăț a muri vr-odată” capătă o nuanță

amară, găsirea drumului înapoi, redempțiunea, e dureroasă și nesigură. Singura certitudine o reprezintă „căderea în existență”, învățul morții dureroase, dezamăgirea, eșecul. Momentul învățării morții, al muririi pas cu pas, în viață încă fiind, prin desfacere și dezicere de sine, e cu siguranță în trecut: „Nu credeam că tocmai învățam a muri”. Că ar putea exista un învăț mai bun în viitor – „Nu credeam că voi ajunge să încerc să-nvăț a muri” – e o proiecție, o dorință și ea, ceea ce conduce la un paradox care nu promite nimic bun: eliberarea de dorințe și suferințe e tot o dorință dureroasă. Limbajul încearcă aici numai să facă față problemei suferinței pe care însă nu o poate depăși sau rezolva. Credința în salvare e alimentată de imagini analogice și eres („ca pasărea Phoenix”) și stă, cum altfel, sub semnul întrebării: „Pot să mai reînvii luminos...?” (PO I, p. 199).

Această dimensiune nesigură a salvării evocă sinaiticul aforism al lui Leonardo. Și acolo aceeași nesiguranță privind ceea ce s-ar putea întâmpla în viitor în ciuda asigurărilor din prezent. Subiectul locutor, în cazul aforismului lui Leonardo, încearcă să nu uite că orice învățare a unei conduite de viață impune înseamnă abdicare de la sine, moartea înainte de moarte. Încearcă să se protejeze de eșec, adică să învețe să nu moară înainte de vreme. Dar posibilitatea eșecului e acolo, fie în încălcarea propriului *memento*, fie în pedeapsă, exil, întemnițare sau condamnare la moarte. Lectura subsecventă dezvăluie în cazul ambelor texte un „nespus” neliniștitor care nu poate fi evacuat. În poemul lui Eminescu rugăciunea psaltică e subțire ca fumul, temeiul ei e clătinător. Sunt subiecte moderne care se exprimă în aceste texte, nescutite de întrebări și frământări, în ciuda tradițiilor moștenite în literă.

Referințe:

- Alecsandri, V. (1853). *Balade, adunate și îndreptate de V. Alecsandri* [Ballads, collected and edited by V. Alecsandri]. Iași: Tipografia Buciumului Român.
- Alecsandri, V. (1908). *Poezii populare ale românilor* [Folk poetry of the Romanians]. București: Minerva. (Lucrare originală publicată în 1866)
- Atkinson, D. W. (1985). The devotionalism of Christopher Sutton: The universal Christianity of a pious Protestant. *Historical Magazine of the Protestant Episcopal Church*, 54(3), 207–217.
- Basarab, N. (2001). *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* [The teachings of Neagoe Basarab to his son Theodosie]. București / Chișinău: Litera Internațional. (Lucrare originală publicată în ca. 1520)
- Carrer, L. (1836). *Lirici italiani del secolo decimosesto con annotazioni* [Italian lyrics of the sixteenth century with annotations]. Venezia: Luigi Plet.
- Chamfort, N. (1812). *Œuvres complètes* [Complete works] (3rd ed., Vol. 2). Paris: Maradan.
- Cimpoi, M. (1993). *Nichita Stănescu: Poezia modernă începe cu 'Odă (în metru antic)'* [Nichita Stănescu: Modern poetry begins with 'Ode (in Sapphic metre)']. În M. Cimpoi, *Spre un nou Eminescu: Dialoguri cu eminescologi și traducători din întreaga lume* [Toward a new Eminescu: Dialogues with Eminescu's scholars and translators from around the world] (pp. 281–284). Chișinău: Hyperion. (Lucrare originală publicată în 1976)
- Comorovski, C. (1972). *Literatura umanismului și Renașterii ilustrată cu texte I* [The literature of humanism and the Renaissance illustrated with texts, vol. I]. București: Albatros.

- Cornea, P. (1980). Conceptul de ‘concordanță’ în literatura comparată. (Către o sistematică a relațiilor literare internaționale), urmat de Conceptul de ‘influență’ și paradigmele sale [The concept of ‘concordance’ in comparative literature. (Towards a systematics of international literary relations), followed by The concept of ‘influence’ and its paradigms]. In P. Cornea, *Regula jocului. Versantul colectiv al literaturii: concepte, convenții, modele* (pp. 92–118). București: Eminescu.
- Dumitrescu-Bușulenga, Z. (1976). Despre ‘Odă (în metru antic)’ [About ‘Ode (in Sapphic metre)’]. În Z. Dumitrescu Bușulenga, *Eminescu – cultură și creație* (pp. 225–231). București: Eminescu.
- Eminescu, M. (1884). *Poesii* [Poems]. București: Socec.
- Eminescu, M. (1884). Odă (în metru antic) [Ode (in Sapphic metre)]. *Convorbiri Literare*, 17(10), 306–307.
- Eminescu, M. (1939). Opere [Complete works], (vol. I). În Perpessicius (Ed.), 1939 – 1993, *Poezii tipărite în timpul vieții*. București: Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II.
- Eminescu, M. (1944). Opere [Complete works], (vol. III). În Perpessicius (Ed.), 1939 – 1993, *Poezii tipărite în timpul vieții. Note și variante: Dela Doina la Kamadeva*. București: Fundația Regele Mihai I.
- Eminescu, Mihai (1952). Opere [Complete works], (Vol. IV). În Perpessicius (Ed.), 1939 – 1993, *Poezii postume*. București: Editura Academiei R.S.R.
- Eminescu, M. (1958). *Poezii* [Poems]. București: E.S.P.L.A.
- Florian, M. (1914). Gândirea lui Eminescu [Eminescu’s thought]. *Noua Revistă Română*, (5), 71–74.
- Gerber, C. (1725–1729). *Historia derer Wiedergeborenen in Sachsen, oder Exempel solcher Personen, mit denen sich im Leben, oder im Tode viel merckwürdiges zugetragen; als eine Continuation von M. Bruno Quinos, weil. Pred. in Zittau Disce mori, oder Sterbe-Kunst* [The history of the reborn in Saxony, or examples of such persons with whom many remarkable events happened in life or in death; as a continuation of M. Bruno Quinos, late preacher in Zittau, Disce mori, or the art of dying]. Dresda,: Joh. Jacob Wincklers sel. Wittbe. Disponibil la https://opendata.uni-halle.de/explore?bitstream_id=31961c61-e108-4187-a8fa-3600a862aab9&handle=1981185920/36201&provider=iiif-image, accesat la 22.08.2024.
- Gálđi, L. (1964). *Stilul poetic al lui Mihai Eminescu*. București: Editura Academiei R.S.R.
- Gerhard, J. (1863). *Meditationes sacrae ejusdemque exercitium pietatis* [Sacred meditations and the same author’s exercise of piety]. Gütersloh: Sumptibus C. Bertelsmanni. (Lucrare originală publicată în 1606)
- Hasdeu, B. P. (1879). *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI* [The anonymous books of the Romanians in the 16th century] (Vol. II, pp. 433–489). București: Noua Tipografie Națională C.N. Rădulescu.
- Herescu, N. I. (1982). Eminescu și clasismul [Eminescu and classicism]. In T. Diaconescu, (Ed.), *Eminescu și clasicismul greco-latin. Studii și articole* (pp. 155–171). Iași: Junimea. (Lucrare originală publicată în 1935)
- Iser, W. (2006). *Actul lecturii: O teorie a efectului estetic* [The act of reading: A theory of aesthetic effect] (R. Constantinescu, traducere din limba germană, note și prefață; I. Cristescu, traducerea fragmentelor din limba engleză). Pitești: Paralela 45. (Lucrare originală publicată în 1976).

- Jankélévich, V. (1966). *La mort* [Death]. Paris, France: Flammarion.
- Leutgeb, K. (2024). *Stöße über Aphorismen, Stöße I* [Thought Provocations on Aphorisms, Provocations I]. Disponibil la <http://www.kurtleutgeb.com/stoesse-i-ueber-aphorismen/>, accesat la 22.08.2024.
- Livio, M. (2022). *De ce? Ce ne stârnește curiozitatea* [Why? What makes us curious] (C. Strungaru, Trad.). București: Humanitas. (Lucrare originală publicată în 2017)
- Milanesi, G. (1879). *Giorgio Vasari, Le opere* [Works]. Con nuove annotazioni e commenti di Gaetano Milanesi (Vol. 5; 9 vol. 1878–85). Firenze, Italy: G. C. Sansoni.
- Negoîtescu, I. (1968). *Poezia lui Eminescu* [Eminescu's Poetry]. București: Editura pentru literatură.
- Negruzzi, C. (1936,) *Alexandru Lăpușneanul* [The Voivode Alexander of Lăpușna] (Ediție îngrijită de I. Pillat). București: Cartea Românească. (Lucrare originală publicată în 1840)
- Nemoianu, V. (1989). Romanticism and Biedermeier in East-Central European Literatures. În: *Hungarian Studies*, 5(1), 21– 38. Disponibil la <https://epa.oszk.hu/01400/01462/00008/pdf/021-038.pdf>, accesat la 20.09.2024.
- Nemoianu, V. (1984). *The Taming of Romanticism: European Literature and the Age of Biedermeier*. London: Cambridge.
- Nicholl, C. (2004). *Leonardo da Vinci: Flights of the Mind. A Biography*. New York: Allen Lane, Penguin Books.
- Noica, C. (1975). *Eminescu sau gânduri despre omul deplin al culturii românești* [Eminescu or thoughts on the complete man of Romanian culture]. București: Eminescu.
- Quinos, B. (1577). *Disce mori. Oder Sterbe Kunst: das ist, Ein sehr schönes und Nützliches Handbüchlein darinnen etliche außbüdige Exempel Hoher Christlicher Personen zu finden Daraus man anleitung zu nehmen und zu lernen Wie man sich zu einem Christlichen Ende bereiten und Seliglichen von dieser Welt scheiden solle*. Aus glaubwürdigen Acten/Historien/und Leichpredigten zusammen gezogen/und frommen Schriften zu gute in druck verordnet durch M. Bruno Quinos, Prediger in der königlichen Stadt Zitta [Disce Mori. Or the art of dying: Which is a very beautiful and useful handbook, containing several exemplary cases of noble Christian persons, from which one can take guidance and learn how to prepare for a Christian end and blissfully depart from this world]. Compiled from Credible Acts, Histories, and Funeral Sermons, and Printed for the Benefit of Pious Writings by M. Bruno Quinos, Preacher in the Royal City of Zittau. Bautzen: M. Wolrab. Disponibil la: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/details/bsb11291664>, accesat la 22.08.2024.
- Piru, A. (1982). Eminescu și clasicismul [Eminescu and Classicism]. În (T. Diaconescu, Ed.). *Eminescu și clasicismul greco-latin. Studii și articole* [Eminescu and Greco-Latin classicism. Studies and articles], (pp. 196-205). Iași: Junimea. (Lucrare originală publicată în 1964)
- Polit [Orășanu, St.]. (1891). *Strofa safică*. *Revista Poporului*, I, 571–584.
- Ridolfi, I. (2019). *Erinnerte Größe in kleinen Zeiten – Der Napoleondiskurs in der Literatur des frühen 19: Jahrhunderts* [Remembered greatness in modest times – The Napoleon discourse in the literature of the early 19th century: Travail de candidature]. Dudelage. Disponibil la <https://portal.education.lu/inno/Travaux-de-candidature/ArtMID/3717/ArticleID/564005/>

[Erinnerte-Gr246223e-in-kleinen-Zeiten-%E2%80%93-Der-Napoleondiskurs-in-der-Literatur-des-fr252hen-19-Jahrhunderts](#), accesat la 22.08.2024.

- Richter, J. P. (1939). *The literary works of Leonardo da Vinci*. Londra: S. Low, Marston, Searle & Rivington. (Lucrare originală publicată în 1883)
- Rudolf, R., Mohr, R., & Heinz-Mohr, G. (1979). *Ars moriendi* [The art of dying]. În G. Müller & G. Krause (Eds.), *Theologische Realenzyklopädie* (Vol. 4, pp. 143–156). Berlin: de Gruyter.
- Schopenhauer, A. (1915). *Über den Tod. Gedanken und Einsichten über letzte Dinge* [On death, thoughts and insights on final matters]. Berlin: Hyperion. (Lucrare originală publicată în 1819)
- Seneca (2020), *Scrisori către Luciliu* [Letters to Lucilius]. (G. Guțu traducere și note, D. Pîrvuloiu introducere și tabel cronologic). București: Humanitas. (Lucrare originală publicată în ca. 62 d. Hr.)
- Smiraglia Scognamiglio, N. (1896). Nuovi documenti su Leonardo da Vinci [New documents on Leonardo da Vinci]. În *Archivio storico dell'arte*, diretto da D. Gnoli, Archivio Storico dell'Arte, Serie Seconda, 2(4), 313–315. Roma: Danesi. Disponibil la <https://digit.biblio.polito.it/secure/5600/1/Archivio%20Storico%20dell%20Arte%201896.pdf#page=351&pagemode=bokmarks>, accesat la 22.08.2024.
- Solmi, E. (1910). La Resurrezione dell'opera di Leonardo [The Resurrection of Leonardo's Work]. În Società „Leonardo da Vinci”, *Leonardo da Vinci: Conferenze fiorentine*, (pp. 1-48). Milano: Fratelli Treves Editori. Disponibil la <https://archive.org/details/leonardodavincic00soci/mode/2up>, accesat la 19.07.2024.
- Sutton, C. (1600). *Disce mori. = Learne to die. A religious discourse, moouing euery Christian man to enter into a serious remembrance of his ende. Wherein also is contained the meane and manner of disposing himselfe to God, before, and at the time of his departure. In the whole, somewhat happily may be abserued, necessary to be thought vpon, while we are aliue, and when we are dying, to aduise our selues and others.* London: Printed by [J. Windet for] Iohn Wolfe. Disponibil la <https://quod.lib.umich.edu/e/eebo/A13179.0001.001/1:7.27?rgn=div2;view=fulltext>, accesat la 02.08.2024.
- Sutton, C. (1609). *Disce vivere. Learne to live.* London: Printed by T.S. for Nicholas Bourne. Disponibil la https://archive.org/details/bim_early-english-books-1475-1640_disce-vivere-learne-to-sutton-christopher_1609, accesat la 12.09.2024.
- Ulici, L. (1971). *Recurs* [Appeal]. București: Cartea Românească.
- D'Urso, R. (2022, ianuarie 12). *Leonardo da Vinci in other languages*. Newitalianbooks. <https://www.newitalianbooks.it/in-other-languages/leonardo-da-vinci-in-other-languages/>, accesat la 22.05.2024.
- Uzielli, G. (1875). Sopra un sonetto attribuito a Lionardo da Vinci [On a sonnet attributed to Leonardo da Vinci]. În *Il Buonarroti*, 2(10), 177–191, 249–268. Roma: Tipografia delle Scienze Matematiche e Fisiche.
- Uzielli, G. (1884). *Ricerche intorno a Leonardo da Vinci* [Research on Leonardo da Vinci] (Serie seconda). Roma: Salviucci.

- Del Verrocchio, A. (s.a., ca. 1465-70). Testa d'angelo [Head of an Angel], schiță în cerneală brună, Cabinetul de Gravuri de la Berlin. Disponibil la <https://smb.museum-digital.de/object/83944>, accesat la 20.11.2023.
- Vianu, T. (1930). *Poezia lui Eminescu* [Eminescu's poetry]. București: Cartea Românească.
- Vianu, T. (1974). Eminescu și etica lui Schopenhauer [Eminescu and Schopenhauer's Ethics]. În T. Vianu, *Mihai Eminescu*, prefață de A. Dima (pp. 41-57). Iași: Junimea.
- da Vinci, L. (s.a.) [atribuit lui]. *Christo fanciullo* [Christ as a child]. Terracotta. Reprodusere fotografică. Colecția Eredi Gallant. Disponibil la https://brunelleschi.imss.fi.it/stampa_leonardo/pages/cristo_fanciullo_coll_ered_%20gallandt.html, accesat la 22.08.2024.
- da Vinci, L. (s.a., ca. 1475) [atribuit lui sau atelierul lui Andrea del Verrocchio]. *Testa di ragazzo* [Head of a youth]. Schiță în cerneală și laviu brun pe hârtie, reproducere fotografică, însoțită de o istorie a atribuirilor. The Morgan Library & Museum, New York. <https://www.themorgan.org/drawings/item/142018>, accesat la 22.08.2024.
- da Vinci, L. (1651). *Trattato della pittura* [A treatise of painting]. Parigi: Giacomo Langlois.
- da Vinci, L. (1651). *Traitté de la peinture* [A treatise of painting]. Paris: Jacques Langlois.
- da Vinci, L. (1721). *A Treatise of Painting*. Londra: J. Senex și W. Taylor.
- da Vinci, L. (1724). *Des vortreflichen Florentinischen Mahlers Lionardo da Vinci höchst-nützlicher Tractat von der Mahlerey* [The Most Useful Treatise on Painting by the Most Excellent Florentine Painter Leonardo da Vinci]. Nürnberg: Johann Georg Böhm. Sen., la tipograful Johann Christoph Weigel.
- da Vinci, L. (1891 [i.e. 1894] -1904). *Codice Atlantico* [Codex Atlanticus] [Il codice atlantico di Leonardo da Vinci nella Biblioteca Ambrosiana di Milano, riprodotto e pubblicato dalla Regia Accademia dei Lincei sotto gli auspici e col sussidio del Re e del Governo]. (Proprietăți degli originali: Biblioteca Ambrosiana di Milano). Edizione facsimilare utilizată pentru le scansioni (proprietăți della Biblioteca Leonardiana). Milano, Hoepli. În Romano Nanni, Gaetano Cascini, Monica Taddei et al., E-leo: archivio digitale di storia della tecnica e della scienza della Biblioteca leonardiana (Leonardo digitale); fila 252 r_a în format digital: https://www.leonardodigitale.com/en/browse/codex-atlanticus-hoepli-ed/0252r_a/, accesat la 12.09.2024.
- da Vinci, L. (1973 -1975). *Codice Atlantico* [Codex Atlanticus]. (Proprietăți degli originali: Biblioteca Ambrosiana di Milano). Edizione facsimilare utilizată pentru le scansioni (proprietăți della Biblioteca Leonardiana). Firenze: Giunti Editore. În Romano Nanni, Gaetano Cascini, Monica Taddei et al., E-leo: archivio digitale di storia della tecnica e della scienza della Biblioteca leonardiana (Leonardo digitale):
fila 680 r.: <https://www.leonardodigitale.com/en/browse/Codex-atlanticus/0680-r/>
fila 1033 r.: <https://www.leonardodigitale.com/en/browse/Codex-atlanticus/1033-r/>
fila 34 r.: <https://www.leonardodigitale.com/en/browse/Codex-atlanticus/0034-r/>
fila 1094 r.: <https://www.leonardodigitale.com/en/browse/Codex-atlanticus/1094-r/>
- da Vinci, L. (1899). *Frammenti letterari e filosofici* [Literary and Philosophical Fragments]. Trascelti dal Dr. Edmondo Solmi. Firenze: Barbéra.

- da Vinci, L. (1939). *The Notebooks of Leonardo Da Vinci: Selected Extracts from the Writings of the Renaissance Genius*. (Arranged, Rendered into English and Introduced by E. MacCurdy). New York: George Braziller.
- da Vinci, L. (1940). *Tagebücher und Aufzeichnungen* [Diaries and Notes]. (*Deutsch* übersetzt und herausgegeben von T. Lücke). Leipzig: Paul List.
- da Vinci, L. (1942). *Les Carnets de Léonard de Vinci* [The Notebooks of Leonardo Da Vinci]. (Traduit de l'anglais et de l'italien par L. Servigen, préface de Paul Valéry. Introduction, classement et notes par Edward Mac Curdy). Paris: Gallimard.
- da Vinci, L. (1980). *Codice Trivulziano* [Trivulzian Codex]. Edizione facsimilare utilizzata per le scansioni (proprietà della Biblioteca Leonardiana). Proprietà degli originali: Biblioteca Trivulziana di Milano. Firenze: Giunti Barbèra, 1980. În Romano Nanni, Gaetano Cascini, Monica Taddei et al., E-leo: archivio digitale di storia della tecnica e della scienza della Biblioteca leonardiana (Leonardo digitale);
fila 27 r.: <https://www.leonardodigitale.com/en/browse/codex-trivulzianus/0027r/>
- da Vinci, L. (1988). Manoscritto F [Manuscript F. Edizione facsimilare utilizzata per le scansioni (proprietà della Biblioteca Leonardiana). Firenze: Giunti Barbèra, 1988. În Romano Nanni, Gaetano Cascini, Monica Taddei et al., E-leo: archivio digitale di storia della tecnica e della scienza della Biblioteca leonardiana (Leonardo digitale); <https://www.leonardodigitale.com/en/browse/manuscript-f-in-the-Institut-de-France/I-cop-v/>, accesat la 22.08.2024.
- da Vinci, L. (2019). *Les Carnets de Léonard de Vinci* [The Notebooks of Leonardo Da Vinci]. (*Édition* présentée et annotée par P. Brioist, trad. de l'italien par L. Servicen, Préface de P. Valéry, texte établi par Edward MacCurdy). Paris: Gallimard.
- DIO (Deutsche Inschriften Online) [German Inscriptions Online]. *Inschriftenkatalog: Die Inschriften der Stadt Halle an der Saale* [Inscriptions Catalog: The Inscriptions of the City of Halle an der Saale].
DI 85 Anhang 1: Stadtgottesacker. Bogen 74: https://www.inschriften.net/halle-an-der-saale/inschrift/nr/di085a10074.html?tx_hisodat_sources%5Baction%5D=show&tx_hisodat_sources%5Bcontroller%5D=Sources&cHash=4e52cda5a6ca5f6fd9372d9984788675
Bogen 29: https://www.inschriften.net/halle-an-der-saale/stadtgottesacker/inschriften-liste/nr/di085a10029.html?tx_hisodat_sources%5BitemsPerPage%5D=10&tx_hisodat_sources%5BborderBy%5D=10&tx_hisodat_sources%5BascDesc%5D=10&tx_hisodat_sources%5BcurrentItem%5D=25&tx_hisodat_sources%5Baction%5D=show&tx_hisodat_sources%5Bcontroller%5D=Sources&cHash=467c6fa4f97dd5f87f00d0217bd3d83c, accesat la 22.08.2024.
- Johannes-Gutenberg-Universität Mainz. *Forschungsprojekt Konzepte und Praktiken des idealen Sterbens in Byzanz (4.-12. Jh.)* [Research Project „Concepts and Practices of the Ideal Dying in Byzantium (4th-12th Century)"]. Disponibil la <https://challenges.unimainz.de/forschung-2/thematic-area-1-umsorgtes-leben/konzepte-und-praktiken-des-idealen-sterbens-in-byzanz-4-12-jh/>, accesat la 22.08.2024.

EMINESCU, MEMBRU AL JUNIMII POSTURI EMINESCIENE ÎN CADRUL CENACLULUI¹

EMINESCU, MEMBER OF JUNIMEA POSTURES OF EMINESCU WITHIN THE CENACLE

Maria-Corina DIMITRIU

Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania

e-mail: mariacorinadim@yahoo.com

Abstract

Many essential chapters in Mihai Eminescu's biography are inextricably linked with Junimea, starting with the year 1870, when the writer first sent his poems to "Convorbiri literare", and up to the end of his life. Nevertheless, there has been no systematic research so far on how Eminescu integrated with Junimea from a sociological perspective or on the contexts in which his social and/or literary performance reflected his belonging to the cenacle. In light of these observations, this paper aims to explore Mihai Eminescu's personality as a member of Junimea, starting from the sociability patterns illustrated by the poet within the cenacle and using the recent studies on literary forms of sociability as a theoretical framework. I am interested in the postures that Eminescu embodied within his relations with Junimea, in the gestures and practices that he took up as a result of being part of this social environment, as well as in the influence of the poet's both presence and absence on the dynamic of the cenacle. I will propose two directions of analysis – Eminescu as an in praesentia and as an in absentia member of Junimea – and I will outline the postures embodied by the poet in each case. My main objective is to circumscribe the two-edged sociological influence, of Junimea on Eminescu and of Eminescu on Junimea and, this way, to emphasize the human, sociable side of the poet's personality, who followed a typical path for a 19th-century Romanian writer and embraced the ethos of a literary group.

Keywords: Mihai Eminescu; Junimea; cenacle; literary sociability; posture.

1. Preliminarii

Mai multe capitolele esențiale din biografia umană și creatoare a lui Mihai Eminescu se leagă indisolubil de Junimea. Începând cu anul 1870, când poetul, aflat la Viena, trimite primele poezii pentru publicarea în *Convorbiri literare* și până în ultimii ani de viață, așadar vreme de aproape două decenii, poetul păstrează o strânsă relație cu mediul junimist, participând în diferite forme la întâlnirile de cenaclu, legând prietenii strânse și găsim în junimiști o comunitate de același nivel în intelect și spirit, alături de care alege să își desăvârșească marile proiecte literare și culturale. Afinitatea poetului pentru Junimea este subliniată în studiul maioreșcian din 1889 (Măiorescu, 1889/1908, p. 112) și menționată de mulți dintre cei care l-au cunoscut, elocvente fiind mai ales mărturiile lui Ioan Slavici, iar autorii care au studiat îndeaproape cenaclul de la Iași semnalează, la rândul lor, rolul semnificativ îndeplinit de Eminescu în configurarea ethosului junimist. Cu toate acestea, în absența instrumentelor metodologice adecvate și a unei direcții de cercetare specializate

¹ Article History: Received: 30.09.2024. Accepted: 12.11.2024. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

În acest sens, nu s-a încercat până acum o abordare sistematică a modului în care Eminescu s-a integrat în Junimea sub aspect sociologic sau a contextelor în care poetul s-a manifestat ca membru de cenaclu.

În altă ordine de idei, există în exegeza eminesciană și o direcție care contestă solidaritatea poetului cu principiile junimiste și care reliefează un impact mai curând negativ pe care societatea ieșeană și în special Maiorescu l-ar fi avut asupra vieții, a activității și a imaginii postume a lui Eminescu. Inițiatorul acestei direcții, Octav Minar, își întemeiază demersul pe o serie de scrisori plastografiate, în care Eminescu i-ar fi mărturisit Veronicăi Micle disprețul față de membrii Junimii, lipsa afinităților sufletești cu aceștia precum și sentimentul de a fi fost constrâns să rămână aproape de grupare ca urmare a slujbelor primite prin intervenția lui Maiorescu (Micle, 1923, pp. 30-36). Minar subliniază, de asemenea, că Eminescu a fost cu adevărat înțeles de Veronica Micle și de Creangă, nu de junimiști, care, nefiindu-i prieteni, s-au opus singurului lucru care l-ar fi făcut fericit, anume căsătoria cu Veronica (Minar, 1911, 1925, pp. 31-35). Ideile vor fi preluate de sămănătoriști, care, interesați să propage imaginea unui Eminescu naționalist, vor avea nevoie de un temei pentru separarea acestuia de cosmopolitismul junimist, iar, ulterior, se va dezvolta o întreagă filiație în acest sens. Pot fi amintiți Theodor Codreanu, care susține că Maiorescu a intuit prestigiul pe care îl va avea Eminescu și a căutat din interes prietenia cu el (Codreanu, 2001, p. 12) sau Nicolae Georgescu, care insistă asupra încercărilor junimiștilor de a-l îndepărta pe poet de familie după 1883 (Georgescu, 2012, p. 184), dezvoltând o întreagă teorie a premeditării morții acestuia.

În contra acestei direcții exegetice, lucrarea de față își propune o explorare a personalității lui Mihai Eminescu în calitatea sa de junimist, pornind de la tiparele de sociabilitate exersate în cadrul Junimii și având ca puncte de plecare teoretice studiile recente privind sociabilitatea cenculară și identitatea sociologică a scriitorului de cenaclu. În opoziție cu perspectiva mitologizantă care proiectează imaginea unui geniu singuratic, abstras societății și detașat de semenii, vom căuta să punem în evidență latura umană, adaptabilă și deschisă spre ceilalți a poetului, așa cum se dezvăluie ea în relațiile cu mediul junimist. Vom arăta că, regăsindu-se în valorile grupării, Eminescu se integrează firesc și armonios în aceasta, devenind un nume reprezentativ pentru Junimea tocmai în măsura în care se lasă el însuși modelat de un anumit mod de a fi și de a interacționa înscris în profilul sociologic al cencacului ieșean. Miza studiului – care nu se dorește exhaustiv, ci mai curând un punct de plecare pentru cercetări viitoare – este deopotrivă semnalarea importanței Junimii în definirea personalității umane a lui Mihai Eminescu și evidențierea aportului poetului la spiritul junimist și, într-o anumită măsură, la coeziunea grupării. Ne interesează, în acest sens, posturile cu care Eminescu este asociat la Junimea, ca indici ai rolului jucat la nivel de grupare, modul în care acesta se evidențiază în cadrul unor tipare de gesticulație, practici și forme de sociabilitate specific junimiste, dar și influența prezenței și, într-o anumită măsură, a absenței poetului în dinamica Junimii.

Din punct de vedere metodologic, analiza propusă are la bază teoriile lui Anthony Glinoe și Vincent Laisney privind specificul sociabilității cenculare, precum și particularizările acestor teorii la cencacuri din spațiul românesc, prin lucrări precum cele semnate de Ligia Tudurachi și Maricica Munteanu. Ca principal material informativ asupra ambientului junimist și a prestației lui Eminescu în cadrul acestuia, vom avea în vedere în special surse cu caracter neoficial, constând în memorii (paralele), jurnale, corespondență, care, după cum arată Glinoe și Laisney, oferă cea mai directă cale de acces la spațiul-timp al cencacului, în absența posibilității de reconstituire directă a atmosferei (Glinoe & Laisney, 2013, pp. 314-315). Nu în ultimul rând, menționăm că ne vom opri strict asupra aspectelor ce țin de sociabilitatea eminesciană în context junimist, lăsând pe dinafară influențele de tip artistic, estetic, ideologic, a căror circumscriere ar fi, de altfel, mult mai complexă și imposibil de tratat în cadrul restrâns al unei articole.

2. Opțiunea pentru mediul cenacular

Un prim aspect care trebuie discutat ține de opțiunea lui Eminescu de a se integra într-un mediu de tip cenacul, iar cel mai evident motiv în acest sens îl constituie autoritatea structurii comunitare pe scena culturală a momentului, laolaltă cu prestigiul de netăgăduit al Junimii și al lui Maiorescu. Discutând despre situația din spațiul francez, Glinoe și Laisney subliniau că secolul al XIX-lea nu trebuie văzut ca perioadă întâmplătoare a dezvoltării structurii cenaculare, ci mai curând ca moment istoric care a făcut posibilă emergența acestei structuri (Glinoe & Laisney, 2013, p. 29). Conform autorilor citați, coagularea unor astfel de grupări vine ca efect pe de o parte al provocării împărtășite de artiști de a face față unui univers profesionalizat și supus dictatelor economiei capitaliste, iar, pe de altă parte, al accentuării credinței în valoarea literaturii și a artei, în urma prăbușirii marilor idealuri politice din perioada revoluțiilor (Glinoe & Laisney, 2013, p. 36).

Acest ansamblu de factori poate fi identificat într-o formă proprie și în România anilor respectivi. Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, dominată de lupta pentru unificarea teritoriilor românești, ideea dezvoltării unei literaturi naționale este susținută mai curând politic de pașoptiști, ca argument pentru unirea principatelor, perioada de după 1848, continuată până spre mijlocul secolului al XX-lea, aduce ca noutate profesionalizarea scrisului (cel puțin la nivel teoretic) și abordarea problemei literaturii naționale din perspectivă strict estetică (Drace-Francis, 2006, p. 160). Se configurează acum pentru prima dată proiectul autonom al unei culturi autohtone, care, prin magnitudinea sa, necesită colaborare, dezbateri, structură de grup. Mai mult, scriitorul individual nu are o direcție în care să se înscrie, un model de evoluție literară anterioară, astfel că are nevoie cel puțin de comunicarea cu alți confrăți angajați în aceeași misiune de edificare culturală. De altfel, după cum punctează Leon Volovici, primele societăți literare românești nu s-au constituit pe bază de afinități de gândire, diferențele dintre puținii literați ai momentului fiind considerabile, ci mai curând în virtutea întreținerii unei necesare atmosfere de eferescență intelectuală (Volovici, 1976, 2011, p. 114). Departe de a fi o opțiune întâmplătoare, afilierea la o grupare literară poate fi văzută drept cea mai firească modalitate de participare la scena literară din acel moment, decizia lui Eminescu de a se apropia de junimiști înscriindu-se astfel în dinamica generală a momentului istoric: toți scriitorii importanți din a doua jumătate a secolului al XIX-lea sunt ancorați într-o grupare. Totodată, nu este de mirare alegerea Junimii, care nu era doar cea mai influentă grupare românească a momentului, ci și o grupare cu ale cărei principii poetul s-a simțit în esență solidar.

În acest sens, se poate observa că specificul de modelare a raportului individual-colectiv la nivelul structurii cenaculare junimiste corespunde personalității și viziunii lui Eminescu. Glinoe și Laisney observă că durabilitatea cenacului ca instituție vine, paradoxal, din plasticitatea sa, din dorința membrilor de a fi împreună mai mult decât din existența unei ordini oficiale sau din imperativul supunerii la un set de reguli stricte (Glinoe & Laisney, 2013, p. 377). În același sens, Maricica Munteanu observă că, deși în cadrul structurii cenaculare se creează inevitabil anumite ierarhii și obiceiuri, ele se constituie subiectiv, organic, în afara oricărei politici instituționale (Munteanu, 2022, p. 165). În cazul cenacului junimist, această flexibilitate este încă și mai accentuată prin deviza „Intră cine vrea, rămâne cine poate”, precum și prin absența unei evidențe rigide a membrilor: „Membri sunt toi acei care frecventează întrunirile și Aniversările și, chiar când nu vin, în inima lor sunt totdeauna cu Junimea și cu mișcarea ei” (Negruzzi, 1921/2011, p. 294). Dacă raportăm această structură la ideile din publicistica eminesciană, se poate observa că organizarea Junimii corespunde, la scară restrânsă, organizării statului natural, pentru care pledează poetul în articolele sale și care are ca specific tocmai constituirea organică, firească, în virtutea identității sociale a omului. Mai mult, Junimea s-a distins prin structura sa eterogenă, membrii fiind atât de diferiți la nivelul personalității, al pregătirii intelectuale, al opțiunilor politice etc., încât a fost posibilă inclusiv formarea de minigrupuri în cadrul grupului principal (cei trei români, cei opt „care nu înțeleg niciodată nimic”, Caracuda etc.). Fără

îndoială, Junimea este definită, cum arăta Tudor Vianu, de spirit filozofic, oratoric, clasic, academic, critic și ironic (Vianu, 1971, pp. 144-147), însă, după observă Liviu Papuc, în societate și-au găsit locul și indivizi complet opuși ca formație lui Maiorescu, Carp și Negruzzi, ținându-se mereu cont de opinia bunului simț, ilustrată de Caracudă (Papuc, 2003, p. 61). Totodată, fiecare nou membru a venit cu propriul aport, astfel că, departe de a fi o formulă rigidă, spiritul junimist constă tocmai în deschiderea spre structuri de gândire și de personalitate diverse. Nu e de mirare, de aceea, că într-o astfel de grupare și-au găsit locul firesc și pesimismul eminescian, înclinația poetului spre filosofie sau chiar militantismul naționalist al acestuia. Junimea era singura grupare culturală în care un ins precum Eminescu s-ar fi putut integra la acel moment.

Un alt motiv care justifică afilierea poetului la Junimea îl poate constitui nevoia de validare a propriilor producții literare. Pentru Glinoe și Laisney, cenaclul funcționează ca instanță alternativă de legitimare a talentului, în special în cazul începătorilor, pentru care opinia favorabilă a colegilor de cenaclu devine o confirmare a vocației literare (Glinoe & Laisney, 2013, p. 40). În spațiul românesc, având în vedere autoritatea critică a lui Maiorescu și prestigiul *Convorbirilor*, se poate considera că Junimea reprezenta principala instanță de validare a tinerilor scriitori în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. La momentul trimiterii primelor poezii către redacția Junimii, în 1870, Eminescu avea 21 de ani, așadar este just să credem că se afla încă la vârsta căutărilor, neavând încă o conștiință bine definită a propriei valori. El fusese validat anterior de Iosif Vulcan, cel care i-a și schimbat numele din Eminovici în Eminescu, însă, dacă exista cineva în spațiul românesc a cărui opinie critică putea impune un tânăr scriitor, acela era, fără îndoială, Maiorescu. Totodată, faptul că la cenaclu se discută, prin definiție, opere aflate într-un stadiu experimental (Glinoe & Laisney, 2013, p. 364), îi oferă poetului un imbold în plus spre a-și scoate la lumină textele fără a simți presiunea ca acestea să aibă o formă finală la momentul lecturii. Obiceiul lui Eminescu de a reveni de nenumărate ori asupra versurilor este semnalat de toți cei care i-au studiat manuscrisele, iar lipsa unei selecții proprii sub formă de volum se explică tocmai prin faptul că poetul nu își considera textele finalizate. Citirea textelor la Junimea, cu publicarea lor ulterioară în *Convorbiri literare*, reprezintă, astfel, o formă de compromis, îmbrățișată tocmai datorită faptului că, prin specificul său, cenaclul reprezenta un spațiu al exercițiului literar și nu al producțiilor definitive (care urmau să se regăsească într-un eventual volum). De altfel, Petru Creția, editor al operei eminesciene, observă că Eminescu revenea adesea în manuscrise chiar și asupra unor texte încredințate de el însuși tiparului (Creția, 1998/2023, p. 53), ceea ce arată că variantele citite la Junimea nu erau considerate definitive.

Nu în ultimul rând, la o analiză atentă a biografiei lui Eminescu, se poate constata că acesta a avut întotdeauna o personalitate înclinată spre sociabilitatea de grup. Ajuns la Viena, începe să participe imediat la ședințele Societății Literare a studenților români de acolo, în cadrul cărora se citeau scrieri proprii sau se discutau noutățile editoriale, și, deși cel mai tânăr, se impune ca moderator al discuțiilor, după cum povestește Ioan Slavici (Cioabă, 2013/2022, p. 113). Aceasta poate fi considerată prima experiență eminesciană într-un mediu de tip cenaclu. Ulterior, devine unul dintre membrii fondatori ai societății România Jună, în al cărei comitet își va asuma funcția de secretar și de a cărei organizare se va preocupa activ, făcând mereu ceea ce Ioan Slavici numește „un fel de vânătoare de oameni” (Cioabă, 2013, 2022, p. 115). „Nesațiul în discuțiuni” reprezintă, în viziunea prietenului său de la Viena, una dintre esențialele slăbiciuni ale lui Eminescu (Cioabă, 2013/2022, p. 121). Totodată, poetul participă în această perioadă la „Divanul” organizat de studenții români din Cernăuți după modelul „României June”. Adus în această grupare de prietenul său Th. V. Ștefanelli, ia parte cu entuziasm la șezătorile culturale regulate, care aveau ca scop aprofundarea cunoștințelor despre trecutul istoric al românilor, și primește chiar rangul onorific de „boier velit” pentru activitatea constantă și pertinentă (Săteanu, 1932/2016, pp. 178-179). Implicarea lui Eminescu la Junimea odată cu revenirea în România trebuie privită, din acest punct de vedere, și ca o continuare a acestor etape anterioare,

ca efect firesc al dorinței poetului de a lua parte la orice tentativă semnificativă de edificare culturală a românilor.

3. Forme ale participării lui Eminescu la Junimea

Circumscrierea perioadei în care lui Eminescu i se poate atribui statutul de junimist ne aduce de la început pe un teritoriu problematic. Așa cum reiese din procesele verbale ale întâlnirilor tradiționale de cenaclu, Eminescu este pentru prima dată prezent fizic la o ședință oficială a Junimii la data de 1 septembrie 1872, după revenirea de la Viena, când citește nuvela *Sărmanul Dionis*. Participă și la ședința imediat următoare, din 7 septembrie (Torouțiu, 1933, p. 457), iar, ulterior, urmează o perioadă de aparentă absență, datorată plecării la studii la Berlin. Odată cu revenirea în țară și cu stabilirea la Iași, Eminescu începe să vină regulat la ședințele de cenaclu și rămâne aproape de junimiști și după mutarea sa și a celor mai importanți membri la București, chiar dacă profilul ședințelor din capitală nu mai păstrează aspectul strict cultural specific etape ieșene. De altfel, Eminescu nu se va îndepărta vreodată în mod explicit de Junimea. Încetarea activității sale junimiste pe fondul bolii, după 1883, coincide în linii mari cu destrămarea Junimii înseși, etapă plasată de Tudor Vianu în jurul anului 1885, când gruparea începe să aibă caracter preponderent universitar, iar membrii fondatori ai acesteia, ajunși la maturitate deplină, încep să ocupe funcții importante și să se risipească în preocupări politice și academice (Vianu, 1971, p. 142).

Aspectele menționate până aici nu acoperă însă în întregime activitatea junimistă a lui Eminescu, ci constituie doar ceea ce vom considera de acum încolo participare *in praesentia* la societatea ieșeană. Dacă ne raportăm la legăturile poetului cu junimiștii în perioada anterioară momentului 1872, la corespondența consistentă cu Titu Maiorescu și Iacob Negruzzi din anii petrecuți la Viena și Berlin, precum și la prezența în discuțiile și preocupările junimiștilor după momentul îmbolnăvirii sale, putem observa că Eminescu are și perioade de participare *in absentia* la Junimea, în care, după cum vom vedea, are un rol cel puțin la fel de important în dinamica grupării. În acest punct, ne distanțăm într-o anumită măsură de teoriile de până acum privind sociabilitatea cenaculară, care pun accent pe împărțirea aceluiași spațiu ca element ce favorizează dezvoltarea unui modus vivendi colectiv (Glinoe & Laisney, 2013, p. 300) sau a unor gesticulații și mimici comune (Tudurachi, 2019a, p. 99). Fără îndoială, acestea reprezintă elemente importante în definirea sociologiei unei grupări literare, care, cel puțin la nivel de secol al XIX-lea, nu ar fi putut fi concepută fără întâlnirile *in praesentia*. Considerăm însă că trebuie acordată atenție și situației particulare în care un scriitor, deși nu este prezent fizic la întâlnirile de cenaclu, contribuie de la distanță la definirea ethosului grupării și influențează interacțiunile celorlalți membri ai cenaclului.

În lumina acestor precizări, începuturile etapei junimiste a lui Eminescu pot fi plasate în anul 1870, fiind marcate de trimiterea poeziei *Venere și Madonă* la redacția *Convorbirilor Literare*. Momentul este important din două puncte de vedere. Pe de o parte, el marchează un prim gest de apropiere a poetului de „Junimea”, prin opțiunea de colaborare la principalul organ de comunicare al acesteia. Om străin de compromisuri în materie de scris, Eminescu își exprimă astfel implicit solidaritatea cu direcția culturală a Junimii, cu care își dorește la rândul său să se asocieze. De altfel, în contextul primei lor întâlniri, poetul îi mărturisește lui Iacob Negruzzi că „Societatea Junimea are pentru mine o mare atracție” (Negruzzi, 1921/2011, p. 227). Pe de altă parte, primirea poeziei și lectura ei la întâlnirea imediat următoare au un ecou puternic în dinamica internă a cenaclului. Iacob Negruzzi vorbește despre descoperirea lui Eminescu ca despre o adevărată revelație – „în sfârșit am dat de un poet” – și menționează aprecierea unanimă a junimiștilor față de versurile cu pricina (Negruzzi, 1921/2011, p. 222). La rândul său, G. Panu, rezervat inițial în admirația față de Eminescu, precizează că textele trimise de tânărul poet au reprezentat primele poezii de valoare publicate în paginile *Convorbirilor* (Panu, 1908, p. 37). Prin textele și scrisorile pe care le trimite în continuare și care sunt discutate intens de junimiști, Eminescu începe deja să devină o prezență

statornică în cadrul cenaclului, chiar dacă nu are încă o identitate fizică. Mai mult, valoarea textelor sale, care se disting semnificativ de profilul poeziei românești de până atunci, laolaltă cu enigma autorului, creează deja o aură de mister în jurul lui și, în același timp, încep să îi consolideze autoritatea literară de care se va bucura ulterior în cadrul Junimii.

În vara lui 1870, Iacob Negruzzi îl întâlnește pe Eminescu la Viena și, cu această ocazie, îl invită să se stabilească în Iași după finalizarea studiilor, propunere față de care poetul se arată încântat (Negruzzi, 1921/2011, p. 227). De altfel, în septembrie 1871, revenit pentru scurt timp în țară în scopul organizării Serbării de la Putna, Eminescu va vizita pentru prima dată Junimea și se va înscrie în albumul societății (Cioabă, 2013/2022, p. 21). Cu prilejul finalului de vară și al începutului de toamnă petrecute la Iași în 1872, Eminescu se împrietenește cu mai mulți membri ai Junimii, Iacob Negruzzi menționându-i cu precădere pe Miron Pompiliu, Samson Bodnărescu și Ion Creangă (Negruzzi, 1921/2011, p. 230). Astfel, perioada următoare de absență de la ședințele cenaclului, aferentă studiilor berlineze, este deja substanțial diferită de perioada vieneză, pentru că Eminescu are acum și o identitate personală pentru junimiști, nu doar una scriitoricească. Se cuvine menționat și faptul că din perioada 1870-1874 datează un schimb impresionant de scrisori între Eminescu și membrii Junimii (în special Iacob Negruzzi și Titu Maiorescu). Poetul continuă să le trimită texte și îi informează cu privire la situația studiilor sale, în timp ce junimiștii îl pun la curent cu mersul societății și îi vorbesc despre planurile pe care le au în viitor cu el, încurajându-l mai ales să își susțină doctoratul pentru a putea ocupa apoi catedra de filozofie de la Universitatea din Iași.

Trebuie menționat, de asemenea, că Eminescu însuși își exprimă deschis adevărată aderență la Junimea încă din perioada în care se află la Viena. În contextul în care legăturile sale și ale lui Slavici cu Școala lui Maiorescu sunt văzute cu ochi răi de o parte din membrii „României June” din cauza caracterului cosmopolit (și nu naționalist) al grupării ieșene, Eminescu nu doar că își susține ferm solidaritatea cu principiile Junimii, ci ia atitudine sub forma articolului *Naționalii și Cosmopoliții*, în care îl apără pe Maiorescu de acuzele primite și demonstrează o foarte clară înțelegere a ideologiei junimiste (Torouțiu, 1933, p. 282), așadar o asumare a acesteia în deplină cunoștință de cauză. În același sens, junimiștii îl consideră pe Eminescu un membru al societății încă înainte ca acesta să înceapă să vină regulat la ședințele de cenaclu. Stau mărturie preocupările junimiștilor pentru studiile și, implicit, viitorul profesional al lui Eminescu, convingerea acestora că, după anii petrecuți la Berlin, poetul va veni la Iași, precum și o serie de afirmații cum este cea a lui G. Panu, care, spunând că Eminescu este un poet format la Junimea (Panu, 1908, p. 48), asociază implicit perioada colaborării de la distanță cu societatea ieșeană cu o participare autentică a poetului la spiritul acesteia. Având în vedere că Eminescu își atribuie și, la rândul său, este recunoscut de ceilalți membri în ipostaza de scriitor junimist chiar și în perioadele în care nu este o prezență fizică în cadrul întâlnirilor de cenaclu, considerăm esențială o analiză îndreptată pe două direcții. Astfel, în cele ce urmează, ne vom concentra atât pe contextele în care Eminescu este prezent în mod concret la Junimea și care pot fi asimilate sociabilității cenaculare obișnuite, cât și pe cele care relevă o participare *in absentia*, dar substanțială la societatea din Iași.

4. Eminescu, junimist *in praesentia*

În ceea ce privește participările *in praesentia* ale poetului la activitățile Junimii, vom porni de la distincția propusă de Glinoe și Laisney, în baza unei teorii a lui Delécluze, între „sociabilitatea de divertisment”, specifică discuțiilor frivole, lejere pe teme sociale sau academice și „sociabilitatea de instruire”, care se dezvoltă atunci când un grup restrâns de indivizi se preocupă de un subiect anume (Glinoe & Laisney, 2013, p. 345). Conform autorilor citați, activitatea cenaculară propriu-zisă este circumscrisă mai curând celui de-al doilea tip de sociabilitate, însă nu se reduce la acesta, ei arătând, de altfel, că inclusiv în cadrul întâlnirilor oficiale de cenaclu, este loc pentru o varietate de discursuri, registre și subiecte, nu doar pentru conversații despre literatură și artă (Glinoe & Laisney, 2013, pp. 248-349). Mai mult, după cum demonstrează Ligia Tudurachi,

râsul, zeflemeaua și umorul critic sunt elemente omniprezente în cadrul Junimii (Tudurachi, 2021, p. 28), astfel că separarea totală între instruire și divertisment este practic imposibilă. De aceea, în cele ce urmează, vom particulariza terminologia la situația specifică a societății ieșene și vom folosi distincția dintre cele două tipuri de sociabilitate pentru a ne referi pe de o parte la manifestările oficiale ale Junimii, centrate pe – dar nu reduse la – probleme de literatură și cultură, iar, pe de altă parte, la activitățile care au ca principal scop divertismentul, reprezentate în special de banchetele date cu ocazia aniversărilor societății. Urmăm, astfel, o diviziune suprapusă celei discutate de Ligia Tudurachi, care, pornind de la premisa că zeflemeaua constituie dominantă definitorie a discursului junimist în toate formele sale, face distincția între zeflemeaua de la ședințele de cenaclu și cea practică în cadrul banchetelor (Tudurachi, 2021, p. 29). În cadrul celor două tipuri de sociabilitate, vom identifica o serie de posturi specifice activității desfășurate de Eminescu în cadrul Junimii și devenite definitorii pentru profilul acestuia în sens larg.

Încă de la prima ședință a Junimii la care participă, Eminescu își asumă *postura de scriitor de cenaclu*, citind o creație proprie în fața auditoriului și integrându-se în specificul sociabilității de instruire de la Junimea. Este vorba de secvența lecturii nuvelei *Sărmanul Dionis*, consemnată în detaliu de G. Panu. Reacțiile junimiștilor sunt cele obișnuite, ceea ce arată că, deși vine la Junimea cu un anumit prestigiu, Eminescu trebuie să se supună acelorași obiceiuri. Grupul „celor opt care nu înțeleg niciodată nimic” – care „deveniseră treizeci” – își exprimă în repetate rânduri nemulțumirea față de lipsa de înțeles a teoriilor filozofice, caracuda își manifestă zgomotos plictiseala, iar lectura este întreruptă frecvent de întrebări, semne, priviri, grimase (Panu, 1908, pp. 76-81). Ședința cu pricina poate fi considerată o inițiere a lui Eminescu în specificul ambientului junimist. În altă ordine de idei, tot această întrunire va fi cea în care Eminescu își va demonstra calitățile aferente *posturii de lector*, implicarea sa profundă în citirea textului fiind observată apreciativ de G. Panu: „Eminescu [...] rămăsese istovit după citire, se vedea că citind nuvela, trăise viața sărmanului Dionis” (Panu, 1908, p. 82). Nu întâmplător, odată ce se va stabili la Iași, Eminescu va fi unul dintre lectorii Junimii (Panu, 1908, p. 54), și va fi constant apreciat pentru expresivitatea lecturii sale, a cărei particulare ar fi fost, în viziunea lui Iacob Negruzzi, „acea cadență plângătoare” (Negruzzi, 1921/2011, p. 223). Odată cu mutarea lui Maiorescu la București, Eminescu devine locțiitorul acestuia și „lectorul oficial al Junimii” (Negruzzi, 1921/2011, p. 125), ceea ce îi atestă statutul de prezență indispensabilă în cadrul cenaclului ieșean. Totuși, poetul nu va fi printre lectorii preferați, întrucât junimiștii, în virtutea „veseliei” specifice, se vor bucura mai degrabă de lectura „stricăță”, de o „cât mai proastă articulare a textului”, care face opera să alunece în caricatură și deriziune, creând așadar un nou subiect de râs (Tudurachi, 2019c, p. 113).

Atât la Iași, cât și la București, Eminescu va continua să aducă poezii la Junimea. După cum povestește Ioan Slavici, lectura creațiilor sale va fi mereu o adevărată sărbătoare pentru junimiști, iar poetul, la rândul său, va vedea seratele literare ca pe evenimente importante, de la care nu va lipsi niciodată (Cioabă, 2013/2022, p. 225). Mai mult, Eminescu începe să dezvolte o conștiință a apartenenței la nucleul-gază al Junimii, astfel că nu vine niciodată cu mâna goală, ci are mereu pregătită o poezie, chiar și neisprăvită, în eventualitatea în care nu era altceva de citit la respectiva ședință (Cioabă, 2013/2022, p. 200). Se va dovedi, însă, deosebit de sensibil la critică și, de multe ori, se va lăsa doar cu mare greutate convins să își continue lectura atunci când se va confrunta cu reacții nefavorabile din partea junimiștilor (Negruzzi, 1921/2011, p. 157). De altfel, într-o scrisoare din 22 decembrie 1876, Nicolae Gane va ajunge să îl roage pe Maiorescu să fie „mai zgârcit cu laudele” în privința poetului, care, obișnuit să primească doar aprecieri, „s-a făcut nesuferit în Junimea, nu mai admite nicio critică și se crede mai presus de toți ceilalți muritori” (Cioabă, 2013/2022, p. 251).

Un segment aparte al operei citite în cadrul cenaclului l-au reprezentat așa-numitele „poezii cantabile”, pe care membrii mai glumeți obișnuiau să le pună pe muzică. Contrar imaginii unui Eminescu sobru și veșnic apăsător de gânduri, fixată la nivelul prestației publice, Iacob Negruzzi povestește că poetul se bucura și el adesea de veselie creată cu acest pretext, luând chiar parte la

„cântarea comună” în zilele în care era binedispus (Negruzzi, 2011, p. 234). De altfel, și C. Săteanu subliniază că, deși avea un temperament în esență melancolic, poetul a primit considerabil influența mediului junimist și a acceptat multe din obiceiurile și particularitățile acestuia (Săteanu, 1932/2016, p. 202). Prin contribuții precum cea a poeziilor cantabile, cu toată atmosfera care decurge din lectura lor, Eminescu se integrează perfect în spiritul Junimii, pe care Iacob Negruzzi îl definește sintetic într-o scrisoare adresată lui Maiorescu: „Tot ce-i comic și real trece; tot ce-i sentimental nu trece” (Torouțiu, 1932, p. 390). Mai mult, după cum semnalează Ligia Tudurachi, această predispoziție spre zeflema cu origini în poeziile cantabile ale lui Eminescu, predispoziție care ține uneori loc de analiză literară, devine o adevărată practică în cadrul cenaclului, un obicei ritualic, asemenea rostirii anecdotelor (Tudurachi, 2021, p. 30).

Participând la întâlnirile de cenaclu și asistând, așadar, la lecturile celorlalți junimiști, poetul vine, în egală măsură, cu aportul propriei viziuni asupra creațiilor discutate, intervenind adesea în discuții din postura celui al cărui talent a fost deja confirmat. Își exprimă părerile tranșant, după cum rememorează Ioan Slavici, fiind, alături de Caragiale, singurul care se încumetă să critice chiar și poeziile lui Alecsandri; de altfel, acesta din urmă ajunge să privească frecvent spre cei doi pentru aprobare (Cioabă, 2012/2023, p. 311). Străin de orice compromis, Eminescu nu ține cont de vârstă, poziție socială sau simpatii subiective și devine uneori „jignitor” față de autor (Cioabă, 2012/2023, p. 200). În același sens, G. Panu menționează că „Eminescu trata cu mare asprime pe mulți din Junimea, iar cuvântul de proști și ignorați era la fiecare pas pe buzele sale” (Panu, 1908, p. 83). Totuși, poetul se dovedește apreciativ atunci când se citește o creație de valoare și ia chiar apărarea autorului când i se pare că acesta nu e bine înțeles de junimiști. Este elocventă o altă secvență povestită de Panu, în care o poezie a lui Samson Bodnărescu este receptată unanim negativ pe motivul „lipsei de înțeles”. Dacă inițial alege să își fixeze privirea în plafon spre a se distanța de o părere cu care este în deplin dezacord, Eminescu izbucnește odată ce se ajunge la discuția despre identitatea bătrânului din poezie: „Bătrânul este indiferent, rolul lui este indiferent, poetul a găsit ocazie prin acest bătrân să facă niște versuri și să pună într-însele o parte a imaginației sale. Ce voiți mai mult?” (Panu, 1908, p. 58). Prin exigența activată chiar și față de marii autori, precum și prin curajul de a se plasa la antipodul opiniei unanime, Eminescu dobândește o anumită autoritate, ajungând să se evidențieze în cadrul Junimii nu doar ca scriitor și lector, ci și în *postura de critic*.

Nu în ultimul rând, la nivelul sociabilității de instruire junimiste, Eminescu se plasează în *postura de orator*. Cu o personalitate discretă, retrasă, fără pretenții de afirmare publică, poetul își asumă această postură în cadrul celui de-al unsprezecelea an de „Prelecțiuni populare” ținute de junimiști, îmbrățișând astfel unul din elementele definitorii ale ethosului junimist, care a constituit, de altfel, prima formă de manifestare a Junimii în spațiul public. După cum își amintește G. Panu, Eminescu își pregătește textul în strânsă colaborare cu alți membri ai cenaclului, care, cunoscând tendința spre improvizație a poetului, îi cer să le spună de dinainte despre ce va vorbi și îi propun anumite modificări (Panu, 1910, p. 307). Deși în esență reticent la orice intervenție străină asupra operei sale, Eminescu se dovedește acum receptiv la sugestiile primite (Panu, 1910, p. 308), ceea ce demonstrează conștiința poetului că ține această prelegere nu ca scriitor independent, ci în calitate de junimist, de reprezentant al unei grupări. Conferința propriu-zisă, intitulată *Influența austriacă asupra românilor din principate*, e articulată ca un semnal de alarmă cu privire la puterea austriecilor asupra românilor, dar nu reprezintă în sine un succes retoric, ziarele vremii menționând stângăcia și nesiguranța oratorului (Papuc, 2019, p. 95). La fel, Nicolai Andriescu Bogdan, aflat în public în respectivul moment, își amintește că Eminescu apare pe scenă „sfios, răătăcit, într-o redingotă cam ponosită”, vorbește cu vocea „slabă, nesigură, leneșă” și reușește cu greu să acopere ora alocată discursului (Cioabă, 2013, 2022, pp. 201-202). Fără îndoială, această postură explicită de orator a lui Eminescu nu se va impune în imaginea rămasă posterității, însă ea se va regăsi în formă implicită în publicistica lui. În acest sens, Monica Spiridon observă că articolele poetului îmbină strategii specifice oratoriei de tribună (dezbaterii unor probleme de actualitate, patosul,

deschiderea enciclopedică) cu tehnici împrumutate din oratoria de amvon (insertiile pedagogice, transfigurarea hagiografică a destinului unor personalități istorice, utilizarea de referințe biblice, accesibile publicului larg) (Spiridon, 2003, pp. 19-20), părând a fi făcute „special pentru a fi pronunțate” (Spiridon, 2003, p. 40). Publicistica lui Eminescu poartă astfel amprenta spiritului junimist, demonstrând o formă proprie de asimilare a spiritului oratoric cultivat de grupare.

În ceea ce privește sociabilitatea de divertisment, avem în vedere cu precădere banchetele aniversare ale Junimii, însoțite de un tip de literatură extrem de specific. Din nou, trebuie accentuat că temperamentul poetului nu era înclinat spre veselie și petrecere, însă, după cum remarcă C. Săteanu, ambianța de la Junimea îl face pe Eminescu să se străduiască să fie „dacă nu spiritual, cel puțin glumeț” (Săteanu, 1932/2016, p. 203). Caracteristica esențială a banchetelor junimiste ar fi, conform Ligiei Tudurachi, râsul imoral, zeflemeaua menită să rămână intimă, iar textele aferente ar avea drept modele predilecte teatrul popular și literatura pornografică, dezvoltată pe fondul orgiastic al expunerii corpului afectat de alcool și de excesele gastronomice (Tudurachi, 2021, pp. 33-34). Fără îndoială, există prea puține detalii legate de ceea ce se petrecea la aceste banchete. De altfel, inclusiv textele au fost păstrate secrete, ele fiind destinate unui timp și spațiu de tip burlesc, carnavalesc, în care ordinea și regulile sociale erau temporar suspendate.

Cert este că Eminescu participă și el la faimoasele aniversări junimiste și, la cererea junimiștilor, improvizează chiar rime ușoare și glumețe, specifice ocaziei, ilustrând astfel și *postura de autor de irmoase*. C. Săteanu citează un astfel de text, în care Eminescu se raportează complet neconvențional la *Convorbiri Literare*. Redăm, spre exemplificare, doar prima strofă: „Gazeta fără de noimă/ Zadarnic ce apare,/ De blagomani compusă/ Și niciun sens nu are” (Săteanu, 1932, 2016, p. 203). Poetul fascinat de marile teme ale condiției umane devine în astfel de contexte autor de literatură de ceneclu, acea literatură mărunță destinată anumitor evenimente interne și care, de cele mai multe ori, rămâne nepublicată și se pierde (Tudurachi, 2019b, p. 195). În altă ordine de idei, Ligia Tudurachi avansează ipoteza că o parte din versurile pornografice din manuscrisele eminesciene ar fi putut fi compuse tot cu prilejul acestor banchete, dată fiind imediata lor vecinătate cu versuri bazate pe povestirile licențioase scrise de Creangă cu același pretext, în perioada în care el și Eminescu locuiau împreună (Tudurachi, 2021, p. 34). Fără îndoială, râsul poetului poate fi apropiat de râsul lui Creangă, având la bază o dimensiune populară a divertismentului festiv. Totuși, după cum subliniază Ligia Tudurachi, producția literară asociată banchetelor nu este interesantă ca aparținând unui scriitor sau altuia; din contra, vocile reprezintă „părți ale corpului bahic”, partituri ale unei literaturi ocazionale și, în esență, colective, la care Mihai Eminescu ia parte asemenea celorlalți junimiști (Tudurachi, 2021, p. 35). Ca temeuri ale ieșirii totale din matca atitudinii umane și scripturale eminesciene tipice, banchetele pun în lumină o postură de junimist sui-generis a poetului, ilustrând magistral afirmația lui Ioan Slavici conform căreia „când era vorba de Junimea, Eminescu se lepăda, așa-zicând, de toate ale lui” (Cioabă, 2013/2022, p. 225).

5. Eminescu, junimist *in absentia*

Așa cum am subliniat și la începutul acestei lucrări, situația particulară a lui Eminescu ne determină să luăm în considerare și o participare *in absentia* la ceneclul ieșean, aferentă anilor în care acesta s-a aflat departe de „Junimea” *din punct de vedere fizic*, fie din motive de studii, fie din cauza bolii cu care s-a confruntat în ultimii ani de viață. Începând cu anul 1870, poetul își exprimă deopotrivă implicit și explicit atașamentul față de valorile societății ieșene și se implică în proiectele acesteia, iar junimiștii îl primesc cu maximă deschidere în rândurile lor, astfel că trecerea lui Eminescu prin Iași în 1871 și înscrierea în registrul „Junimii” nu reprezintă decât oficializarea unei legături deja cristalizate. Statutul de scriitor junimist este evident din colaborarea regulată la paginile *Convorbirilor*, în special în perioada petrecută la Berlin, precum și din faptul că poeziile trimise sunt citite în cadrul ceneclului ca și cum autorul ar fi prezent, eventualele observații critice fiindu-i transmise de Iacob Negruzzi pe cale

epistolară (Negruzzi, 1921/2011, p. 222). De altfel, una dintre particularitățile organizării întâlnirilor de la „Junimea” a reprezentat-o tocmai faptul că, la dorința lui Maiorescu scriitorii nu își citeau singuri textele, astfel că erau oricum mai curând absenți de la scena lecturii, „invizibili”, având o poziție marginală, ascunsă (Tudurachi, 2019a, p. 101). Participarea lui Eminescu la Junimea în perioadele de absență din țară nu se limitează însă la postura auctorială. În acest sens, vom explora alte două dimensiuni ale prestației poetului care au o influență decisivă în dinamica cenaclului ieșean.

Un prim aspect important ține de *postura de mediator*, pe care Eminescu și-o asumă între Junimea și potențialii membri ai acesteia. Cel mai des menționat este momentul aducerii lui Creangă la una din întâlnirile de cenaclu, la rugămintea lui Maiorescu, însă o analiză a memoriilor și a corespondenței din perioadele anterioare arată că poetul le facilitase și altor autori și oameni de știință accesul la societatea ieșeană încă din perioada în care se afla la studii în străinătate. Spre exemplu, atunci când este vizitat de Iacob Negruzzi la Viena, Eminescu îl recomandă imediat pe Slavici – plecat atunci în vacanță – ca fiind potrivit pentru colaborarea la Junimea: „Aș fi dorit foarte mult să faceți cunoștința lui. Eu cred că Slavici este un scriitor cu viitor, el cugetă drept, are idei originale, și va scrie foarte bine când va mânui mai ușor limba română de care s-a cam dezvățat în școlile ungurești” (Negruzzi, 1921/2011, pp. 226-227). Ulterior, prin intermediul lui Eminescu, redactorul *Convorbirilor* va lua legătura cu Slavici, care va deveni și el unul din membrii importanți ai Junimii, inițial tot *in absentia*, prin trimiterea de texte. După plecarea la Berlin, Eminescu va fi un adevărat ambasador al junimiștilor în străinătate. Într-o scrisoare din 1874, spre exemplu, Maiorescu îi va cere în mod explicit poetului să îi recomande tineri care ar putea ridica nivelul cultural al țării, iar Eminescu i-l va recomanda cu acest pretext pe Nicolai Onciu, om de știință, care va începe și el ulterior să frecventeze ședințele Junimii (Torouțiu, 1933, pp. 112-113). Astfel, fără a fi prezent la Iași, Eminescu rămâne unul dintre membrii de bază ai societății, facilitând conexiuni și fiind el însuși preocupat de componența grupării.

Un al doilea aspect care se impune discutat în ceea ce privește participarea *in absentia* a lui Eminescu la Junimea are legătură cu perioada bolii poetului. În 1883, când Eminescu are prima izbucnire, nucleul societății este strămutat deja la București, iar interesul pentru problemele de literatură și cultură nu mai are forma întâlnirilor convenționale de cenaclu, ci se desfășoară mai curând sub forma activității politice, anticipând destrămarea graduală din anii următori. Îmbolnăvirea poetului îi reunește însă pe junimiști în grija sinceră pentru sănătatea acestuia și pentru găsirea unor servicii medicale potrivite, astfel că, după cum observă I. E. Torouțiu în baza corespondenței din acea perioadă, Junimea întreagă (re)devine „o singură familie”, îngrijorată pentru destinul „celui mai iubit, celui mai valoros membru al ei” (Torouțiu, 1933, p. XLVI). La fel ca în 1870, când poetul nu era încă fizic prezent la ședințele societății, însă personalitatea și poeziile sale deveniseră un subiect predilect al discuțiilor junimiștilor, asigurându-i o formă specială de apartenență la Junimea, tot așa acum el este centrul preocupărilor celor mai importanți membri, factorul coagulator într-o grupare amenințată de risipire. În junimiști se activează mai puternic ca niciodată sentimentul că Eminescu este „al lor”, iar implicarea în ajutarea „*amicului nostru literar*”, așa cum îl numește Maiorescu într-o scrisoare către Gheorghe Eminovici (Cioabă, 2013/2022, p. 379) este într-adevăr ceea ce criticul îi descrie poetului ca fiind o „exploziune de iubire” a junimiștilor față de unul din cei mai valoroși și mai dragi membri ai societății (Cioabă, 2013/2022, pp. 386-387).

Concluzii

„Cu totul altfel și fără îndoială mai puțin ar fi fost Eminescu dacă nu ar fi făcut parte din cercul literar al Junimii”, afirma Ioan Slavici într-un text din 1909, în urma rememorării unor momente cheie petrecute alături de poet la Junimea (Cioabă, 2013/2022, p. 200). Considerăm că, prin demersul întreprins, am reușit să punem în lumină influența decisivă a

spiritului junimist asupra personalității lui Eminescu, precum și contribuția esențială a poetului la definirea acestui spirit. Dincolo de clișeele imagologice fundamentate în jurul imaginii geniului singuratic, Eminescu urmează un parcurs specific scriitorului român de secol al XIX-lea și găsește în deschiderea și libertatea specifice Junimii promisiunea unui mediu în care se va simți de la început integrat și de care îl vor lega nu obligațiile, ci profundele afinități umane și culturale. Ca junimist *in praesentia*, el va ilustra o serie de posturi definitorii pentru scriitorul de cenaclu, evidențiindu-se ca poet, lector, critic, orator, autor de irmoase și mediator. Multe dintre aceste posturi vor fi anticipate, respectiv continuate în perioadele în care Eminescu va activa ca junimist *in absentia*, astfel încât se poate vorbi de aproape două decenii de participare consistentă la societatea ieșeană, cu urmări la nivelul activității creatoare, dar și în plan sociologic și antropologic. Nicio analiză pertinentă a personalității poetului nu poate face abstracție de legăturile sale cu Junimea și nicio încercare de circumscriere a spiritului junimist nu poate fi completă în absența explorării aportului poetului la ethosul grupării.

Referințe:

- Cioabă, C. (2022). *Mărturii despre Eminescu: Povestea unei vieți spuse de contemporani* [Memoirs about Eminescu. The story of a life told by contemporaries] (2nd ed.). București: Humanitas. (Original work published 2013).
- Codreanu, Th. (2001). *Controverse eminesciene* [Controversies about Eminescu]. București: Viitorul Românesc.
- Creția, P. (2023). *Testamentul unui eminescolog* [The testimony of an eminescologist] (2nd ed.). București: Humanitas. (Original work published 1998).
- Drace-Francis, A. (2006). *The making of Modern Romanian Culture: Literacy and the development of national identity*. London: Tauris Academic Studies.
- Georgescu, N. (2012). *Boala și moartea lui Eminescu* [The illness and death of Eminescu]. Bacău: Babel.
- Glinoe, A. & Laisney, V. (2013). *L'Âge des cénacles: Confraternités littéraires et artistiques au XIX^e siècle* [The age of the Cenacles: Literary and artistic confraternities in the 19th century]. Paris: Fayard.
- Maioreșcu, T. (1908). Eminescu și poeziile lui [Eminescu and his poems]. In *Critice* [Criticism]. Vol. III. București: Minerva. (Originally published 1889). Accesibil la: <https://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/19141>, accesat la 22.08.2024.
- Micle, V. (1923). *Dragoste și poezie: Ale lui pentru mine, ale mele pentru dânsul. 1889* [Love and poetry: His for me and mine for him. 1889]. (O. Minar, Ed. and introduction). București: Socer & Co. S. A. Accesibil la: <https://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/9040>, accesat la 19.09.2024.
- Minar, O. (1925). *Cum a iubit Eminescu: Amintiri, scrisori și poezii inedite* [How Eminescu loved: Unpublished memories, letters and poems] (3rd ed.). București: Librăria Nouă. (Original work published 1911). Accesibil la: <https://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/53952>, accesat la 22.08.2024.
- Munteanu, M. (2022). *Gruparea de la Viața Românească: O literatură a spațiului și comunității* [The group from Viața Românească: A literature of space and community] (A. Patraș, foreword). Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”.

- Negruzzi, I. (2011). *Amintiri din Junimea* [Memories from Junimea]. (I. Pârvulescu, Ed., foreword). București: Humanitas. (Original work published 1921).
- Panu, G. (1908). *Amintiri de la Junimea din Iași* [Memories from Junimea from Iași]. Vol. I. București: Editura Societății Anonime de acțiuni „Adevărul”. Accesibil la: <https://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/74017>, accesat la 22.08.2024.
- Panu, G. (1910). *Amintiri de la Junimea din Iași* [Memories from Junimea from Iași]. Vol. II. București: Noua Tipografie Brozer și Parzer. Accesibil la: <https://dspace.bcu-iasi.ro/handle/123456789/74016>, accesat la 12.09.2024.
- Papuc, L. (2003). *Marginalii Junimiste* [Marginalia on Junimea]. Iași: Timpul.
- Papuc, L. (2019). *Convorbiri Literare: Corpus prelecțiuni. Discursuri. Dezbateri* [Literary conversations: Lectures corpus. Speeches. Debates]. (M. Platon, foreword). Iași: Timpul.
- Săteanu, C. (2016). *Figuri din Junimea* [Figures of Junimea]. Iași: Editura Muzeelor Literare. (Original work published 1932).
- Spiridon, M. (2003). *Eminescu – Proza jurnalistică* [Eminescu – the Journalistic Prose]. București: Curtea Veche Publishing.
- Torouțiu, I. E. (1932). *Studii și documente literare* [Literary studies and documents]. Vol. III. București: Institutul de Arte Grafice „Bucovina”.
- Torouțiu, I. E. (1933). *Studii și documente literare* [Literary Studies and Documents]. Vol. IV. București: Institutul de Arte Grafice „Bucovina”.
- Tudurachi, L. (2019a). Gesticulații, posturi, moduri de a fi în cenacul scriitorilor români [Gestures, postures, ways of being of Romanian writers within the cenacle]. *România Orientală*, 32, 97-110.
- Tudurachi, L. (2019b). Mică fenomenologie a rostirii de cenacul românești (Junimea, Sburătorul, Cercul Literar de la Sibiu) [Brief phenomenology of Romanian enunciation within the cenacle (Junimea, Sburătorul, Sibiu Literary Circle)]. *Filologia Modernă: Realizări și Perspective în Context European*, 133, 193-202.
- Tudurachi, L. (2019c). *Grup sburător: Trăitul și scrisul împreună în cenacul lui E. Lovinescu* [The Sburătorul group: Living and writing together within E. Lovinescu's cenacle]. Timișoara: Editura Universității de Vest.
- Tudurachi, L. (2021). Demonul zeflemei junimiste [The demon of mockery at Junimea]. *Transilvania*, 5, 29-37.
- Vianu, T. (1971) Junimea. In Ș. Cioculescu, V. Streinu, T. Vianu, *Istoria Literaturii Române Moderne* [The history of Modern Romanian Literature] (pp. 138-282). București: Editura didactică și pedagogică.
- Volovici, L. (2011). *Apariția scriitorului în cultura română* [The birth of the writer in Romanian culture] (3rd ed.). Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”. (Original work published in 1976).

CAPITALUL CULTURAL, CIRCUITUL CONSUMERIST AL LITERATURII ȘI SECULARIZAREA ISTORIEI. APARIȚIA ROMANULUI ISTORIC ROMÂNESC¹

CULTURAL CAPITAL, THE CONSUMERIST CYCLE OF LITERATURE, AND THE SECULARIZATION OF HISTORY: THE EMERGENCE OF THE ROMANIAN HISTORICAL NOVEL

Alexandra OLTEANU

Universitatea Alexandru Ioan Cuza din Iași, România
Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania

e-mail: alexandra.olteanu@staff.uaic.ro

Abstract

A non-specialized audience, seeking innocent literary pleasures and interested in formulaic texts, represents a distinct phase in social evolution, necessitating a bourgeois class shaped by the industrial spirit of easily consumable entertainment. In the Romanian cultural context, where the bourgeois class emerged decades after the establishment of a taste for the novel, the clear division between literature and paraliterature complicates the understanding of the historical and cultural evolution of this genre. Entertainment for the masses cannot be directly equated with that intended for a specific social class, which is more of an exception. The Romanian novel of the long 19th century encompasses not only superficial imitations of successful European works but also attempts to adapt dynamic plots and melodramatic elements to a more erudite and refined audience. Romanian novelists frequently incorporate literary references, and their characters engage in rhetoric through monologues and dialogues on various profound themes. Reflexivity often takes precedence over action, regardless of the subgenre. Moreover, the historical novel employs official historiography and alternative narratives to reflect on the past and national destiny. Consequently, stereotypical plots drawn from Western novels undergo transformations that align with more sophisticated intellectual standards and literary expectations grounded in the reading of European novels in their original language.

Keywords: historical novel; bestseller; paraliterature; mass culture; popular culture.

1. Apariția romanului istoric românesc și nuanțele consumeriste ale literaturii

Discursul literar specific romanelor din perioada cuprinsă între cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea și izbucnirea Primului Război Mondial în 1914 cuprinde o varietate de formule și experimente estetice, dintre care cel mai proeminent este sectorul romanului de consum, cel care stă la baza evoluției literaturii autohtone. Romanul de consum însumează toate acele texte care au la bază formule ce și-au dovedit succesul la public și au constituit un segment literar care a condus la profesionalizarea statutului scriitorului și la formarea gustului pentru roman. La începuturile sale, romanul istoric românesc amalgamează trăsături ale mai multor subgenuri, însă, din punct de vedere al realizării estetice, discursul românesc se plasează la o graniță foarte fluidă între literatura de consum sau paraliteratură și marea categorie a textelor care țințesc spre desăvârșirea literară sortită operelor intrate în canonul universal. Dacă

¹ Article History: Received: 27.12.2024. Accepted: 06.02.2025. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

paraliteratura presupune construirea unui discurs literar facil, destinat unui public nespecializat, ușor de sedus prin intrigi neverosimile și melodramatice, marea literatură implică mize estetice mai mari, împlânzirea sentimentalismului și adoptarea convențiilor realiste, pentru a cadra cu expectanțele unui public cunoscător al operelor ce au ajuns să compună canonul occidental.

Un public nespecializat, avid de plăceri livrești nevinovate, interesat de texte-șablon, construite după rețete, reprezintă o etapă comercială distinctă din evoluția socială și solicită existența unei burghezii ce se ghidează după spiritul industrial al produsului ce i se vinde sub formă de divertisment facil. Or, vorbind despre spațiul cultural românesc, în care clasa socială burgheză apare, dacă nu concomitent, cel puțin la câteva decenii după încetățenirea gustului pentru roman, o asemenea separare tranșantă a literaturii de paraliteratură sau literatură de consum este problematică tocmai din perspectiva evoluției istorice și culturale a noului gen. Divertismentul destinat maselor nu poate fi echivalentul celui aservit clasei sociale care reprezintă o excepție și nu o regulă. Astfel, romanul românesc al lungului secol al XIX-lea nu însumează doar imitații șubrede și neprofesioniste ale rețetelor romanelor europene devenite succese comerciale, ci tentative de a adapta intrigile dinamice și patetismul melodramatic la chestionările spiritului erudit și ale educației alese. Nu întâmplător, romancierii români folosesc numeroase referințe livrești în textele lor, iar personajele își exersează retorica în monologuri și dialoguri pe teme diverse și profunde. Reflexivitatea înlocuiește adesea acțiunea romanului, indiferent de subgenul căruia îi aparține. Romanul istoric folosește istoriografia oficială și istoria alternativă ca pretexte pentru reflecția asupra trecutului ori a destinului național. Intrigile stereotipe desprinse din romanul occidental trec astfel prin mai multe filtre, care implică adaptarea subiectului și a discursului la un nivel intelectual mai rafinat și la niște expectanțe literare exersate prin lectura romanelor europene în original.

În viziunea lui Ken Gelder, literatura populară este corelată cu producția în masă, dirijată de un simț industrial al produsului cultural, și cu divertismentul (Gelder, 2004). Cercetătorul susține că aceste două dimensiuni ale literaturii populare se opun practicilor ficțiunii literare care își adjudecă numele de Literatură cu majusculă în câmpul cultural. „Divertismentul industrial” este reabilitat de Gelder din perspectiva diversității formulelor și stereotipiilor implicate, care ar revigora producția culturală prin aerul lor tonic și rebel în fața sobrietății canonice. Cultura pentru cei mulți, elaborată și livrată la standarde industriale, a fost privită de filosofi și critici culturali ca un atac la adresa unicității experienței estetice. În *Dialectica Luminilor*, Theodor W. Adorno și Max Horkheimer au atribuit culturii de masă conotațiile negative ale unui proces manufacturier, ce exagera contururile comerciale ale artei sub influența dominatoare a capitalismului modern, care înșală consumatorii prin standardizarea și raționalizarea producției. Adorno va reveni asupra acestei teme de reflecție și în *The Cultural Industry: Enlightenment as Mass Deception*, volum în care discută manifera prin care produsele culturii de masă sunt instrumentalizate pentru a reproduce structuri de putere și pentru a manipula conștiința colectivă (Horkheimer & Adorno, 2012).

2. Capitalul literar și „ornamentul maselor”

Pe aceeași linie a interpretării fenomenului capitalist ca proces dăunător esenței producției artistice, Siegfried Kracauer descrie în *Ornamentul maselor* diverse forme de divertisment popular, inclusiv cinematografia, dansurile, sporturile și arhitectura urbană, pentru a ilustra cum acestea reflectă și contribuie la uniformizarea experienței sociale și la manipularea conștiinței de către forțele economice și politice:

Structura ornamentului de masă o oglindește pe aceea a situației de ansamblu contemporane. Întrucât procesul de producție capitalist nu izvorăște în mod nemijlocit și pur din natură, el trebuie să dinamiteze organisme naturale, care nu sunt pentru el decât fie simple mijloace, fie rezistențe. Astfel, necesitățile calculabilității înseși pretind de la

bun început să fie eliminate comunitatea de ordin național și personalitatea, căci de bună seamă omul nu poate decât ca parte a masei să se cațere pe table și să deservească aparatele. Indiferent față de diferențele formei fizice, sistemul conduce automat la efasarea specificului național și la fabricarea unor mase de muncitori ce se lasă folosite apoi în mod uniform în toate colțurile pământului. Procesul de producție capitalist este pentru sine însuși scop în sine la fel ca ornamentul maselor. Mărfurile pe care el le generează nu sunt produse propriu-zis pentru a fi posedate, ci, dimpotrivă, de dragul unui profit ce se vrea fără limite. (Kracauer, 2016, p. 119)

Kracauer își construiește volumul în jurul unor eseuri critice care explorează relația dintre individ și societatea de masă. El sugerează că aceste fenomene culturale servesc drept „ornamente” care maschează goliciunea spirituală și alienarea individului în societatea capitalistă. Aceste „ornamente” oferă iluzia de coeziune și sens, în timp ce, în realitate, acestea contribuie la atomizarea și devalorizarea experienței umane autentice. În lumina acestei dezbateri asupra culturii de masă ca invenție nocivă a capitalismului modern, Gelder elaborează o argumentație care să transforme deficiențele literaturii de consum în calități tonice. Pentru autorul volumului *Popular Fiction: The Logics and Practices of a Literary Field*, ficțiunea populară nu poate fi înțeleasă decât ca termen umbrelă pentru diversitatea generică. Literatura populară este, în mod esențial, *genre fiction*. Dacă literatura mare, canonică, nu depinde de ramificațiile subgenerice, cea populară își găsește specificul în tocmai abilitatea sa de a-și crea subdiviziuni generice.

Ken Gelder argumentează că ficțiunea populară, definită drept opusul Literaturii, nu constă doar într-un set de calități inerente textelor, ci mai degrabă, într-un adevărat aparat de producție, distribuție și consum. Promovarea și publicitatea fac parte din mecanismul de procesare și conferire a identității genurilor. În ordinea capitalistă a procesului editorial, nu conținutul romanului dictează genul, ci și opțiunile autorilor, editorilor, mijloacele de comercializare, cei care îl citesc și vocile care îl evaluează. Modelul teoretic propus de Gelder insistă asupra dimensiunii materiale a ficțiunii populare, descriind un proces comercial elaborat care, în ciuda consistenței sale, nu poate fi aplicat tuturor spațiilor culturale. Literatura populară are și o componentă particulară, șlefuită de specificul cultural, economic și social al țărilor în care se manifestă. O țară cu mijloace evaluate de producție economică și cu o tradiție literară bogată, variată, cu multe piese ajunse în canonul occidental, trasează niște granițe clare între literatura văzută ca realizare estetică și ficțiunea populară, privită ca formă de divertisment facilă. Se poate afirma cu certitudine că în spațiul francez sau cel britanic, medii culturale în care s-au negociat formulele romanului popular, chestiunea interacțiunii dintre literatura înaltă și cea de consum este suficient de clară cât să permită separarea pe criterii valorice a unui text de tinerețe semnat de Eugène Sue și unul scris de Balzac. Chiar dacă primele romane balzaciene sunt tributare intrigilor melodramatice și orizontului sentimental-senzaționalist, uzul rețetelor încetățenite servește drept exercițiu literar fertil în descoperirea realismului.

În spațiul românesc, mijloacele de producție economică nu sunt la fel de evaluate ca în Occident, iar modernitatea culturală și literară sunt alimentate de apariția romanului, ce îmbină ambele circuite literare, atât pe cel înalt, cât și pe cel al ficțiunii populare. Până la 1850, literatura română nu atinsese un stadiu artistic suficient de evoluat, cu atât mai puțin un sistem de producție, distribuție și publicitate rafinat. Mijloacele economice și culturale nu puteau susține procesul industrial de crearea a divertismentului popular descris de Gelder. Accesul la librării specializate în popularizarea și comercializarea anumitor genuri de cărți presupune construirea și organizarea unui sistem pe deplin funcțional, aspect imposibil într-o societate slab dezvoltată economic, care nu va cunoaște beneficiile industrializării decât spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Fără un aparat evoluat de distribuție și comercializare, cu materialele rudimentar șlefuite, folosite la confecționarea cărților, edițiile românești nu au nimic din strălucirea și atractivitatea unui obiect devenit centrul unui proces capitalist.

Paraliteratura reprezintă un alt termen frecvent întâlnit în discursul critic asupra începuturilor romanului românesc. Volumul care teoretizează și explorează spectrele paraliteraturii, *Entretiens sur la Paralittérature*, apare ca urmare a unei conferințe desfășurate la Paris pe tema dimensiunii paraliterare a discursului literar. În cadrul acestor dezbateri purtate în jurul conceptului de paraliteratură, autorii explorează multiplele fațete ale acesteia, mecanismele ei de producție și consum, relația cu cultura de masă, alături de modul în care este percepută și evaluată în cadrul societății și al instituțiilor literare. Dacă literatura populară este definită de Ken Gelder ca sumă a unor procese materiale și comerciale, paraliteratura mută accentul de pe profilul extraliterar, exterior, înapoi pe conținuturile textuale. Autorul studiului introductiv, Jean Tortel, trasează în „*Qu'est-ce que la paralittérature?*” un profil al acestui segment literar, pe care îl consideră dominat de eterogenitate și indeterminare. Cercetătorul motivează opțiunea terminologică prin alegerea unei denumiri care să marcheze apropierea de literatură și asemănările cu aceasta. Tortel pledează pentru înțelegerea paraliteraturii ca segment imediat apropiat literaturii, ca domeniu artistic ce îi împrumută sistemul general de expresii, scriitura, strategiile și forma materială, cartea:

Il nous faut donc, alors, au mains sommairement, préciser cette notion de *para*. Nous nous bornerons d'ailleurs à nous reporter aux dictionnaires qui suffisent à nous éclairer en indiquant que le préfixe *para* signifie à la fois près de, autour de (paratyphoïde) et contre, opposé à (paradaxe) mais „contre” a lui-même une signification double et peut être pris dans le sens de tout près de (reste contre moi). Dans la mesure où elle est près de la littérature, la paralittérature lui emprunte son apparence: son système général d'expression, l'écriture et, à l'intérieur de celle-ci, sa forme matérielle, le livre et tous ses genres: contes, romans, théâtre, pièces versifiées, essais. Elle use de la description et du dialogue, de la métrique et de la rime, de l'objectivité relationnelle et de l'intervention lyrique dans le récit. (Tortel, 1970, p. 16)

Simplitatea mesajului, naivitatea discursivă și insistența asupra retorismului melodramatic reprezintă, în viziunea cercetătorului, o compensație față de ceea ce cataloghează ca „extremism literar”, adică inițiativele avangardiste, prețiozitatea sau ermetismul. Tortel opune fluidității ingenua a imaginarului paraliterar didacticismul marii literaturi. Efectul principal generat de paraliteratură este fascinația, derivată dintr-o combinație paradoxală între respingerea sau identificarea cu situațiile ori imaginile prezentate și absența, carența narativă, care face ca povestea să se precipite:

Et la fascination peut résulter d'une identification aux images présentées, comme d'une répulsion à ces images: le lecteur se met à la place ou de la victime ou du criminel, en même temps qu'il repousse l'idée qu'il pourrait être l'un ou l'autre. Elle est liée à la pitié, comme à la présence de l'énigme, ou à l'apparition de la terreur, ou encore à l'extension de la réussite technique, comme au simple déroulement interminable des aventures vertigineuses. A sa source, néanmoins, nous apercevons toujours la présence obscure – masquée d'une toute-puissance criminelle ou bienfaisante, et d'une lutte engagé à la fois par et contre la présence ténébreuse. D'autre part cette fascination s'exerce dans une contradiction déjà soulignée entre le défaut d'un véritable langage et le pouvoir étrange du récit raconté. Dans cette contradiction et peut-être par elle. Ici, une sorte d'absence de l'écriture à l'intérieur d'elle-même, comme si elle se fuyait la fait précipiter à travers son propre vide. (Tortel, 1970, p. 18)

Efectul de fascinație și identificare, deși rudimentar, face parte din arsenalul literar al romancierilor români ce se specializează în strategii foiletonistice. Reeditățile romanelor lui N. D. Popescu sau G. Rădulescu Niger demonstrează interesul publicului românesc pentru povești antrenante, inspirate din istoria și din viața socială națională. Cu toate că nu s-au păstrat

informații despre tiraje, romancierii și, uneori editorii, folosesc prefețele ca suport al legitimării succesului la public și, implicit, al valorii literare, înțeleasă în micul circuit în care se încadrează ca epuizare a tirajelor. N. D. Popescu justifică reeditarea romanului haiducesc *Iancu Jianu: Căpitan de Haiduci* prin cererea publicului, după ce îndurase dificultăți în a găsi o editură dispusă să-l trateze ca pe o prioritate editorială. Editorul primei ediții a romanului *Magistrații noștri*, semnat de N. G. Rădulescu-Niger, transformă *Prefața editorului* într-o narațiune biografică nuanțată de talentul artistic, descoperit timpuriu, al romancierului, pe care o încheie cu o listă de „lucrări încă nepublicate, dar deja scrise”². Principiul productivității și al răspunsului rapid la cererea formulată nu de public, publicul fiind un consumator care nu poate opune romanului de consum un echivalent mai șlefuit literar, ci de către ceilalți romancieri, ajunge să dirijeze practicile literare ale romanului istoric. Tradiția romanului românesc se construiește în jurul romanului de consum, însă acesta își creează singur aspectul și cererea. Publicul nu se poate raporta la o tradiție preexistentă, în care romanul facil, paraliteratura, s-ar opune unei categorii de creații românești aparținând literaturii cu majusculă, cea care va ajunge să formeze canonul. Astfel, romancierii aplică principiile productivității literare cu consecvență și își creează concomitent un spațiu al receptării, cultivând gustul literar pentru ceva ce se va transforma în cerere.

Dacă mijloacele materiale specifice divertismentului industrial descrise de Ken Gelder lipseau literaturii române, inventivitatea gazetărilor și traducătorilor transformați în scriitori de romane originale vor uza de codurile literaturii înalte descrise în volumul colectiv *Entretiens sur la Paralittérature*, însă nu vor genera texte care să poată fi considerate ca aparținând exclusiv segmentului paraliterar. Romanul românesc din a doua jumătate a secolului al XIX-lea folosește sistemul de referințe, expresii și coduri ale literaturii, însă nu doar ca înveliș superficial, ci cu deplină conștiință a unui act literar care generează un text ghidat de principii estetice clare. În plus, nu se poate diminua rolul experimentului estetic reprezentat de romanul de consum în evoluția literaturii și culturii moderne, întrucât această secvență literară a câștigat un public ce o considera drept o parte integrantă a repertoriului său cultural. Peter Burke argumentează că literatura și cultura populară devin rezultate ale unui proces evolutiv de democratizare a bunurilor materiale și spirituale, care devin accesibile celor mai extinse pături sociale, garantând noi mijloace tehnice pentru dezvoltarea artistică, politică și intelectuală a spațiului european. Referitor la producția literară populară, Burke introduce și termenul de pseudo-event pentru a marca eferescenta ficțională și maniera prin care atrăgea un public numeros:

To a modern reader, the parallel between broadsides or chap-books and the „mass culture” of the contemporary world is likely to be striking. He will notice the increased standardisation of format, he will be sensitive to the devices for attracting buyers, like sensational titles or the (frequently false) claim that a narrative is „full”, „faithful”, „true” or „new”. (Burke, 1978, pp. 254-255)

Falsul eveniment este o tehnică la care prozatorii români apelează încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea, când pretind că scriu despre întâmplări foarte adevărate, introducând adevărul ca element legitimator al narațiunii chiar și atunci când nu era decât un

² Editorul Atanasie I. Nițeanu îi construiește lui Rădulescu-Niger un portret empatic, descriind un tânăr ce și-a cultivat talentul descoperit de un mentor avizat prin participarea frecventă la reprezentații teatrale, după care își făcea conștiințios notițe: „În gimnaziul din Brăila, prin compozițiunile de la limba română, atrase atențiunea profesorului său d-l Atanasie Popescu, care-i dădu cele dintâi încurajări; acestea, desigur, deșteptară talentul. Autorul păstrează de pe atunci caete în care transcria din memorie, pe scurt, piesele ce le vedea la teatru, din repertoriul Fani Tardini-Vladicescu și din al lui Matei Millo. [...] Prima sa năvelă care a făcut senzațiune în orașul său natal s-a publicat în ziarul din localitate «Paloda», — pe când autorul se afla încă în liceu.”, Prefața editorului, în N. G. Rădulescu-Niger, *Magistrații noștri*, Editura Biuroului Universal, București, 1908, pp. 5-6.

artificiu literar și nu se fundamentează pe vreun fapt biografic sau pe vreo circumstanță trăită de autor, prozele de tinerețe scrise de C. Negruzzi reprezentând un bun exemplu. Asemenea tehnici migrează dinspre literatura de consum către cea canonică în aceeași măsură în care reversul transferului a generat noi forme literare.

După studiul introductiv, care teoretizează paraliteratura și o situează în imediata vecinătate a literaturii sub raportul sistemului de semne, însă în afara ei sub raportul realizării estetice, celelalte capitole din *Entretiens sur la Paralittérature* descriu subspeciile acestui nou segment literar. Melodrama, romanul popular, fotoromanul, romanul polițist, banda desenată, cărțile de aventuri și romanul „negru” sau „literatura sângelui rece” compun forme variate de manifestare a paraliteraturii și au în comun rudimentaritatea tehnicii, schematismul expresiv și portretistic și lipsa de adâncime psihologică. Interesant ca primă colecție de reflecții asupra a ceea ce înseamnă paraliteratura, volumul nu operează distincții terminologice clare și exilează în domeniul paraliteraturii toate genurile care nu corespund convențiilor realiste sau experimentale.

După douăzeci de ani în care s-a încercat o clarificare a ariei de acțiune a domeniului paraliterar, ce s-a dovedit mult mai complex decât intuiseră primii teoreticieni, Daniel Couégnas duce discuția mai departe și privește paraliteratura ca deviere de la normele literaturii înalte. În *Introduction a la Paralittérature*, Couégnas își propune să exploreze în profunzime fenomenul paraliterar și pornește de la aspectele superficiale ale acestuia, cum ar fi identitatea paratextuală, titlurile, colecții și ilustrațiile de pe copertă pentru a ajunge la analiza discursivă a formulelor paraliterare, tratând astfel strategiile narative, iluziile referențiale, clișeele, natura monologică și febrilitatea diegetică a paraliteraturii. Una dintre cele mai valoroase observații pe care le face cercetătorul este că paraliteratura, mai puțin reflexivă și mai grăbită să își transmită cât mai direct mesajul, își elaborează propriul său cod de lectură:

Moins „pensive” que pressée, la paralittérature tente d’imposer son propre code de lecture. Elle propose au lecteur un objet sémiotique accompagné, pourrait-on dire, de son mode d’emploi: il s’agit d’user correctement de mécanismes signifiants dont nous avons déjà montré la tendance monosémique. On sait bien que chaque type de texte — et pas seulement littéraire — véhicule les marques spécifiques signalant le mode de réception auquel il prétend. Du texte réputé „littéraire”, nous savons aussi que, exploitant la langue pour en modifier plus ou moins radicalement l’usage à travers une „parole” différente avec chaque œuvre, il exige du lecteur que ce dernier l’aborde chaque fois d’une façon différente: le „code” n’est jamais le même, le décryptage textuel relève d’une gymnastique de sympathie, de sensibilité et d’intelligence qui ne saurait aller sans effort. (Couégnas, 1992, p. 120)

Daniel Couégnas insistă asupra aceluiași raport mimetic prezentat în studiile care compun volumul colectiv *Entretiens sur la Paralittérature*, și admite că paraliteratura imită mijloacele de reprezentare ale literaturii într-un registru mai facil, însă îi atribuie și o dimensiune a insubordonării. Paraliteratura este definită la nivel de conținut, însă capătă o mai mare claritate conceptuală și terminologică, iar mecanismele sale specifice sunt atent analizate pentru a ilustra devierile de la normele marii literaturi. Arătând că paraliteratura își fabrică un sistem de reprezentare doar inspirat de literatura înaltă și că, astfel, ajunge să își creeze un cod propriu de lectură, Couégnas reconsideră și rolul cititorului în ecuația definirii paraliteraturii.

Cititorul nu mai este doar un receptor care se identifică emoțional cu aventurile romanului, ci se transformă într-un partener alături de care scriitorul negociază ce este, ce poate deveni și ce înseamnă paraliteratura. Un alt studiu relevant, care accentuează relația cu cititorul în definirea segmentului paraliterar, este *Paraliterary: The Making of Bad Readers in Postwar America*, în care atenția este deplasată dinspre conținuturile textuale către practicile de lectură. Merve Emre explorează istoria lecturii în America de după Al Doilea Război Mondial și

modurile în care ideile despre ce înseamnă un „bad reader” sau cititor inocent au fost construite și vehiculate în această perioadă. Studiul pornește de la particularitățile literaturii postbelice americane și arată cum politicile receptării se modifică sub influența istoriei, iar perioada postbelică a adus cu sine schimbări culturale și sociale semnificative, inclusiv creșterea influenței mass-media, ascensiunea culturii de suburbie și dezvoltarea politicilor educaționale:

There is no reason, then, to assume that people's methods of reading can or should remain constant throughout the situational twists and turns of their day-to-day lives. If the good reader is framed as the properly literary reader and his privileged spaces are literature departments, this book proposes we think of Nabokov's bad readers not as „unliterary”, „subliterary”, or „nonliterary readers”, but as paraliterary ones, forged in the political, economic, and civic institutions that orbited literature departments throughout the postwar period. (Emre, 2017, p. 15)

Cercetătoarea examinează modul în care anumite persoane și grupuri profesionale, inclusiv profesori, psihologi și critici literari au construit ideea de „bad readers” sau cititori neprofesioniști, folosindu-se de criterii și stereotipii precum genul sau categoria socială. Această etichetă influențează practicile de lectură nu doar în instituțiile culturale, cât mai ales în societatea extinsă, în timp ce percepția individuală asupra propriilor abilități de a citi este și ea transfigurată de ideea de „bad reader”. Emre abordează și relația dintre mijloacele media, alfabetizare și apariția cititorilor nespecializați, corelând procesul cu ascensiunea culturii populare. În cultura română din perioada modernă, diferențele de gen în construcția unei reprezentări masculine ori feminine a lecturii au influențat catalogarea romanului drept o formă de literatură slabă, destinată fetelor de pension și doamnelor din înalta societate, idee pe care Dinu Pillat își articulează studiul asupra romanului de senzație din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Termenul de paraliteratură, în accepțiunea dată de Jean Tortel și susținută de autorii studiilor care compun volumul colectiv *Entretiens sur la Paralittérature* nu corespunde specificului romanului românesc al lungului secol al XIX-lea tocmai pentru că el negociază viitoarele convenții ale literaturii înalte. Nici perspectiva emisă de Couégnas, care include cititorul în demarcarea terenului paraliterar, nu se dovedește operantă în circumscrierea romanelor românești ale perioadei discutate ca paraliteratură. Nu putem considera literatura lui N. D. Popescu, G. Baronzî, N. G. Rădulescu-Niger sau Alexandru I. Alexandrescu drept devieri insurgente de la normele unei literaturi majore, care își găsește o replică minoră în roman. Tradiția literaturii autohtone, destul de precară chiar și în secolul al XIX-lea, cel puțin în termenii unei acoperiri desăvârșite a tuturor genurilor și speciilor literare, nu poate permite devieri de la un sistem normativ atâta timp cât însăși sistemul este unul în curs de consolidare până la sfârșitul secolului al XIX-lea. Romanul românesc al epocii contribuie și el la exersarea și fixarea sistemului literar oficial, care va ajunge să genereze ceea ce am putea numi drept emulații minore abia după Interbelic și după apariția canonului. Atunci când referentul cultural, țesătura intertextuală și dorința de a intra în dialog cu marii autori ai literaturii universale dispar, apare paraliteratura. Fenomenul paraliterar trebuie înțeles ca o etapă firească, ce apare ca o reacție față de autoritatea normativă a literaturii unanim recunoscută drept valoroasă. Această reacție este făcută posibilă doar prin existența unei tradiții literare suficient de consistentă, care să permită o emulație simplistă, lipsită de aristocratismul canonic. Un indicator semnificativ al posibilei circumscrieri terminologice a producției românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și până în primele două decenii ale secolului XX este succesul comercial reputat, și, implicit, consumul. De aceea, o opțiune terminologică potrivită pentru inventarul de texte românești publicat în perioada discutată este cel de roman de consum.

În volumul *The Bestseller Code*, Jodie Archer și Matthew L. Jockers explorează utilizarea analizei datelor și a algoritmilor de învățare automată pentru a descoperi modelele

din spatele succesului romanelor devenite bestseller. Autorii analizează prin mijloace computaționale mii de romane, folosind algoritmi pentru a determina ce face ca o carte să aibă o probabilitate mai mare de a deveni un *bestseller*:

There is a certain mimicry of human reading there, and the more sophisticated the training the more sophisticated the mimicry. The difference between the human reader and the machine reader is that the human understands that the content being read has meaning. Ironically, though, the kind of reading that computers can do gets us closer to the details of a novel than even some of the most practiced literary critics. That's because computers are experts in pattern recognition, and computers can study patterns at a scale and level of granularity that no human could ever manage. (Archer & Jockers, 2016, p. 16)

Pentru a întreprinde o analiză obiectivă, bazată pe date, autorii au adunat o cantitate impresionantă de informații despre cărți, inclusiv textele și metadatele precum genul, structura poveștii și tipurile de personaje, folosind aceste date pentru a dezvolta algoritmi care puteau prezice probabilitatea ca o carte să devină un bestseller. Prin analiza modelelor literare, Archer și Jockers au identificat anumite tipare și caracteristici care erau comune în rândul *bestseller*-urilor. Acestea includ utilizarea unor prime paragrafe captivante, un echilibru între dialog și narațiune, precum și includerea anumitor teme considerate atrăgătoare, alături de câteva categorii de personaje susceptibile de a câștiga simpatia publicului. Volumul examinează, de asemenea, relația dintre gen și succesul unui bestseller. Astfel, sunt identificate genurile ce au tendința de a performa mai bine și motivele din spatele succesului lor, dezvăluind preferințele cititorilor și dinamica industriei editoriale.

Un volum precum *The Bestseller Code* arată, prin mijloace computaționale moderne, cum aplicarea unor modele, urmarea unor rețete și crearea unor practici editoriale eficiente generează serii de cărți care speculează experiența literară ca formă de divertisment, clădind granițe volatile între diferitele genuri ale romanului. Asemenea autorilor de *bestseller*, autorii români de romane istorice au conștiința modelelor, iar scrisul devine o încercare de a îmbina cât mai bine elementele față de care un public din ce în ce mai bine definit manifestă interes.

3. Romanul istoric și „lungul secol al XIX-lea”. Trăsăturile unui gen eficient ideologic

Geneza și evoluția romanului istoric românesc îi demonstrează abilitățile combinatorice și capacitatea de a îmbina genuri, tipuri de scriitură și registre diferite. Această calitate proteică a textului românesc presupune, paradoxal, și o nivelare generică, însă una care nu exclude hibridizările. Tocmai hibriditatea intergenerică girează flexibilitatea imaginarului ficțiunii istorice și îi permite glisarea prin mai multe seturi de convenții literare, care culminează cu valorificarea multor elemente de roman sentimental, polițist, senzațional, de mistere, haiducesc, tâlhăresc sau criminal. „Impuritatea generică”³, concept ce a devenit definitoriu pentru romanul cele de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, pare să fie reflectat cel mai bine de geneza romanului istoric. Farmecul insurgent al hibridității generice reprezintă însă o calitate a literaturii epocii, configurându-se într-un contra-model, sau chiar ca suport contra-canon tonic, care oferă climatului cultural românesc imboldul fertil al modernității.

În „lungul secol al XIX-lea”⁴, literatura negociază rolul scrisului artistic în viața economică, socială și culturală, trasează condițiile apariției scriitorului și intelectualului român,

³ Impuritatea generică devine un termen corelativ hibridității romanului românesc din secolul al XIX-lea, însă încapsulează, mai degrabă, dimensiunea receptării. Istoricii literari subliniază dificultatea de a încadra, cu precizie matematică, fiecare text românesc al perioadei într-un șablon generic, care să îi lămurească definitiv apartenența la un gen.

⁴ În cartea *Era Revoluției. 1789-1848*, Eric Hobsbawm folosește conceptul de „the long nineteenth century”, care definește o perioadă extinsă de evoluții istorice și încapsulează perioada cuprinsă între sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XX-lea. Ca reper mai precis, Hobsbawm oferă drept reper anii 1789-1914. Această vârstă este una a revoluțiilor, și se

fenomen permis de laicizarea culturală și de apariția burgheziei autohtone. Conceptul are un conținut ideologic și presupune urmărirea influenței pe care dogmele politice și economice ale Revoluției Franceze și ale Revoluției Industriale au exercitat-o în spațiul european și dincolo de el:

Este semnificativ că cele două centre ale ideologiei erau, totodată, și cele ale revoluției duale, Franța și Anglia; cu toate că, de fapt, ideile ei își câștigau cea mai amplă răspândire internațională în formulările lor franceze (chiar și atunci când acestea erau doar niște versiuni galicizate ale celor britanice). Un individualism secular, raționalist și progresist domina gândirea „iluminată”. Principalul său obiectiv era eliberarea individului de cătușele care îl împiedicau: de tradiționalismul ignorant al Evului Mediu, care încă își mai arunca umbra asupra lumii, de superstiția bisericilor (spre deosebire de religia „naturală” sau „rațională”), de iraționalitatea care îi împărțea pe oameni într-o ierarhie de ranguri mai înalte sau mai modeste în conformitate cu nașterea sau alte criterii lipsite de relevanță. Libertatea, egalitatea și (ceea ce decurgea din aceasta) fraternitatea tuturor oamenilor constituiau sloganurile sale. (Hobsbawm, 2022, p. 36)

Leon Volovici, în remarcabilul său volum, *Apariția Scriitorului în Cultura Română*, argumentează că, în secolul romantic, practica literară dobândește un statut privilegiat printre celelalte preocupări spirituale, ceea ce culminează cu o autonomizare a literaturii în sfera culturală⁵. Această autonomizare a scrisului conduce la profesionalizarea scriitorului și, odată cu apariția noii clase sociale, burghezia, ajunge să contureze și nuanțele comerciale ale actului de a scrie literatură.

Ion Pop-Florantin, N. D. Popescu, N. Rădulescu-Niger, Ioan Bujoreanu, George Baronzii sau I. C. Fundescu surprind în romanele lor istorice atât articularea unei modalități ce va deveni standard de reprezentare a identității naționale în literatura epocii, cât și efectele implicării dimensiunii comerciale în interpretările subiectiv-distorsionante ale subiectelor desprinse din trecut. Reprezentarea identității naționale capătă valențe ideologice, exersate în conflicte maniheiste, în care alteritatea, celălalt, fie el evreu, fanariot, grec sau turc, este demonizată, în timp ce eroul își poartă cruciadele în numele dreptății sociale. Apariția romanului românesc se datorează popularității ficțiunii istorice, care, la începuturile sale, înglobează proiecții ale unor mișcări sociale, revolte, dovezi de empatie și cruzime turnate într-un discurs ideologic, pentru a evolua într-o formă mai îmblânzită, mai slab colorată intergeneric, ce supradimensionează latura documentară a literaturii.

Conformismul și subversivitatea estetică a romanului construiesc un sens „duplicitar” istoriei, ca modalitate de a istoriciza experiența prezentului, și totodată, ca element artistic insurgent, care dizolvă narațiunile normative. Romanul istoric românesc se conformează și subminează, construiește și deconstruiește reprezentări convenționale. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, originalitatea se insinuează naiv, lent, dar sigur. Instantaneele istorice și sociale din *Elvira sau Amorul fără de Sfârșit*, *Manoil*, *Elena* sau din *Serile de Toamnă la Țară* sunt succedate de interesul pentru documentul istoric și pentru evenimentul semnificativ, fenomen care marchează transformarea istoriei din element de decor în subiect. Portretele de

individualizează prin transformări politice, sociale, economice și culturale semnificative, incluzând Revoluția Franceză, Revoluția Industrială, răspândirea naționalismului și expansiunea imperialismului european.

⁵ Leon Volovici arată că modernitatea culturală asigură literaturii obținerea unei autonomii care transcende beneficiul concret, imediat: „La începutul secolului al XIX-lea, literatura începe să ocupe un loc important în viața intelectuală. Schimbările sociale, evoluția mediilor culturale creează condițiile apariției intelectualului cu preocupări predominant literare. Fără a deveni unica îndeletnicire sau profesiune, literatura capătă un loc privilegiat în sfera manifestărilor spirituale. Noua înțelegere a ei, modernă, aduce un spor de autonomizare în cadrul culturii. În felul de a gândi al celor care alcătuiesc sau traduc o carte apar indicii ale unui mod nou de a privi preocuparea pentru scris. Scrisul devine, și aceasta e afirmat explicit, o activitate superioară, care-și găsește finalitatea în sine însăși. Mulțumirea de a scrie, de a alcătui o carte se manifestă, uneori, ca o pasiune care, la nevoie, se poate dezinteresa de ‘folosul’ imediat al acțiunii sau chiar de interesul pe care îl va arăta cititorul.” (Volovici, 2004, pp. 17-18)

domnitori din diferitele epoci istorice continuă să suscite, în plin secol romantic, nu numai fascinația autorilor de nuvele ori schițe istorice, ci și pe cea a romancierilor, care le construiesc adevărate biografii romanțate, ramificând biografia oficială cu multiple fire ale unei istorii alternative romanțioase.

Romanul istoric cunoaște, astfel, două direcții principale în consolidarea sa ca gen distinct, capabil să calibreze mai multe subgenuri: orientarea biografistă, care presupune construirea unei narațiuni vertebrale de prezența puternică a unei personalități istorice devenite personaj, și direcția evenimentială, ce presupune selectarea unui eveniment istoric marcant, menit să genereze o relatare în care firul istoriei obiective transfigurează micile destine ale oamenilor care asistă la episodul istoric. Desigur, fiecare dintre aceste direcții generează alte subcategorii, cu grade diferite de asimilare a celorlalte subgenuri romanești. Romane precum cele ale lui Panait Macri, *Sugrumarea Teodorei: Copila Domnului din București* (1886), sau Edgar Th. Aslan, *Fiica lui Radu cel Frumos* (1905), arată cum fragmente ale istoriei alternative sunt impregnate de senzaționalism, iar biografii ale unor personaje periferice ale trecutului național sunt legitimate simbolic prin legătura cu o figură istorică proeminentă. Rezultatul unei asemenea inițiative literare este apariția subgenurilor romanului istoric, care prezintă episoade ale istoriei mici, de culise, mult mai predispusă deformărilor subiectivității fanteziste a romancierului.

În romanul *Biciul lui Dumnezeu: Roman Istoric din Viața lui Vlad Țepeș* (1883), George Baronzi îi creează lui Vlad Țepeș o imagine de erou justițiar, ce cadrează cu particularitățile imaginarul popular, care transformă figura domnitorului într-un simbol al luptei cu străinii cotropitori și, implicit, cu istoria nefastă. Portretul domnitorului este romanțat pentru a corespunde expectanțelor publicului pe care romancierul încearcă să-l câștige. Alegând să scrie un roman istoric despre viața unuia dintre cei mai populari și totodată controversați domnitori, Baronzi speculează în stil foiletonistic capitalul simbolic conținut de biografia personalității istorice, adăugându-i nuanțe de senzațional:

Fumul sângelui vărsat de sălbatica beție a tiranului e ca fumul vinului care îmbată, ametește, dar nu satură nici o dată pe cel ce găsește o mulțumire nespūsă în astă feroasă deprindere. Vlad, satisfăcându-și patima un moment, cugeta la un nou spectacol sângeros, așa de plăcut vederii sale și așa de trebuincios pasiunii de care se simțea înflăcărat (Baronzi, 1883, pp. 31-32).

Romancierul folosește întregul inventar de efecte dramatice menite să zugrăvească în nuanțe cât mai impresionante portretul unui tiran romantic, devenit personaj al unui mănunchi de intrigi dinamice, surprinzătoare, care valorifică o istorie alternativă, mică, decupată doar aparent din corpul istoriei mari, oficiale. Intriga eroico-socială este dublată de una amoroasă, pigmentată de intenții vindicative. În ciuda spiritului său justițiar, Vlad Țepeș atrage dezaprobarea boierilor, însă protagonistul folosește disensiunile de la curte pentru a-și satisface pornirile violente de a vărsa sângele oponentilor, fie ei boieri români ori ostași străini. Uciderea unui boier din casa Dăneștilor, Laur Almăjel, declanșează intenția fiicei sale, Palatina, de a-și răzbuna tatăl și iubitul, o altă victimă a setei de sânge a domnitorului.

Junimistul Ion Pop-Florantin reprezintă o excepție în galeria autorilor de roman istoric inspirat de biografii ale unor personalități cunoscute sau obscure. Temperat de spiritul grupării literare din care face parte, scrisul său uzează nu atât de spiritul senzaționalist specific gazetarilor, cât mai ales de strategiile portretistice care transformă în personaje literare figuri însemnate din trecutul național. Pentru Pop-Florantin, biografiile romanțate construite în romane ca *Decebal* (1882) sau *Avram Iancu* (1891) reprezintă echilibrarea unei documentări atente cu libertățile pe care și le poate lua ficțiunea istorică în ipostazierea unui ideal patriotic

ori ideologic. Portretul regelui dac și cel al revoluționarului converg către romanțarea istoriei naționale și supradimensionarea perspectivei eroice.

Deși Ion Pop-Florantin caută să demonstreze că s-a supus unui efort serios de documentare chiar și prin subtitlurile pe care le alege pentru romanele sale (*Avram Iancu, Regele Carpaților, Continuatorul Operei lui Horia: Roman Istoric, după Publicațiuni și Comunicări Date de Martori Oculari și Părtași la Lupte*), istoria servește mai degrabă ca pretext menit să legitimizeze o filiație eroică. Romanul dedicat lui Avram Iancu se constituie, la nivelul intenționalității auctoriale, ca o continuare a poveștii eroice inițiate în romane ca *Decebal* și *Horea: Roman Original după Actele Istorice Publicate de Al. Papiu, A. Odobescu, N. Densusianu și Tradiție* (1885). Personajul Avram Iancu este numit deloc întâmplător „continuatorul operei lui Horea”, iar acțiunile sale capătă valoarea simbolică a unui luptător național.

Titlurile pe care romancierul le atribuie textelor sale conferă impresia selecției unui public avizat, cunoscător al surselor enunțate. Pop-Florantin își numește sursele documentare pentru a-și justifica, în plan extraliterar, alegerile de subiecte literare. Romanul *Decebal* este văzut drept o verigă importantă din evoluția prozei istorice din secolul al XIX-lea, fiind prezent în antologia elaborată de D. Vatamaniuc, *Nuvela Istorică Românească în Secolul al XIX-lea*. Acest aspect certifică atât integrarea prozei lui Pop-Florantin într-o tradiție proteiformă, cât și conformismul literaturii sale în fața convențiilor. Deși nu supralicitează spectrele senzaționaliste sau melodramatice, scriitorul junimist rămâne tributار unei maniere ideologizante de a interpreta trecutul național. Etnocentrismul, aflat sub umbrela atitudinii naționaliste specifice secolului romantic, iese la iveală nu numai în construirea portretelor protagoniștilor, cât și în zugrăvirea contextului istoric. *Avram Iancu* manifestă încă din copilărie virtuțile unui viitor erou, menit să schimbe destinul țării sale. Sacrificiul lui Horea contestă domnia nedreptății istorice la care a fost supusă țara sa și pregătește terenul pentru lupta viitorilor eroi naționali. În *Decebal*, provincia Dacia rivalizează cetatea Romei în bogăție și vitejie, iar conducătorul dac poartă cu mândrie însemnele fizice ale victoriei divine promise de soarta până atunci blândă:

În urma tuturor venea Decebal. Ce cap de voinic! Nici prin veste nu s-a mai pomenit altul ca el. Pe frunte-i lucea o diademă bătută toată din aur limpede, meșterită întreagă în chip de coroană de frunze de stejar, stropită peste tot cu picături de piatră scumpă roșie; pe deasupra i-au împletit frunză verde de dafin, pentru că a bătut pe iagizi. (Vatamaniuc, 1972, pp. 135-136)

În *Sugrumarea Teodorei: Copila Domnului din București*, Panait Macri construiește o intrigă cu subiect senzațional, ce aglutinează elemente de roman istoric și criminal, în care fiica din flori a domnitorului fanariot Constantin Mavrocordat, născută în urma unui rapt, ajunge să fie urmărită, răpită și torturată de unul dintre foștii acoliți ai tatălui său, Vutria. Deși discursul narativ recurge, în scopul construirii impresiei de literatură „onorabilă”, rezultată dintr-un efort serios de documentare, la trimiteri la texte istorice precum *Istoria Românilor* a lui A. T. Laurian, aparenta imparțialitate este spulberată de multiplele comentarii acuzatoare la adresa regimului fanariot. Domnitorul reformator Constantin Mavrocordat este portretizat ca un „fiu al Satanei”, ca fanariot vicios, corupt, impulsiv și incapabil de a-și înfrâna pornirile impulsive:

Așa dar Mavrocordat care fu unul dintre călăii piosului Domn Constantin Brâncoveanu, intră în București la 10 Februarie 1716. Domnia acestui tigrău este o tiranie neînchipuită. Îndată după venirea lui în Muntenia adună pe toți fanarioții de prin mahalalele Constantinopolului și le dete funcțiunile cele mai mari, iar pe boerii români începu a-i persecuta în tot felul [...] Așa de crud, așa de selbatic era acest Mavrocordat, încât o mare parte din români, ne mai putând suferi torturele și vărsările de sânge ale acestui scelerat,

poroclit cu drept cuvânt „biciul iadului”, fugiră, trecând hotarele în Transilvania. (Macri, 1886, pp. 109-110)

Romancierul citește istoria selectiv și o interpretează conform obiectivelor sale literare, însă pretinde că discursul său nu este pervertit de nuanțe ideologice. Într-adevăr, discursul ideologic este un dat al literaturii vremii, nu un obiectiv al romanului istoric cu pretext biografic. Panait Macri, pentru a-și afirma explicit autonomia viziunii artistice și, implicit, a perspectivelor ideologice, apelează la intertextualitate, și intră într-un dialog ironic pe tema veridicității cu literatura unui alt autor de romane istorice, N. D. Popescu, scriitor care speculează din plin reușitele comerciale ale senzationalismului combinat cu nuanțe naționaliste:

A susține însă că grecii e un popor blestemat, niște oameni perduți, niște suflete hidoase, niște ființe mai crude ca turcii, mai răpitoare ca corbii, mai negri ca iadul, aceasta e a ne apropia de proverbialul autor N. D. Popescu, a sfrunta adevărul, a nesocoti istoria, a ne face mai mișei ca mișei. (Macri, 1886, p. 75).

Romanul lungului secol al XIX-lea se scrie în jurul unor nesfârșite conexiuni intertextuale folosite de romancieri ca formă de legitimare a literaturii lor. Fie că inserează trimiteri la documente, texte istorice, modele literare occidentale, surse autohtone de inspirație sau anti-modele, autorii de romane dezbat constant marea arhitectură intertextuală în care își văd integrate textele. Faptul divers decupat din presa vremii, alături de evenimentul istoric, social sau politic își găsesc în roman un mediu expansiv manifestare și de analiză. Romanul nu doar că se inspiră din realitățile politice, economice, religioase și culturale, ci le și reinventează, inventând noi modalități de analiză a faptului istoric și social. Dumitru C. Moruzi scrie romanul *Înstrăinații* (1910), pe care îl subintitulează *Studiu Social în Formă de Roman*, propunând o nouă etichetă generică și venind în întâmpinarea unui subgen literar care îmbină convențiile romanului istoric și cel social. Romancierul nu apelează la o hibridizare a romanului istoric prin strategii literare specifice subgenurilor romanului de consum (de mistere, haiducesc, sentimental, tâlhăresc, criminal sau judiciar), ci folosește instantanee realiste pentru a crea o radiografie socială a vieții basarabene din secolul al XIX-lea. Intenția de „studiu” derivă nu din vreo presupusă intenție de monografiere a faptului social cu ajutorul inventarului de metode științifice, ci din dorința de a legitima abilitățile ficțiunii de a zugrăvi în mod edificator realitatea, dezvăluindu-i laturile ascunse. Stilul lui Moruzi este unul afabil, care nuanțează în culori subiective portretele personalităților istorice prezentate, astfel că studiul social nu este decât un mijloc de a decupa tablouri istorice și sociale vii:

Dușmanii și pismașii Steleștilor bârfeau în șoapte că, tocmai după venirea lui Mihalache Sturza la Scaunul domnesc, începu moșia Steleni să tot crească, și de la răsărit și de la Apus, și de la Miazăzi, și de la Miazănoapte, iar bieteale răzeșii megieșe parcă tot intrau în fundul pământului, una după alta, că nu li se mai cunosc acum nici urmele! (Moruzi, 1910, p. 12).

Imaginea colectivității, ca entitate omogenă, este importantă pentru Moruzi din perspectiva reprezentărilor pe care le capătă poporul, segmentat de istorie și de granițe politice. În *Natura Poporului: Formele Imaginarului Social (secolele XVIII-XXI)*, Deborah Cohen cercetează modurile în care ideea de popor a fost conceptualizată și utilizată în spațiul european de-a lungul a trei secole. Volumul explorează transformările imaginarului social și cultural european, punând accent pe maniera în care conceptele precum cel de națiune, popor și identitate colectivă au fost formulate, reformulate și instrumentalizate în contexte istorice variate. Iluminismul și Revoluția Franceză asociază ideea de popor unei suveranități populare,

care deschide calea către națiune și către apariția drepturilor cetățenești. Secolul al XIX-lea aduce cu sine ascensiunea naționalismului, mediată de spiritul romantic, în timp ce secolul XX conferă ideii de popor atribute ideologice pronunțate, nuanțând perspectivele asupra atitudinii democratice. În romanul românesc al lungului secol al XIX-lea, poporul este reprezentat nu printr-un imaginar dominat de personaje aparținând celei mai extinse categorii sociale, ci prin hegemonia clasei sociale dominante, boierilor, care acționează ca forță normativă asupra orizontului valoric al comunității. Romanul popular teoretizat de Titu Maiorescu pare un obiectiv literar destul de îndepărtat pentru a fi atins. Educația și autoritatea socială modelează orizontul moral și economic, iar Deborah Cohen explică funcționarea moravurilor și a capacităților de relaționare printr-un proces particular de adaptare socială:

Această idee potrivit căreia moravurile și capacitățile țin de o adaptare socială refuză orice esențialism și poate, după cum am văzut, să tintească spre un republicanism radical; ea poate tinde, de asemenea, spre conservatorism. Acesta din urmă se vede justificat, dacă doriți, de ideea de obișnuință: ce anume sunt, într-adevăr, elitele, dacă nu ansamblul acestor indivizi care, fiind pregătiți pentru virtute prin educația lor, posedă astfel un drept, nu de natură, ci de fapt, la dominație? Gustul pentru observație vine aici în ajutorul conservatorismului social: nu se mai spune că poporul este corupt prin natură, ci se constată că acele condiții în care evoluează copiii lui nu pot să conducă decât la depravare, la reiterarea unei serii de gesturi vicioase. Printre elitele aflate în ascensiune se afirmă că virtutea se dobândește prin gloria de a fi practică. (Cohen, 2023, p. 199)

Reproducerea structurilor de autoritate morală este evidențiată în romanul istoric tocmai prin crearea unor narațiuni destinate lecturii singurelor categorii sociale alfabetizate și capabile de a le înțelege subtilitățile. Subtextul social, care caută să ipostazieze o gamă diversificată de profesii, roluri și practici comunitare este constant prezent în narațiunile romanului românesc începând cu apariția acestuia, care poate fi fixată în jurul anului 1850, și până în Interbelic. Un romancier precum N. G. Rădulescu-Niger este preocupat de diversificarea tematică a romanului social, pe care îl înveșmăntează în nuanțe melodramatice și senzaționaliste. Foiletonist de renume, își alege titluri succinte, care să deoaaleze cât mai eficient temele romanelor. În *Magistrații noștri* (1908), Niger nu intenționează să laude virtuțile ori noblețea oamenilor cu profesii juridice, ci, în numele veridicității, pare că intenționează să descrie cu acuratețe natura umană, alături de slăbiciunile și viciile celor care domină prin prezența lor sălile de judecată ale tribunalelor. Textul se deschide destul de abrupt, cu prezentarea portretului Președintelui Tribunalului din București, dezvăluind în chiar a treia frază circumstanțele deloc onorante ale numirii sale într-o asemenea poziție de autoritate:

În 1865 Ioan Zotescu era Președinte de tribunal în București. Foarte bogat, frumos, înzestrat cu acele însușiri exterioare care plac, se întorsese de la Paris cu puțină carte, dar cu deprinderea de a fi risipitor și de-a căuta în amorul trecător toată plăcerea, aproape scopul vieții. Legătura lui cu familia aristocratică de seamă, îi înlesni numirea dintr-o dată ca președinte de tribunal, pe acel timp când era lipsă de tineri titrați și presupuși cu multă știință de carte. (Rădulescu-Niger, 1908, p. 9)

Cu acțiunea plasată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, romanul oferă câteva tablouri interesante de epocă, alături de instantanee ale practicilor sociale, politice și economice ale timpului. De cele mai multe ori, romanele lui Rădulescu-Niger ridică suficiente dificultăți de încadrare generică, exprimând esența speciei românești din epocă. Un text precum *Amor Criminal* (1902) primește subtitlul de *Roman de Moravuri*, semn că autorul vede în efectele dramatismului și în spectrele senzaționalului ocazia de a le transforma în instrumente etice, menite să reabiliteze renumele genului. Una dintre părțile integrante ale spectrului tematic al operei lui N. G. Rădulescu-Niger este elementul patriotic, care se regăsește în romane ca *Străin*

în *Țara lui* (1900) sau *Pentru Patrie* (1915). Viața rurală, eroismul și comentariile asupra destinului național sunt cuprinse în narațiuni dinamice, ce amalgamează intrigi arborescente, senzaționalism și melodramă.

Cele două mari evenimente din prima jumătate a secolului, mișcarea Eteriei de la 1821 și Revoluțiile de la 1848 generează numeroase reprezentări literare și devin atât subiecte de romane, cât și fundal istoric pentru scrierile care își selectează un alt tip de intrigă. Alexandru Pelimon, unul dintre cei mai prolifici autori de narațiuni istorice, scrie două romane dedicate ambelor evenimente, *1821* și *Revoluțiunea Română din anul 1848 – Mușatoiu*, publicate la distanță de patru ani, primul în 1864, iar cel de-al doilea în 1868. Dacă romanele istorice centrate pe portrete ale figurilor istorice sunt o categorie supusă adesea filtrului senzațional-melodramatic, destul de instabilă generic, care tinde să mixeze formule ale mai multor subgenuri, textele dedicate istoriei mari și evenimentelor marcante reprezintă o subdiviziune românească ce presupune un grad mai înalt de elaborare. O biografie senzaționalistă a unui domnitor are mai degrabă o miză comercial-speculativă, pe când un roman istoric dedicat revoluției pașoptiste camuflează eficient obiective ideologice, discursuri naționaliste avântate și pledoarii social-politice. Ambele romane semnate de Pelimon, *1821* și *Revoluțiunea Română din anul 1848 – Mușatoiu*, se deschid cu digresiuni naționaliste, fie pe tema confruntărilor poporului cu nedreptățile istoriei și cu corupția străinilor⁶, fie pe marginea spiritualității românești admirabile, oglindită în vestimentația simplă, care contrastează cu cea a minorităților naționale⁷. Pelimon vede în roman un mijloc de consolidare a identității naționale și nu se sfiește să abordeze istoria dintr-un unghi etnocentrist. Evenimentul este selectat din corpul istoriei mari, cunoscute, iar secvențele care nu intră sub zodia factualului, constituindu-se în episoade alternative, sunt mai reduse. Documentarea este mai riguroasă în acest caz decât în cel al romanelor cu pretext biografic.

Concluzii

Romanul istoric poate fi definit ca o formă literară care își câștigă popularitatea prin inducerea unei impresii a diferenței istorice, pe care o supradimensionează prin recursul la experiența normativă a cotidianului și a contemporaneității, practică de interpretare devenită reper în obișnuințele de lectură ale publicului sedus de narațiunile trecutului. Desigur, primele narațiuni istorice românești, nuvele și povestirile care alimentează evoluția romanului relativizează adesea ideea diferenței istorice deoarece, sub influența istorismului romantic, nu depărtarea în timp, mulțimea secolelor care desparte prezentul de trecutul evenimentului contează, ci povestea care capătă atribute morale, ideologice sau senzaționale. Proteismul romanului istoric românesc din lungul secol al XIX-lea este susținut de potențialul subversiv al unei forme literare care folosește convenții specifice altor genuri pentru a construi narațiuni cât mai dinamice și cu priză la un public cât mai numeros. Dificultățile ridicate de definirea romanului istoric se datorează granițelor volatile și neobișnuit de expansive ale unui gen ce amalgamează configurații tematice diferite, strategii discursive comune altor tipare literare și convenții narative ce mișcă trecutul din paginile cronicilor obscure în cele ale romanelor menite să desfete curiozitățile unui public pentru care lectura devine deopotrivă divertisment și experiență estetică.

⁶ „A fost o mare calamitate ori și când s-a ivit pe scena patriei noastre ființe păcătoase, tirani, oameni cruzi, răpitori, cupizi, despoietori; și tot asemenea nefericire fu și ori de câte ori, sau din intrigă, sau din diferite împrejurări, Românul s-a făcut instrumentul străinului, când a voit a-și răzbuna în contra cuiva, a-și satisface ura, sau, ce e mai mult, în răstăcirea sa, a strivit pe aproapele său...” (Pelimon, 1864, p. 10).

⁷ „Femeia Ungureancă poartă pe cap un fel de turban alb umflat mai mult pe o parte și de cealaltă turtit, se leagă pe sub bărbie, peste aceasta, iarăși cu o legătură albă, care îi arată capul de o mărime disproporționată [...] Bărbatul este cu o căciulă ca cum ar pune pe cap o oaie întreagă [...] Este oarecare analogie între portul acestor oameni cu caracterul lor ceva cam sălbatic și astuțios” (Pelimon, 1868, pp. 7-8).

Mănunchiul de fenomene estetice, intelectuale, politice și sociale care au condus spațiul românesc la edificarea modernității culturale nu a avut doar implicații literare. Mutațiile se produc și în felul în care este înțeleasă și reprezentată literatura. De la imaginea de factură clasicistă, ca mijloc de desăvârșire spirituală, intelectuală și morală, și de la cea pragmatică, care o privește ca pe o sursă de informații științifice sau utile vieții cotidiene, lectura devine un obiect al desfătării imaginației și un mobil al divertismentului. Fie că vorbim despre traduceri ale clasicilor literaturii iluministe sau texte în original, cartea, din obiect de lux, publicată în ediții somptuoase și tiraje mici la începutul secolului al XIX-lea, se transformă într-un bun de largă circulație, fapt ce afectează și calitatea materialelor folosite în procesul editorial. În ciuda a ceea ce a devenit un clișeu în interpretarea fenomenului începuturilor romanului românesc, literatura populară sau de consum, indiferent de eticheta care i se atribuie, nu este dedicată omului simplu, mulțimii, ci doar celor două categorii sociale privilegiate, care reprezintă minoritatea alfabetizată și familiarizată cu romanul occidental: boierilor și burgheziei. Parte a renumelui negativ pe care îl capătă romanul, de divertisment facil, dăunător marii culturii, de dizolvant al moralei și tradițiilor, vine tocmai din această accesibilizare și secularizare a literaturii.

Lectura nu mai este un ritual elitist, ci un simptom al modernității culturale, asemenea citirii ziarelor. Nu întâmplător, publicarea romanelor în serii de foileton sau în facsimil duce mai departe acest proces de coborâre a literaturii la stadiul de practică socială. Virtuozitatea stilistică și mesajul conformismului etic pierd teren în fața intrigilor arborescente ce pot deveni subiect de discuție în societate. Fenomenul cultural al romanului foileton scontează tocmai această largă participare socială la circuitul literaturii, care începe cu foiletonul sau facsimilul și ajunge apoi la volum. Serializarea textului în secvențe mici dozează tensiunea și curiozitatea publicului care este făcut părtaș la succesul unei narațiuni ficționale. Dominanța intrigii în preferințele de lectură continuă să fie privită ca efect al demistificării actului lecturii până la începutul secolului al XX-lea. Același procedeu de secularizare a reprezentărilor actului lecturii se reflectă și în modurile în care istoria este imaginată. Romanul istoric pune în mișcare un mecanism de secularizare a istoriei, în aceeași măsură în care dezvoltarea strategiilor comerciale a alimentat transfigurarea semnificațiilor cărții. În roman, istoria își pierde aura aproape sacră de succesiune de evenimente marcante, înregistrată în cronici accesibile doar celor aleși să le studieze. Ficțiunea istorică amintește publicului de o istorie umană, tangibilă, posesoare a unui șir uman de intrigi de culise, fapt care explică popularitatea romanelor care descriu istorii alternative, evenimente și personaje fictive, dar asociate unor personalități reale din trecut.

Referințe primare:

- Baronzi, G. (1883). *Biciul lui Dumnezeu: Roman istoric din viața lui Vlad Țepeș* [The courage of God: A historical novel from the life of Vlad the Impaler]. București: Edit. Tipo-Litogr. Dor. P. Cucu.
- Macri, P. (1886). *Sugrumarea Teodorei. Copila domnului din București* [The strangling of Teodora: The Lord's daughter from Bucharest]. București: Editura Typo-Litografiei Dor. P. Cucu.
- Moruzi, D. C. (1910). *Înstrăinații: Studiu social în formă de roman* [The outsiders: A social study in the form of a novel]. Vălenii de Munte: Editura Tipografiei Neamul Românesc.
- Pelimon, A. (1868). *Revoluțiunea Română din anul 1848 – Mușatoiu* [The Romanian revolution of 1848 – The Mușat leader]. București: Typ. Michaiescu și Vaidescu.

Rădulescu-Niger, N. G. (1908). *Magistrații noștri* [Our magistrates]. București: Editura Biroului Universal.

Vatamaniuc, D. (1972). *Nuvela istorică românească în secolul al XIX-lea* [Romanian historical novella in the 19th century]. București: Editura Albatros.

Referințe secundare:

Archer, J., & Jockers, M. L. (2016). *The bestseller code: The anatomy of the Blockbuster Novel*. London: Penguin Books Ltd.

Arnaud, N., Lacassin, F., & Tortel, J. (Edits.). (1970). *Entretiens sur la paralittérature* [Discussions on paraliterature]. Paris: Plon.

Burke, P. (1978). *Popular culture in early modern Europe*. New York: Harper Torchbooks.

Cohen, D. (2023). *Natura poporului: Formele imaginarului social (secolele XVIII-XXI)* [The Nature of the people: Forms of social imaginary (18th-21st centuries)]. (A. Rațiu, Trad.). Cluj-Napoca: Editura Tact.

Couégnas, D. (1992). *Introduction à la paralittérature* [Introduction to paraliterature]. Paris: Éditions du Seuil.

Emre, M. (2017). *Paraliterary: The making of bad readers in postwar America*. Chicago: The University Chicago Press.

Gelder, K. (2004). *Popular fiction: The logics and practices of a literary fiction*. London & New York: Routledge.

Hobsbawm, E. (2022). *Era Revoluției: 1789-1848* [The era of revolution: 1789-1848] (Ed. a II-a. R. Săndulescu, Trad.). Chișinău: Cartier.

Horkheimer, M., & Adorno, T. W. (2012). *Dialectica luminilor* [The dialectic of Enlightenment] (A. Corbea, Trad. și Postf.). Iași: Polirom.

Kracauer, S. (2016). *Ornamentul maselor* [The Ornament of the masses]. trad., pref. și note Christian Ferencz-Flatz. Cluj-Napoca: Editura Tact.

Tortel, J. (1970). Qu'est-ce que la paralittérature? [What is Paraliterature?]. În N. Arnaud, F. Lacassin, J. Tortel (Edits.), *Entretiens sur la Paralittérature* [Introduction to paraliterature] (pp. 7-31). Paris: Plon.

Volovici, L. (2004). *Apariția scriitorului în cultura română* [The emergence of the writer in Romanian Culture] (Ed. a II-a). București: Curtea Veche.

SADOVEANU ȘI MODELUL TURGHENIEV ÎN ROMANUL SENTIMENTAL ÎNSEMNĂRILE LUI NECULAI MANEA¹

SADOVEANU AND THE TURGENEV MODEL IN THE SENTIMENTAL NOVEL *THE NOTES OF NECULAI MANEA*

Raluca Georgiana BABII

Universitatea Alexandru Ioan Cuza Iași, România
Alexandru Ioan Cuza University of Iași, Romania

e-mail: raluca.babii@yahoo.com

Abstract

The antebellum novel signed by the young Mihail Sadoveanu three years after his literary debut, "Neculai Manea's Notes", represents an expression of the Slavic influence on native literature and, in particular, on the Moldavian one. The predisposition towards reverie, passivity, and lyricism of Moldavian writers resembles Russian psychism. Inspired by Turgenev's literature, where the superfluous man becomes a concept, Sadoveanu transposes in his novel from 1907, the atmosphere of the literature on the border between the two eras, a literature of the end of the century. The Sower's ideology characteristic of the 1900s reveals a closeness to the specific elements of Turgenev's prose: empathy for oppressed peasants, passivism, uprootedness, illusory love etc. The hero Neculai Manea illustrates the native version of the maladjusted, uprooted intellectual who lives exclusively under the sign of regret, unable to integrate into social reality anymore. Additionally, the Turgenevian theme of unfulfilled love that causes suffering to characters in a state of perpetual unhappiness is also revisited by Sadoveanu. The suggestion of the diary in the title of the novel in the form of notes points towards a sentimental subjectivism, almost intimate in its confessions, and can be compared to the sentimental diary-type novel, "Intim", by Traian Demetrescu written in 1892 and to Turgenev's "The Dairy of a Superfluous Man" (1850). The Turgenev model plays an important role in the evolution of the Romanian sentimental novel up to the First World War, seducing our writers even during the interwar period.

Keywords: Mihail Sadoveanu; Ivan S. Turgenev; sentimental novel; atmosphere literature; the superfluous man.

1. Literatura română în zorii secolului al XX-lea

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea aduce în cadrul evoluției romanului sentimental românesc doi scriitori care, aparent, au folosit un model comun în romanele lor, un tipar care devine tot mai popular cu cât ne apropiem de începutul secolului al XX-lea. Alexandru Vlahuță și Traian Demetrescu – cei doi numiți –, prin romanele sentimentale *Intim* (1892), *Dan* (1894), *Iubita* (1895) și *Cum Iubim* (1896) reușesc să adapteze literaturii noastre conceptul de sorginte slavă al intelectualului dezrădăcinat, damnat, deziluzionat pe care scriitorii ruși precum Pușkin, Lermontov, Herzen, Goncharov și Turgheniev l-au integrat în proza lor. De ce Turgheniev și de ce Sadoveanu? Pe Turgheniev l-am ales drept etalon al acestui subiect de studiu deoarece prin nuvela *Jurnalul unui Om de Prisos* (1850) popularizează irevocabil termenul care devine

¹ Article History: Received: 30.12.2024. Accepted: 01.04.2025. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

un tipar literar și pe care îl regăsim, ulterior, în romane precum *Rudin* (1856) sau *Un Cuib de Nobili* (1859). În aceeași măsură, literatura lui este tributară unei atitudini lirice, în care predomină reveria și sentimentele față de trecutul și timpul ireversibile. Debutul tânărului Sadoveanu în zorii secolului al XX-lea se situează în plin avânt sămănătorist și pe un fundal propice scrierii unei literaturi paseiste și dominate de sentimentul dezrădăcinării – desprinsă din atmosfera literară caracteristică filierei slave. Nota de autenticitate în acest demers o reprezintă crearea unei literaturi de atmosferă autohtonă a lumii moldovenești aflate la granița dintre epoci.

Care este starea literaturii române la începutul secolului al XX-lea? Cât de pregătiți sunt criticii și scriitorii pentru a face pasul spre modernitate, spre nou, spre fenomenul sincronismului, dar, mai ales, cât sunt de dispuși să se desprindă de spiritul trecutului și al vechilor ideologii care nu mai răspund criteriilor noi ale evoluției sociale, culturale, literare?

Întrebările acestea sunt legitime și privesc o epocă în care lupta dintre vechi și nou, rural și urban, dintre modernismul liberal și tradiționalismul conservator încetinește progresul societății culturale și literare. Perioada antebelică este caracterizată de mișcarea sămănătoristă care guvernează revista *Sămănătorul* (1901-1910) în frunte cu spiritul exuberant al lui Nicolae Iorga și în cadrul căreia debutează la 1903 Mihail Sadoveanu cu nuvela *Necunoscutul*. Pornind de la analiza lui E. Lovinescu pe care o face în *Istoria Literaturii Române Contemporane*, trăsăturile acestei mișcări naționaliste se înscriu într-un registru al regresului care întoarce literatura și valorile sale la ideologia veacului trecut, depășind inclusiv delimitările lui Maiorescu și ale „Junimii”, concentrându-se pe idealizarea trecutului – trecutul fiind un refugiu în această fugă de prezent și de contemporaneitate. Pornirile spre o literatură paseistă se desprind din lipsa adaptabilității la nou, respectiv la ceea ce înglobează modernitatea: viața urbană, noile condiții sociale, noua sensibilitate etc. Scriitorii începutului de secol preferă să privească înapoi decât să devină receptivi la progresul care se impune tot mai insistent, în pofida rezistențelor. Un element-cheie în structura sămănătoristă este ruralismul, o dată prin originea scriitorilor, fiindcă cei mai mulți s-au născut, s-au format și au trăit o bună parte din viață la sat, dar și prin temele abordate de aceștia în romane, unde factorul rural este reprezentat de ideea dezrădăcinării, a rătăcirii intelectualului plecat din satul natal la oraș, inadapdat și rupt din matricea locurilor natale. În acest caz trebuie precizat că întoarcerea de la oraș în mediul rural nu rezolvă angoasa personajelor, ele nemaifiind capabile să se identifice nici urbanului – unde se simt inferiori –, nici mediului rural unde monotonia și plictisul vieții provinciale nu le oferă niciun fel de stimulare intelectuală.

Din punct de vedere socio-cultural, poporanismul și țărănismul nu au încurajat niciodată o „atmosferă romantic-nostalgică, paseistă”, necultivând satul arhaic, ci au militat pentru un sat modernizat și industrializat (Ornea, 1969, p. 140). De asemenea, emanciparea și reabilitarea țărânului român „în lipsa idilismului promovat de sămănătoriști” (Munteanu, 2022, p. 144) reprezintă obiectivul poporanismului de a oferi țăranilor locul meritat în societatea românească. Sămănătorismul, în schimb, optează pentru o ideologie „romantic agrariană”, concentrându-se pe satul idilic, anti-urban, cu viziunea sociologică a romantismului german care tinde să conserve atât spiritual, cât și social, singura lume posibilă: lumea vieții rurale în care oamenii pot continua să trăiască liniștiți în absența influenței capitalismului.

Situația romanului românesc dinaintea de 1920, așa cum notează atât Lovinescu, cât și Manolescu sub aceeași opinie, prezintă trăsături psihologice, lirice și sentimentale și personaje care sunt în conflict cu mediul ce le absoarbe toate resursele interioare, indiferent dacă la final sunt învingătoare sau învinse. „Categorica socială prevalează categoria psihică” (Manolescu, 1976, p. 122), iar ca exemple îi avem pe romancierii sfârșitului de secol al XIX-lea: Duiliu Zamfirescu, Alexandru Vlahuță, Traian Demetrescu, dar și pe Mihail Sadoveanu la început de secol XX. Este important să subliniem că romanele epocii scrise de autorii amintiți ilustrează, de fapt, psihologia și viziunea asupra lumii pe care o au mai mult romancierii decât eroii – ei

fiind mai curând simple proiecții (Manolescu, 1976, p. 125). Adevărații inadaptați, inadaptabili și idealști sunt romancierii înșiși. Observăm, așadar, o legătură directă între creator și construcția personajelor, ideea de *alter-ego* fiind suficient de validă în acest context. Dacă Traian Demetrescu s-a oglindit în Nestor Aldea și în Emil Corbescu, Vlahuță în Dan și Duiliu Zamfirescu în Tănase Scatiu (oare?) atunci tânărul Sadoveanu, la începutul veacului al XX-lea, după aceeași formulă construiește un personaj care se identifică retoricii sentimentale și fără să conștientizeze, se zugrăvește pe sine. Manolescu atrage atenția asupra acestui sentimentalism idealist care nu poate genera un roman realist, social și obiectiv, atât timp cât „scriitorul epocii este adesea utopist și idealist” (Manolescu, 1976, p. 126). De ce? Fiindcă există tendința de a modifica realitatea după bunul plac, folosindu-se de pârghiile imaginației, în loc de a i se supune așa cum impune realismul obiectiv. Devine din ce în ce mai clar că romanul românesc de la 1900 este guvernat de tema sentimentală, iar ideologia lui Sadoveanu, precum și a celorlalți scriitori din această perioadă este „pur sentimentală.” (Manolescu, 1976, p. 126).

2. Ecouri romantice: sămănătorismul moldovenesc liric

E. Lovinescu teoretizează literatura moldovenească ca având o particularitate datorată lirismului, un lirism legat de sentimentalismul romantic ce descrie epoca vechii boierimi moldovenești invocate de scriitorii moldoveni captivi de bunăvoie în trecutul pe care îl idealizează, dar mai ales îl regretă. Dizolvarea și dispariția acestei lumi patriarhale de altădată provoacă un imbold de a o conserva cu ajutorul literaturii, iar costul pe care scriitorii îl plătesc este ignorarea prezentului. Lovinescu explică acest fapt spunând că unii scriitori „au devenit *lăutarii* vechii boierimi fără nicio ideologie, ci din sentimentalismul pe care-l inspiră lucrurile ce pier” (Lovinescu, 1973, pp. 10-13). Așadar, emoția și atașamentul față de o epocă ce se dizolvă sub talpa timpului sunt mai puternice decât orice ideologie sau crez estetic. Un factor important care se adaugă la această teorie este cel regional – Moldova prin definiție este înclinată spre pasivitate, resemnare și contemplare. Sămânța aceasta a sentimentalității și a lirismului contemplativ pe care romantismul a sădit-o în sufletele emotive ale scriitorilor moldoveni îi face să păstreze aceeași atitudine lirică nu doar în perioada antebelică, dar și între cele două războaie mondiale, „contaminând” literatura obiectivă modernă cu spiritul acesta sentimental, recuperabil inclusiv la marii romancieri canonici. În aceeași notă, cazul lui E. Lovinescu – scriitorul, nu criticul –, este unul foarte interesant din acest punct de vedere, pentru că ceea ce teoretizează și promovează prin intermediul criticii sale nu se regăsește și în romanele sale. Dimpotrivă, regăsim un scriitor tot atât de sentimental care răscolește trecutul moldovenesc în romanele lui. Nu trebuie uitat faptul că și Lovinescu însuși tot moldovean este, iar conform propriilor sale teorii despre scriitorii și literatura din Moldova, operele lui literare precum *Bizu* se înscriu în aceeași atitudine paseistă, contemplativă, în care sentimentul conduce firul narativ.

În volumul *Istoriei Literaturii Române Contemporane* publicat la 1937, criticul precizează două axe de evoluție ale prozei: de la rural la urban și de la subiectiv, tradus prin lirism, la obiectiv. Dacă literatura obiectivă este în mod cert asociată modernismului și definită ca fiind o literatură matură și detașată de romantismul sămănătorist, literatura de expresie subiectivă aparține sămănătorismului liric, considerată lipsită de valoare estetică, anacronică, naivă. Mihail Sadoveanu este principalul reprezentant al acestui tipar literar, iar romanele lui de început sunt exemple concrete ale expresiei lirice sămănătoriste antebelice. Specificul acestei literaturi constă în nota de duioșie moldovenească a nevoii de a poetiza trecutul. Lovinescu menționează de mai multe ori această nevoie de a relua totul în cheia amintirii și a regretului pentru ce a fost și nu va mai fi niciodată. Indiferent dacă evenimentele sunt recente sau nu, acestea sunt refulate implicit în trecut, fiindcă doar trecutul le poate conferi acea nostalgie specifică. O literatură orientată spre amintire nu are cum să-și găsească expresia în ceea ce prezentul îi oferă.

Descrisă drept o „literatură anacronică, provincială, fără orizonturi intelectuale” (Lovinescu, 1975, pp. 363-364), proza moldovenească funcționează după principiul povestirii, iar cei mai mari scriitori care o alcătuiesc sunt și cei mai buni povestitori – cazul lui Sadoveanu. În ce măsură afectează conținutul acesta subiectiv și romantic evoluția literaturii spre cel mai înalt punct al său de dezvoltare (Lovinescu, 1975, pp. 177-178) – epicul obiectiv și urban? Lovinescu ne precizează că importanța sentimentului în detrimentul rațiunii (aceasta fiind definiția lirismului), nu este altceva decât un element perturbator care ține captivă literatura departe de calea progresului. O comparație între literatura rusă și cea română care împărtășesc un fond comun al structurii rurale reliefează modul diferit prin care scriitorii răspund la evoluția societății, atât cultural cât și literar. Noua formă a literaturii urbane s-a fixat pe vechiul fond agrar prin Pușkin, Gogol, Tolstoi, Dostoievski, Turgheniev. Lovinescu are grijă să sublinieze felul în care cele două popoare tratează literar rămășițele vechiului regim aflat în pragul apusului, care încă se zbat în trecerea spre noua lume burgheză. Dacă Gogol satirizează aceste elemente, scriitorii moldoveni le conservă prin intermediul sentimentalismului romantic. Pe de altă parte, Turgheniev reprezintă un caz special în acest context, fiindcă realismul său este amplificat de sentimentalism.

3. Cum a devenit literatura lui Turgheniev un model?

Situată într-o epocă a reformelor și a tranziției pe toate planurile, literatura lui Turgheniev devine un *model* în lumea scriitorilor, iar el este primul scriitor rus recunoscut ca scriitor european încă din timpul vieții. Format la școlile occidentale, mare iubitor de filosofie în care își susține teza de doctorat, foarte apropiat de literatura franceză și prieten cu Flaubert, Théophile Gautier, Joseph Renan, Hippolyte Taine, dar și cu Zola, Daudet sau Maupassant, Ivan Turgheniev scrie în spiritul romanului modern, realist, care reunește principiile estetice ale școlii apusene.

Proza lui Turgheniev reliefează empatia față de țăranii asupriți de stăpânii pământurilor. Apropierea de clasa țărănească defavorizată și zugrăvirea ei literară trezesc cititorului empatia, emoția fiind o punte între roman și consumatorul de literatură. Tematica aceasta rezonază cu poetica sămănătoristă și poporanistă ce concentrează literatura în cadrele ruralismului din vechiul regim agrar. Scriitorul are grijă să trateze cu ironie proprietarii slavofili, ca un manifest împotriva regimului rusesc.

Contactul cu occidentali, aprofundarea filozofiei germane și impresiile din străinătate nu puteau să nu influențeze vederile sale cu privire la starea socială și politică din Rusia; în acest timp i se cristalizează definitiv convingerile despre sclavie, el devine dușmanul de moarte al acestui rău secular din Rusia (Zacordoneț, 1940, p. 472).

Structura eroului lui Turgheniev constituie o tipologie, precum cea a intelectualului inadaptat pe care și scriitorii noștri au preluat-o în romanele lor. Turgheniev are un adevărat proces care se ascunde în spatele acestei „maniere originale de lucru” (Cristian, 1996, p. 82) prin care acesta creează deja personalitățile personajelor ce urmează a fi inserate în narațiune. Vivacitatea și senzația vieții adevărate pe care o transmit cititorului devin o particularitate a scriitorului rus și a literaturii sale axate pe structura sufletească a eroilor. Important de precizat este faptul că „viața lor este organizată în jurul unui suflet, astfel se derulează într-un mediu social concret și familiar cititorului.” (Cristian, 2005, p. 16). Trăsătura specifică a literaturii ruse de secol XIX, devenită ulterior un concept la care a contribuit și proza lui Turgheniev, este tema *omului de prisos* reprezentat de intelectualul rus care, în pofida entuziasmului de a-și realiza visurile și de a-și atinge idealurile, își risipește resursele în spiritul unei nesfârșite melancolii cauzate de inadaptarea la normele societății. Acest fenomen marchează societatea rusească a secolului al XIX-lea, în care se ciocneau viziunile a două ramuri socio-culturale

diferite: slavofilii și rușii care au avut contact cu Occidentul și cu valorile europene occidentale. Dacă pentru prima categorie important era ca Rusia să își urmeze cursul prin țărâtimea simplă și idealul proprietății comune, pentru ceilalți, cum este și cazul lui Turgheniev, care au studiat în marile capitale europene și au trăit într-un alt mediu, cu alte repere și valori, întoarcerea în Rusia natală însemna o nepotrivire cu viziunile și perspectivele societății rusești. Acești *intelectuali de prisos*, prin formarea lor educațională, nu se pot adapta mediului, și în același timp, când se află în Europa vestică se simt „prea ruși” încât să se integreze în Occident (Chances, 2001, p. 112).

Despre romanele lui Turgheniev – *Dimitrie Rudin*, *Un cuib de Nobili*, *Fum*, *Apele Primăverii* –, Dinu Pillat afirmă că „citindu-le, ai impresia că răsfoiești un album cu fotografii naive și desuete” (Pillat, 1943, p. 172). În aceeași manieră, aflăm că stilul autorului rus se caracterizează printr-un „sentimentalism dulceag”, iar personajele sunt „ficțiunile grațioase ale unei imaginații romantice” (Pillat, 1943, p. 172). În *Fum*, de pildă, viețile simple ale personajelor precum Litvinov, Irina sau Potughin ilustrează captivitatea în *fumul* iluziilor deșarte ale resemnării, iar perspectivele activității lor sunt sumbre” (Cristian, 1996, p. 274). Ratarea este sentimentul care plutește cel mai des deasupra prozelor scriitorului ce urmează un anumit pattern (Cristian, 1996, p. 33) în care aspectele sociologice, politice și intelectuale se îmbină cu poveștile de iubire și toate traiectoriile duc într-un singur punct: eșecul. Transgresarea ideilor filosofice asupra vieții către ceva palpabil se risipește în dezamăgire, pe fondul unei constante a neîmplinirii și a neputinței de a concretiza acțiunile. În viețile intelectualilor precum Rudin sau Lavețki, dragostea nu se materializează niciodată, povestea de iubire îi lasă pe protagoniști iluzionați și melancolici. La Turgheniev, tristețea și neîmplinirea sunt o extensie a iubirii. Tiparul pe care personajele sale îl urmează se înscrie într-o dimensiune a inconcretului.² Maniera în care scriitorul rus construiește poveștile sentimentale ale eroilor săi oglindește, de fapt, felul cum privește el însuși viața și iubirea. De ce într-un plin curent realist în care romanul modern se situează, literatura lui Turgheniev conține aceste inserții sentimentale care ne trimit mai degrabă la ideologia romanticilor visători și melancolici? În *Romane și Romancieri*, G. Ibrăileanu afirmă că „Turgheniev este un analist lucid și ascuțit, dar în același timp unul dintre cei mai mari poeți lirici. El învâluie totul, scene și personaje, într-o pătrunzătoare atmosferă de sentimente [...]” (Ibrăileanu, 1972, p. 53), cu precizarea că în „*Assia*, *Faust*, *Anciar*, *Ape de primăvară*, *Cuib de gentilomi*, intensitatea regretului și a melancoliei ajunge până la durere” (Ibrăileanu, 1972, p. 53). Acest echilibru dintre raționament și emoție, dintre realism și lirism construiește modelul care a inspirat alți scriitori să-l „împrumute” în literatura lor.

Sentimentalismul lui Turgheniev își păstrează finețea și nu cade în naivitate, pesimismul lui este melancolic și resemnat, nelipsit de discreția ironiei totuși prezente, care protejează textul de orice tentativă a derizoriului. Ibrăileanu așază romanele și nuvelele scriitorului pe aceeași linie cu proza sentimentală occidentală precum *Suferințele Tânărului Werther*, *Manon Lescaut* sau *Adolphe*. Inserarea poveștilor de iubire în parcursul realist al romanului relevă capacitatea lui Turgheniev de a se opri asupra stărilor sufletești ale personajelor sale care se confundă cu propriile trăiri, propriile sentimente. Sanin din *Ape de primăvară* nu este nimeni altcineva decât *alter ego-ul* scriitorului care își zugrăvește propria amărăciune și regretele care îl leagă de trecut. Subiectivitatea, spune Ibrăileanu, se reperează

² În explicarea acestei constante în literatura lui Turgheniev care îi subliniază statutul de *model literar* nu trebuie ocolită latura biografică, deoarece aceasta aduce un plus de claritate asupra caracterului melancolic ce își lasă amprenta asupra viziunii sale despre iubire și viață, dar și despre literatură. În viața lui personală, la fel ca în literatura lui, există aceeași pudoare discretă pe care exegeții i-au respectat-o. Alexandru Zacordoneț notează că scriitorul rus a avut o copilărie umbră de severitatea specifică familiilor boierești atât față de servitori, cât și de copilul Ivan, dar și de relația rece dintre părinți. Un tată mai mult absent și o mamă aspră, neîubită și nefericită: „Din copilăria mea nu am nicio amintire mai luminoasă”, spunea Turgheniev în *Amintirile* sale cu o adâncă părere de rău. „În casa noastră domnea o severitate insuportabilă. Mă temeam de mama ca de foc, eram pedepsit pentru cele mai neînsemnate lucruri; cu un cuvânt, eram tratat ca un recrutar” (Zacordoneț, 1940, p. 468).

în introducerea și în epilogul romanului cu pricina, în care nici nu mai contează intriga și acțiunea în sine, ci important este că Turgheniev își transferă emoțiile literaturii și că acele sentimente pe care cititorul le distinge la nivel ficțional au existat cu adevărat în realitatea scriitorului. Sanin, bărbatul trecut de mult de prima tinerețe, îndrăgostit de o tânără de 19 ani, re trăiește sentimentele iubirii așa cum le-ar trăi un tânăr de vârsta Gemmei. Romanul devine un soi de elegie a tinereții pierdute și a anilor frumoși care nu se vor mai întoarce vreodată. Iubirea și fericirea în romanele lui Turgheniev sunt teme ale imposibilității. „Turgheniev a fost un pesimist idealist” (Ibrăileanu, 1972, p. 58) prin prisma faptului că nu reușea să conceapă ideea de fericire. În plus, iubirea reprezintă un catalizator al nefericirii și al tristeții, demonstrând prin proza sa că singurul rezultat concret al unei povești de iubire este întotdeauna nefericirea. Destinul și alți factori ai hazardului contribuie la separarea definitivă a cuplurilor lui Turgheniev. Fatalismul caracterizează această literatură și îi intensifică aura sentimentală.

Când vine vorba de eroinele lui Turgheniev, ne lovim de rezerva scriitorului în ceea ce privește analiza sufletească a instanțelor feminine, o rezervă cumva direct proporțională cu pudorea specifică epocii. În timp ce Tatiana (*Fum*), Vera (*Doi prieteni*) și Lisa (*Un Cuib de Nobili*) ilustrează tipologia fetelor modeste, pregătite pentru a se dedica vieții de familie, Asia, Irena și Zenaida sunt expresia sufletului feminin închis, misterios, „protejat” de analiză. Dacă personajul masculin este pus sub lupa scriitorului care îi cercetează trăirile sufletești și lasă cititorul să le afle, să-i cunoască emoțiile, pe de altă parte, sentimentul necunoscutului este cel datorită căruia atât cititorul, cât și eroul devin captivați de spiritul feminin: „Cu cât mai încântătoare, cu atât mai enigmatică.” (Ibrăileanu, 1972, p. 229). Acest spirit misterios este conferit atât de procedeu lipsei de analiză, cât și de „atitudinea ei de sfînx” (Ibrăileanu, idem). Înșușirile precum *feminitate*, *fermecătoare*, *frumoasă* reprezintă proiecția pe care o creează latura masculină și indiferent de parcursul narativ, de evenimentele triste precum despărțirea sau suferința, atitudinea feminină rămâne aceeași: nu știm ce simte. Irena din romanul *Fum* sacrifică dragostea pentru o poziție socială și un statut financiar care să o avantajeze și să-i satisfacă aceste nevoi de mondenitate. Ne duce cu gândul la romanele lui Traian Demetrescu, în special la *Cum Iubim*, unde personajul feminin cu același nume, Irena (deloc întâmplător), renunță la relația cu Nestor Aldea pentru a-și păstra statutul social și financiar mult mai convenabil. Încă o dovadă că literatura lui Turgheniev a jucat un rol suficient de important – un model – în influența romanele sentimentale (îndeosebi) ce au succedat-o.

Un cuib de Nobili reunește două teme specific turghenievienne, cea a intelectualului de prisos și cea a iubirii, reprezentate de cuplul Lavrețki-Liza, care, în urma unor răsturnări de situație, se destramă. Liza este considerat modelul feminin cel mai reușit construit al lui Turgheniev conform criteriilor epocii: „Liza din *Cuib de nobili*, cea mai ideală creație a lui, după opinia lui Dostoievski” (Ibrăileanu, 1972, p. 242); „Impresia extrem de puternică a acestui roman a fost provocată mai ales de chipul de neuitat al Lizei, cel mai fermecător tip feminin din literatura rusă” (Zacordoneț, 1940, p. 481). În secolul al XIX-lea, femeia din literatură era oglinda femeii din societate care nu avea prea multe însușiri cu care să devină remarcată în afara propriei existențe, dar mai ales propriului gen: este femeie, deci trebuie să fie cât mai feminină, misterioasă, ea este cea care „vrăjește”, „farmecă”, cea care abate arta amorului într-o sferă mistică. Femeia este cea care inițiază vraja, bărbatul se lasă vrăjit. „În secolul trecut, femeia trebuia să tindă spre maximum de *femina* și minimum de *vir*, iar separația dintre mamă și curtezană era instituționalizată” (Pârvolescu, 2021, p. 7). Același lucru îl dezbată și Ibrăileanu în *Creație și Analiză*, unde vorbește despre dificultatea scriitorilor de a crea tipologii feminine, în raport cu personajele bărbătești, invocând lipsa individualizării femeilor (Ibrăileanu, 1972, p. 242).

4. Literatura de atmosferă

Mariana Neț stabilește că acest concept al *atmosferei* are un caracter istoric prin manifestarea lui odată cu epoca preromantică. Literatura de atmosferă se construiește printr-o serie de criterii care răspund unei necesități socio-istorice și estetice, având și o valoare afectivă. Un rol important în literatura de atmosferă îl joacă receptorul textului care este interesat să descopere o altă lume îndepărtată din punct de vedere istoric de contemporaneitate. Un exemplu în acest sens este atracția pentru perioada interbelică manifestată de generațiile din prezent, începând chiar cu sfârșitul mileniului al doilea, așa cum notează autoarea. Apoi, sociologic vorbind, orice epocă istorică are o afinitate pentru perioada care a precedat-o. Literatura de atmosferă urmărește și își asumă în mod conștient crearea atmosferei cu țința să recupereze o lume care a dispărut sau care se află în curs de dispariție, sau „pentru a compensa sentimentul de frustrare datorat caracterului inaccesibil al unei anumite lumi.” (Neț, 1989, p. 18). Factorul afectiv care se desprinde din universul descris textual reprezintă un element-cheie al atmosferei prin care receptorul se conectează la fondul spațio-temporal.

Plăcută sau neplăcută, atmosfera este acel set ierarhizat de trăsături pe care agentul uman se așteaptă să le regăsească într-un anumit univers circumscris spațio-temporal, ale cărui date le cunoaște dinainte. Atmosfera există ca atmosferă numai după ce *evenimentul* care i-a dat naștere s-a încheiat – după ce lumea pe care a dominat-o a dispărut sau a devenit inaccesibilă – sau nu a început încă (Neț, 1989, p. 7).

Romanele lui Sadoveanu și cele ale lui Turgheniev au în comun „atmosfera târgului de provincie”, „atmosfera rurală” și „atmosfera unei lumi în descompunere” (Neț, 1989, p. 83) – produsele lumii imaginate pe care personajele sunt incapabile să o părăsească, fiindcă identitatea lor se pierde odată cu depășirea „frontierelor”. Universul textelor de atmosferă este „fix, imuabil, autosuficient, o mulțime guvernată de legi proprii, care nu-și păstrează consistența decât rezistând oricăror presiuni din exterior.” (Neț, 1989, p. 87). Lumea crepusculară a târgului moldovenesc provincial, cu locuitorii ei resemnați ce își duc existența pasiv, contemplativ, expuși deșezădăcinării dacă pășesc în afara acestei atmosfere statice. Călinescu consemnează faptul că Sadoveanu zugrăvește provincia cu micile sale drame, o studiază, îi analizează neliniștile și se simte destul de intens instinctul de regresie spre alte vremuri, patriarhale și lipsite de amenințarea noului (Călinescu, 1982, p. 620). Atmosfera romanelor sale antebelice cuprinde un amestec constant al satului cu orașul și viceversa. Trăsătura aceasta devine un specific al provinciei sadoveniene. Autorul creează o monografie a vieții târgurilor, „o lume și o geografie umană, socială și spirituală” (Vlad, 1980, p. 4). Dacă imaginea micilor târguri provinciale era mai curând una idilică, definită de armonia unei vieți liniștite și retrase, Sadoveanu demonstrează reversul: aparenta acalmie ascunde destine tragice. Mai interesant de atât este de observat prețul acestui trai superficial, lipsit de evenimente majore. Într-o lume în care rutina este infinită, oamenii simt nevoia de a sparge această monotonie. Cum fac acest lucru? Desigur, prin mijloace distructive și ușor accesibile. Viciile precum alcoolul, jocurile de noroc, aventurile extraconjugale, dar mai ales discuțiile pe teme politice antrenează mințile bărbaților din romanul lui Sadoveanu.

Potrivit Mariane Neț, există patru grade de lumi și de atmosferă în care se încadrează operele literare după anumite criterii. Lumea de atmosfera de gradul întâi descrie texte „care manifestă mulțimi de un singur tip” (Neț, 1982, p. 94), precum teatrul cehovian sau romanele lui Dostoievski. Următoarea reprezintă tipul cel mai întâlnit în literatură și este formată din scene care prezintă extensii metatextuale de tipul comentariilor suplimentare și al explicațiilor, dar și din fragmentele în care există anticipări sau evocări ale unor momente care marchează atitudinea emițătorului în raport cu acestea. Lumea de gradul al treilea ilustrează secvențele în care sunt explicate manierele în care atmosfera este generată, iar ultima, de gradul al patrulea,

prezintă mai multe lumi, fiecare complementară celeilalte. Stabilind aceste aspecte, potrivit literaturii ambilor autori pe care îi discutăm este atmosfera de gradul întâi, singulară și reprezentativă pentru aria geografică în care se încadrează. Dacă Turgheniev aparține tipologiei denumite *atmosferă slavă*, atunci putem afirma că proza lui Sadoveanu tratează o lume de *atmosferă moldovenească* și prin extensie, tot de inspirație slavă.

În articolul *Influențe Străine și Realități Naționale în Opera lui Sadoveanu*, Octav Botez vorbește despre „înfrâurirea slavă” (Botez, 1939, p. 308) pe care critica o observă la literatura scriitorului moldovean, manifestată prin contemplare, predispoziția la visare, rolul important pe care îl joacă natura în raport cu viața personajelor, prin tot acest spirit pasiv și melancolic. Apropierea de Ivan Turgheniev se realizează atât prin lirism, sentimentalitate și maniera de a melancoliza efemeritatea vieții, poate chiar și prin duioșia întâlnită la Sadoveanu, cât și prin empatia față de țărani și față de cei defavorizați, în general. Atmosfera moldovenească este o lume în sine, în care, asemenea celei slave, trecutul și amintirea sunt elemente-cheie alături de „resemnarea fatalistă în fața destinului” (Botez, 1939, p. 309). Este subliniată ideea specificului firii moldovenești – înrudită cu cea slavă –, în nota pe care a făcut-o Ibrăileanu mult mai devreme în *Spiritul Critic în Cultura Românească*. Cu alte cuvinte, lumea patriarhală a sfârșitului de veac incompatibilă sufletește cu modernismul și modernitatea occidentală, găsește în literatura lui Mihail Sadoveanu siguranța unei conservări eterne. Aceasta este literatura de atmosferă. Un fel de portal prin care se accesează o lume intactă, neatinsă, conservată sub semnul istoriei, de către cititorii unei alte lumi, complet diferite față de cea literară. În plus, romanul sentimental este un ambasador al literaturii de atmosferă, fiindcă fundamentul său preromantic păstrează în sine o atmosferă a unei lumi desuete pe care o transgresează în epoca modernismului, intelectualizând-o și demonstrând că intelectul și emoția nu trebuie să se excludă reciproc, ci, dimpotrivă, devin complementare în creația literară.

5. Romancierul Sadoveanu la începutul secolului al XX-lea

Pornind de la afirmația lui Călinescu conform căreia „Sadoveanu creează întâi un univers pentru a-și așeza fapăturile sale” (Călinescu, 1982, p. 631), observăm că începutul de secol XX corespunde cu primele romane semnate de scriitorul moldovean, cu personajele sale care par desprinse din atmosfera secolului al XIX-lea. Lirice, contemplative, suferinde, resemnate, tributare unui regim încheiat istoric dar nu și sufletește, personajele lui Sadoveanu sunt captive între două lumi, între două sensibilități. Nicolae Manolescu remarcă influența și afinitățile marilor scriitori europeni, de la Daudet, Maupassant și Zola, la Flaubert, Balzac și Turgheniev. Tânărul Sadoveanu se inspiră inclusiv de la Vlahuță și, în general, îi are ca modele pe „ultimii supraviețuitori ai secolului al XIX-lea” (Manolescu, 1976, p. 9). Romanele sale de la începuturi reprezintă, de fapt, rezistența împotriva modernismului și a civilizației moderne. În universul lui Sadoveanu nu încap idealurile, ci doar nostalgiile care conservă trecutul. La răscrucea unei lumi aflate în criză, romanul sentimental devine o realitate alternativă, o prelungire a unei lumi pe care modernismul o consideră paseistă, retrogradă, anticapitalistă. Baza literaturii începutului de secol este sentimentală, cu o influență idilic-romantică, iar Sadoveanu se folosește de toate aceste instrumente pentru a construi „o lume desăvârșită, superbă în naivitatea ei” (Manolescu, 1976, p. 33).

Este Sadoveanu un antimodern? Potrivit definițiilor lui Antoine Compagnon, din punctul de vedere al ideilor, antimodernitatea presupune o ambivalență, iar antimodernii sunt „niște scriitori prinși în curentul modern și cărora le displace” (Compagnon, 2008, pp. 11-12). Mai mult decât atât, antimodernii sunt preocupați de modernism, îl gândesc și unii chiar îl teoretizează. Exista la Sadoveanu un dezinteres față de inovațiile prozei moderne, afirmă Nicolae Manolescu. Chiar dacă în articolele scriitorului se puteau repera o atitudine democratică și un spirit liberal conforme timpurilor, cu toate acestea, manifestul critic nu era lipsit. Antimodernismul lui Sadoveanu există în romanele sale de la începutul secolului. Deși tratează

teme inspirate din actualitatea vieții moderne, incompatibilitatea sufletească cu societatea capitalistă și industrială a „mașinismului” (Manolescu, 1976, p. 9) rămâne o constantă. Conservarea tradiției se va manifesta în proza sadoveniană prin tendința retragerii în trecut, călăuzită de ideea unui modernism necesar poate socio-politic, poate economic, dar nu și literar. Lumea literaturii trebuie să rămână o expresie sentimentală a unei ideologii romantice în care realismul este descriptiv și are o viziune la fel de romantică. Așa putem descrie proza lui Sadoveanu de la 1900. Apoi, când vorbim despre literatura de la 1890 până la Primul Război Mondial, tot ce se scrie în această perioadă are ca țintă poporul (țărănimea), iar realismul este tradus printr-o literatură sentimentală, moralizatoare și tezistă (Manolescu, 1976, p. 70). În spatele acestui realism aparent se află camuflat un idealism nostalgic ale cărui nuanțe sunt paseiste și care aparține ideologiei sămănătoriste. Trecutul devine pozitiv indiferent de faptele istorice, ruina vechii clase boierești reprezentând o tematică esențială de explorat în literatura sămănătoristă.

6. *Însemnările lui Neculai Manea*

Pentru perioada antebelică caracterizată de spiritul sămănătorist, un roman sugestiv pe care îl găsim relevant de analizat sub această etichetă a modelului turghenievian este romanul lui Mihail Sadoveanu *Însemnările lui Neculai Manea* (1907). Neculai Manea este imaginea intelectualului aflat sub semnul ratării, „fratele lui Dan, al Trubadurului și al Sărmanului Dionis; e plebeu nepregătit pentru ascensiunea socială” (Lovinescu, 1954, p. 33). Lovinescu semnalează încă de la finalul secolului al XIX-lea existența acestei literaturi care invocă rezistența împotriva evoluției naționale a burgheziei, chiar dacă analiza istoriei sale începe de la 1900. Tot el numește acest tipar „genul învinsului” (Lovinescu, 1954, p. 34) și urmează același *pattern*: fuga din spațiul ostil al marilor orașe – „Numai când am venit aici, în București, au început frământările” (Sadoveanu, 1907, p. 13); „Și străin eram și singur în orașul acesta mare în care se frământă și murmură valuri omenești” (Sadoveanu, 1907, p. 16) – unde provocările vieții cotidiene cu aspectele sale socio-politice depășesc nivelul de adaptare al intelectualului veșnic inadapdat, condus de iluziile propriei vieți spre un loc liniștit, ferit de toată agitația psihică și sufletească. Cu toate acestea, lumea inferioară a târgului lipsit de strălucirea intelectuală a Bucureștilor nu îl satisface pe Neculai Manea, fiind prins la granița dintre două lumi și neregăsindu-se în niciuna. Nicolae Manolescu are dreptate când afirmă că romanele antebelice ale lui Sadoveanu sunt „romane ale sfârșitului de veac” (Manolescu, 2008, p. 579) situate la răscrucea epocilor, iar *Însemnările lui Neculai Manea* zugrăvește exact perioada 1890-1900, precum *Dan* al lui Vlahuță, precum *Intim*, *Iubita* sau *Cum Iubim* ale lui Traian Demetrescu.

Afilieră romanului la literatura sămănătoristă este evidentă prin abordarea temelor dezrădăcinării rurale în mediul urban ostil, provincialismului și sentimentalismului ce învăluie o lume care se topește sub focul modernismului, dar și a ritmului static caracteristic sufletului moldovenesc pasiv și contemplativ. Nicolae Iorga nu rezonează cu personajul lui Sadoveanu: „[...] eroul, cu îndoilele, ispitele, păcatele și resemnarea sa la o viață care nu e cinstită, dar e dulce, nu oferă absolut niciun interes” (Iorga, 1934, p. 175). În schimb, într-un articol publicat în *Luceafărul*, M. Ungheanu consideră romanul „o experiență românească interesantă” (Ungheanu, 1975, p. 2) deși nu susține nuanțele sentimentale pe care le aduce Sadoveanu în scrierea lui. Chiar dacă elementul sentimental este etichetat drept desuet și lipsit de valoare estetică, fiind privit ca pe punctul slab al romanului, ceea ce contribuie la fixarea atmosferei și reprezintă o punte constantă către înțelegerea profesorului Manea, rămân emoția și sentimentul, căci întreaga lui viață a fost un lung șir de sentimente, melancolii și sensibilități sufletești. Prima iubire din tinerețe se dovedește a fi o iluzie care îi lasă rana dezamăgirii. A doua relație pe care reușește să o clădească se destramă definitiv: soția moare la nașterea primului lor copil, urmată de moartea copilului. Încercările grele ale propriului destin îl transformă pe Neculai

Manea într-un spirit a cărui existență doar îi poartă traumele. Prin urmare, suferința în aspectul său melodramatic oferă autenticitate atât personajului, cât și romanului. În planul iubirii, intelectualul melancolic își păstrează aceeași sensibilitate ce amintește de vechea *școală a amorului*, exprimată de limbajul corpului, dar mai ales de tendința de a explica viața prin iubire: „A fost mare ca o nesfârșire iubirea mea” (Sadoveanu, 1907, p. 29). „Îmi ziceam: Asta e viața mea. Alta n-am trăit. [...] și acum deodată mi se părea că încep a trăi cu adevăr” (Sadoveanu, 1907, p. 30).

Intensitatea cu care eroul trăiește episoadele dureroase ale vieții îl plasează în sfera personajelor lui Turgheniev care meditează la iubire, la neîmplinirea ei, la suferință. Autoiluzionarea romantică ia sfârșit atunci când află că prima lui iubire, Sofia, s-a logodit cu altcineva. Dezamăgirea aceasta nu rămâne doar la nivel de suprafață, ci se resimte în adâncurile ființei sale, eșecul de a rata astfel șansa unei relații cu fata de care s-a îndrăgostit îi marchează existența.

Și pe urmă, târziu, abia mi-am dat socoteală că se surpă ceva în ființa mea. Târziu au venit lacrimile, valurile de durere surdă, disperarea și parcă m-am simțit dus de un vifuros vârtej de moarte (Sadoveanu, 1907, p. 32).

Interesantă este introspecția lui Neculai Manea prin care încearcă să își explice furtuna emoțională prin care trece. Sadoveanu are grijă să sugereze nuanțele romanului psihologic într-o scriere sentimentală cu accente melodramatice, pe fundalul realismului literar. Pe de-o parte, acest fapt se explică prin subiectivismul liric ce caracterizează literatura sămănătoristă. Scriind despre viața și sufletul personajelor, scriitorul scrie, de fapt, despre propriile frământări sufletești. Așadar, vorbim de o implicare emoțională camuflată după paravanul textului, dar suficient de prezentă încât să fie recunoscută. Suferințele personajelor precum Neculai Manea se corelează cu spiritul empatic al lui Sadoveanu (la fel ca în cazul lui Turgheniev) față de clasa țărănească, față de mediul rural și față de ipostazele sociale în care țăranii sunt nedreptățiți, umiliți, defavorizați de autoritățile conducătoare și mai ales de comportamentele *ciocoiești* ale celor ce vânează ascensiunea pe scara ierarhică a societății prin mijloace imorale, ilegale, în general condamnabile.

Pe de altă parte, E. Lovinescu, scriind despre tipologia inadaptatului în literatura noastră, consideră că intelectualii măcinați sufletește permanent de propriile deziluzii, care preferă adâncirea și stagnarea în suferință sau în nedreptate și își acceptă resemnați soarta, sunt „oameni distinși sufletește, dar nepregătiți pentru luptă, incapabili de acțiune, învinși cu anticipație” (Lovinescu, 1975, p. 36). Criticul adresează retoric chestiunea dacă societatea românească este dominată de inadaptații învinși precum Dan și Neculai Manea, sau, din contră, tipologia unui Dinu Păturică sau Tănase Scatiu este cea care obține rezultatele dorite când vine vorba de avansarea socială prin mijloace indezirabile, dar totuși vii, active, care implică acțiune și fapte concrete. Lovinescu întărește încă o dată ideea necesității unei proze realizate prin observare și nu prin subiectivism liric. Literatura obiectivă care produce romanul social, adică romanul realist obiectiv „nu va putea ieși decât din brazda *Ciocoilor* lui N. Filimon” (Lovinescu, 1928, pp. 5-12). Apariția realismului în proza românească coincide cu nașterea tipologiei arivistului pe care-l fixează Nicolae Filimon în romanul său. Lovinescu elogiază această psihologie a *învingătorului* la antipod cu psihologia *învingutului* din literatura lirică a scriitorilor moldoveni. Astfel, proza sămănătoristă care predomină literatura epocii nu este în acord cu societatea așa cum o vede Lovinescu. O societate marcată de victoriile unor tipuri umane precum Dinu Păturică sau Tănase Scatiu care ating funcții înalte prin arivism, nu poate avea o literatură a unor resemnați ai sorții precum Neculai Manea, Emil Corbescu sau Nistor Aldea.

Adevăratul erou reprezentativ al societății noastre e, aşadar, Tănase Scatiu. Lipsa de concordanță între societate și literatură se explică însă prin faptul că, la începutul evoluției sale, literatura noastră este încă în faza lirică. Sub aparență epică, romanele românești sunt, în realitate, creațiuni subiective, în care scriitorii își fixează momentele vieții și suferinții lor. Și Dan ca și Neculai Manea nu sunt observați, ci ruși din însuși sufletul scriitorului (Lovinescu, 1928, p. 11).

Cum descrie tânărul intelectual prima traumă emoțională care i-a afectat viziunea asupra vieții? Ca la carte am putea spune, ținând cont de teoriile psihologiei moderne. În primul rând, există dorința și înclinația spre înțelegerea propriului sine: „Cercând să deslușesc din ce a izvorât nenorocirea mea, mă gândesc că pricina n-a fost alta decât noutatea vieții în care intram” (Sadoveanu, 1907, p. 33). Prezența iubirii îi inhibă toate amintirile trecutului dureros din copilărie, iar îndrăgostitul se concentrează exclusiv pe sentimentul pe care aceasta i-l oferă, investind în el tot sensul de a trăi: nimic nu mai contează când iubești. Deznodământul îl găsește vulnerabil și deziluzionat, dar, mai ales, perdant, căci odată cu destrămarea iluziei romantice, mizând totul pe cartea iubirii, s-a pierdut pe sine însuși: „Tot ce aveam bun și rău în mine s-a concentrat asupra unui punct. [...] Și tot ce aveam bun și rău în mine s-a risipit.” (Sadoveanu, 1907, p. 34). Sadoveanu nu își abandonează personajul în vârtejul dezamăgirii, așa că îi oferă resursele necesare de a merge mai departe. În schimb, cicatricile acestui fragment de viață urmat de a doua încercare sentimentală tragică prin care va avea să treacă, îi vor marca întreaga existență. Procedul nu este străin, așa cum am văzut de la *Dan* încoace, dar ceea ce revine lui Sadoveanu este maniera de evocare. Este recunoscut faptul că romanele antebelice ale lui Sadoveanu sunt, în esență, sentimentale, romantice și ideologice (Manolescu, 1998, p. 171), fiind expresia literaturii sămănătoriste.

Ceea ce îl face pe Ibrăileanu să afirme că „*Insemnările lui Neculai Manea* sunt atât de interesante!” (Ibrăileanu, 1908, p. 267) este maniera lui Sadoveanu de a sublinia cum viața unor oameni precum Manea sau Radianu este influențată de un întreg sistem contextual, fiindcă romanul nu prezintă doar o înșiruire de întâmplări izolate. Fiecare eveniment trăit de personaje este fixat în propria lor viață, iar autorul a știut cum să ne prezinte consecințele acestora: frământările, melancolia și solitudinea perpetuă a profesorului Manea; refugiul în alcoolul pe care îl consideră analgezic al prietenului Radianu – o aluzie la Rudin al lui Turgheniev, inclusiv prin asemănarea numelui. Criticul de la „Viața românească” observă cum prin acest roman Sadoveanu își adaptează realismul contextului „social-istoric” (Baconsky, 1960, p. 85), tematicii etc., iar lirismul utilizat accentuează profunzimea anamnezei sentimentale a lui Neculai Manea. Acest proces al cercetării psihologice este o artă în sine.

Dacă există ceva ce descrie cel mai bine literatura lui Sadoveanu și care o face recognoscibilă, aceea este duioșia, această „notă fundamentală a psihei moldovene” (Lovinescu, 1973, p. 31). Lovinescu propune o explicație a acestei duioșii pe filieră slavă, având în vedere prezența ei ancestrală la scriitorii moldoveni. Neculai Manea nu se revoltă, nu simte nevoia de a reacționa în vreun fel stimulată de dorința unei schimbări majore, nu acționează, ci cade în resemnare și în contemplație. Observăm această duioșie inclusiv în relația pe care o are cu propriul sine, dezarmat în fața evenimentelor ce îi marchează ireversibil viața.

Și dacă toate se scurg și tot ce strălucește de seva vieții și se răsfață la soare va pieri pentru totdeauna, la ce servesc rezistența, reacțiunea, lupta? Deasupra pulberii de stele căzătoare nu poate înflori decât regretul, mila față de piericiune, condiția însăși a oricărei existențe (Lovinescu, 1973, p. 31).

Sadoveanu reușește să creeze o poetică a duioșiei moldovenești care devine specifică literaturii sale prin această atitudine contemplativă compusă din regret și absența reacției. Romanele lui sunt dovada inserării emoției în realism. Psihismul moldovenesc și psihismul

rusesc se situează pe aceeași treaptă a atitudinii predispuse la reverie, regret, contemplare. Lovinescu a intuit bine influența slavă ca explicație pentru fenomenul literar care-i reunește pe Sadoveanu și pe Turgheniev sub același semn al sentimentalismului. Trecutul devine cel mai bun fundal de evocare a iubirilor, a evenimentelor, a întâmplărilor, iar spiritul scriitorului moldovean de povestitor înăscut se potrivește perfect acestei forme. Cu toate acestea, spune Lovinescu, textelor le lipsește consistența psihologică. Tot el observă că atunci când Sadoveanu abordează la rândul său, ca Nicolae Filimon sau Duiliu Zamfirescu, tema socială a înlocuirii boierimii cu clasa ciocoilor sau a evreilor (Lovinescu, 1973, p. 36), se simte forțarea, nenaturalul, fiindcă autenticitatea scrierii lui rămâne mediul familiar, cu lumea satului, cu sufletul țărănesc, cu burghezia provincială a târgului moldovenesc, cu toate aceste spații care permit manifestarea duioșiei și a lirismului.

Cum orice literatură reprezintă o oglindire a societății epocii sale, trebuie să avem în vedere dimensiunea și înțelegerea sociologică a acestei perioade de tranziție. Marele scop al sămănătorismului a fost să protejeze structurile românești de valul capitalismului care le amenința siguranța și chiar existența. Spiritul conservator de la începutul veacului trecut urmărea să mențină lumea patriarhală a satului sub orânduirea idilizantă în care totul este liniar și lipsit de agitația lumii noi. Din punct de vedere sociologic, ideologia sămănătoristă respinge și neagă prezentul, deplânge și idealizează trecutul, dar nu oferă nicio alternativă de adaptare la o realitate inevitabilă, în fond. Z. Ornea vorbește despre „evitarea inevitabilului”, o iluzie întipărită în viziunea despre lume a sămănătorismului, care nu face decât să conducă mai întâi la deșrădăcinare și ulterior la inadaptare. Nu poți evita sfârșitul unei epoci, cum nu este o soluție să crezi că poți conserva cu orice preț elementele acesteia. Principalul spațiu de luptă este între rural și urban, între sat și oraș, între agrar și industrial. La baza tuturor acestor mecanisme se află filosofia socială romantic conservatoare (Ornea, 1970, p. 123) care respinge orice fenomen major de schimbare ale cărui acțiuni și consecințe sunt imediate și au obiectivul de a clătina și chiar dărâma o lume, o epocă, precum revoluțiile, considerând că un progres lent și liniar reprezintă cea mai potrivită cale spre o evoluție organică.

Pe de o parte, sunt perfect justificabile temerile unei întregi clase sociale obișnuite cu un anumit ritm timp de secole întregi. Ideea dizolvării cutumelor și a bagajului tradițional – acestea fiind apanaje importante ale universului sătesc – sub pătrunderea influențelor capitalismului cu ale sale modificări în viața politică și economică, provoacă o atitudine respingătoare în mediul rural. Pe de altă parte, odată cu inversarea polilor de putere, cu Muntenia ce devine conducătoare politică prin centralismul Bucureștiului și cu o Moldovă trecută în secundar și abandonată în reveria gloriei de altădată, România Modernă răpește provinciei moldovenești vitalitatea și o încremenește în timp. Când progresul înseamnă decădere și nu evoluție – cum s-a întâmplat în cazul Moldovei –, modernismul și modernitatea devin o traumă ce desprinde individul de siguranța și căldura mediului placentar. Melancolia aceasta creatoare pe care literatura scriitorilor moldoveni o transpune în operele lor nu este nimic altceva decât un mecanism de a face față unui prezent dureros. Da, Sadoveanu preferă să scrie despre viața la sat, despre oamenii satului, despre evenimente și povești din vremea *aceea*, vremea *Vechiului Regim*, despre personaje pesimiste, resemnate, melancolice, pentru care mediul orășenesc este o povară, fiindcă el însuși se regăsește în acea lume și în acel trecut idealizat.

Vechile generații sunt ale satului, cu bătrânii păstrători ai tradiției și cu viața patriarhală molcomă, în timp ce tinerii sunt inadaptați și deșrădăcinați pe care provincia ostilă îi golește de conținutul identitar (Munteanu, 2022, p. 65). Târgurile sunt spațiile intelectualilor inadaptați. De la Dan, la Neculai Manea și Lai Cantacuzin, forma aceasta rudimentară de urbanitate, chiar dacă înglobează un semi-capitalism prin prezența industriei și a micilor funcționari publici, la nivel mentalitar nu prezintă diferențe notabile față de lumea satului. Târgurile sunt, de fapt, niște sate industrializate în care oamenii își duc existența sub semnul rutinei. În tranziția de la o lume la alta, civilizația progresului este cea învingătoare în pofida

orientării anti-urbane. În lumea moldovenească a târgurilor, intelectualul dezrădăcinat reprezintă un concept a cărui imagine se configurează pe ideologia sămănătoristă. (Munteanu, 2022, p. 66). Maricica Munteanu are dreptate când numește acest fenomen „utopia regresivă a intelectualului” (Munteanu, 2022, p. 70) deoarece lumea pe care personajele ca Neculai Manea și-o proiectează nu se regăsește în prezentul aflat la granița cu modernitatea, prin urmare regresează. Chiar dacă trecutul este spațiul idealizat, sentimentul patriarhalității pierdute care devine din ce în ce mai puțin palpabil îl plasează pe intelectualul inadaptat între două lumi, neregăsindu-se în niciuna. În aceeași măsură, real vorbind, majoritatea intelectualilor stabiliți în orașe erau de origine rurală și asistau la „spectacolul dezolant al mutilării personalității umane ca efect al capitalismului” (Ornea, 1970, p. 240). Prin lipsa delimitării planului social de cel cultural, iluzia sămănătorismului a fost să abordeze problemele socio-economice prin filtrul cultural, cu soluții culturalizatoare într-o societate cu multe lipsuri la acest nivel.

Literatura moldovenească este tributară clasei boierești ce dispare, atitudine din care se desprinde uriașa dimensiune nostalgică reperabilă în romanele scriitorilor moldoveni și explicată prin fenomenul dezrădăcinării din care evoluează problematica socială a intelectualului de „prisos”. Există o adevărată stare de spirit care se transpune în literatura vremii, dezrădăcinarea fiind o „substanță ideatică” (Ornea, 1970, p. 245) intens utilizată de literatura română până în jurul perioadei interbelice. Amprenta istorică nu ocolește literatura, transformând-o într-un loc al proiecției tuturor acestor elemente definitorii și multilaterale care alcătuiesc psihismul moldovenesc. *Însemnările lui Neculai Manea, Apa Morților, Locul unde nu s-a Întâmplat Nimic, Strada Lăpușeanu, La Medeleni* urmat și de alte romane semnate de Ionel Teodoreanu, *Adela* sunt doar o parte din romanele scriitorilor moldoveni care conservă această lume apusă. Aristocrația Moldovei este imaginea unor vechi boieri ce nu-și găsesc locul, incapabili să țină ritmul cu modernitatea, rămân captivi între două lumi: una care apune și cealaltă care răsare. Sadoveanu este un caz aparte în tot acest plin curent sămănătorist deoarece literatura lui de tinerețe este superioară din punct de vedere estetic multor scrieri ale momentului influențate de aceleași note sămănătoriste (Ornea, 1970, p. 250).

În episoadele de introspecție reperabile în roman, deasupra personajului plutește un spirit al ratării unei vieți netrăite, o ratare a neîmplinirilor apărute ca sentiment în ceasul regretelor târzii. Neculai Manea ajunge la o conservare involuntară a sinelui. Pe de o parte, conștientizarea tardivă că s-ar fi putut folosi de iubirea, înțelegerea și mila de care era capabil și nu a făcut-o îi trezește senzația de neliniște specifică amânării, nerealizării, lipsei de inițiativă. Pe de altă parte, această perspectivă a ratării ca *neînfăptuire* rezumă concretul vieții doar la „ceea ce va fi fost” (Mitchievici, 2022, p. 35). Brusc, eșecurile pot fi convertite în absențe, goluri și neînfăptuiri.³ Analiza rațională a existenței primește aceste perspective opuse conceptului de înfrângere, prin revendicarea unei abstractizări necesare care să traducă toate aceste judecăți ce împart viața unui om în împliniri și eșecuri. Reversul acestei gândiri predispune la interogația dacă nu cumva această „existență a-faptică” (Mitchievici, 2022, p. 36) se rezumă mai curând la o utopie a împlinirii și care este animată de nuanțe fanteziste, de iluzii și de o intensitate aparte a trăirii. Neculai Manea se înscrie mai curând în forma neîmplinirii guvernate de posibilitate: puteam, dar nu am înfăptuit. În acest caz, apropierea de eșec este mai evidentă sub forma unei derealizări și a unei dezangajări. Totodată, „decupajul neînfăptuirii, *ceea ce nu va fi fost*, se desface în *ceea ce ar fi putut fi* și nu a fost și ceea ce *nu ar fi putut fi* indiferent de energiile mobilizate în acest sens” (Mitchievici, 2022, p. 36).

Și dintr-odată, deslușit, văzui în urmă și înainte; văzui de unde am venit și unde mergeam.
În trecut am suferit; în jurul meu am fost izbit de vedeniile unei vieți care neconținut mă

³ În *Farmecul Vieților Distruse*, Angelo Mitchievici vorbește despre aspectul ratării ca lipsă a făptuirii, prin perspectiva filosofiei lui Emil Cioran.

nelinișteau; acum, după o viață în care n-am făcut nimic, văd că aş fi putut face ceva şi n-am făcut nimic. Era ceva în mine şi n-am putut da ce aveam, nici iubirea, nici înţelegerea, nici mila. Era în mine o frântură, ceva neîncheiat, ceva neisprăvit. Foarte lămurit vedeam asta şi n-aveam nicio durere în nemişcarea mea. Vedeam pentru întâia oară ceva desluşit în mine, pentru întâia oară izbuteam să-mi dau bine, bine, seama de ceva – Şi vedeam acum, vorbind cu mine însumi, – cu gândul, fără cuvânt, – vedeam ce pot să-mi aducă zilele viitoare. În spre ce trebuia să mă mişc? (Sadoveanu, 1907, p. 207).

Există o legătură directă între nostalgie şi perioada de răscruce a celor două epoci: finalul de secol al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea. Tranziţia spre progresism a accentuat sentimentul de nostalgie în rândul oamenilor care l-au folosit drept instrument de apărare în faţa unei accelerări a ritmului vieţii, un apanaj al modernismului împotriva căruia nostalgia a fost ca un scut. Nostalgia este o răzvrătire contra ideii moderne de timp, timpul istoric şi timpul ca progres (Boym, 2001, pp. XIV-XV). Neculai Manea mărturiseşte cum reîntoarcerile mintale şi sufleteşti în trecut devin aproape o rutină ce îi caracterizează viaţa. Locul unde „şi-a lăsat” sufletul este diferit de locul în care se află acum. Prezentul său fizic este diferit de prezentul sufletesc, fiindcă, paradoxal, prezentul sufletesc este, de fapt, trecutul. Melancolici sau nostalgici? În timp ce conceptul de nostalgie a apărut mai curând pe filieră medicală, până în secolul al XIX-lea fiind considerat o boală a dorului de casă la care erau predispuşi cei care erau obligaţi prin prisma profesiei să îşi părăsească locul, oraşul, ţara (soldaţi, navigatori etc.), melancolia, dincolo de condiţia fizică şi psihologică se încadrează mai mult în sfera filosofiei, melancolicii fiind adesea intelectuali care îşi proiectează mintal o dimensiune utopică a lumii în care trăiesc. Melancolia aparţine gânditorilor, singuraticilor care imaginează variante ale prezentului ce nu se vor concretiza niciodată, iar în interiorul lor se duc reale lupte între gândire, simţire, spirit, raţiune şi materie. Melancolicul este un *utopian dreamer* (Boym, 2001, p. 5) pentru care lumea este condusă de forţele destinului, aşadar cu o gândire nuanţată de fatalism. Ideea de progres şi de construire a unei societăţi în spirit modern, cu trecerea de la rural la urban, cu avântul puternic al industrializării descrie atmosfera sfârşitului de secol al XIX-lea, cum la fel de marcată este şi viaţa culturală. Tot acest galop al progresului creează sentimentul unui spaţiu rupt de timp, iar *Mal du siècle* devine sensibilitatea sfârşitului de epocă. Între epoca ce se dizolvă şi epoca ce prinde viaţă, există cei prinşi între două lumi: inadaptaţii, dezrădăcinaţii, melancolicii şi nostalgicii. Punctul lor comun se regăseşte în lipsa identificării cu prezentul. La nivel mental şi sufletesc, aceştia se situează întotdeauna în trecut, mulţi dintre ei fiind romantici întârziaţi. Ca sentiment istoric, nostalgia îşi are originea în romantismul suprapus cu momentul naşterii culturii de masă, *the mass culture* (Ibidem: 16). Schimbarea ritmului de viaţă impus de intensitatea noului spirit al veacului devine direct proporţională cu nevoia invocării liniştii trecutului.

Până şi în mijlocul colegilor am intrat cu greu, şi cu greu am început să-i cunosc. Viaţa mea pe-atunci era plină de gânduri, plină parcă de oboseli, şi de multe ori, când cântările vântului tremurau în livezi şi aduceau până la geamuri oftări şi foşnetul melancolic al frunzelor moarte, mă întorceam cu gândul înapoi, unde am lăsat o parte din sufletul meu, în vifor, unde plâng clopotele de-asupra mormintelor necunoscute. (Sadoveanu, 1907, p. 88).

Concluzii

Literatura română de factură sentimentală de la răscrucea celor două secole trecute, al XIX-lea şi al XX-lea, ilustrată de romane ale scriitorilor precum Alexandru Vlahuţă, Traian Demetrescu şi Mihail Sadoveanu poate fi interpretată prin perspectiva influenţei prozei ruseşti reprezentate de I. S. Turgheiev care constituie un *model* de inspiraţie valid şi pe care scriitorii l-au adaptat contextului românesc. Cazul lui Mihail Sadoveanu prin *Însemnările lui Neculai*

Manea este concludent în acest sens și reunește o serie de puncte comune cu scriitorul rus, de la literatura de atmosferă, la tipologia eroilor dezrădăcinați, inadaptați și condamnați ai destinului. Sadoveanu reușește să adapteze acest tipar la societatea moldovenească a finalului de secol al XIX-lea, în care elementele-cheie precum târgul, intelectualul învins de propria soartă, regretul ca stil de viață, refuzul abandonării unei lumi care se stinge sub flacăra tot mai intensă a modernității zugrăvesc o literatură tributară sămănătorismului romantic.

Dacă Turgheniev creează o literatură care îmbină realismul cu radiografia sentimentală a personajelor, în același spirit, Sadoveanu construiește un univers al duioșiei moldovenești, în care lirismul circumscrie romanele sale atmosferei sfârșitului de veac. Este imposibil să separăm elementul moldovenesc de literatura sadoveniană, cu atât mai mult când discutăm specific despre cele două romane menționate, fiindcă componenta geografică este în sine o cheie de descifrare a atmosferei românești. De asemenea, tema iubirii, atât la Turgheniev, cât și la Sadoveanu ilustrează suferința, dezamăgirea și calea sigură spre nefericirea eroilor. Cuplurile devin victimele hazardului, iar fatalismul caracterizează în mod particular această literatură și îi intensifică aura sentimentală.

Explorarea prozei sadoveniene prin filtrul *modelului Turgheniev* oferă o perspectivă interesantă, în primul rând asupra evoluției romanului sentimental românesc de până la Primul Război Mondial și în al doilea rând, asupra imaginii unui Sadoveanu tânăr, sentimental, afiliat ideologiei sămănătoriste și vizibil influențat de literatura slavă.

Referințe:

- Baconsky, L. (1960). Poezie și adevăr sau despre realismul lui Sadoveanu [Poetry and truth or about Sadoveanu's realism]. *Steaua*, XI(XI), p. 85.
- Botez, O. (1939). Influențe străine și realități naționale în opera lui Sadoveanu [Foreign influences and national realities in Sadoveanu's work]. *Însemnări Ieșene*, IV(5), p. 308.
- Boym, S. (2001). *The future of nostalgia*, New York: Basic Books.
- Călinescu, G. (1982). *Istoria literaturii române de la origini până în prezent* [The history of Romanian literature from its origins to the present] (A. Piru Ediție și prefață). București: Minerva.
- Chances, E. (2001). The superfluous man in Russian Literature. In N. Cornwell (Ed.), *The Routledge companion to Russian Literature* (pp. 111-122). London: Routledge.
<http://ereserve.library.utah.edu/Annual/RUSS/4710/Laursen/super.pdf>, Accesat 01 Nov. 2024.
- Compagnon, A. (2008). *Antimodernii: De la Joseph de Maistre la Roland Barthes* [The Antimodernists: From Joseph de Maistre to Roland Barthes]. București: Art.
- Cristian, A. (1996). Problema nihilismului în romanele lui I. S. Turgheniev [The Problem of Nihilism in I. S. Turgenev's Novels]. În T. Pleter & I. Rebușapcă (Referenți științifici), *Romanoslavica XXXIV*, (pp. 257-281). București: Editura Universității din București.
<https://biblioteca-digitala.ro/reviste/Romanoslavica/34-ROMANOSLAVICA-XXXIV-1996.pdf>, Accesat 13 Nov. 2024.
- Cristian, A. (1996). Structura eroului turghenievian [The structure of the Turgenevian hero]. În T. Pleter & I. Rebușapcă (Referenți științifici), *Romanoslavica XXXIV*, (pp. 79-87). București: Editura Universității din București.
<https://biblioteca-digitala.ro/reviste/Romanoslavica/34-ROMANOSLAVICA-XXXIV-1996.pdf>, Accesat 13 Nov. 2024.

- Cristian, A. (2005). Turgheniev și critica literară [Turgheniev and literary criticism]. În A. I. Ionescu & C. Geambașu (Referenți Științifici), *Romanoslavica XL*, (pp. 7-21). București: Editura Universității din București.
<https://biblioteca-digitala.ro/reviste/Romanoslavica/40-ROMANOSLAVICA-XL-2005.pdf>,
Accesat 13 Nov. 2024.
- Ibrăileanu, G. (1908). Spre roman (*Însemnările lui Neculai Manea*) [Towards the novel (The Notes of Neculai Manea)]. *Viața Românească*, vol. VIII, III(2), 262-268.
- Ibrăileanu, G. (1972). *Spre roman* [Towards the novel]. București: Minerva.
- Iorga, N. (1934). *Istoria literaturii românești contemporane* [The history of contemporary Romanian literature] (Vol. II). București: Adevărul.
- Lovinescu, E. (1954). *Critice I* [Criticals I]. București: Ancora.
- Lovinescu, E. (1928). *Critice IV* [Criticals IV]. București: Ancora.
- Lovinescu, E. (1973). *Istoria literaturii române contemporane* [The history of contemporary Romanian literature]. București: Minerva.
- Lovinescu, E. (1973). *Istoria literaturii române contemporane II* [The history of contemporary Romanian literature II]. București: Minerva.
- Lovinescu, E. (1975). *Istoria literaturii române contemporane: 1900-1937* [The history of contemporary Romanian literature: 1900-1937]. București: Minerva.
- Manolescu, N. (1998). *Arca lui Noe* [Noah's Ark]. București: 1001 Gramar.
- Manolescu, N. (2008). *Istoria critică a literaturii române* [The critical history of Romanian literature]. Pitești: Paralela 45.
- Manolescu, N. (1976). *Sadoveanu sau utopia cărții* [Sadoveanu or the utopia of the book]. București: Editura Eminescu.
- Mitchievici, A. (2022). *Farmecul vieților distruse: Câteva reflecții despre ratare* [The charm of destroyed lives: A few reflections on failure]. București: Humanitas.
- Munteanu, M. (2022). *Gruparea de la „Viața românească”: O literatură a spațiului și comunității* [The group from “Romanian Life”: A literature of space and community]. Iași: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Neț, M. (1989). *O poetică a atmosferei* [A poetics of atmosphere]. București: Univers.
- Ornea, Z. (1970). *Sămănătorismul* [The Sămănătorism]. București: Minerva.
- Ornea, Z. (1969). *Țărănismul: Studiu sociologic* [The peasantry: Sociological study]. București: Editura Politică.
- Pârvulescu, I. (2021). *Alfabetul doamnelor: De la doamna B. la doamna T* [The alphabet of ladies: From Mrs. B. to Mrs. T]. București: Humanitas.
- Pillat, D. (1943). Note despre romanul modern [Notes on the modern novel]. *Revista Fundațiilor Regale*, 10(7), 172.

- Sadoveanu, M. (1907). *Însemnările lui Neculai Manea* [The notes of Neculai Manea]. București: Minerva.
- Ungheanu, M. (1975). Sadoveniana: Dostoieskianismele tinereții. [The Sadovenian: Dostoevskianism of youth]. *Luceafărul*, XIII(44), 2.
- Vlad, I. (1980). În geografia urâtului [In the geography of the ugly]. *Tribuna*, XXIV(7), p. 4.
- Zacordoneț, A. (1940). Ivan Turgheniev: Viața și opera lui [Ivan Turgenev: His life and works]. *Însemnări Ieșene*, V(6), 466-495.

SCENARIILE ALE „RELOCĂRII” IDENTITARE ÎN SCRITURA EGOGRAFICĂ A LUI BOGDAN SUCEAVĂ – „MEMORII DIN BIBLIOTECA IDEALĂ”. PROLEGOMENE LA O ESTETICĂ NON- EUCLIDIANĂ A LITERATURII¹

IDENTITY „RELOCATION” SCENARIOS IN BOGDAN SUCEAVĂ’S EGO-GRAPHIC WRITING – „MEMORII DIN BIBLIOTECA IDEALĂ”/ „MEMOIRS FROM AN IDEAL LIBRARY”. PROLEGOMENA TO A NON-EUCLIDEAN AESTHETICS OF LITERATURE

Nicoleta IFRIM

Universitatea Dunărea de Jos din Galați, România/ Dunărea de Jos University of Galați, Romania
Centrul Interdisciplinar de Studii Culturale Central și Sud-Est Europene / The Interdisciplinary Centre
of Central and South-Eastern European Cultural Studies

e-mail: nicoleta.ifrim@ugal.ro

Abstract

The present study aims to approach Bogdan Suceava’s “Memorii din Biblioteca Ideală” [Memoirs from an ideal library] by a double-faceted perspective. The first one is to enhance a personal authorial response to the contemporary issue of hybridized identities by means of “relocation” scenarios juxtaposing literature and mathematics – a writing pattern for the Romanian intellectual re-defining himself through the confessing discourse. The second perspective brings up some new ideas related to a possible non-Euclidean aesthetics of literature, starting from Suceavă’s opinions regarding the bi-faceted relation between the mathematic narrations and the literary ones.

Keywords: Bogdan Suceavă; relocation; non-Euclidean approaches; memoirs.

1. Despre opțiunile estetice ale unui matematician sedus de mirajul literaturii

Publicat în 2013 la Polirom, volumul *Memorii din Biblioteca Ideală* proiectează, într-un discurs amprentat de mecanisme ale confesiunii, un „proiect identitar” al matematicianului Bogdan Suceavă care își mărturisește apetența pentru literatură, căutând și explicitând zonele de interferență între două spații aparent dichotomice, gândirea matematică și cea creator-literară. Dincolo de dialogul seducător cu maeștrii matematicieni și cărțile lor, care denudează filosofia intrinsecă a Lumii gândite logic și categorial, scriitura „Memoriilor” devoalează, în cheie identitar-confesivă, proiecția structurată rizomatic a unei estetici de re-lectură care pledează, surprinzător, pentru abordarea scriiturii literare drept construcție cvasi-matematică, în sîajul unei eferverscente dispute de idei pe care romancierul Bogdan Suceavă, de formație matematician, o inițiază în paginile propriei autobiografii. „Memoriile” sale transcriu un „pelerinaj intelectual” cvasi-barbilian, în filtru egografic, către configurarea unui „mit identitar” personal, al iubitorului de literatură, pentru care „a face matematică” devine, „în timp, și o experiență literară demnă de a fi povestită. (...) În paginile acestea, subiectul e

¹ Article History: Received: 02.09.2024. Accepted: 07.10.2024. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

întâlnirea cu matematica, iar rezultatul final e filtrat printr-o asumată experiență literară, așa cum ai istorisi despre scrierea unui roman (pentru că întotdeauna există și o poveste aflată în spatele unei cărți.” (Suceavă, 2013, p.6) Din acest punct de vedere, scriitura lui Bogdan Suceavă, inserată amplei retorte autobiografice, camuflează etape ale formării intelectuale, în care „l’individu n’a pas un seul principe d’unité, mais plusieurs” (Kaufmann, 2004a, p.167); această „pluralité interiorisée” (Kaufmann), aparținând eului care re-narează istoria propriei deveniri intelectuale, se materializează în scriitura confesivă sub forma unui construct identitar polimorf, care

n’est pas une pure illusion biographique; l’individu doit en effet parvenir à la forger avec un maximum d’éléments crédibles tirés de son histoire. Il doit ensuite transformer cette représentation en grille de perception des nouveaux schèmes et d’intériorisation de ceux qui auront été *sélectionnés*. Il doit enfin, à partir de la version la plus récente incluant les derniers schèmes intériorisés, travailler à la reformulation de toute son architecture intérieure” (Kaufmann, 2004a, pp.168-169).

Prin urmare, profilul identitar subzistent „Memoriilor” reflectă un „petit cinéma” (Kaufmann) al auto-reprezentării prin care

nous sommes à la fois acteurs et réalisateurs des séquences qui défilent dans notre univers intérieur. (...) Le petit cinéma est alors une activité de retransmission, de reflet de quelques images sélectionnées, généralement idéalisées. L’individu revisite son histoire, pour la vivre plus (elle est redoublée) et pour la vivre mieux (elle est embellie). Il se remet en scène dans certains événements, pour le seul plaisir et le renforcement identitaire, ou pour analyser des détails justifiant un regard critique (Kaufmann, 2004a, p. 214).

Mai mult, „l’individu et son autonomisation comme produits de l’histoire sociale” (Kaufmann, 2004b, p. 53) devin actanții procesului recuperator al identității reconfigurate ficțional, generând „la production narrative de soi” (Kaufmann, 2004b, p. 154), în cazul nostru, o recuperare narativă a profilului intelectualului Suceavă devenit protagonist al „memoriei” individuale. Cu ample deschideri intertextuale, „narațiunea eului” se desfășoară pe un palier bi-direcțional, cu extensiuni formative ale unei „identități în recuperare” pentru a devoala „versiunea întregită a realității” :

Am înțeles teorema lui Thales mai târziu decât unii dintre colegii mei de clasă. (...) Pe vremea aceea citeam romanele lui Karl May și-mi păsa mai mult de desene animate decât de configurațiile geometrice. (...) În anul acela am început să citesc romane cu o convenție literară realistă, romane al căror raport cu realitatea era mai direct decât în volumele pe care le parcursesem înainte; în următorii doi ani aveam să citesc volume aparținând literaturii franceze din veacul al XIX-lea, precum și romane ale unor autori pe care îi simțeam foarte aproape, ca Panait Istrati, Zaharia Stancu sau Marin Preda (Suceavă, 2013, pp. 9-10).

Forjată prin asumări explicite, dualitatea formator-identitară a „devenirii eului”, care recuperează, prin mecanisme ale Memoriei, etapele „creșterii” interioare pentru a defini un proces al auto-legitimării, transpune pivotal încă din debutul cărții:

Pentru mine, evoluția interesului pentru matematică și a celui pentru literatură avea loc în paralel, într-o relativă interdependență. Simțeam că sunt două forme de a mă exprima profund diferite, dar nu aș fi putut niciodată să le separ. S-a întâmplat foarte devreme: aveam nevoie de amândouă. Perioade de profundă concentrare pe seturi de probleme sau pe lectura articolelor publicate lunar în *Gazeta Matematică*, pe care la 15 ani ajunsesem

să o citesc cu fidelitate, alternau cu perioade când citeam literatură aproape continuu. Acesta e și ritmul pe care-l am acum. Cred că cel mai frumos lucru care mi s-a întâmplat crescând în cultura română a fost această dualitate (Suceavă, 2013, p. 10)

„Crescut” intelectual în interiorul acestei dualități, Bogdan Suceavă scrie, în romanele sale, literatură esențializator-umană, în virtutea faptului că

literatura poate deveni importantă și esențială dacă arta de a spune o poveste, de a specula configurația particulară a unui moment și a unei interacțiuni a unor personaje ajunge să fie la fel de relevantă ca și o generalizare care ne adâncește capacitatea de a înțelege un fenomen matematic. (...) Matematica, în fond, e un exercițiu al esențializării, o artă a preciziei, a retragerii spre principiile ultime ale materiei. (...) O întrebare se impune: ce ar putea fi literatura, dacă ea își propune să fie întregirea umanistă a matematicii? (...) Poate literatura să producă un act paralel de esențializare, ca și cum o poveste bine spusă ar fi echivalentul unei teoreme de topologie? Astfel de gânduri mi-au reținut atenția atunci când am început să studiez matematică la Universitatea din București. Firește, analogii între matematică și literatură pot exista, dar nu interesează deloc similitudinile de suprafață, ci pașii profunzi, disecția prin calitatea materiei sau prin natura realității. O asemenea literatură ar trebui să fixeze și să captureze în soluții optime din punct de vedere narativ momentele-cheie ale unei realități (ale culturii române sau ale oricărei alte culturi în care autorul ar dori să lucreze) (Suceavă, 2013, pp. 12-14).

Din acest punct de vedere, formula unei dualități creatoare ce implică, în mod fericit, în opinia lui Bogdan Suceavă, „o dezvoltare bivalentă a înțelegerii” (Suceavă, 2013, p. 15), funcționează drept amprentă identitară fundamentală pentru un scriitor „cativ” la răscrucea a două spații culturale și oferind o opțiune individuală a narațiunilor diasporice – replică pentru

the homogenizing forces of globalization. To counter the demands of its political logic, they address the contemporary shuffling between cultures by locating their subjects in the space (in)between their home and destination, representing alternative and hybridized identities, and arguing for a need to uncover and tackle with silenced personal and national histories, showing that beyond the world of cosmopolitan tourists there are other travellers (Nyman, 2009, p. 21).

Întâlnirile formatoare cu cărțile unui Huygens, Newton, Meusnier, Euler, Sophie Germain, printre alții, perioada doctoratului la Michigan State University, cariera de profesor și cursurile predate de geometrie diferențială, fundamentele geometriei și topologie la California State University, Fullerton, precum și „afilințele” intelectuale (prin cărțile „private dinlăuntru” - Suceavă, 2013, p. 21) cu personalități care i-au marcat studiul matematicii la Universitatea din București (Gh. Țițeica, Dan Barbilian, Nicolae Teodorescu, Solomon Marcus) sunt re-vizitate acum retrospectiv în volumul de eseuri al „Memoriilor”, configurând o narațiune identitară aparte, care proiectează un răspuns pentru discursul acelor „free-floating subjects entering new worlds and acquiring new identities in an unproblematic manner.” (Nyman, 2009, p. 21) „Patria lăuntrică” – „universul acela iluzoriu și levitant cu care ni se întâmplă să comparăm întotdeauna ceea ce trăim” (Suceavă, 2013, p. 213) – este re-configurată din perspectiva unei identități hibridizante, care nu mai creditează

existența unor criterii aparte pentru literatura exilului. Nu mai cred în experiențele „dramatice” ale exilului de azi, nu în sensul aceluia discurs lacrimogen, siropos, patetic pe care-l mai auzim uneori. Cei care au plecat din Europa de Est după 1990 nu au suferit așa cum au suferit cei care au fost nevoiți să-și părăsească țara înainte de căderea Cortinei de Fier. Nu sunt un prizonier al destinului meu: pot călători și pot locui acolo unde doresc. Sunt responsabil pentru ceea ce aleg și gesturile mele nu sunt forțate de o situație politică

ireconciliabilă, așa cum s-a întâmplat în cazul altor scriitori înainte de 1989 (Suceavă, 2013, p. 213).

„Dislocarea” și „relocarea” modelează atât pelerinajul „migrant”, precum și acel „liminal space of identity, as a space where various transnational forces, both local and global, remould identity” (Nyman, 2009, p.22), reprezentând mecanismele interne ale hibridizării identitare și legitimând, în peisajul actual, opțiunea lui Bogdan Suceavă pentru formula dualității creatoare (literatură și matematică) - o opțiune forțată, în alt context cultural și cu alte extensiuni estetice, de către Ion Barbu (în descendența *Programului de la Erlangen* al lui Felix Klein, „ideea care părea doar sugerată într-un poem este de fapt materializată printr-o construcție. Nu e vorba doar de o dorință poetică, ci de exprimarea în poem a unui gând care s-a putut materializa în geometrie” (Suceavă, 2013, p. 213). În acest sens, „un al Treilea Spațiu al enunțării” (Homi K. Bhabha), spațiu discursiv al „cărții trăite” (Suceavă, 2013, p.189), dar care mizează pe proiecția unificatoare a Ideii în urma jocului seducător-rizomatic între gândirea matematică și cea creator-literară, un „nou umanism”, pare a fi opțiunea lui Bogdan Suceavă:

Cred că literatura ar trebui să fie un spațiu prin nimic diferit de cercetarea matematică, de unde pot fi împrumutate cu succes unele analogii. În cercetarea matematică interesează soluția completă a unei probleme apărute în mod natural, o problemă căreia poți să-i explici legitimitatea și consistența. Pentru astfel de soluții ai nevoie de instrumente, de tehnici de lucru, de imaginație și de o doză de încăpățănare. Nu poți să faci cercetare pe o singură idee toată viața. Onest este să apreciezi de ce e important să discuți o anumită problemă, să te bați pentru fiecare nou pas, pentru fiecare nou nivel de înțelegere și de coerență, pentru o mai mare adâncime între locul de unde ai plecat și cel unde ai adus lucrurile. (...) Nu cred că experiența literară a celui care povestește ar fi altfel. (...) Mi-aș îngădui să invoc aici unul dintre textele mele de proză scurtă...(...) Ideea mi-a venit în februarie 1999, în timp ce audiam un curs de geometrie diferențială. (...) Deodată, în timp ce urmăream o demonstrație, am avut viziunea unei uriașe tobe vibrând. (...) Și am scris, într-o singură sesiune de lucru care a durat șase ore, o nuvelă pe care o consideram pe atunci ca fiind textul ce surprinde cel mai bine vocea mea literară. Câțiva ani mai târziu, am folosit acel punct de vedere narativ atunci când am scris romanul *Venea din Timpul Diez*. Actul literar devenise pentru mine o bătălie pentru a sintetiza și a exprima esențialul, așa cum în matematică te străduiești în demonstrația unei teoreme de clasificare să obții completarea tuturor cazurilor. Îmi aleg personajele în așa fel încât ele să surprindă, prin simpla lor construcție literară, cheia unei lumi (Suceavă, 2013, pp. 210-211).

În viziunea lui Bhabha, „such an intervention quite properly challenges our sense of the historical identity of culture as a homogenizing, unifying force, authenticated by the originary Past, kept alive in the national tradition of the People” (apud Nyman, 2009, p. 23). Definit drept „a general state of meaning-construction” (Nyman, 2009, p. 23), *Al Treilea Spațiu* reconstruiește identitățile hibride printr-o „relocare” de tip „unhomeliness”, validată de „the condition of extra-territorial and cross-cultural initiations” (H. Bhabha apud Nyman, 2009, p. 23). În cazul lui Bogdan Suceavă, *Al Treilea Discurs* devine spațiul de „enunțare” rizomatică a unei „gândirii duale” (matematică și literatură), care re-așează estetic miza creatoare, atât a iubitorului de literatură, cât și a intelectualului îndrăgostit de „narațiunile” matematice - un spațiu al „negocierii” între „settlement and displacement” (Susheila Nasta apud Nyman, 2009, p. 26), în fapt un „discourse of home and dispersion (...)”, inscribing a homing desire while simultaneously critiquing discourses of fixed origins.” (Avtar Brah apud Nyman, 2009, p. 25) Din acest punct de vedere, *Memoriile din Biblioteca Ideală* surprind în țesătura scriiturii identitățile suprapuse, „hibridizante” (dar plasate într-o complementaritate de viziune care

tranșează ferm orice potențială „sciziune identitară”), proiectând transparent opțiunea lui Suceavă pentru un „al treilea spațiu” integrator:

Când anume geometria încetează să mai fie terenul speculației particulare și devine mai mult decât știință profundă, mai precis: când devine model etic? Atunci când inteligența umană poate decifra un cod, poate trece dincolo de observația isteată (...) și poate pune în evidență obiecte, spații, concepte care nu mai fuseseră ghicite până atunci și a căror importanță poate să se reveleze deplin numai în anii ce vor urma. Frecventată astfel, geometria este arta deschiderii ochilor. Până ieri puteai privi, dar nu puteai vedea. Experiența geometriei, dusă până la capăt, te învață că o operațiune inteligentă de analizare a unui fenomen te conduce la distincții esențiale, dincolo de dificultatea tehnică, care e doar un stadiu preliminar al încrîptării. Înveți pe calea cea grea că orbirea noastră se datorează opreliștilor tehnice. Ne oprim pentru că nu putem calcula, când de fapt miza era descoperirea acelei categorii care se află la capătul calculului. (...) Aceasta este concluzia etică a cărei extensie asupra literaturii se poate imagina (Suceavă, 2013, p. 19).

Modelul spațiilor Barbilian, proiectat liric în „cântecul încăpător” al *Jocului secund*, devine, pentru Bogdan Suceavă, un exemplu pentru „realizarea unei construcții duale: experiența descrisă în poezie e dublată de cercetarea matematică a aceluiași autor” (Suceavă, 2013, p. 109), căci „poemele din *Joc Secund* nu sunt doar ermetice, ci au substanță precisă, au conținut, sunt despre un subiect precis: ele descriu o axiomatică ideală a lumii întregi.” (Suceavă, 2013, p. 109) Pornind de la asumarea acestei dualități structurale cu adânci reverberații creatoare, Bogdan Suceavă își devoalează, în „Memorii”, propriul discurs identitar (un „al treilea spațiu al enunțării”), în care, „bine povestită, geometria poate arunca o lumină întregitoare asupra unei importante părți a umanioarelor.” (Suceavă, 2013, p. 151). „Căutarea” esențelor lumii (prin binomul matematică - literatură) compensează fluctuațiile Istoriei imediate, generând un tip de identitate aparte în peisajul literar actual – în viziunea naratorului memoriilor care se „replasează” identitar, „rostul matematicienilor este de a echilibra realitatea, după ce oamenii politici, administratorii, personajele cu îndreptățire de a discuta chestiuni religioase și agenții de publicitate spun minciuni.” (Suceavă, 2013, p. 161) „Lumea ideală, organizată de-a lungul unor teme fundamentale, născute din necesitățile formelor universului” (Suceavă, 2013, p. 161) este cea vizată a fi proiectată în scriitură, deoarece, „odată cu trecerea anilor înveți să accepți această discrepanță, iar tot ce rămâne în urmă e regretul că tensiunile realității nu se tranșează pe teritoriul geometriei. Nu e un asemenea vis o dulce naivitate demnă de capturat într-un poem?” (Suceavă, 2013, p. 162) Pornind de la nucleul pivotal-funcțional al „efectului formativ” și al „experienței revelatoare” (Suceavă, 2013, p. 192), trecând prin valențele amprenteii identitare datorită cărora „istoria domeniului tău ajunge să te locuiască” (Suceavă, 2013, p. 193), naratorul surprinde în ultimul capitol al cărții tocmai această opțiune estetică – „codul secret”, care îi dirijează principal întreaga scriitură romanească:

Formula literară optimă îmi pare a fi cea care îți permite să spui esențialul, să lepezi balastul, să accezi la un adevăr ascuns dincolo de cosmetica realității, de minciunile pe care suntem înclinați să le credem sau să le urmăm. Am învățat asta în matematică: matematica spre asta aspiră, spre acest ideal debarasat de afirmații repetitive sau de locuri comune ne instruiește să ne îndreptăm. (...) Apartenența la o cultură nu se manifestă prin locul unde e scris textul, ci prin modul în care încerci să esențializezi actul literar (Suceavă, 2013, pp. 207-208)

Așa au fost scrise toate prozele sale, declară naratorul, care, dincolo de „efectul de esențializare”, se supun și unei alte reguli a jocului – „nici măcar două dintre istorii să nu fie la fel. (...) Cred că marele efort e să imaginezi la fiecare nouă istorie o soluție literară firească,

naturală, dar distinctă, de o particularitate care să solicite cititorul, să-i dezvăluie un nou mod de comunicare, o nouă descoperire, o „șarjă” (Suceavă, 2013, pp. 208-209). Mărturisind că „ideal ar fi ca în fiecare text scriitorul să fie convingător, tema să intereseze, efortul construcției originale să aibă sens” (Suceavă, 2013, p. 209), naratorul constată că „în cultura română cele mai valoroase contribuții le-au produs marginalii. Numărul celor descoperiți sau înțeleși deplin foarte târziu sau numai după moartea lor e atât de mare, încât nu se poate să nu te pună pe gânduri” (Suceavă, 2013, p. 213). Dialogul intertextual cu cărțile „fomatoare” (precum romanul *Primul secol după Béatrice* al lui Amin Maalouf sau romanele lui Llosa) legitimează fundamentele structurante ale acestui „al treilea spațiu” asumat drept alternativă de creație:

Literatura poate să-și propună să cerceteze și să înțeleagă, să exploreze posibilitățile realității, să continue această realitate, să o prelungească, extinzându-i rezervele de imaginar în direcțiile sugerate de necesitatea sintezei cu semnificație. Nu e vorba de pamflet, nici de literatură propagandistică, ci de altceva, care nu servește vreunei cauze din această lume. Etica unei astfel de literaturi nu admite materializare, adică, mai precis, nu admite un echivalent în spațiul practic, al politicului. (...) Nu e vorba în nici un caz despre o simplă imitare a realității, ci de căutarea consecințelor ultime ale unor fapte cu rădăcini reale. (...) În România, în perioada de după 1990, pentru ani buni informația de natură documentară a interesat cel mai mult. După ce informația de natură istorică din jurnale și memorii a fost asimilată, o parte importantă a publicului și-a întors atenția către ficțiune. Astfel, sfidarea rămâne mai departe aceeași: punctul de plecare este realitatea, dar știm foarte bine că ceea ce ne interesează se află dincolo de ea, în acel spațiu al ideilor generale, al principiilor, acolo unde enunțul descoperirilor noastre s-ar putea sintetiza, uneori, în formule concentrate care își propun să atingă, pentru o scurtă clipă, luciditatea (Suceavă, 2013, pp. 215-217).

2. Premise pentru o estetică non-euclidiană a receptării literare. Câteva studii de caz

Două capitole ale „Memoriilor”, *Povestind matematica în vremuri schimbătoare* și *Nu e vorba doar de forma universului, ci și de logica lui*, precum și numeroasele aserțiuni referitoare la o logică „non-euclidiană” a construcției Lumii, configurează o perspectivă interesantă de receptare a imaginarului literar, una în care similaritățile / omotetiile non-euclidiene din universul real sunt asumate fățiș:

Orice imagine poate fi descrisă printr-o serie de contururi. (...) Aceste contururi apar peste tot: sunt amprente noastre, curbele de nivel ale unei hărți, conturul feței într-o fotografie, urma unui organ intern într-o imagine tomografică, traiectoria unui avion pe cer sau arcada de susținere încorporată într-o susținere arhitectonică. Ne interesează să înțelegem forma acestor contururi și să extragem din analiza lor maximum de informație utilă (Suceavă, 2013, p. 31).

Pe de altă parte, citarea unor însemnări (traduse în notă de către Bogdan Suceavă) ale Sophiei Germain din studiul său matematic asupra curbării devine un argument important al demonstrației oglindite în narațiunea cu miză predominant identitară:

Un geometru e un om care-și propune să găsească adevărul, iar această căutare e întotdeauna dureroasă în științe, ca și în morală. Profunzime a viziunii, justete a judecății, imaginație vie, acestea sunt calitățile geometrului. (...) Dar ceea ce dă această profunzime, ceea ce antrenează această judecată este imaginația, nu cea care se joacă la suprafața lucrurilor, care le animă cu culorile ei, care răspândește acolo strălucirea, viața și mișcarea, ci o imaginație care acționează înlăuntrul corpurilor precum cealaltă în exterior. Ea își reprezintă structura lor intimă, o schimbă și o desface după voia ei (Sophia Germain, apud Suceavă, 2013, p. 70 – nota 1 în traducerea lui Bogdan Suceavă).

Notând că „bătălia pentru înțelegerea formei a fost un drum lung al culturii” (Suceavă, 2013, p. 153) și că „istoria geometriei e atât de vizuală încât poate fi povestită, făcând apel la descrieri” (Suceavă, 2013, p. 154), naratorul caută „o lume ideală, organizată de-a lungul unor teme fundamentale, născute din necesitățile formelor universului” (Suceavă, 2013, p. 154), pe care o găsește actualizată, de exemplu, în narațiunea matematică a lui David Hilbert prin medierea „stării de geometrie” (Suceavă, 2013, p. 163). Astfel se însinuează „valoarea umanistă a experienței matematice” (Suceavă, 2013, p. 176), așezată pe efectele de „vizualizare” și „reprezentare”, care devin funcționale în studiul contemporan al „ideii de curbă”. Căci „faptul că putem controla scufundarea unui spațiu într-un alt spațiu, pe care l-am numit ambient, uitându-ne la invarianții de curbă” (Suceavă, 2013, p. 186) generează un mecanism intrinsec al jocului invarianților care „poartă cu ei un adevărat ADN al formei” (Suceavă, 2013, p. 187). În siajul narațiunii „fondatoare” a lui Poincaré, naratorul din „Memorii” devine un „căutător de esențe”, pentru care „principiile, faptele cu un caracter de generalitate în cadrul logic al unui domeniu, conceptele fundamentale” îmbracă „structura unor teorii, viziunea, acoperirea temelor. În spatele lucrurilor care se repetă se află structura, principiul care generează, invariantul” sau, altfel spus, pot fi decupate „structuri iterabile, recognoscibile” (Suceavă, 2013, p. 196). Mecanisme de două tipuri de memorie se juxtapun, ca într-un perpetuu puzzle al oglinzilor – memoria „matematică”, validată prin narațiunile fondatoare, de legitimare ale formării matematice, și cea a Istoriei personale, „purtătoare” a mărcilor individual-culturale, care invadează spațiul mnemonic al scriiturii. Ambele proiectează în discursul confesiv invariantele bi-direcționale ale identității scripturale, un construct identitar cu o viziune particulară de înțelegere a Lumii, fie ea imediată sau metamorfozată ficțional:

În toamna lui 1985, am urmărit cu amărăciune cum centrul vechi al Târgoviștei a fost dărâmat, casă după casă. Într-o seară m-am uitat ceasuri în șir cum cad zidurile. Erau ziduri groase, de cărămidă, în care mortarul se transformase în nisip și din care igrasia risipa în aer un miros ranced. Astfel de scene trec în tine, se depun în straturi succesive și distincte ale memoriei și ajung să te urmărească, să-ți răsară în minte atunci când tu locuiești de mult într-o altă lume și te ocupi cu alte lucruri. Te urmăresc chiar și atunci când ai vrea să fii altceva. Și adevărul e că nu poți fi altceva atâta vreme cât porți cu tine această memorie care e premisa și substanța felului în care tu înțelegi lumea (Suceavă, 2013, p. 214).

Estetica non-euclidiană a invarianților, cea care ar valida viziunea esențializatoare din narațiunea matematică sau cea ficțional-literară, devine „proiect de creație” în construcția romanească a lui Bogdan Suceavă (*Venea din Timpul Diez; Miruna, o Poveste; Noaptea când Cineva a Murit pentru Tine*), modelând o grilă de lectură *diferită* a textului literar și reflectând, în egală măsură, în spațiul receptării critice, *schimbarea de paradigmă* propusă de noile teorii ale morfogenezei, găzduite în spațiul epistemologic al postmodernității. Câștigurile de interpretare vin dinspre configurarea unei viziuni aparte asupra „gândirii creatoare”, care operează acum cu omotetii fragmentare și auto-generante (în sensul definit de Benoît Mandelbrot) pentru a da naștere unui construct ficțional în care fragmentul inculcă potențialitățile Întregului, într-o procesualitate diferențiată a dinamicii creatoare. Strategiile narative asumate de către Bogdan Suceavă, în descendența „privirii” matematice asupra Lumii recuperate confesiv în „Memorii”, convertesc „micro-istoriile” din spatele fiecărui personaj românesc în „decupaje” discursive care reflectă diferențiator și omotetic armonia universului creat, ca într-un joc al oglinzilor paralele, acestea implicând, la rândul lor, cele două elemente – pivot ale auto-generării fragmentare devenite mecanism de așezare în discurs literar: „punerea în formă” și „ieșirea din formă.” În opinia lui José Antonio Maravall, „la microhistoria es un conocimiento de discontinuidades que se repiten” (apud Sánchez, 1993, p. 215), astfel încât juxtapunerea lor rizomatică configurează

rather of an underlying field whose interactions *produce* both objects and space. It further implied (and this was perhaps its most important consequence for literature) that there is no exterior, objective viewpoint from which to observe, for one is always already within the field, caught in and constituted through the very interactions that one is trying to describe (Hayles, 1990, p. XI).

Perspectiva de analiză a unui Jacques Derrida sau Paul de Man asupra interstițiilor discursive valorifică, în spațiul receptării textului literar, aspecte ale dinamicii non-liniarității formelor definite în studiile lui Mitchell Feigenbaum, Edward Lorenz, Poincaré sau Benoît Mandelbrot, generând

patterns of extreme complexity, in which areas of symmetry are intermixed with asymmetry down through all scales of magnification. For researchers in this branch, the important conclusion is that nature, too complex to fit into the Procustean bed of linear dynamics, can renew itself precisely because it is rich in disorder and surprise (Hayles, 1990, pp.10-11)

Mecanismul intern al „dimensionalității crescânde” („increased dimensionality” în termenii lui Hayles - Hayles, 1990, p.12-13) este asociat, în romanele lui Bogdan Suceavă, unei „plonjări” în Istoria individuală a fiecărui personaj, ceea ce validează construcția omotetică a romanului, marcat de simetrii textual-recursive ale palierelor structurante, altfel spus, un sistem complex, dinamic, non-liniar și interrelaționat (ca să parafrăzăm definiția textului literar în viziunea lui N. Katherine Hayles). Generarea „formelor” ficțional-narative, Istoriile reprezentative suprapuse în virtutea reproducerii „în abis, prin diferențe, a autosimilarelor” sau „creșterea prin amplificare / diferențiere”, inițiind, „fără a-și pierde identitatea, forme și conținuturi nonidentice” (Patapievic, 2005, p. 288) fundamentează structural construcția narativă literară sub umbrela unei strategii textuale, acum redefinite în sensul accentuării „efectului de non-liniaritate” – „punerea în abis.” Amintim că analiza acesteia, re-legitimată drept mecanism non-liniar (fractal) al obținerii autosimilarității textuale², este realizată de Elisabeth Sánchez, care, pornind de la interpretarea dată de către Stephanie Sieburth romanului lui Clarín, *La Regenta*, constată că orice formă de auto-spectralitate textuală poate fi un indiciu al unui mecanism fractal de auto-generare a textului literar, bazat pe primatul non-liniar al autosimilarității reflexive. Având ca punct de plecare cazul particular al romanului scriitorului spaniol de secol XIX, criticul își organizează demersul într-o pledoarie teoretică asupra conceptului de „text literar fractal”, construit ca spațiu multispectral al combinatoricii auto-reflexive. Eșafodajul interpretativ pornește de la definiția pe care Stephanie Sieburth, pe linia lui Lucien Dällenbach, o atribuie procedei „mise en abîme” - „a textual segment which constitutes a microcosm, a schematic, condensed version, of the entire text as macrocosm” (apud Sánchez, 1992, p. 259), „whose complexity is best approached (though never fully comprehended) by viewing it as self-similar (not self-same) across levels” (apud Sánchez, 1992, p.259). Construcția romanească reflectă, în această abordare, un „uncontrollable dialogue of reflecting segments”, convertit la nivelul spațiului enunțării discursive, într-o „continual dialectic of diversity and similarity, and the freedom of juxtaposition resulting from the breakdown of the text’s linearity”, ceea ce face ca romanul *La Regenta* și, prin extensie considerăm noi, orice text literar „gândit non-liniar” (pentru a sublinia nota de specificitate a

² În contextul criticii românești actuale, această perspectivă a fost propusă de noi, dar în sensul unei încercări de re-lectură a textului poetic prin filtrul non-liniarității de tip fractal – fundamentele teoretice se regăsesc în volumele publicate anterior în anul 2011 – *Fractalitatea și discursul literar. Ipoteze ale unei noi teorii a receptării*, Ed.Europlus, Galați, și *Poetica fractală și re-lectura poemului eminescian Memento mori*, Ed.Europlus, Galați.

„proiectului creator” al lui Bogdan Suceavă), să devină „a constantly changing body, whose meaning is never static and determinable, but always being created and dissolving as different segments are juxtaposed.” (Stephanie Sieburth apud Sánchez, 1992, p. 259). Mai mult, Elisabeth Sánchez asociază mecansimul auto-spectralității non-liniare (fractalice) cu cel de-al doilea tip de „mise en abîme” propus de Dällenbach, cel al „reflecției repetate” :

The *mise en abyme*, as defined by Dällenbach and reinforced by the specular metaphor, appears to denote the infinite return of identical forms; in this formal regularity it seems to be more comparable to such bizarre human inventions as the Koch curve or the Menger sponge (both fractal ancestors) (Sánchez, 1992, p. 259).

„Metafora spiralei”, în opinia lui Elisabeth Sánchez, contribuie, în romanul *La Regenta*, la realizarea unui trop specific al ordonării / diseminării narative, prin care se oglindesc segmentele inter-spectrale ale narațiunii, adică versiunile narative ale poveștii, care, la rândul lor, se repetă cu variații până la a scăpa de sub autoritatea istoriei primare, eludând controlul naratorului și generând asociații imprevizibile într-o permanentă generare de sens. Același mecanism intern este identificabil și în romanul lui Bogdan Suceavă, *Miruna, o Poveste* :

Din pricina asta a trecut în ea o întreagă lume și a devenit moștenitoarea unui regat aparte, din care nici până astăzi nu a uitat nimic. Istorisirile se plăsmuiau aievea în mintea ei și bunicul nostru Niculae Berca a fost nevoit, în cele două veri ce au urmat, să-i drămuiască sau să-i schimbe poveștile pe care le știa și încă ceva pe deasupra, spre oglindirea vârstelor ei. Poveștile sporeau unele din altele, deveneau tot mai multe și tot mai complicate, așa încât Miruna era în fiecare zi cufundată într-un ocean nemaivăzut. (...) În cele din urmă, Miruna a ajuns să gândească lumea în tiparul basmelor și a trăit vreme de câțiva ani într-un univers plin de fantastic. [...] În lumea poveștilor lucrurile se amestecă și cel mai mult se amestecă timpul, așa că Miruna avea înaintea ochilor minții bătăliile lui Ștefan cel Mare ca și cum le-ar fi văzut întocmai, alături de isprăvile voinicului Greuceanu și de cântecul păsării de argint, toate suprapuse aceluiași decor” (Suceavă, 2017, pp. 9-10).

Într-un articol ulterior, din 1996, în care analizează funcția tropului „spiralei” în *La Regenta*, Elisabeth Sánchez consideră că structura auto-reflexivă a scriiturii poate fi asumată non-liniar, drept rețea inter-conectată de unități „discrete, diferențiate, ordonate ierarhic”, plasate la nivele textuale autosimilare:

All elements in the novel are part of a network of relations and not entities complete in themselves. Characters are shown to be merely particular instances of recurring patterns, while the text can be seen to break up into mutually reflecting segments which, like the characters, participate in an interrelated whole. I realize, of course, that all literary texts are networks of relations, but (...) *La Regenta* invites us to become aware of its reflexive structure as well as of the relational nature of its characters (Sánchez, 1996, p. 6).

Un alt roman, *Pedro Páramo* al lui Juan Rulfo, mediază studiul critic al non-liniarității structurale prin actualizarea, în subtextul scriiturii, a „punerii în abis” ca metaforă denudând auto-spectralitatea textuală de tip fractal:

In such a novel as *Pedro Páramo*, where boundaries dissolve and imagined wholes break up into fragments that echo each other and one another without ever quite connecting (except, perhaps, in the mind of the reader), the notion of fractal spaces - spaces that lie in the interstices of our thought categories - is made to order. We might say that Rulfo has produced an artistic object that looks very much like a fractal in its unwieldy surface structure, and that he has intentionally increased the complexity of his work by first

breaking the story into bits and pieces, which in turn may contain smaller, self-similar bits and pieces, and then ordering the segments in such a manner that they reveal much more about his story, and in fewer words, than a traditional sequential ordering would. Whereas it is possible to view the novel as a mosaic to be pieced together, or as a broken mirror, I prefer the metaphor of the fractal, precisely because it brings the idea of the mirror into play by inviting readers to look for recursive symmetry, at the same time that it suggests a comparison with the mosaic, whose fractured pieces readers must reorder one by one if they hope to discover a recognizable form hidden within fragments (Sánchez, 2003, p. 232).

Chiar și într-un roman al „fluxului de conștiință” precum *Doña Inés*, publicat în 1925 de Azorín, Elisabeth Sánchez identifică structuri auto-recursive asociate unui mecanism inerent al „spiralei” narative, ce are ca rezultat configurarea unei „cosmo-viziuni personale”:

Whether we are attempting to represent our diachronic movement through the text or our synchronic overview of its parts, we always must do so by imagining or drawing *forms in space*, and, as we have seen, the form that best captures the temporal doubling (the spiral) is much more complex than it first seemed. It is more complex because we have become aware that it is possible to focus on different aspects or levels of the text and to chart their behavior over time. When we recognize the correspondences in behavior between the parts and levels (the repetitions with variations), we return to a synchronic reading. In this we are very much like the fractal geometricians who likewise have shifted their attention to consider what is going on between scale levels (Sánchez, 1993, p. 203).

Dincolo de aceste modele de re-lectură ale scriiturii narative, realizate în sîajul unei perspective non-euclidiene de „punere în discurs”, reținem conceptul non-liniar al „interstițiilor nonbinare” („the nonbinary *inbetween*”) pe care îl propune Alice Fulton în studiul său publicat în 1999, *Feeling as a Foreign Language: The Good Strangeness of Poetry* (Graywolf Press), pe care îl asociem modelului mandelbrotian al *cascadei ascendente* (co-relaționat cu „imaginea curbei” despre care glosează Bogdan Suceavă în „Memorii”), un mecanism cosmogonic al „aglutinărilor succesive”. După cum afirma Cesàro, citat de Mandelbrot,

această similitudine între întreg și părțile sale, chiar infinitezimale, este cea care ne face să considerăm curba lui von Koch ca pe o curbă într-adevăr minunată în familia curbilor. Dacă ea ar fi înzestrată cu viață, nu ar fi posibilă trecerea sa în neant decât dacă am suprima-o dintr-o dată, căci altfel ea ar renaște fără încetare din profunzimile triumfiurilor sale, ca și viața în univers (apud Mandelbrot, 1998, p. 37).

Sau, prin translație în spațiul ficțional al scriiturii lui Bogdan Suceavă, tropul „cascadei ascendente” se insinuează drept vector fundamental al scriiturii în *Miruna, o Poveste*:

Atunci când istorisea el, faptele păreau să se închege de la sine, iar bunicul părea că se ridică deasupra istoriei și o privește din înalțuri și, după ce o cuprindea cu privirea, așeza episoadele și toate detaliile într-o ordine care te ținea cu sufletul la gură și care semăna coborării unui șoim din înalțuri. (...) Întorcea ziarul de la prima la ultima pagină ca să citească despre istoria de acum, unde vremea se simțea zbătându-se în matca ei. De fapt, atunci se stârneau alte povești și timpul se dădea repede înapoi până la vremea când noi, Miruna și Traian, vedeam cu ochii lui, schimbam locurile și el era cel care începea să povestească și avea vârsta noastră de la ceasul basmelor” (Suceavă, 2017, pp.12, 14)

Deosebit de ofertantă ni se pare această abordare a romanelor lui Bogdan Suceavă, perspectivă ce va fi dezvoltată în articole viitoare și legitimând, în egală măsură, condiția

creatorului de literatură pentru un matematician care „gândește” lumea în esență și care, atunci când

falls upon mental ground sensitive to it, the result in the creator's mind is a disequilibrium flux of wondering, uncertainty, and wholeness which allows the material being worked with (...) to amplify subtleties, bifurcate to new planes of reference, and form feedback loops among different planes in a process which selforganizes a form to embody the nuance. Our usual patterns of thought organize themselves around their limit cycles. Asked to make form out of a complex mass of material or to solve a problem, the mind's typical response is to formulate a reductionist or organizationally closed structure rather than letting the material self-evolve out of the fractal dimensions of nuance as a creator would. (Briggs & Peat, 1989, p.195)

Referințe:

- Bako, A. (2023). *Ce este geocritica. încercare de tipologie narativă românească* [What is Geocritic? An Essay on Romanian Narrative Typology]. In *Incursiuni în imaginar* (14). 239-269. DOI:10.29302/InImag.2023.14.12.
- Briggs, J., & Peat, D. (1989). *Turbulent mirror: An illustrated guide to chaos theory and the science of wholeness*. New York: Harper&Row.
- Fulton, A. (1999). *Feeling as a foreign language: The good strangeness of poetry*. New York: Graywolf Press.
- Hayles, K. (1990). *Chaos bound: Orderly disorder in contemporary literature and science*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Kaufmann, J.-C. (2004a). *Ego: Pour une sociologie de l'individu* [Ego: Toward a sociology of the individual]. Paris: Armand Colin.
- Kaufmann, J.-C. (2004b). *L'invention de soi: Une théorie de l'identité* [The invention of the self: A theory of identity]. Paris: Armand Colin.
- Mandelbrot, B. (1998). *Obiectele fractale: Formă, hazard și dimensiune* [Fractal objects: Shape, hazard, dimension], traducere de Florin Munteanu. București: Nemira.
- Nyman, J. (2009). *Home, identity, and mobility in contemporary diasporic fiction*. Amsterdam: Editions Rodopi B.V.
- Patapievici, H.-R. (2005). *Cerul văzut prin lentilă* [Watching the sky through lens]. Iași: Polirom, 2005.
- Sánchez, E. (1992). *La Regenta* as fractal. *Revista de Estudios Hispánicos*, 26, 251-276.
- Sánchez, E. (1993). Spatial forms and fractals: A reconsideration of Azorín's *Doña Inés*. *Journal of Interdisciplinary Literary Studies: Innovative Approaches to Hispanic Literature*, 5(2), 197-220.
- Sánchez, E. (1996). Order/disorder and complexity in *La Regenta*: A case for spiraling outward and upward. *South Central Review: The Journal of the South Central Modern Language Association*, 13(4), 5-17.

- Sánchez, E. (2003). The fractal structure of *Pedro Páramo*: Comala, when will you rest?. *Hispania*, 86(2), 231-236. DOI: 10.2307/20062833
- Suceavă, B. (2013). *Memorii din biblioteca ideală* [Memoirs from an ideal library]. Iași: Polirom.
- Suceavă, B. (2017). *Miruna, o poveste* [Miruna, a fairytale]. Iași: Polirom, 2017.

Translation Studies

**INTEGRAREA CONCEPTELOR: UN INSTRUMENT PENTRU
VIITORII TRADUCĂTORI DE POEZIE¹**

**CONCEPTUAL INTEGRATION: A TOOL FOR FUTURE POETRY
TRANSLATORS²**

Delia Georgeta CUPURDIJA
Universitatea din Zagreb, Croația
University of Zagreb, Croatia

e-mail: dsarafie@ffzg.inizg.hr

Abstract

This paper aims to present a theoretical instrument which could help young translators in the difficult task of translating a subtle and complicated art form: poetry. Apart from the linguistic, aesthetic, and sociocultural problems, the translator also faces some other problematic points in translating poetry, namely the lack of a wider context which entangles the interpretation, and the challenges set by the compact and condensed form of a poem. In this paper we attempt to present an approach in teaching translation of poetry by using conceptual integration – a mental activity which refers to a set of cognitive operations for combining words, images, and ideas in a network of “mental spaces” in order to create meaning.

Keywords: poetry; translation strategies; theoretical instrument; conceptual integration.

Introducere

Ca text cultural, opera literară este recunoscută de societate nu doar prin scopurile sale cognitive sau educative, dar mai ales prin scopurile sale estetice. Specificul operei literare este dat de funcția estetică și de cea expresivă, funcții care constituie deopotrivă materialul și spiritualul acesteia, materialul fiind dat de funcția estetică care se manifestă în și prin limbaj – limbajul operei literare fiind conotativ – iar spiritualul este constituit prin funcția expresivă, aceasta fiind centrată pe emițător, permite ca prin ea să fie exprimate sentimentele, stările sau valorile autorului. În comparație cu traducerea altor tipuri de texte, traducerea de opere literare este o sarcină care cere un efort suplimentar, dat fiind că traducătorul ar trebui să încerce, pe cât posibil, să transfere specificul operei literare în limba țintă.

Ca gen literar, poezia are ceva special în comparație cu celelalte genuri. Potrivit lui Newmark (1988, p. 65) într-o poezie, valorile estetice sunt dependente de structura poetică, de sunet și de figurile de stil. Structura poetică include planul poeziei originale în ansamblu, forma și echilibrul propozițiilor individuale ale fiecărui vers. Mijloacele artistic-expresive folosite de poet creează imagini poetice care nu sunt simple creații lingvistice, cuvintele fiind stilizate doar în contextul lor, în raport cu alte cuvinte care le actualizează și le concretizează semnificația

¹ Lucrare prezentată parțial la a XXIII-a ediție a Colocviului Lucian Blaga, Sibiu, octombrie 2021.

² Article History: Received: 02.01.2025. Accepted: 19.03.2025. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

unică în acest caz. Sunetul este creat prin rimă, ritm, asonanță și onomatopee. Altfel spus, poezia este o formă literară în care conținutul și forma sunt indisolubil legate, o combinație inseparabilă de semantică, ritm și sunet și de aceea traducerea poeziei a fost întotdeauna considerată o temă specială în domeniul deja complex al traducerii literare (Ćupurdija, 2021).

Afirmația lui Robert Frost (1961, p. 7) „I like to say, guardedly, that I could define poetry this way: it is that which gets lost out of both prose and verse in translation.” privind traducerea poeziei ar putea fi considerată ca fiind parțial adevărată deoarece orice pereche dată de limbi se poate măsura întrucâtva, ceea ce presupune că conținutul semantic și conceptual al materialului din limba sursă poate fi recreat doar parțial în limba țintă. Chiar dacă traducătorii au cunoștințe lingvistice aprofundate în limba țintă, aceștia nu ar putea crea o replică a textului original.

Abordările mai noi în studiile de traducere a poeziei recunosc că atitudinile similare atitudinii lui Robert Frost față de traducerea poeziei, adică atitudinile care puneau accentul pe intraductibilitatea sa, vizau de fapt imposibilitatea de a transfera pe deplin toate aspectele operei poetice din limba sursă în limba țintă, în cultura și tradiția acesteia. În opinia noastră, traducerea ar trebui să păstreze valoarea și funcția poetică a textului original și, în limba țintă, ar trebui să funcționeze ca formă poetică independentă, fără comentarii sau note de subsol.

Nu există o metodă unică de a traduce o poezie dat fiind că fiecare poezie este o poveste aparte și fiecare traducător are libertatea de a-și defini prioritățile: sonoritate, semantică, rimă, ritm etc. Munca traducătorului este individuală și acesta este pus mereu în situația de a alege, așadar Arie Staal numește pe bună dreptate traducerea poeziei ca fiind arta compromisului:

A translator of poetry discovers quickly that he is on a road with many diverging paths. If he doggedly insists on holding to the main road he soon discovers that it possesses forks and that, like the protagonist in Frost's "The Road Not Taken", he must select one direction or another (Staal, 1990, p. 45).

Traducătorul de poezie trebuie tot timpul să aleagă deoarece acesta se lovește, de obicei, de probleme de natură lingvistică, literară, estetică și socioculturală, susține Wolfram (1982, p. 24-25). În ceea ce privește factorii lingvistici, există aici, după părerea acestuia, două lucruri care trebuie menționate: sintagmele și structura sintactică obscură care poate fi folosită în mod intenționat într-o poezie ca parte a funcției expresive a textului. La probleme literare și estetice autorul include ordinea cuvintelor, figurile de stil, structura poetică, sunetul etc. Problemele socioculturale, susține tot același autor, se referă la expresii care conțin termeni din cele patru mari categorii culturale: idei, ecologie, comportament și produse³. În plus față de aceste probleme, traducătorul de poezie se confruntă cu alte puncte problematice în traducerea poeziei și anume cu faptul că poezia are o formă condensată și compactă, limbajul folosit în poezie se bazează în mare parte pe conotații, nu pe denotații și, nu în ultimul rând, absența unui context mai larg (Ćupurdija, 2021).

Datorită complexității traducerii poeziei, predarea traducerii poeziei pune și ea o serie de probleme. În această lucrare nu se exemplifică modul în care se efectuează traducerea unei poezii, ci se propune un mod în care ar putea fi predată traducerea unei poezii sau cum ar putea fi predată înțelegerea textului în vederea traducerii prin instrumentul teoretic al integrării conceptelor.

2. Integrarea conceptelor

Către ideea de integrare a conceptelor ne duce afirmația lui Bergen:

³ „Ideile” includ termeni care se referă la credință, valori și instituție; „comportamentul” include termeni care se referă la tradiții sau obiceiuri; „produsele” includ termeni din artă, muzică și care se referă la obiecte făcute de mâna omului (artefacte); iar „ecologia” include termeni din floră, faună, relief, tipuri de vânturi și vreme. (Wolfram, 1982, p. 25).

(...) understanding a piece of language is hypothesized to entail performing mental perceptual and motor simulations of its content (...). This implies that the meanings of words and of their grammatical configurations are precisely the contributions those linguistic elements make to the construction of mental simulations (Bergen, 2007, p. 278).

Reprezentanții lingvisticii cognitive G. Lakoff, M. Johnson, G. Fauconnier, M. Turner (Ponomareva, 2015, pp. 520-521) susțin că sistemul nostru conceptual reflectat în imaginea lingvistică a lumii⁴ depinde de experiența noastră fizică și culturală și este direct legat de aceasta. Obiectele și noțiunile lumii exterioare sunt reprezentate în conștiința noastră sub forma unei imagini interioare sau a unui sistem de imagini, mai precis un sistem de semnificații. Anumiți parametri – timp, spațiu, social, cultural, etc. etc. – ne pot ajuta să reprezentăm imaginea lingvistică a lumii. În studiul semanticii cuvintelor se poate dezvălui specificul proceselor și modelelor cognitive care participă la formarea unei anumite imagini lingvistice a lumii.

Ideea de integrare a conceptelor nu este una nouă deoarece încă în 1980 George Lakoff și Mark Johnson vorbesc despre Teoria metaforei conceptuale (TMC) în cartea lor *Metaphors We Live By*. Teoria are rădăcini adânci și se bazează pe secole de cercetare care consideră metafora a fi nu doar un instrument ornamental în limbaj, ci un instrument conceptual pentru structurarea, restructurarea și chiar crearea realității. Această teorie a fost explicată și dezvoltată recent în mai multe lucrări ale lui Zoltán Kövecses. Definiția metaforelor conceptuale propusă de către acesta este următoarea: „A conceptual metaphor is understanding one domain of experience (that is typically abstract) in terms of another (that is typically concrete)” (Kövecses, 2016, p. 14). Această definiție conturează metaforele conceptuale atât ca proces, cât și ca produs. Procesul cognitiv de înțelegere a unui domeniu reprezintă aspectul procesual al metaforei, în timp ce modelul conceptual rezultat reprezintă aspectul care trebuie produs.

Lucrarea noastră nu se referă doar la metaforă, de aceea în încercarea de a explica în ce constă instrumentul teoretic al integrării conceptelor ne vom folosi de o altă teorie, mai precis de cea a îmbinării conceptelor, *Conceptual Blending Theory*, care presupune că sensul construirii implică integrarea selectivă sau amestecarea elementelor conceptuale și folosește construirea teoretică a rețelilor de integrare a conceptelor pentru a ține cont de acest proces. Reținem totuși din TCM că procesul cognitiv de înțelegere a unui domeniu reprezintă aspectul procesual, în timp ce modelul conceptual rezultat reprezintă aspectul care trebuie să fie produs.

Îmbinarea conceptelor este definită de Fauconnier și Turner ca operația fundamentală care are loc în timpul proceselor de gândire și care derivă din teoria spațiilor mintale:

Conceptual blending is a basic mental operation that leads to new meaning, global insight, and conceptual compressions useful for memory and manipulation of otherwise diffuse ranges of meaning. (...) The essence of the operation is to construct a partial match between two input mental spaces, to project selectively from those inputs into a novel ‘blended’ mental space, which then dynamically develops emergent structure. (Fauconnier & Turner, 2003, p. 57)

Scopul acestei teorii este acela de a dezvălui regulile și principiile cognitive din spatele construcției de sens a rețelilor prin proiectarea acestora și prin relațiile de proiecție dintre diferitele spații mintale. Tot Fauconnier și Turner definesc spațiile mintale astfel: „Mental spaces are small conceptual packets constructed as we think and talk, for purposes of local understanding and action – they are very partial assemblies containing elements, structured by frames and cognitive models.” (Fauconnier & Turner, 2002, p. 40), cu alte cuvinte acestea sunt

⁴ „In simple terms, the linguistic image of the world is a supra-individual (social) interpretation of reality that exists in the form of a structure of various concepts in the mind and is expressed at various levels of language.” (Skowronek, 2022, p. 19).

concepte îmbrăcate într-o formă lingvistică și construite pe măsură ce gândim și vorbim, cu scopul înțelegerii și acțiunii locale – sunt ansambluri parțiale care conțin elemente și care sunt structurate pe cadre și pe modele cognitive. Ele apar în paralel cu procesul comunicării și conțin elemente care sunt interconectate prin relații diferite. Spațiile mintale în construcția lor folosesc cunoștințe generale și specifice, sunt conectate cu experiențe și cunoștințe schematizate a căror activare le completează structura. Teoria îmbinării conceptelor în cazurile prototip include următoarele elemente: două spații de intrare, un spațiu generic și un spațiu de proiecție. Există, de asemenea, cazuri de îmbinări ale conceptelor mai complexe care includ mai mult de două spații de intrare, dar acestea nu sunt de interes pentru lucrarea noastră. Spațiile de intrare conțin informații de intrare și elementele pe care aceste informații le aduc cu sine. Spațiul generic conține elemente comune cu cele ale spațiilor de intrare și permite conectarea acestora în spațiul de proiecție. În spațiul de proiecție, există elemente din ambele spații de intrare, conectate printr-o interpretare semantică mai mult sau mai puțin individuală a expresiei și a conținutului. Această interpretare este condiționată de diferite influențe: contextul, experiența și cunoașterea individului, completarea inconștientă a structurii conceptuale.

Astfel spus, integrarea conceptelor este o activitate mentală care se referă la un set de operații cognitive pentru combinarea cuvintelor, imaginilor și ideilor într-o rețea de „spații mintale” pentru a crea un sens (Ćupurdija, 2021).

3. Instrumentul teoretic al integrării conceptelor în traducerea poeziei

Când vorbim despre teoria îmbinării conceptelor și legătura ei cu procesul de traducere a poeziei, trebuie menționat că această teorie joacă un rol important în reconstrucția în timp real și înțelegerea sensului iar procesul de traducere a poeziei implică reconstrucția și interpretarea sensului. Pe lângă modelul lingvistic al lumii menționat anterior, există și modelul poetic al lumii ca lume deosebită, complicată și complexă a gândurilor, sentimentelor, emoțiilor și a valorilor spirituale ale unei personalități. Într-un text, cuvântul, ca semn de bază, semn central și semn-cheie al limbajului, a vorbirii și al textului, portretizează și exprimă modele atât ale unei lumi reale, cât și ale unei lumi imaginare, formând astfel un model poetic al lumii caracteristice artistului. În acest model poetic al lumii, poeziile sunt, în felul lor, scoase din context și separate de cadrul spațial și temporal pe care îl găsim în mod normal în textele în proză, ceea ce face mai dificil ca traducătorul (și cititorul) să-și construiască o imagine mentală complexă imperativă traducerii doar pe baza conținutului acestora. La aceasta se adaugă forma condensată și compactă a poeziei și limbajul folosit în poezie care se bazează în mare parte pe conotații, nu pe denotații (Ćupurdija, 2021).

Numeroși autori s-au ocupat în lucrările lor cu analiza procesului de traducere prin teoria îmbinării conceptelor. Nili Mandelblit, de exemplu, subliniază că procesul de traducere constă într-o dublă integrare a conceptelor, adică dezintegrare și integrare.

I will suggest that the translation process first requires a conscious operation of “de-integration” (or “un-packing”) of the source sentence into its conceptual and linguistic input structures, and then a “re-blending” operation of these structures into the target language’s grammatical constructions. Translation “mismatches” result from differences in the grammatical blending operations conventionally employed in each language to communicate the same event structure.” (Mandelblit, 1995, p. 490)

Cu ajutorul acestei afirmații și pe baza teoriei îmbinării conceptelor, instrumentul teoretic al integrării conceptelor poate fi descris astfel: în procesul de conversie a termenilor, există două spații de intrare numite spațiul termenilor originali și spațiul traducătorului. Spațiul original al termenilor afișează reprezentarea gramaticală și structura conceptelor, a termenilor. Spațiul traducătorului este generat de traducător, în acesta există multe alte elemente și aici are

loc localizarea componentelor echivalente. În spațiile de intrare, prin dezintegrare, traducătorul, pentru a ajunge la structura imaginii formată în original, trebuie mai întâi să interpreteze conținutul original, să scoată informațiile din forma lor exterioară, lingvistică, modelând conținutul conceptual obținut în imagini mintale. Semnificația conceptelor este reprezentată, realizată în simulări perceptuale care sunt create dinamic de fiecare dată când este activată o imagine mintală, iar unitățile lingvistice dobândesc sensul respectiv prin activarea într-o manieră specifică a unui simulator reprezentând o entitate sau un domeniu conceptual (Sickinger, 2017, p. 223). Aici, evident, diferiți traducători pot ajunge la simulări diferite bazate pe aceeași limbă sursă, cel puțin la anumite divergențe în privința detaliilor – în funcție de nivelul de imprecizie inherent textului și de diferențele de fond cognitiv ale traducătorilor, ceea ce pare destul de natural de asumat dacă luăm în considerare rolul important al construcției și cel al deducției în interpretarea textului din limba sursă. După dezintegrare, imaginile mintale rezultate din recepția textului în limba sursă nu ar trebui să mai fie legate de formă sau de structura lingvistică⁵, adică acestea se conturează în întregime în cadrul sistemului conceptual. Aceasta este punctul în care poate fi găsit un *tertium comparationis* în scopuri de traducere, care amintește de noțiunea de sens a Danicăi Seleskovitch.⁶ Spațiul generic este stabilit de trăsăturile partajate între termenii originali și spațiul traducătorului și în următoarea etapă, în acest spațiu, această reprezentare a conceptelor, sau simulare activă, este utilizată ca bază asociativă pentru activarea formulărilor potrivite din limba țintă⁷, cu ajutorul cărora traducătorul trebuie să reconstruiască procesul de conectare a conținutului conceptual și lingvistic. În ultima etapă, în spațiul de proiectare, prin procesul de integrare, traducătorul completează această structură a conceptelor obținute cu propriile sale idei și, printr-o formulare adecvată, creează o nouă combinație potrivită pentru limba și cultura țintă (Ćupurdija, 2021). Pe baza unui cadru ca cel stabilit în semantica simulării⁸, am împărțit artificial acest proces în două faze, de fapt este foarte probabil ca acestea să aibă loc în timp real aproape simultan.

a) dezintegrarea conținutului textului original prin interogarea asupra imaginilor mintale pe care poezia le construiește, crearea contextului general al poeziei, formularea de întrebări pentru autor (dacă este posibil), reconceptualizare, modelarea imaginilor individuale din cadrul poeziei într-un întreg închis, încadrarea imaginilor individuale într-un cadru comun, activarea formulărilor potrivite, notarea acestora;

b) integrare prin completarea conținutului conceptual oferit cu propriile idei ale traducătorului, având grijă să nu iasă din cadrul semantic al poeziei și al temei, combinarea structurii conceptelor obținute cu formulări adecvate, crearea unei prime versiuni a traducerii ca bază pentru o a doua versiune mai elaborată. După crearea acesteia, se recomandă discutarea diferitelor aspecte ale poeziei cu un traducător experimentat, redactarea versiunii finale a traducerii (Ćupurdija, 2021).

În mod ideal, rezultatul acestei proceduri duce prin limba țintă înapoi la structura conceptelor originale proiectată de autor. Produsul reușit al unei traduceri este o traducere prin care cititorul își construiește în limba țintă un conținut conceptual și o imagine mintală similară cu cea construită de cititor în limba sursă pe baza formulărilor din textul sursă „a successful production in translation does not rise from correspondence finding of individual words or

⁵ Afirmția este susținută de Lederer „As soon as there is understanding, deverbilization takes place, i.e. most of the words disappear. (...) Psychologists call this ‘mental representation’; ITT (The Interpretive Theory of Translation) could have called it ‘conceptualization’” (Lederer, 2010, p. 175).

⁶ „Sense is a conscious mental representation not to be mistakenly identifies with the specific linguistic meaning of any given language” (Seleskovitch, 1992, p. 3).

⁷ Similar cu ceea ce Barsalou descrie ca simulări care activează “associated words, which are produced in utterances to describe the simulation” (Barsalou, 2012, p. 241).

⁸ „The study of how different aspects of language contribute to the construction of mental imagery, and the corresponding theory of linguistic meaning as linguistic specifications of what and how to stimulate response to language is known as simulation semantics” (Bergen, 2007, p. 277).

sentences, but is procured by means of a mentally formulated image gestalt, an integrated entity of both linguistic organization and visualized scene” (Jiang, 2008, p. 860).

O dilemă în aplicarea acestui instrument teoretic apare legată de separarea expresiei de imagine. Așa cum am menționat deja, în poezie, prin îmbinarea expresiilor și a imaginilor, autorul creează o conexiune originală, iar traducătorul, pentru a o traduce, trebuie mai întâi să o descompună – separă expresiile de imagini – și apoi este necesar să o reasambleze, să o recreeze în limba țintă. În acest punct se pune întrebarea dacă o expresie poate fi separată de o imagine, dat fiind că am menționat deja că legătura dintre formă și conținut în poezie este foarte puternică. Răspunsul la această întrebare ar fi cu siguranță că expresia, cel puțin parțial, nu numai că poate fi și trebuie separată de imagine, deoarece altfel nu am putea reproduce niciodată o operă literară / poetică într-o altă limbă și nu am putea să-i modelăm traducerea, ci am putea să o percepem doar în forma sa originală.

O poezie este „repetabilă” și, prin urmare, traductibilă și pentru a atinge acest scop este necesară recontextualizarea sa (Sickinger, 2017, p. 218). Așa cum am menționat deja, absența unui context mai larg poate îngreuna interpretarea conținutului deoarece contextul în sensul „fundalului” este doar un context necesar, dar nu suficient, pentru sensul unei poezii. Numai contextele suficiente pot crea singularitatea unei poezii, fapt care depășește ceea ce este „repetabil” în sensul său și rezidă, în aceeași măsură, în prezența sa non-semantică. Ceea ce contează pentru interpretare și traducere este adesea contextul invizibil, prezența și presupuziția a ceea ce nu se spune în poezie și dincolo de ceea ce se spune, cu alte cuvinte un context mai larg. Un factor pozitiv al aplicării acestui instrument teoretic al îmbinării conceptelor este că acesta ne incită în prima etapă, cea a dezintegrării, să creăm un context mai larg în scopul recontextualizării. În acest sens ne pot ajuta informații despre autor, în ce perioadă a fost activ, cum și-a trăit viața și cu ce probleme s-a ocupat, cum este opera sa, cui îi este adresată poezia etc., dar, deși nici aceasta nu este o garanție că poezia va fi mai ușor de interpretat, ne poate oferi o viziune mai largă asupra modelului poetic al lumii autorului, ceea ce ne poate ajuta la recontextualizarea poeziei în scopul interpretării.

O problemă care apare în aplicarea acestui instrument teoretic o constituie faptul că procesul de integrare a conținutului conceptual este mult mai complex și mai detaliat decât posibilitățile oferite de formulări și că formularea din limba sursă indică doar punctul de plecare pentru reconstrucția conținutului conceptelor, adică relația dintre concept și expresia lingvistică, rămânând așadar mult loc pentru interpretarea personală⁹ și posibile confuzii apărute prin înțelegerea greșită a unor noțiuni, o problemă mult mai complexă și mai frecventă decât în comunicarea în aceeași limbă în care, de asemenea, pot apărea confuzii în schimbul de gânduri și idei. Acesta este motivul pentru care acest instrument teoretic recomandă ca ultim pas discutarea diferitelor aspecte ale poeziei cu un traducător experimentat.

Dacă este aplicată în mod conștient în traducerea unei poezii, integrarea conceptelor îl poate ajuta pe traducător să pătrundă mai ușor imaginarul poetic, să clarifice ambiguitățile, să desprindă imaginea poetică de figurile de stil pentru a construi un anumit tip de lume imaginară a poeziei originale în care situațiile și îmbinările care în lumea reală pot să nu aibă sens, vor funcționa foarte normal în poezie și vor oferi o imagine semnificativă în traducere. Pentru a atinge acest obiectiv, este necesară o muncă intensă asupra textului, atât asupra celui original, cât și asupra celui tradus, alături de modelarea unei context mai larg al poeziei, traducerea în mai multe etape conștientizate fiind cea mai adecvată așa cum o indică acest instrument teoretic.

Pentru a oferi o idee mai clară asupra modului în care poate fi aplicat instrumentul teoretic al integrării conceptelor în predarea înțelegerii textului în vederea traducerii, vom prezenta și analiza succint cum a fost realizată traducerea poeziei lui Lucian Blaga *Flori de*

⁹ Lederer susține explicit acest lucru „Since sense derives in part from the cognitive inputs of the individual readers or translators, it is to some degree an individual matter; its depth will also vary according to the knowledge and world experience of each individual.” (Lederer, 2010, p. 175).

mac în limbă croată, traducere efectuată de către Kristina Lovrek, studentă la master la Facultatea de Științe Umaniste și Sociale din Zagreb în momentul realizării traducerii. Această traducere a fost făcută pentru a fi prezentată la Colocviul internațional universitar Lucian Blaga, ediția a XXIV-a (format hibrid), Sibiu, 26-29 octombrie 2022.

Procesul de traducere s-a desfășurat astfel: studenta a creat singură o primă versiune. Apoi, a fost rugată de către îndrumătoare¹⁰ să răspundă la o serie de întrebări formulate de aceasta, întrebări care s-au concentrat asupra imaginilor mintale pe care le creează poezia, pe scoaterea informațiilor din forma lor exterioară, lingvistică și care au fost menite să o ghideze pe studentă către interpretarea poeziei. Studenta traducătoare a creat singură o a doua versiune a traducerii. Apoi, cu ajutorul îndrumătoarei, pe baza celei de-a doua versiuni a traducerii, a imaginilor poetice desprinse de studentă pe baza întrebărilor, imaginile individuale din cadrul poeziei au fost încadrate într-un întreg închis, apoi într-un cadru comun. Conținutului conceptual obținut a fost completat cu propriile idei ale traducătoarei. Studenta a combinat singură această structură a conceptelor obținută cu formulări adecvate în limba țintă, alcătuind o nouă versiune. Aceasta, de comun acord cu îndrumătoarea, a fost supusă unei lecturi atente a unei traducătoare experimentate.¹¹ Traducerea a fost supusă procesării finale și a primit o formă finală cu ajutorul sugestiilor și comentariilor traducătorului experimentat.

Mai jos sunt prezentate trei versiuni ale traducerii poeziei „Flori de Mac”: a) reprezintă prima versiune creată de studentă fără dezintegrare, b) versiunea propusă în urma dezintegrării și a integrării conținutului conceptual și c) versiunea finală prezentată la colocviu. Elementele subliniate în versiunile din traducere sunt cele care s-au modificat față de versiunea anterioară, în principal la sugestia traducătoarei sau la propunerea îndrumătoarei sau cea a traducătoarei experimentate (modificările au fost propuse în cazul în care unele segmente au fost traduse literal deoarece imaginea poetică nu a fost desprinsă rămânând ancorată în formă, unele segmente au fost greșit înțelese și astfel au condus la o imagine poetică eronată, sau în cazul unei exprimări insuficient de poetice).

Prima versiune:

FLORI DE MAC	CVJETOVI MAK
În frunza de cucută-amară îmi fluier bucuriile – și-o neînțeleasă teamă de moarte mă pătrunde, cum vă privesc pe malul mării de secară, flori de mac. Aș vrea să vă cuprind, că, nu știi cum, petalele ce le purtați îmi par urzite din spuma roșie a unui cald și-nflăcărat amurg de vară.	U gorkom listu kukute <u>zviždim radosti</u> ¹² – i neshvatljiv strah od smrti me prožima, <u>kako vas na obali mora od raži gledaju</u> ¹³ , cvjetovi maka. Želio bih vas <u>obuhvatiti</u> ¹⁴ , jer, ne znam kako, latice <u>koje</u> ¹⁵ nosite izgledaju <u>skovane</u> ¹⁶ od crvene pjene

¹⁰ Îndrumătoarea a fost autoarea acestei lucrări, Delia Georgeta Căpușdija.

¹¹ Ivana Olujić, conferențiar univ. dr., Catedra de Limbă și Literatură Română, Facultatea de Științe Umaniste și Sociale, Universitatea din Zagreb.

¹² Lipsește din traducere, traducerea pronumelui personal, formă neaccentuată la cazul dativ *îmi*.

¹³ Traducătoarea propune o inversiune *kako vas na obali mora od raži gledaju* deoarece nu înțelege că este vorba de persoana I singular a verbului *a privi* și nu de persoana a III-a plural.

¹⁴ Traducătoarea nu este sigură aici de sensul verbului *a cuprinde*.

¹⁵ Traducătoarea mai propune pronumele relativ *što* [ce], în locul prenumelui relativ *care* [koji]

¹⁶ Traducătoarea propune adjectivul *ozarene* [radiante], adjectivul provenit din verb la participiu *urzit* fiind neînțeles. Apoi înțelege și propune adjectivul *skovane* [forjate; concepute] sau alte două adjective *stvorenene*, *načinjene* [create, făcute din].

Aș vrea să vă culeg în brațe feciorelnicul avânt, dar vi-e atât de fragedă podoabă, că nu-ndrăznesc, o, nici la pieptul gândurilor mele să vă strâng. Și-aș vrea să vă strivesc, că sunteți roșii, roșii cum nu au putut să fie pe pământ decât aprinșii, mari stropi de sânge ce-au căzut pe stânci și pe nisip în Ghetsemani de pe fruntea lui Isus, când s-a-ngrozit de moarte. (din vol. <i>Pașii Profetului</i>)	jednog <u>toplog</u>¹⁷ i <u>plamenog</u>¹⁸ ljetnog sumraka. Želio bih vas <u>skupiti</u>¹⁹ u naručje <u>skroman</u> <u>avant</u>²⁰?, ali vam je toliko krhak ukras²¹ da se ne usuđujem, oh, ni na <u>rubu</u> <u>pameti</u>²² ubрати vas. I želio bih vas <u>razgaziti</u>²³, da ste crveni, crveni <u>kakvi ne bi mogli biti na zemlji</u> <u>negoli goruće, velike kapi krvi</u> što su pale na <u>obronke</u>²⁴ <u>i pijesak</u> u Getsemaniju s čela Isusa, <u>kada je bio užasnut od smrti</u>²⁵. (iz knjige <i>Koraci proroka</i>)
--	--

Această versiune reprezintă primul pas în realizarea traducerii, pas care a fost făcut fără dezintegrarea conținutului originalului și, prin urmare, arată cel mai bine greșelile făcute de traducătoare în lupta cu ambiguitățile și cu efortul de a se exprima stilistic cât mai bine în limba țintă. Problemele care apar indică faptul că lumea imaginară a originalului pentru traducătoare rămâne inițial în mare măsură ancorată în formă, ea se blochează atunci când nu găsește formularea adecvată similară formulării din limba sursă, nu reușește să desprindă expresia de forma ei și să compună imagini cu sens, poezia rămâne în afara ei și ea nu o reconstruiește ca interpretare, ci este transmisă doar așa cum pare a fi în original. Toate aceste motive duc la o exprimare oarecum stângace în limba țintă.

Formulările pe care le recunoaștem ca fiind o traducere literală din limba română (*kako vas na obali mora od raži gledaju* [cum vă pe malul mării de secară privesc (ei)], *jednog toplog i plamenog ljetnog sumraka* [unui cald și înfocat amurg de vară], *Kada je bio užasnut smrti* [când a fost îngrozit de către moarte]) indică doar unele puncte care au necesitat muncă suplimentară, deoarece arată un nivel superficial de înțelegere și incapacitatea de a crea o imagine coerentă. În unele cazuri, acest lucru este destul de logic, deoarece adjective precum *urzite* și substantive precum *avânt* nu sunt cuvinte des utilizate și nici întâlnite în manualele disponibile pentru învățarea limbii române, deci semnificația lor rămâne oarecum nepătrunsă studenților care învață limba română în Croația. Alte probleme au apărut din atenția insuficientă acordată faptului că fiecare vers nu reprezintă o unitate în sine, ci mai degrabă că formează un întreg și astfel facilitează înțelegerea materialului aparent vag și, prin urmare, alegerea formulării

¹⁷ Traducătoarea mai propune adjectivul *vruć* [fierbinte] alături de adjectivul *topao* [cald].

¹⁸ Traducătoarea mai propune adjectivele *zanosnog*, *zapaljenog* [încântător, aprins] (despre flăcări) alături de *plamenog* [înfocat].

¹⁹ Traducătoarea nu este sigură de verbul perfectiv ales *skupiti* [a aduna].

²⁰ Traducătoarea nu este sigură dacă înțelege sensul cuvântului, lasă netradus și propune substantivul *nalet* [apariție, sosire, atac în zbor] (despre avioane și alte avioane) și *zanos* [încântare, euforie, entuziasm, absorbție].

²¹ Traducătoarea mai propune alături de *ukras* [ornament] și *ures* [podoabă].

²² Traducătoarea propune *Ni na rubu pameti* [nici măcar la marginea minții] (traducere mot-à-mot) și mai propune *mojih misli* [gândurilor mele].

²³ Nefiind sigură că sensul lui *raziti* [prin călcare în picioare a face o movilă sau grămadă să devină egal cu o bază mai largă și să dispară, să niveleze] este cel care creează imaginea căutată, traducătoarea propune *pregaziti* [a pași peste ceva], sau *zgnjeciti* [a zdrobi, a strivi].

²⁴ Traducătoarea propune *obronke* [versanți] și mai propune *stijene* [stânci], *litice* [stânci înalte abrupte], *kamen* [piatră].

²⁵ Traducătoarea propune *Kada se bio užasnut smrti* [când a fost îngrozit de către moarte], sau *kada se zaprepastio smrti* [când s-a speriat de moarte].

adecvate în limba țintă. Locul care indică fără echivoc lipsa de înțelegere și incapacitatea de a-și forma o imagine mintală coerentă este prima propunere de traducere a versului *feciorelnicul avânt* [*skoroman avant*] tradus parțial, adjectivul substantivizat *feciorelnicul* fiind tradus printr-un adjectiv calificativ *skoroman* [*modest*] substantivul *avânt* fiind copiat ca atare, studenta mai oferă alte două sinonime marcate cu semne de întrebare, și anume substantivul *nalet* [apariție, sosire, atac în zbor] (despre avioane și alte aeronave) și substantivul *zanos* [încântare, euforie, entuziasm, absorbție], ceea ce ne arată că nu a reușit să încorporeze versurile în interpretarea poeziei, că nu a găsit sensul potrivit. Una dintre dificultățile pe care le întâmpină studenții croați, și anume faptul că unele verbe au o formă identică pentru persoana I singular și persoana a III-a plural, iese în prim-plan aici deoarece traducătoarea ignoră contextul mai larg al poeziei, pentru traducerea versului cum *vă privesc pe malul mării de secară* propune o topică diferită *kako vas na obali mora od raži gledaju*²⁶ [cum vă pe coasta mării de secară privesc] deoarece nu înțelege că este vorba de persoana I singular a verbului *a privi* și nu de persoana a III-a plural, legând acest verb de următorul vers *flori de mac*.

Este clar că, în marea majoritate a cazurilor, faptul că originalul nu este perceput ca fiind o sumă de imagini mintale individuale legate într-un tot, duce la probleme în încercarea de transpunere a acestora în limba țintă.

Versiunea b)

Comparând versiunile din traducerea a) și b), observăm anumite modificări semnificative. În formularea variantei b) *Želio bih vas zagrliti* [aș vrea să vă îmbrățișez], studenta a completat conținutul conceptual al imaginii mintale cu propria sa idee, înlocuind verbul cu sensuri multiple *obuhvatiti* cu verbul perfectiv cu un singur sens *zagrliti*, găsind astfel o formulare adecvată care redă imaginea din limba sursă.

Formularea din versiunea b) *nekog toplog i žarkog ljetnog sumraka* în versiunea a) *jednog toplog i plamenog ljetnog sumraka* (traducerea versului *a unui cald și-nflăcărat amurg de vară*) indică în versiunea a) o abordare școlară a structurii originale, studenta echivalând articolul nedefinit la G *unui* prin echivalentul *jedan* [unu] (numeral cardinal) în limba croată, aceasta neavând articole. După modelarea imaginii, studenta îl înlocuiește prin *nekog* – adjectiv nedeterminat. Tot din pricina unei abordări școlare, căutând un echivalent pentru adjectivul din limba română *înflăcărat* folosește un adjectiv în limba croată derivat al substantivului *plamen* [flacăra] – *plamenog*. Integrarea imaginii mintale o conduce la alegerea unui adjectiv folosit adesea pentru culori *žarkog* [aprins] (despre culori de exemplu: roșu aprins), care este format prin derivație de la cuvântul *žar* [jar] și care redă mult mai bine imaginea din limba română.

FLORI DE MAC	CVJETOVI MAKI
În frunza de cucută-amară îmi fluier bucuriile – și-o neînțeleasă teamă de moarte mă pătrunde, cum vă privesc pe malul mării de secară, flori de mac. Aș vrea să vă cuprind, că, nu știu cum, petalele ce le purtați îmi par urzite din spuma roșie a unui cald și-nflăcărat amurg de vară. Aș vrea să vă culeg în brațe	U gorkom listu kukute zviždim si radosti – i neshvatljiv strah od smrti me prožima, kako vas gledam na obali mora od raži, cvjetovi maka. Želio bih vas zagrliti, jer, ne znam kako, <u>latice što nosite</u> izgledaju istkane od crvene pjene nekog toplog i žarkog ljetnog sumraka. <u>Želio bih prikupiti</u> u naručje vaš

²⁶ Verbul *gledati* [a se uita la, a privi], *on gleda* [el privește] dar *oni gledaju* [ei privesc]

feciorelnicul avânt, dar vi-e atât de fragedă podoabă, că nu-ndrăznesc, o, nici la pieptul gândurilor mele să vă strâng. Și-aș vrea să vă strivesc, că sunteți roșii, roșii cum nu au putut să fie pe pământ decât aprinșii, mari stropi de sânge ce-au căzut pe stânci și pe nisip în Ghetsemani de pe fruntea lui Isus, când s-a-ngrozit de moarte. (din vol. Pașii profetului)	djevičanski nalet, <u>ali vam je tako krhak ures</u> da se ne usudim, oh, ni u naručju <u>mojih</u> misli <u>zagrliti</u> vas. I želio bih vas zgnječiti, jer ste crveni, crveni tako nestvarni kao što su bile na zemlji samo žarke, velike kapi krvi što su pale na <u>obronke</u> i na pijesak u Getsemaniju <u>s čela</u> <u>Isusa</u>, kada se zgrozio smrti. (iz knjige Koraci proroka)
--	--

În versiunea a), studenta a tradus adjectivul provenit din participiu *urzite* prin adjectivul verbal pasiv²⁷ construit de la verbul *ozariti*, și anume *ozarene* [radiante], *urzit* nu a fost înțeles. Apoi înțelege și propune *skovane* [forjate; concepute] sau *stvorene, načinjene* [create, făcute], două adjective cu un înțeles mai larg. Imaginea mintală conturându-se în această fază, studenta înlocuiește deja în versiunea a) adjectivul *ozarene* [radiante] cu adjectivul *skovane* [forjate] apoi în versiunea a) îl înlocuiește cu adjectivul *istkane* [țesute] găsind așadar modul de a reda aceeași imagine mintală fără a ieși din cadrul poeziei.

Faptul deja menționat că topica aparte face uneori dificilă conectarea versurilor într-un întreg, desigur, aduce cu sine problema interpretării și traducerii unor versuri. Observăm un astfel de caz în variantele de traducere ale versurilor *că nu-ndrăznesc, o, nici la pieptul gândurilor mele / să vă strâng*. Traducerea versurilor în versiunea a) *da se ne usudujem, oh, ni na rubu pameti / ubrati vas* [că nu îndrăznesc, o, nici măcar la marginea minții mele]²⁸ (*na rubu pameti* această expresie idiomatice însemnând de fapt *nici nu-mi trece prin cap*) deși este corectată printr-o variantă mai adecvată a imaginii poetice în versiunea b) *da se ne usudim, oh, ni u naručju mojih misli / zagrliti vas* [că nu îndrăznesc, o, nici în îmbrățișarea gândurilor mele/să vă îmbrățișez] arată că topica din limba română îngreunează observarea expresiei *a strânge la piept* și imitarea acestei topici în limba țintă face ca să treacă neobservat în limba croată folosirea inadecvată aici a lui *zagrliti* [a strânge în brațe], făcând ca prezența lui *u naručju* [în brațe] să transforme această traducere într-o expresie care este pleonastică. Verbul perfectiv *zagrliti* va fi înlocuit cu verbul cu sensuri multiple *stisnuti* [a strânge / a apăsa prin strângere / a strânge puternic pe cineva în brațe etc.] în versiunea c) și verbul imperfectiv *usudivati se* a fost deja înlocuit în această versiune cu verbul perfectiv *usuditi se*.

Neglijarea menționată anterior a întregului sens în detrimentul versului individual este vizibilă în versurile *că sunteți roșii, roșii / cum nu au putut să fie pe pământ / decât aprinșii, mari stropi de sânge / ce-au căzut / pe stânci*, versuri care au fost traduse în prima versiune ca versuri individuale și nu ca parte a unei imagini mintale, duc la o traducere neadecvată și incoerentă *da ste crveni, crveni kakvi ne bi mogli biti na zemlji negoli goruće, velike kapi krvi što su pale na obronke* [căci sunteți roșii, roșii cu n-ar putea fi pe pământ decât înfierbântații, mari stropi de sânge ce au căzut pe versanți]. După dezintegrare, imaginea mintală se conturează și în versiunea b) este redată această imagine în limba țintă *jer ste crveni, crveni / tako nestvarni kao što su bile na zemlji / samo žarke, velike kapi krvi*, imagine care se deprinde

²⁷ Adjectivul verbal pasiv (*glagolski pridjev trpni*) se formează din rădăcina infinitivului (sau mai rar din rădăcina prezentului) și sufixele: -n, -na, -no, -ni, -ne, -na; -en, -ena, -eno, -eni, -ene, -ena.

²⁸ Traducere cuvânt cu cuvânt.

din versurile *că sunteți roșii, roșii / atât de ireali cum au fost pe pământ / doar aprinșii, mari stropi de sânge / ce-au căzut* deși exprimarea este încă anevoioasă în limba țintă.

Putem spune că versiunea b) prezintă o conexiune mai bună a elementelor în cadrul întregului, un grad mai mare de filtrare a conținutului și atmosferei poeziei prin propria înțelegere. Prin aceasta, nu ne referim la explicarea poeziei, ci la modelarea traducerii ca pe o fotografie a originalului printr-o lentilă care schimbă oarecum nuanțele înțelegerii inițiale. Versiunea b) prezintă o dezintegrare profundă a conținutului original și o integrare a conținutului conceptual obținut, fiind evidentă o completare a informațiilor prin experiențe proprii și prin cunoștințe schematizate.

Versiunea c)

Versiunea finală este, în mod logic, cea mai elaborată dintre toate cele trei versiuni: traducerea ne oferă același grad de simbolism ca și originalul, dar acum se pare că elementele se încadrează mai bine unele în altele, iar poezia „curge” mai bine și pare mai rotunjită. Anumite elemente din versiunea b) își modifică forma lingvistică, ceea ce modifică și imaginea mintală evocată de expresia folosită. Astfel, de exemplu, versul *zviždim svoje radosti – i neshvatljiv strah* [fluier bucuriile mele], a fost adaptat mai bine limbii țintă, deoarece în formularea *zviždim si radosti, si* [îmi] a fost înlocuit cu pronumele reflexiv-posesiv *svoj*, o formă mai adaptată naturaleței limbii croate, ceea ce face ca acest vers să iasă mai puțin în evidență și astfel este mai asemănător cu versul original, care, de asemenea, curge în mod natural.

FLORI DE MAC	CVJETOVI MAKI
În frunza de cucută-amară îmi fluier bucuriile – și-o neînțeleasă teamă de moarte mă pătrunde, cum vă privesc pe malul mării de secară, flori de mac. Aș vrea să vă cuprind, că, nu știu cum, petalele ce le purtați îmi par urzite din spuma roșie a unui cald și-nflăcărat amurg de vară. Aș vrea să vă culeg în brațe feciorelnicul avânt, dar vi-e atât de fragedă podoabă, că nu-ndrăznesc, o, nici la pieptul gândurilor mele să vă strâng. Și-aș vrea să vă strivesc, că sunteți roșii, roșii cum nu au putut să fie pe pământ decât aprinșii, mari stropi de sânge ce-au căzut pe stânci și pe nisip în Ghetsemani de pe fruntea lui Isus, când s-a-ngrozit de moarte. (din vol. Pașii profetului)	U gorkom listu kukute zviždim svoje radosti – i neshvatljiv strah od smrti me prožima, kako vas gledam na obali mora od raži, cvjetovi maka. Želio bih vas zagrliti, jer, ne znam kako, latice što ih nosite izgledaju istkane od crvene pjene nekog toplog i žarkog ljetnog sumraka. Htio bih prikupiti u naručje vaš djevičanski uzlet, ali tako je krhak vaš ures da se ne usudim, oh, ni u naručju svojih misli stisnuti vas. A želio bih vas zgnječiti, jer ste crveni, crveni kako su na zemlji mogle biti tek žarke, velike kapi krvi što su pale na stijene i na pijesak u Getsemaniju s Isusova čela, kada se zgrozio smrti. (iz knjige Koraci proroka)

Motivul schimbării formulării din versiunea b) *ali vam je tako krhak ures* [dar vouă (vi-)e atât de fragedă podoabă] devenit în versiunea finală *ali tako je krhak vaš ures* [dar e atât de fragedă a voastră podoabă] rezidă, din nou, în legătura dintre imagini și versuri: în textul sursă antepunerea cliticului de dativ combinat cu persoana a III-a a verbului a fi, modul indicativ, timpul prezent *vi-e* scoate în evidență noțiunea de posesie, așadar, în traducere s-a ales o formulare mai adecvată în care s-a folosit un pronume posesiv²⁹ *vaš* care poate scoate în evidență același lucru, dând versului o anumită suplețe.

În versiunea c), versurile *cum nu au putut să fie pe pământ / decât aprinșii, mari stropi de sânge* se conturează mult mai bine *kako su na zemlji mogle biti / tek žarke, velike kapi krvi* [cum au putut să fie pe pământ / doar aprinșii, mari stropi de sânge], dat fiind că prima variantă de traducere printr-o structură cu o negație este înlocuită cu o structură la afirmativ. Traducerea acestor versuri a reprezentat în mod clar o problemă, dar este dificil de determinat dacă a fost vorba de o problemă la nivelul dezintegrării, adică al interpretării originalului și al organizării acestuia în imagini poetice, sau la nivelul integrării, adică încadrarea conținutului conceptual în posibilitățile expresive ale limbii țintă. Din diferitele variante de traducere, concluzionăm că a existat o problemă atât la nivelul dezintegrării acestor versuri, cât și la nivelul integrării acestora, mai precis versiunea de traducere a) reprezintă o traducere greșită, deci logic ar fi să concluzionăm că a existat o problemă în interpretarea originalului, în timp ce în varianta b) apare o problemă la nivelul integrării, adică nu este găsit modul de a reda în mod adecvat în traducere aceeași imagine poetică ca cea din original. În varianta b) prin schimbarea verbului de la negativ la afirmativ, traducerea devine corectă, dar tot nu este potrivită pentru contextul poetic al poeziei, în timp ce versiunea c) este cea mai clară din punct de vedere al conținutului, adică cea mai apropiată de conținutul originalului.

Concluzie

Traducerea poeziei este o sarcină extrem de solicitantă, nu numai pentru că poezia este o combinație inseparabilă de semantică, ritm și sunet, ci și pentru că apare în afara unui context specific și cere cititorului / traducătorului să-l modeleze el însuși. Acesta din urmă este factorul datorită căruia fiecare trăiește poezia în felul său și unul dintre factorii din cauza căruia traducerea poeziei este în principiu mai dificilă decât traducerea operelor în proză. Lucrarea noastră demonstrează că predarea înțelegerii textului în vederea traducerii poate fi facilitată prin aplicarea instrumentului teoretic al îmbinării conceptelor. În prima fază, în calitate de destinatari ai limbii sursă, li se indică studenților care învață arta traducerii să dezintegreze sensul codificat în limba sursă în suprafața lingvistică, apoi aceștia actualizează, sau refac acest sens în forma unei simulări mintale – crearea unor imagini mintale ca bază pentru modelarea traducerii poeziei în limba țintă. În această etapă, viitorii traducători trebuie să lucreze în mod activ asupra textului pentru a înțelege natura și relațiile conexiunilor sale transversale. Presupunem că, după dezintegrare, imaginile mintale rezultate din receptarea textului în limba sursă nu mai sunt legate de formă sau de structura lingvistică, adică se conturează în întregime în cadrul sistemului conceptelor. Apoi, această reprezentare a conceptelor sau simulare activă este utilizată ca bază asociativă pentru activarea formulărilor potrivite în limba țintă. În ce-a de-a doua fază, cea a integrării, studenților le revine sarcina de a completa conținutul conceptual oferit de textul original cu propriile lor idei, fără a ieși din cadrul semantic al poeziei și al temei. În pasul următor, această reprezentare a conceptelor obținute, adică acest set de imagini mintale reunite într-un tot, este redată printr-o selecție a unora dintre formulările adecvate activate, realizându-se o primă versiune a traducerii. Pe baza acesteia, se va realiza o a doua versiune, mai elaborată, apoi se recomandă ca studenții care învață arta traducerii să

²⁹ În limba croată adjectivele pronominale posesive sunt clasificate ca pronume posesive.

discute diferitele aspecte ale poeziei cu un traducător experimentat, pentru a înțelege mai bine textul din limba-sursă și pentru a redacta versiunea finală a traducerii. Prin traducerea unei poezii în mai multe etape cu ajutorul acestui instrument teoretic, viitorii traducători își pot construi treptat propria lume a poeziei originare, apoi, prin variante lingvistice și prozodice elaborate progresiv, pot reuși să obțină o traducere mai reușită.

Referințe:

- Barsalou, L. W. (2012). The human conceptual system. In M. J. Spivey, K. McRae & M. F. Joannis (Eds.), *The Cambridge handbook of psycholinguistics* (pp. 239–258). New York: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139029377.017>
- Bergen, B. (2005). Mental simulation in literal and figurative language understanding. In S. Coulson & B. Lewandowska-Tomaszczyk (Eds.), *The literal and nonliteral in language and thought* (pp. 255–280). New York: Peter Lang.
- Bergen, K. B. (2007). Experimental methods for simulation semantics. In M. Gonzalez-Marquez, I. Mittelberg, S. Coulson & M. J. Spivey (Eds.), *Methods in cognitive linguistics* (pp. 277–301). Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. DOI: <https://doi.org/10.1075/hcp.18.19ber>
- Ćupurdija, D.G. (2021, October 27–30). *Integrarea conceptuală – un instrument pentru viitori traducători de poezie* [Conference presentation]. Colocviul Internațional Universitar „Lucian Blaga”, Ediția a XXIII-a (online). Sibiu, Romania. URL: https://conferences.ulbsibiu.ro/lucianblagacolloquium/?page_id=329, accesat la 22.08.2024.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The way we think and the mind's hidden complexities*. New York: Basic Books.
- Fauconnier, G., & Turner, M. (2003). Conceptual blending, form and meaning. *Recherches en Communication*, 19(19), 57-86. DOI: <https://doi.org/10.14428/rec.v19i19.48413>
- Frost, R. (1961). *Conversations on the craft of poetry*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Jiang, Q. (2008). Aesthetic progression in literary translation. *Meta Journal des Traducteurs*, 53(4), 860–871. DOI: <https://doi.org/10.7202/019651ar>
- Kövecses, Z. (2016). Conceptual metaphor theory. In E. Semino & Z. Demjén (Eds.), *The Routledge handbook of metaphor and language* (pp. 13–27). London: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315672953>
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Leaderer, M. (2010). *Interpretative approach*. In Y. Gambier & L. Van Doorslaer (Eds.), *Handbook of translation studies* (pp.173–179). Philadelphia: John Benjamin Publishing Company. DOI: <https://doi.org/10.1075/hts.1.int3>
- Mandelblit, N. (1995). The cognitive view of metaphor and its implication for translation theory. In M. Thelen (Ed.), *Translation and meaning* (vol. 3, pp. 483–495). The Netherlands: Hogeschool Maastricht.
- Newmark, P. (1988) *Textbook of translation*. Oxford: Pergamon Press.

- Ponomareva, O. B. (2015). Conceptual integration in the poetic text. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 200, 520 – 525. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.08.012>
- Seleskovitch, D. (1992). Technical and literary translation: A unifying view. *Expanding Horizons, Proceedings of the Twelfth National Convention of the Registry of Interpreters of the Deaf*, 1–13. Silver Spring MD: RID.
- Sickinger, P. (2017). Aiming for cognitive equivalence – mental models as a tertium comparationis for translation and empirical semantics. *Research in Language*, 15(2), 213–236. DOI: <https://doi.org/10.1515/rela-2017-0013>
- Skowronek, B. (2022). The linguistic image of the world. *The magazine of the PAS*, 4(76), 18–20. DOI: <https://doi.org/10.24425/academiaPAS.2022.144673>
- Staal, A. (1990). Translation: The art of compromise. *Canadian Journal of Netherlandic Studies*, XI, 45–47. URL: https://caans-acaen.ca/Journal/issues_online/Issue_XI_i_1990/STAAL-TranslationTheArtOfCompromise.pdf, accesat la 16.07.2024.
- Wilss, W. (1990). Cognitive aspects of the translation process (R. C. Norton, trans.). *Language and Communication*, 10(1), 19–36. DOI: [https://doi.org/10.1016/0271-5309\(90\)90021-3](https://doi.org/10.1016/0271-5309(90)90021-3)

EXPLORING THE IMPACT OF MENTAL TRANSLATION ON COMMUNICATIVE LANGUAGE TEACHING AND LEARNING IN ROMANIAN SCHOOLS¹

Daniel DEJICA,
Politehnica University Timișoara, Romania

e-mail: daniel.dejica@upt.ro

Adriana TOMA,
West University of Timișoara, Romania

e-mail: adrianatoma33@yahoo.com

Abstract

This research investigates the impact of mental translation on communicative language teaching and learning in Romanian schools. By examining the perspectives of teachers and students, the study explores how mental translation can enhance language processing, comprehension, and speaking abilities. Through qualitative and quantitative methods, including interviews and questionnaires with teachers and students of English, the research identifies key strategies and challenges associated with mental translation. The findings highlight the potential benefits of incorporating mental translation in language instruction to foster communicative competence and improve language acquisition. Recommendations are provided to optimize teaching methods and encourage innovative practices in foreign language education, ultimately aiming to enhance students' language learning experiences and outcomes.

Keywords: mental translation; communicative language teaching and learning; linguistic and communicative competence; language acquisition; elementary and secondary school students.

Introduction

Mental translation refers to the cognitive process by which individuals convert information from one language to another within their minds. This phenomenon is particularly significant in the context of second language acquisition and bilingualism, where it facilitates comprehension and communication. Mental translation involves several stages, including the recognition of linguistic structures, the retrieval of corresponding lexical items, and the reformation of these elements into coherent expressions in the target language. Research indicates that mental translation can enhance memory retention and understanding by allowing individuals to process information in a familiar linguistic framework (Kern, 1994). Moreover, it plays a crucial role in the development of language proficiency, as it enables learners to bridge gaps between their native and target languages (Paulsen Christensen, 2011). Understanding the intricacies of mental translation is essential for developing effective language teaching methodologies and improving translation technologies (Toma, 2024).

¹ Article History: Received: 21.02.2025. Accepted: 09.03.2025. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

In line with these research desiderata, the purpose of this research is to investigate the utilization of immediate mental translation based on communicative language teaching and learning. It aims to present methods to evaluate its utilization, determine the success of this approach, and assess its impact on the communicative abilities of students.

Proficient speakers of a foreign language can develop efficient language processing and other skills through speaking in that language. This research demonstrates that mental translation, used during speech, can facilitate the process of word generation and meaning preservation. It achieves this by enabling speakers to represent portions of foreign language dialogues that exceed cognitive limits in a familiar and memory-efficient format (Kern, 1994).

For this study, 20 Romanian teachers of English and 120 students of English, ranging from elementary to intermediate levels, participated by filling out individual digital questionnaires. These students were divided into three groups: high, moderate, and low speaking ability. Additionally, 20 teachers of English participated in interviews. The study identifies the various activities in which students who speak a foreign language depend on mental translation, examining both the functional benefits and nonfunctional drawbacks, as well as the strategic uses of mental translation.

The fundamental purpose of teachers who apply Communicative Language Teaching is to enable students to learn to communicate in the target language and to originate and exchange messages. To achieve this, students must understand linguistic values, forms, meanings, and functions. They must be aware that certain forms can be utilized to acquire specific positions and functions and that similar forms might occasionally serve multiple roles. (Cozma, 2019). Relevance is vital when selecting the most appropriate form among these alternatives, considering the social context, the conditions of the speakers, and their disposition. Furthermore, students must successfully mediate connotation and meaning with their interlocutors to fulfill their communicative requirements (Dos Santos, 2020).

Communicative classes, which lead to the acquisition of a foreign language and the mental processing of that language, bring together two significant human cognitive functions: mental translation and language acquisition. The hypothesis that language processing could affect the acquisition of a foreign language is investigated through mental translation, which is the capacity to instantly represent serial-order data and recent information in the learning process, as well as in the comprehension and rewording of sentences. It is suggested that elementary students may use mental translation less frequently, secondary students more regularly, and upper-class students occasionally as a tool for similarity, equivalence, and correlation.

There are a few linguistic conveniences neglected due to the impact of mental translation in foreign language classes. Its utility in Romanian middle schools has been seen as less beneficial over time, now only slightly considered effective for improving language mastery. Translation as a teaching method has been criticized throughout the 20th century. Objections to its purpose and function led to an attitude influenced by educational reasons, cognitive challenges, and issues. This mindset developed the idea that mental translation causes negative substitution or transfer between languages, even if it is the only process taking place. Students learning a language may experience frustration and boredom in classes with varying ability levels (Toma & Dejica, 2023).

1. The research objectives

We aim to investigate and analyze the findings, opinions, and estimations that teachers and students have regarding the mental translation method, as well as their skill in dealing with mental translation in their language learning practice. Another objective is to research the activities associated with mental translation that assist students in their strategy for language

acquisition. Additionally, the study aims to investigate the components and elements related to mental translation. These features and factors either assist or hinder students in their specific approach to language learning, allowing them to seek significant opportunities to engage with and practice the target language. Lastly, this study will explore the most significant issues in the use of mental translation by investigating key linguistic theories of communicative competencies proficiency. This is particularly relevant for young students of English to avoid the development of negative tension, limits, and inhibitions. The insights gained from this research will provide valuable understanding and guidance for improving language acquisition strategies (Lombaard, 2006).

2. Research rationale

The focus of this research study is on mental translation and the acquisition of foreign languages. It highlights the fact that very little research has been conducted to investigate the impact that mental translation has on the acquisition of the necessary linguistic competences and skills, which can occasionally serve as beacons and indications of the level of foreign language acquisition. To introduce some communication tasks, it will make use of mental translation to determine its effectiveness and its impact on students' ability to communicate. This research incorporates significant findings from research in this area, as well as its implications, pedagogical inputs, and contributions to language learning and teaching (Oxford, 1990; Nation, 2001; Chamot, 2005; Ellis, 2008; Rozenfeld, 2017). Additionally, it focuses on effective and successful procedures currently being utilized in this area of research, essential to the development of foreign language learning processes.

3. Research questions

In relation to the objectives of our study, three main research questions may be formulated: (1) Is there a place in the repository of communicative language teaching and learning that is correct and solid for mental translation?, (2) Does mental translation contribute significantly to the accomplishment of language ability?, and (3) Does the utilization of mental translation have any impacts or outcomes that are more strategic than those of other methods?

Providing a straightforward response to these research issues is not an easy endeavor; in fact, it is unlikely that there are solutions that the majority of scholars studying foreign language acquisition would agree upon. Foreign language acquisition initially formed and evolved as a topic of study within the disciplines of linguistics and psychology, as well as within the subfields of applied linguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, and social psychology.

There are comparable differences in what is centered and prioritized by academics, mainly considering the following fields:

- Linguistics: Emphasizes the characteristics of the contrasts and concordances in the languages being taught, as well as the linguistic capacities (governing knowledge) and linguistic performance (substantial outcome) of learners at various levels of foreign language acquisition (Ellis, 2008).
- Psychology and Psycholinguistics: Focus on the mental or cognitive processes involved in learning, as well as the illustration of language in the human brain structure (Kroll & De Groot, 2005).
- Sociolinguistics: Pinpoints alternation in learners' linguistic performance and broadens the subject of study to communicative competencies (controlling knowledge that is important for language usage or practical proficiency) (Hymes, 1972).
- Social Psychology: Places emphasis on group-related phenomena, such as individuality and social interest, as well as the communicational, interactional, and larger social situations and settings of learning (Gardner & Lambert, 1972).

4. Research methodology

The current study utilizes both qualitative and quantitative methods to gain a more in-depth understanding of the mental translation challenges that English teachers encounter when instructing middle school pupils. We decided to use mixed research methods (Wisdom & Creswell, 2013) since combining both methods offered a more complete understanding of the research problem by capturing the richness of qualitative data and the statistical rigor of quantitative data and allowed us to explore the complex phenomena on mental translation from multiple perspectives.

To attain the desired outcomes and understand the issues raised, it was necessary to understand the social aspects present in the lives of Romanian instructors and shed light on the personal teaching techniques that Romanian teachers of English employed when instructing high school pupils. Therefore, the study compared the professional credentials and teaching methods of teachers of varying ages, from various schools, and with a wide range of teaching experiences, as well as examined characteristics pertaining to their teaching settings. By investigating the experiences, views, practices, and concerns of English teachers, the study aimed to acquire a more comprehensive understanding of the topic.

Significant opinions and conclusions were revealed that may be valuable for creating and advancing future language teaching and learning methods. These approaches are based on a connection and comparison between languages through mental translation. Additionally, the study analyzed and considered the strategies utilized by individuals learning a foreign language, with the sole goal of acquiring paradigmatic information regarding their speaking comprehension practice and experience. As a result, the study gathered the students' clear explanations of how they more easily comprehend and enhance their acquisition of foreign languages.

With the help of digital interviews, 20 Romanian English teachers who had been working in schools in the Arad district were questioned about their experiences teaching English. The questionnaire consisted of nine questions focusing on the respondents' previous language teaching experiences and the students' language learning and competency. A qualitative study approach was utilized to investigate the values, attitudes, views, feelings, and behaviors of both students and instructors regarding language. In addition, the study used quantitative analysis, involving a total of 120 middle school pupils and 20 Romanian teachers of English. The questionnaires given to the students contained either ten or seven components, each assigned to one of the following five categories or determinants: (a) the students' experience with English school projects; (b) the educational support provided by the school; (c) the curriculum schemes; (d) the impact of quick mental translation on students' language progress; and (e) the overall satisfaction of both students and teachers with language learning.

To collect, generalize and compare the findings, we used Google Forms. The language of both surveys and interviews was English – however to maximize the results and ensure that the surveys are entirely understood by younger students, we recommended that Romanian (or a mother tongue) be used in the case of surveys applied to students with basic English skills. Every ethical consideration was considered; hence, protocol forms were required to be filled out by each respondent to obtain either parental approval or their own agreement, ensuring confidentiality was maintained.

5. Research results

Even if this research may not have uncovered significant meaning that would lead to a change in the views held by educators involved in communicative language teaching and learning, we believe that it would increase awareness regarding mental translation. It may succeed in persuading educators to rethink the conventional teaching methods and practices

they have been using for a long time and urge them to experiment with new assignments, activities, or communicative initiatives. Similarly, even if a survey of the specialized literature reveals that teachers usually have negative opinions towards the use of mental translation when teaching foreign languages, our findings contradict this claim, especially in the case of early-stage learners, where mental translation is used quite frequently. The main findings are synthesized in what follows:

- Mental translation is frequently conducted by Romanian language learners for various reasons, including comprehension, memorizing, and generating English.
- The absence of suitable instructional strategies and resources makes teaching English one of the most challenging subjects and favours the use of mental translation.
- Language activities appear to inspire and motivate advancements in communication, with mental translation being undertaken while speaking.
- The cognitive and social types of knowledge are utilized in the teaching methods and procedures by the referent teachers, strongly related to the competence of speaking.
- Learners' perspectives and acknowledgment of mental translation have been shown to be more positive and favorable, clearly explaining how they quickly understand and acquire foreign languages better. This demonstrates no significant difference between learners at lower and higher levels.
- Despite claiming to employ various modern instructional strategies and materials, the teachers who were questioned continued to struggle in the classroom. In particular, teachers who worked with younger students or those with lower proficiency levels did not have favorable attitudes or views towards using entirely the communicative method, favoring the use of mental translation.
- The research establishes a correlation between teachers' understanding of both types of language teaching and learning systems in Romania, related to mental translation, and students' motivation.
- Some teachers may not have sufficient practical knowledge and may not have mastered their speaking abilities. There was a substantial association between the tactics and approaches used in the classroom and the pupils' level of language proficiency.
- Teachers with more teaching experience encountered fewer challenges in teaching communicative language without using any form of translation during their lessons. Statistics show a connection between teachers' teaching experience and the amount of direct contact they have with native speakers to acquire an appropriate level of language fluency. Additionally, there is a correlation between instructors' ability to provide instant translations for their students. It was discovered that the difficulty of teaching poems to high school pupils increased in proportion to their lower level of fluency.

6. Research recommendations

The current research demonstrated that the teacher's position is not only difficult but also demanding regarding communicative language education activities. Taking into consideration the results of the current research, we may formulate several tentative suggestions to assist in resolving issues and improving communicative language competence, which also involve the use of mental translation.

- *Identify specific learning strategies:* It is essential to identify the precise learning strategies employed by school trainees to acquire English language skills. This understanding can guide effective teaching methods.
- *Contrast strategies of successful and less successful trainees:* Teachers should contrast the strategies utilized by successful trainees with those used by less successful ones.

Educators must be willing to adapt their teaching strategies and use materials that allow trainees to become familiar with proven effective language learning techniques.

- *Encourage contextual comprehension:* To prevent learners from improperly transferring concepts from their first language, teachers should encourage students to understand the connotation of words and phrases outside their native language context.
- *Utilize reputable learning resources:* During foreign language instruction, teachers should use reputable and high-quality learning resources to deepen and expand students' vocabulary and lexical knowledge.
- *Foster student confidence:* Educators should foster their students' confidence in their ability to communicate in the target language by offering guidance and demonstrating compassionate teaching behaviors.
- *Anticipate student needs and expectations:* By anticipating and considering students' needs and expectations during the pre-planning stages of lessons, language instruction can be more effective and tailored to individual learning preferences.
- *Provide motivation and encouragement:* It is important to motivate and encourage students when they submit creative projects, helping them to enhance their language proficiency and sustain their progress.
- *Balance lesson goals with student interests:* When setting language objectives, teachers should balance lesson goals with the interests and motivations of their students, ensuring that the learning experience is engaging and relevant.
- *Emphasize mental translation:* To help students absorb complex material, performing mental translation while learning a foreign language may be crucial. This practice can also aid comprehension and retention.

7. Research limitations and challenges

Mental translation was investigated in this study from two distinct perspectives: one of foreign language teachers, and one of students of English. Despite being time-consuming and having restricted interpretations, we consider that the research is exploratory rather than in-depth. We identified three main limitations. First, the research was carried out among Romanian teachers and students of English in a district located in the western part of the country. We believe that the study may be replicated in different parts of the country or even in different countries so as to investigate and compare multiple perspectives, attitudes, and challenges regarding the use of mental translation. Second, for this study we used mixed research methods, based on questionnaires and interviews. We propose that additional research be conducted to gather data from lessons based on real-life situations and to monitor teachers and classes for a better understanding of how mental translation is used in real time in English classes. Last but not least, additional variables may be used in future studies, such as “number of work hours at school” or “fatigue” to identify if there are any differences in terms of practicing mental translation between teachers who teach longer hours and those who teach fewer hours.

Conclusion

Given that the purpose of this study is to investigate the influence that mental translation has on the communication abilities of language learners and teachers, it is important to take a more in-depth look at enhancing productive language skills. The results of the interviews revealed that the mental translation technique is beneficial in fostering essential communication competence among those learning Romanian as a second language. It is important to note that the involvement of mental translation should be contingent upon the ability set and level of competence. In conclusion, it is recommended that reasonable efforts be made with mental translation to ensure that communicative language instruction is carried out most effectively.

References:

- Chamot, A. U. (2005). Language learning strategy instruction: Current issues and research. *Annual Review of Applied Linguistics*, 25, 112-130.
- Cozma, M. (2019). Translation Errors Across Genres: A Research Perspective. *Romanian Journal of English Studies*, 16(1), 84-96. DOI: <https://doi.org/10.1515/rjes-2019-0011>
- Dos Santos, L. M. (2020). The discussion of communicative language teaching approach in language classrooms. *Journal of Education and e-Learning Research*, 7(2), 104-109.
- Ellis, R. (2008). *The Study of Second Language Acquisition*. Oxford University Press.
- Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and Motivation in Second Language Learning*. Newbury House Publishers.
- Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Penguin Books.
- Kern, R. G. (1994). The role of mental translation in second language reading. *Studies in Second Language Acquisition*, 16(4), 441-461. DOI: <https://10.1017/S0272263100013450>
- Kroll, J. F., & De Groot, A. M. B. (2005). *Handbook of Bilingualism: Psycholinguistic Approaches*. Oxford University Press.
- Lombaard, K. (2006). *Understanding Learning Styles: Translating Theory into Practice*. University of Pretoria.
- Nation, I. S. P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge University Press.
- Oxford, R. L. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Newbury House Publishers.
- Rozenfeld, J. (2017). Efficiency in teaching English as a foreign language. *Romanian Journal of English Studies: The Journal of West University of Timisoara*, 14(1), 132-140.
- Paulsen Christensen, T. (2011). Studies on the mental processes in translation memory-assisted translation – The state of the art. *trans-kom*, 4(2), 137-160.
- Toma, A. (2024). Mental translation as a cognitive process in communicative language teaching and learning. In *Scientific Bulletin of the Politehnica University of Timișoara: Transactions on Modern Languages* (pp. 43-50). Timișoara: Editura Politehnica.
- Toma, A., & Dejica, D. (2023). Mental translation and its contribution to communicative language teaching and learning. In *Professional Communication and Translation Studies*, 16/2023 (pp. 120-126). Timișoara: Editura Politehnica.
- Wisdom, J., & Creswell, J. W. (2013). Mixed methods: Integrating quantitative and qualitative data collection and analysis while studying patient-centered medical home models. *PCMH Research Methods Series 13* (pp. 1-5). Rockville: Agency for Healthcare Research and Quality.

MODERNIZING THE DIVINE BOOK TRANSLATION STRATEGIES AND LANGUAGE EVOLUTION IN THE BIBLE ACROSS ENGLISH AND ROMANIAN¹

Andra-Iulia URSA

1 Decembrie 1918 University of Alba Iulia, Romania

e-mail: andra.ursa@uab.ro

Abstract

This paper examines the translation and retranslation of the Bible in both English and Romanian, with a focus on the strategies used to adapt the sacred text for contemporary readers. By analysing two English versions, the New King James Version (1979) and the New English Translation (2001), alongside two Romanian versions, the Dumitru Cornilescu Version (1924/2014) and the Noua Traducere În Limba Română [the New Romanian translation] (2006), this study identifies linguistic shifts that reflect evolving reader comprehension. Using Andrew Chesterman's translation strategies (1997), we compare syntactic, semantic, and pragmatic changes across different translations. Our corpus consists of 10 examples from Leviticus 19:2-13, which are analysed using a qualitative approach. Each translation and retranslation was marked with a number and noted to highlight the modification patterns. The findings reveal that language modernization, particularly in retranslation efforts, plays a key role in clarifying outdated vocabulary and making the text more accessible to modern readers. We conclude that these linguistic shifts are essential to bridging cultural and temporal gaps between ancient texts and contemporary audiences, ultimately showing that translation is not merely linguistic but also a reflection of changing social and cultural contexts.

Keywords: translation strategies; translation and retranslation; Bible; syntax; semantics; pragmatics.

Introduction

Defining “retranslation” can be challenging due to its varying interpretations. It might involve translating a text into the same target language more than once, either by the same translator or by different ones. Some theorists distinguish between “retranslation” as the revision or updating of a translator's own previous translations, and “repeated translation,” which refers to translating works previously translated by others (Xu, 2024, p. 64). Despite these distinctions, the broad consensus defines retranslation as the process of translating the same source text into the same target language multiple times. This is the definition we use as a starting point for our research.

The Retranslation Hypothesis, as presented by Yves Gambier (1994, p. 414), suggests that initial translations of a text tend to be more assimilating, meaning they adapt the content to fit the cultural or editorial norms of the target audience, often minimizing the foreign or unfamiliar elements. Gambier describes this process as an effort to “reduce the otherness” in favor of these requirements. However, as more translations of the same work into the same language are produced, there is a tendency for these later versions to return closer to the source text, seeking greater fidelity and preserving more of its original characteristics. This shift reflects a growing desire to maintain the integrity of the source material.

¹ Article History: Received: 12.09.2024. Accepted: 24.11.2024. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

The necessity for retranslation, as explored in Translation Studies, can be attributed to various factors that align with the evolution of the text's reception. Du-Nour (1995, p. 327) emphasizes that linguistic and stylistic changes over time often necessitate retranslation. Building on this, Robinson (1999) views retranslation as a form of "supplementation", highlighting that initial translations may only partially capture the essence of the original, and thus require subsequent efforts to bridge those gaps. This supplementation can occur in temporal terms (making the work relevant for contemporary audiences), quantitative terms (aligning more closely with the original semantics and syntax), or qualitative terms (reflecting the inspiration and talent of the original). Thus, retranslation not only addresses the inadequacies of earlier versions but also ensures a continued refinement of the translation process. This complementary nature of retranslation is echoed by scholars like Toury (1995) and Koskinen & Paloposki (2003), who argue that retranslation allows for variation and adaptation, catering to diverse reader needs while progressively returning to the essence of the source text. Together, these perspectives demonstrate that retranslation plays an important role in both maintaining the cultural relevance of a work and deepening its connection to the original text across time.

The translation of the Bible has a long and complex history, dating back to the first official translation made by Jewish scholars in Alexandria, Egypt, between 250 and 100 BCE, into Greek. This translation, known as the Septuagint, set the stage for later Bible translations, shaping Christian vocabulary and theology. Since then, many Bible translations have emerged, each adapting the text to fit the linguistic and cultural needs of different societies. From the Latin Vulgate, a major translation completed by Jerome in the 5th century, to more contemporary versions, translators have grappled with the challenge of rendering the Bible accessible and relevant to their readers. The evolution of languages, the shifting needs of religious communities, and advancements in biblical scholarship have all played a role in the continual revision and retranslation of the Bible. These perspectives suggest that retranslation is not only a response to linguistic changes but also a reflection of shifting ideological contexts and cultural values. This dual lens provides a comprehensive understanding of why and how Bible translations are revisited and updated, ensuring they remain relevant and resonant with each new generation of readers.

In this study, we analyse and compare the translation and retranslation of the Bible in both English and Romanian, focusing on how language evolves to accommodate contemporary readers' understanding. In this respect, Nida (1964) and Scott (2018) emphasize that language is in a perpetual state of transformation, which necessitates updating translations to ensure they remain relevant to contemporary readers. As language evolves, certain translations may become outdated, requiring reinterpretation to align with current usage and understanding. Berman (1990, p. 1) highlights the inevitability of translations "growing old" as they reflect the linguistic and cultural context of their time. As these contexts change, retranslations become necessary to provide a more accurate and contemporary version of the source text.

1. The New King James Translation and The New English Translation

The King James Bible is a landmark translation, renowned for its accuracy and impact on British religion, language, and law. Commissioned by King James I to create a version free from partisan bias, the translation team of forty-seven scholars worked from the original Hebrew and Greek texts and earlier versions like the Bishop's Bible (Scorgie, Strauss, & Voth, 2003, p. 182). The King James Bible was praised for its stylistic variety, avoiding rigid concordance translation (Scorgie, Strauss, & Voth, 2003, pp. 182-183).

Despite initial typographical errors and limited manuscript access, the King James Bible gained popularity and overshadowed earlier versions (Metzger, 2001, pp. 43-44). The American Bible Society made orthographic improvements in 1861, and the New King James Version

(NKJV) was introduced in 1979, completing the Bible in 1982 (Metzger, 2001, p. 44). This revision updated vocabulary and grammar to reflect modern usage while retaining the traditional style (Thomas Nelson, Inc., 1982, p. vi).

The NKJV replaced obsolete pronouns with modern equivalents, capitalized pronouns referring to God, and substituted conjunctions to simplify language while preserving reverence (Thomas Nelson, Inc., 1982, p. vi). It also utilized the 1967/1977 Stuttgart edition of the *Biblia Hebraica*, the Septuagint, the Latin Vulgate, and Dead Sea Scrolls manuscripts, reflecting advances in textual scholarship (Thomas Nelson, Inc., 1982, p. vii). The New Testament benefitted from extensive manuscript support, aligning about eighty percent with earlier texts (Thomas Nelson, Inc., 1982, p. viii).

The New English Translation (NET) is a free online Bible translation funded by the Biblical Studies Foundation. As stated by representatives of Thomas Nelson Publishing in a post on the official Thomas Nelson Bibles website, in November 1995, a group of twenty biblical scholars started creating a digital modern English version, using the most reliable Hebrew, Aramaic, and Greek texts. This translation was designed to be freely available on the Internet and CD-ROM. The NET aims to be non-sectarian while maintaining an evangelical approach.

2. The Dumitru Cornilescu Translation and Noua Traducere În Limba Română

Romanian Bible translations began to emerge in the sixteenth century, influenced by both Protestant and Orthodox efforts to make the Scriptures accessible to the local population. Significant milestones included *Evangheliarul de la Sibiu* (The Gospel of Sibiu) and works by Romanian typographer Coresi, such as *Tetraevangheliarul* (The Four Gospels), *Lucrul Apostolesc* (The Acts of the Apostles), and *Psaltirea* (Psalms) (Diaconu, 2018, p. 123).

In the seventeenth century, *Noul Testament de la Bălgrad* [the New Testament of Bălgrad] (1648) was the first translation of The New Testament into Romanian. Published in Alba Iulia by Orthodox Metropolitan Simion Ștefan at the request of Hungarian Calvinist authorities, it was the most comprehensive translation of the Bible at that time and influenced future versions. The first complete Bible in Romanian, *Biblia de la București* [The Bible of Bucharest] (1688), used the New Testament from Bălgrad and a revised translation by Nicolae Milescu for the Old Testament (Diaconu, 2019, pp. 129-147).

In the following centuries, several notable Bible translations emerged, including *Biblia de la Blaj* [The Bible from Blaj] (1795), *Biblia Sinodală* [The Synodal Bible] (1914, 1968, 1988), and Dumitru Cornilescu's translations (1921, 1924, 2014) (Diaconu, 2019, p. 148). In contemporary Romanian, two primary Bible translations are in use. The Romanian Orthodox Church relies on the Synodal Bible, which serves as the official translation of the Orthodox scriptures and was published with the approval of Patriarch Teoctist. Meanwhile, Protestant denominations predominantly use the Dumitru Cornilescu translation.

First released in 1921 with financial backing from Princess Ralu Callimachi and produced by the Romanian Evangelical Society, the Dumitru Cornilescu Bible faced mixed reactions. Neo-Protestant communities perceived heretical elements, while others appreciated its modernized language (Conțac, 2011, p. 215). The 1921 edition did not detail its sources, but some verses resemble the Second Version, and Thayer's Greek-English Lexicon likely influenced it (Conțac, 2011, p. 217). A revised 1924 edition by the British Bible Society addressed issues such as removing annotations and substituting paraphrases with more literal translations (Conțac, 2011, pp. 217-218). Over time, the New Version gained traction in Neo-Protestant circles, especially during the communist regime, which restricted Biblical scholarship and competition. The 1924 edition was reprinted and revised multiple times after the 1989 Revolution (Conțac, 2011, pp. 218-219).

Despite plans for a thorough revision based on Hebrew and Greek texts, Cornilescu's declining health prevented this. However, the British Bible Society's trust in Cornilescu underscored initial enthusiasm for the translation (Societatea Biblică Interconfesională, 2019, p. iii). On the 90th anniversary in 2014, the Interconfessional Bible Society of Romania updated the Bible with orthographic, grammatical, and punctuation corrections while preserving the original style. The 2022 revision, led by Emanuel Conțac and other Neo-Protestant scholars, is a revision rather than a new translation, emphasizing fidelity to the original texts and readability in church settings (Societatea Biblică Interconfesională, 2019, pp. iii-vi). In 2024, the Interconfessional Bible Society of Romania published a special definitive edition to mark the 100th anniversary of the 1924 Cornilescu Bible text. The text published in 2024 did not undergo changes, but many errors and inconsistencies in spelling, biblical references, and punctuation were corrected. This is the edition we will use in our study.

Noua Traducere Românească (NTR), also known as *Noua Traducere în Limba Română* (NTLR) [The new Romanian translation] was developed by a committee of translators from 1998 to 2006 for the International Bible Society. Produced by a Baptist team of graduates from the "Emanuel" University of Oradea under the coordination of James L. Courter, the NTLR aims to modernize the language, removing the outdated and incorrect word forms found in the Cornilescu translation. The NTR Bible has gone through four revised editions between 2007 and 2021.

This fourth edition is seen as the final, long-lasting version, though it remains open to critique. As stated in the preface, this translation considers modern Romanian linguistic innovations while preserving older, expressive terms suitable for a sacred text. It goes beyond a word-for-word approach, ensuring both fidelity and appropriate meaning in each context. Recognizing the multiple interpretations of original biblical manuscripts, the editorial team provided nearly 6,000 notes and commentaries, incorporating the latest biblical research to help readers understand the text, its history, and geography (The editorial committee of the NTLR, 2021, Preface).

3. Methodology

Prior to undertaking this study, we observed that many Bible translations have undergone multiple revisions, primarily to enhance clarity and make the text more accessible to readers. Consequently, we initiated this comparative research with the aim of investigating how religious texts are interpreted and examining the ways in which different translators have adapted ancient languages to the cultural and linguistic needs of their societies. It is essential to recognize that language is an evolving skill, shaped by various external factors, and therefore requires ongoing adaptation. Our paper aims to identify differences, understood as translation strategies, between the translation and retranslation of the Bible in English and Romanian. In this context, retranslation is viewed not as a continuous revision of the same text but as separate, distinct translation efforts.

Our analysis, therefore, proceeds in two directions. First, we examine two contemporary English Bible translations: the *New King James Version* (NKJV), first published in 1979, but for which we will use the 1982 edition, and the *New English Translation* (NET) Bible, released in 2001. Second, we review the *Dumitru Cornilescu Version*, initially published in 1924 and republished in 2024, and the latest Romanian translation, *Noua Traducere În Limba Română* (NTLR), initially published in 2007, and for which we will use the 2021 edition.

In our research, we adopted a structured and methodical approach to analyse the translation and retranslation of biblical texts, focusing on both English and Romanian versions. The methodology involves several key steps, each designed to ensure a comprehensive and insightful examination of the translation strategies employed in different versions of the Bible.

Our analysis centres on 10 distinct examples, selected from the first part of Leviticus 19:2 - 19:13. The examples are labelled based on their origin as follows: ET (English Translation), ER (English Retranslation), RT (Romanian Translation), and RR (Romanian Retranslation), with each label followed by a corresponding number. To gather the textual data, we utilized the BibleGateway website, a valuable resource that provides access to a wide array of Bible translations in electronic format. This platform allowed us to efficiently search for specific keywords, passages, and entire chapters, ensuring that we could compare selected examples based on their frequency of occurrence.

For the analytical framework, we employed the translation strategies developed by Andrew Chesterman in his seminal work, *Memes of Translation* (1997). Chesterman's strategies offer a robust classification system that encompasses the syntactic, semantic, and pragmatic layers of language (Chesterman, 1997, pp. 94-112). We want to clarify that we excluded Literal Translation and Loan from the syntactic strategy group, as they deal solely with transferring information between languages, which was not the focus of our research. Moreover, as Chesterman observes, pragmatic strategies often involve syntactic and/or semantic adjustments (Chesterman, 1997, p. 107). Consequently, in our text annotations, we first identified strategies that modified syntax or semantics and, where relevant, later categorized them as pragmatic strategies. Below is a summary table of these strategies, aimed at providing a clearer understanding of their usefulness.

Table 1

Translation Strategies formulated by Andrew Chesterman (1997, pp. 94-112)

Syntactic Strategies:	Semantic Strategies:	Pragmatic Strategies:
Transposition	Synonymy	Cultural filtering
Unit shift	Antonymy	Explicitness change
Phrase structure change	Hyponymy	Information change
Clause structure change	Converses	Interpersonal change
Cohesion change	Abstraction change	Illocutionary change
Level shift	Distribution change	Coherence change
Scheme change	Emphasis change	Partial translation
	Paraphrase	Visibility change
		Transediting
		Other pragmatic strategies

While Chesterman's translation strategies were originally intended for comparing a source language with a target language, we chose to apply them to emphasize linguistic shifts between different translations. We indicated the translation strategy in square brackets after the modified instance, which was highlighted in bold. Following this, we provided a brief commentary discussing the syntactic, semantic, and pragmatic implications of the changes.

To support our analysis, we included etymological references, dictionary definitions, and explanations of vocabulary usage for each translated and retranslated fragment. Our qualitative analysis of successive parts of the text provides a focused view of language use, revealing the impact of translation strategies on the clarity and relevance of the biblical text. By examining how different versions handle specific passages, we were able to draw conclusions about the broader implications of these translation choices for contemporary readers.

4. Comparative Analysis

(ET1) And the Lord spoke to Moses, saying, “Speak to all the congregation of the children of Israel, and say to them: ‘You shall be holy, for I the Lord your God am holy (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:2).

(ER1) [cohesion change - ellipsis] The Lord spoke to Moses [cohesion change - ellipsis]: “Speak to the whole congregation of the Israelites [unit shift – phrase to noun] and tell them, [clause structure change] ‘You must be holy because I, the Lord your God, am holy [synonymy] (NET, Leviticus 19:2).

The phrase “the children of Israel” is more formal and archaic, often associated with Biblical or religious texts. It implies a direct lineage from Israel (Jacob) and carries a sense of historical or cultural continuity. In contrast, “the Israelites” is a more modern and straightforward term that still refers to the same group but without the metaphorical “children” aspect. The phrase “Children of Israel” can refer specifically to Jacob’s (or Israel’s) direct offspring, as seen in Genesis 45:21 and references to Jacob’s children. However, it is more commonly used to describe the entire lineage or descendants of Israel, particularly in contexts like the story of the Exodus (Bible Central, 2021). The term “Israelite” dates back to the mid-14th century and refers to a Jew, specifically someone from ancient Israel or a descendant of Israel, also known as Jacob (Online Etymology Dictionary).

Another change that occurs in this first example consists of the choice of the modal verbs used by God to formulate the commandments. In the NKJV, “shall” is used to indicate obligation and appears 4,715 times throughout the biblical text. However, in contemporary usage, “shall” is now largely reserved for formal, legal, or ceremonial contexts, often appearing in contracts or laws to outline requirements or duties. As a result, modern retranslations like the NET use “must” to reflect God’s authoritative tone more clearly. In contrast, “shall” appears only 81 times in the NET, mainly in formal settings to express duty (e.g., “he shall serve him forever” in Exodus 21:6), to indicate future purposes (e.g., “These towns that you must give shall be your six towns for refuge” in Numbers 35:13), or to inquire politely about an action (e.g., “Shall I go and get a nursing woman for you?” in Exodus 2:7).

The conjunction “for” has been used to mean “because” or “since” for over a thousand years, appearing in numerous well-known quotes, such as those found in the Beatitudes from the New Testament. However, in contemporary speech and casual writing, this use of “for” is rare and often introduces a more formal or literary tone (American Heritage Dictionary, 2011). In contrast, to reflect current English usage, the retranslation opts for the more common “because” to express causality, aligning with modern linguistic norms.

(RT1) Domnul i-a vorbit lui Moise și a zis: „Vorbește întregii adunări a copiilor lui Israel și spune-le: ‘Fiți sfinți, căci Eu sunt sfânt, Eu, Domnul, Dumnezeul vostru’ (Dumitru Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:2).

(RR1) Domnul i-a zis lui Moise: [cohesion change - ellipsis] „Vorbește întregii adunări a israeliților [unit shift – phrase to word] și spune-le: ‘Fiți sfinți, pentru că [synonymy] Eu, Domnul, Dumnezeul vostru, sunt sfânt’ [emphasis change] (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:2).

In both the English translation and the Romanian text, we notice a shift in expression regarding how God communicated with Moses. The phrase “i-a vorbit lui Moise” [spoke to Moses] uses an intransitive verb with an indirect object in the dative case, indicating that God spoke to Moses without necessarily conveying a specific message. In contrast, “i-a zis lui Moise” [told Moses] implies that a specific message was conveyed to Moses.

In the phrase “Eu sunt sfânt” [I am holy], the primary emphasis is on the declaration of holiness. It utilizes a straightforward declarative structure, presenting the statement directly

with a main clause followed by additional specification “Eu, Domnul, Dumnezeuul vostru” [I, the Lord, your God]. The retranslation begins with the identification (“Eu” – “I”), followed by the apposition “Domnul, Dumnezeuul vostru” [the Lord, your God] and then ends with the main clause “sunt sfânt” [am holy]. This revised structure places emphasis on the speaker’s identity before making the declaration about their nature, thereby highlighting the speaker’s authority and role prior to stating their holiness.

(ET2) Every one of you shall revere his mother and his father, and keep My Sabbaths: I am the Lord your God (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:3).

(ER2) Each of you [distribution change] must respect [synonymy] his mother and his father, and you [emphasis] must keep my Sabbaths. I am the Lord your God (NET, Leviticus 19:3).

The phrase “every one of you” emphasizes the inclusion of all individuals within a group, highlighting the collective nature of the statement. In contrast, “each of you” focuses on individual attention or actions, directing the message to each person separately. Furthermore, both “revere” and “respect” convey a sense of deep admiration and deference. However, “revere” is less commonly used in everyday language today and tends to carry a more formal or literary tone. Nevertheless, both terms are used in the text of the two translations: “Revere / reverent / reverence” appears 16 times in the NKJV and 28 times in the NET, while “respect” and its variants appear 22 times in the NKJV and 95 times in the NET. For instance, in the first translation, the phrase “the nations shall fear the name of the Lord” (NKJV, Psalm 102:15) is rendered in the retranslation as “The nations will respect [...]” (NET, Psalm 102:15). Similarly, the concept of fearing God, expressed as “Let Him be your fear” (NKJV, Isaiah 8:13), is translated as “He is the one you must respect” (NET, Isaiah 8:13), focusing on a sense of respectful reverence. This change illustrates a modern approach that emphasizes a respectful and relational understanding of God over the more traditional, fear-based perspective.

(RT2) Fiecare din voi să-i cinstească pe mama sa și pe tatăl său și să păzească Sabatele Mele. Eu sunt Domnul, Dumnezeuul vostru (Dumitru Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:3).

(RR2) Fiecare din voi să-și cinstească mama și tatăl [phrase structure change] și să țină [synonymy] Sabatele Mele. Eu sunt Domnul, Dumnezeuul vostru (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:3).

This phrase translates to [to honor his/her mother and father]. The use of “mama sa” and “tatăl său” is a bit more familiar or traditional. The retranslation grammatically adapts the expression to modern-day usage: “Să-și cinstească” [to honor, with reflexive pronoun “își” indicating possession] “mama” and “tatăl” [his/her mother and father], with no preposition or possessive adjective needed.

The verb “a păzi”, which means [to take care of] or [to guard], is primarily used to ensure the safety of someone or something, preventing them from escaping, being taken, or disappearing (DEX, 2016, p. 873). In the retranslation, the verb “a ține”, which specifically means [to honour a holiday or special day], is used instead. This term is more contextually appropriate for the specific situation described. We also notice that in Cornilescu’s translation, the verb “a păzi” is used in various contexts. In the retranslation, however, this verb is replaced with more specific terms that better fit the context of each situation. For instance, “Acesta este legământul Meu pe care să-l păziți” [This is My covenant which you shall protect] from Cornilescu’s translation (Genesis 17:10) is retranslated as “să-l respectați” [you shall respect] in the NET. Similarly, “Să păziți lucrul acesta ca o lege” [You shall guard this as a law] from Cornilescu’s translation (Exodus 12:24) is rendered as “Să țineți” [you shall keep] in the NET.

(ET3) ‘Do not turn to idols, nor make for yourselves molded gods: I am the Lord your God (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:4).

(ER3) Do not turn to idols, and [cohesion change] you must not make for yourselves gods of cast metal [phrase structure change + abstraction change]. I am the Lord your God (NET, Leviticus 19:4).

The NKJV (ET3) uses the conjunction “nor” to introduce a negative coordinate clause, maintaining a formal tone and emphasizing the prohibition of creating idols. The NET (ER3), on the other hand, replaces “nor” with “and”, which introduces a coordinate clause linking ideas of equal importance, with the negation reinforced by “must not”, stressing the imperative nature of the command.

Additionally, there is a noticeable shift in phrase structure. The NKJV uses “molded gods” (adjective + noun), emphasizing the process of shaping gods without specifying the material used. In contrast, the NET uses “gods of cast metal” (noun + prepositional phrase), providing a more specific and concrete description.

(RT3) Să nu vă întoarceți spre idoli și să nu vă faceți dumnezei turnați. Eu sunt Domnul, Dumnezeuul vostru (Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:4).

(RR3) Să nu vă întoarceți spre idoli și să nu vă turnați idoli [paraphrase]. Eu sunt Domnul, Dumnezeuul vostru (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:4).

The Cornilescu version (RT3) uses “dumnezei turnați” (noun + adjective, meaning ‘molded gods’), which maintains a more descriptive tone, focusing on the nature of the gods as man-made. In contrast, the NTLR (RR3) simplifies this by using “idoli” [idols], removing the adjective and opting for a more straightforward and modern paraphrase: “să nu vă turnați idoli” (conjunction + negation + reflexive verb phrase + noun). The negative imperative is directive and forceful, providing a clear prohibition. In this context, idols serve as a contrast to God’s invisible nature, as they are tangible, often referred to in biblical texts as “images” representing false gods (McAdams, 2024).

(ET4) And if you offer a sacrifice of a peace offering to the Lord, you shall offer it of your own free will (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:5).

(ER4) When [cohesion change – coord. to time clause] you sacrifice a peace-offering sacrifice [phrase structure change] to the Lord, you must sacrifice it so that it is accepted for you [unit shift – phrase to clause] (NET, Leviticus 19:5).

The NKJV (ET4) uses the coordinating conjunction “and” followed by “if”, which introduces a conditional clause, implying uncertainty about whether the action will take place. The conditional “if” suggests that offering a sacrifice is a possibility rather than a certainty. The focus is on the voluntary nature of the act, highlighted by the prepositional phrase “of your own free will”, which emphasizes the freedom and sincerity behind the offering.

In contrast, the NET (ER4) translation replaces the conditional “if” with the subordinating conjunction “when”. This change introduces a time clause, assuming that the act of sacrificing will definitely occur, even if the exact time remains uncertain. It conveys a sense of inevitability, shifting the focus from possibility to certainty. Furthermore, the phrase structure is simplified by changing “offer a sacrifice of a peace offering” to “sacrifice a peace-offering sacrifice”, which places more direct emphasis on the action of sacrificing. Though repetitive and somewhat redundant, this form emphasizes the sacrificial act itself more strongly.

Additionally, the NKJV focuses on voluntariness with the adverbial phrase “of your own free will”, while the NET uses a purpose clause: “so that it is accepted for you”. This clause

suggests that the action is not just voluntary but also aims at achieving a specific goal, ensuring acceptance.

(RT4) Când îi veți aduce Domnului o jertfă de mulțumire, s-o aduceți așa încât să fie primită (Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:5).

(RR4) Când veți aduce o jertfă de pace [paraphrase] pentru Domnul, să o [transediting - expansion] aduceți în așa fel încât [transediting - adv. to adv. locution] să fie primită (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:5).

In Cornilescu's version (RT4), the passage reads "jertfă de mulțumire" [thanksgiving offering], emphasizing gratitude and the use of a perfect animal to symbolize purity (Branzai, 2013). In contrast, the NTLR translation (RR4) uses the phrase "jertfă de pace" [peace offering], signifying not only gratitude but also a focus on maintaining peace with God (Branzai, 2013). This type of offering was not intended for atonement but was given in thanks for God's grace and care.

Additionally, the phrase "s-o aduceți" contracts the subject and verb for a smoother, more conversational tone, which is typical of spoken Romanian. In retranslation the phrase is expanded, giving the sentence a more formal tone.

(ET5) It shall be eaten the same day you offer it, and on the next day. And if any remains until the third day, it shall be burned in the fire (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:6).

(ER5) It must be eaten on the day of your sacrifice [unit shift – relative clause to prepositional phrase] and on the following day, but [cohesion change] what is left over until the third day must be burned up [emphasis change] (NET, Levitic 19:6).

Here, the coordinating conjunction "and" (NKJV) is used to link two ideas that occur sequentially permitting the offering to be eaten over two days but stipulating that any leftovers on the third day must be burned. In the NET translation (ER5), the structure changes to the coordinating conjunction "but", signalling a cohesion change. This shift contrasts the allowable time to eat the offering with the required action if food remains on the third day, emphasizing the contrast between what is acceptable (eating it within two days) and what must happen if the timeline is exceeded (burning the remainder).

Additionally, a unit shift occurs, where the relative clause "you offer it" in ET5 becomes a prepositional phrase "of your sacrifice" in ER5, streamlining the sentence structure and focusing more on the sacrifice itself rather than the action of offering it. The verb "must be burned up" adds a sense of urgency and requirement, whereas "shall be burned in the fire" in the NKJV has a less immediate tone.

(RT5) Jertfa să fie mâncată în ziua când o veți jertfi sau a doua zi; ce va mai rămâne până a treia zi să se ardă în foc (Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:6).

(RR5) [cohesion change - ellipsis] Să fie mâncată în ziua când o veți jertfi sau în ziua următoare [synonymy]; ce va mai rămâne până a treia zi să fie ars [phrase structure change - reflexive verb construction to passive construction] în foc (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:6).

In the Cornilescu translation (RT5), the reflexive verb "să se ardă" [let it burn] is used in the subjunctive mood, implying an action that must be carried out but is left somewhat indirect in agency. The construction maintains a more formal tone and emphasizes the action that must be taken regarding what remains of the sacrifice. In the NTLR translation (RR5), the

reflexive construction is replaced with the passive construction “să fie ars” [let it be burned], which emphasizes the outcome (burning) rather than the process or actor responsible.

(ET6) And if it is eaten at all on the third day, it is an abomination. It shall not be accepted. Therefore everyone who eats it shall bear his iniquity, because he has profaned the hallowed offering of the Lord; and that person shall be cut off from his people (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:7).

(ER6) If, however, [cohesion change - concession] it is eaten on the third day, it is spoiled [paraphrase]; it will [emphasis change] not be accepted, and [cohesion change] the one [interpersonal change] who eats it will bear his punishment for iniquity [explicitness change – addition] because he has profaned what is holy [unit shift – phrase to clause] to the Lord. That person will be cut off from his people (NET, Leviticus 19:6).

The biblical term “abomination” is derived from the Latin “abominare”, meaning [to deprecate as an ill omen] (Scherman, 1996). It carries a strong moral and religious condemnation, often associated with behaviours that violate divine laws. Similarly, “to spoil” is synonymous with “to destroy” (Young, 1880, pp. 926-927) and implies that the act of consuming the offering has corrupted the sanctity of the sacrifice. In a biblical context, the choice between these terms depends on whether the emphasis is on the severity of the sin (“abomination”) or the loss of sanctity and purity (“spoil”).

Moreover, we notice the term “iniquity,” understood as “human sin” (Brooks, 1893), is conveyed through a pragmatic strategy of explicitness. Here, the translators used the more illustrative noun “punishment” to imply the consequence of the wrongdoing. Furthermore, the noun phrase “hallowed offering” is transposed into the noun clause “what is holy”. The term “hallowed,” documented as Old English “haligra”, fell out of common use around 1500 but was employed in Christian translations to convey the Latin term “sanctificare” (Online Etymology Dictionary). It carries a sense of reverence and sanctity, indicating that the offering is made sacred through a formal process. In contrast, “holy” has a broader connotation of sanctity and reverence, which can refer to a wide range of entities or concepts deemed sacred.

(RT6) Dacă va mânca cineva din ea a treia zi, faptul acesta va fi un lucru urât; jertfa nu va fi primită. Cine va mânca din ea își va purta vina păcatului său, căci necinstește ce a fost închinat Domnului: omul acela va fi nimicit din poporul lui (Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:7).

(RR6) Dacă se va mânca ceva [clause structure change – active to passive voice] din ea a treia zi, fapta [phrase structure change] aceasta va fi o urâciune [unit shift – phrase to word] și, prin urmare [addition – cohesion change], jertfa nu va fi primită. Acela care va mânca din ea își va purta pedeapsa [paraphrase] pentru că a profanat [abstraction change – more concrete] ceea ce este sfânt pentru Domnul; omul acela să fie [phrase structure change – future tense to present subjunctive mood] nimicit din poporul său (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:7).

“Dacă va mânca cineva” [If someone will eat it] follows a structure where the subject (someone) is specified and active. Therefore, the sentence emphasizes who might perform the action of eating. In retranslation, “Dacă se va mânca ceva” [If something is to be eaten] uses a passive construction, focusing on the object (something) being acted upon. It emphasizes the action of eating and the object being consumed, with no focus on the subject.

In Romanian, there are some differences between the noun in neutral gender “fapt” – fapte” / “fapturi” and the feminine “faptă” - “fapte”. The first term refers to a thing that

happened in reality; circumstance, real event, and is mainly used in a legal context, especially when denoting an event likely to have legal consequences “fapt juridic” (DEXI, 2007, p. 92). The second term refers to a deed or action carried out by someone and is commonly used in the expressions “faptă bună” - “faptă rea” (good deed - bad deed).

The noun phrase “un lucru urât” (definite article + noun + adjective, ‘an ugly thing] is more descriptive and general, focusing on the aesthetic or moral quality of the action. Whereas the retranslation “o urâciune” (definite article + noun) is an archaic term that denotes an action inciting animosity from others and signifies a morally reprehensible act that is displeasing to God (MDA2, 2010, p. 1221). From a pragmatic point of view, the tone is much stronger and conveys a sense of deep disapproval or condemnation.

The genitive phrase “vina păcatului său” [the guilt of their sin] undergoes semantic changes, as it is retranslated into a single word: “pedeapsa” [punishment]. The phrase in the translation carries a connotation of moral or spiritual accountability and emphasizes the need for personal repentance and the weight of one’s actions. The retranslation might be used in legal, or justice contexts where the focus is on the consequence of an action rather than the internal guilt.

Another difference between the translation and retranslation is the substitution of the more general term “a necinsti”, [to dishonor] or [to disgrace], with the more specific verb “a profana,” which is primarily used in a religious context and refers to the act of disrespecting things considered sacred.

(ET7) When you reap the harvest of your land, you shall not wholly reap the corners of your field, nor shall you gather the gleanings of your harvest (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:9).

(ER7) When you gather in [abstraction change – concrete to more abstract] the harvest of your land, you must not completely [synonymy] harvest the corner [phrase structure change – singular to plural] of your field, and you must not [cohesion change] gather up [synonymy] the gleanings of your harvest (NET, Leviticus 19:9).

In this example, the first change observed is the substitution of the verb “reap,” which specifically refers to harvesting crops that are ready, with the phrasal verb “gather in” which generally describes the act of collecting and bringing in items, including crops, but also applies to gathering scattered objects. Nevertheless, the second time the same verb “reap” appears in ET7, it is retranslated using its synonym “harvest” which shows an intention to maintain the agricultural context and preserve the original meaning. This suggests a deliberate choice by the re-translators to vary the language while still conveying the same concept, likely to avoid repetition. This variation might also reflect a sensitivity to the readers’ perception and the way language has evolved over time. By using more specific phrasal verbs such as “gather in” or “gather up” the re-translators may aim to resonate with a contemporary audience, who might find these expressions more relatable.

Another change that caught our attention refers to the usage of the synonym “completely” as a substitute for “wholly”. This choice may have been made to avoid potential confusion between the word “wholly” and “holy” when the text is read aloud. Given the phonetic similarity between the two words, especially in a religious context where “holy” is frequently used, the re-translators might have opted for “completely” to ensure clarity and prevent any misunderstanding among listeners.

(RT7) Când veți secera holdele țării, să lăși nesecerat un colț din câmpul tău și să nu strângi spicele rămase pe urma secerătorilor (Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:9).

(RR7) Când vei secera holdele țării, să nu seceri până la marginea ogorului tău [paraphrase & explicitness change] și să nu aduni [synonymy] spicele rămase după

seceris [phrase structure change] (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:9).

The imperative phrase “să lași nesecerat un colț din câmpul tău” [leave a corner of your field unharvested] suggests that a specific portion should be left untouched, similar to the English translation. However, this phrase may introduce ambiguity because it does not specify the size or exact location of the corner to be left unharvested. This lack of precision can lead to varying interpretations, where different readers might understand the instruction differently. Perhaps for this reason, the re-translators decided to paraphrase the sentence: “să nu seceri până la marginea ogorului tău” [do not harvest up to the edge of your land]. This can be seen pragmatically as a more general rule of moderation or self-restraint in harvesting, ensuring that one does not take everything from the field, leaving a margin that could serve others.

Another change that we notice is related to the practice of harvesting. In translation, the phrase “pe urma secerătorilor” [after the harvesters] refers to the agricultural practice of working the land and sheds light on the social life of the Romanian people. The author Ion (1943) describes this practice in his work that summarizes his doctoral thesis and is based on his encounters with Romanian villagers in 1929. Historically, rural communities engaged in a practice known as “claca secerișului” (communal labor) during harvest time, where villagers would come together to work the fields. These gatherings involved calling upon labourers, preparing tools and methods for work, establishing a productive atmosphere, taking meal breaks, resuming work, and eventually ending with a festive mood as evening approached (Ion, 1943, pp. 4-29). This economic necessity in traditional villages fostered strong social bonds among people. In today’s world, however, this practice has become predominantly mechanized, and the retranslation captures this lack of social involvement with the phrase “după seceriș” [after the harvest]

(ET8) And you shall not glean your vineyard, nor shall you gather every grape of your vineyard; you shall leave them for the poor and the stranger: I am the Lord your God (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:10).

(ER8) You must not pick your vineyard bare [unit shift – verb to verb phrase], and [cohesion change] you must not gather up the fallen grapes [paraphrase] of your vineyard. You must leave them for the poor and the resident foreigner [unit shift – noun to noun phrase]. I am the Lord your God (NET, Leviticus 19:10).

According to the *Random House Dictionary* (2010), the word “glean” originated around 1350–1400 from Middle English “glenen”, derived from Old French “glener”, which in turn came from Late Latin “glennāre”, likely of Celtic origin, as seen in the Old Irish “do-glenn” [he gathers]. The word refers to the act of collecting leftover crops or grains after the main harvest has been completed. The retranslation “pick up bare” (phrasal verb + adverb) implies collecting everything until nothing is left and is more straightforward and likely to be understood immediately by a modern audience. It also aligns better with how people commonly speak today.

This example illustrates another shift in the vocabulary of the English language. The noun “stranger,” which entered the English language in the 15th century with the meaning “not a citizen of a nation” (*Online Etymology Dictionary*), is now primarily understood as someone who is neither a friend nor an acquaintance. To avoid potential confusion, the re-translators opted to replace it with the more precise legal term “resident foreigner,” which specifically refers to a person living in a country where they are not a citizen.

(RT8) Nici să nu culegi strugurii rămași după cules în via ta și să nu strângi boabele care vor cădea din ei. Să le lași săracului și străinului.

(RR8) Să nu aduni [cohesion change] ciorchinii de struguri [abstraction change – more concrete] rămași după culesul viei tale [distribution change - compression] și să nu

Eu sunt Domnul, Dumnezeul vostru aduni [synonymy] boabele căzute din viță [unit shift – relative clause to participial phrase], ci [cohesion change - contrast] să le lași pentru cel sărac și pentru străin [cohesion change – additional elements]. Eu sunt Domnul, Dumnezeul tău [phrase structure change – plural to singular] (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:10).

The phrases “Nici să nu culegi” [nor pick] and “să nu aduni” [do not gather] in Romanian convey similar prohibitive meanings but differ in terms of syntax and semantics. The phrase in the first translation is more syntactically complex because it includes the adverb “nici”, which adds emphasis to the prohibition. The verb “culegi” is specific to the act of picking or harvesting, so the prohibition is directed specifically at that action. The structure of the retranslated phrase is more straightforward, consisting only of a present subjunctive verb phrase introduced by “să,” which is a common marker for the subjunctive mood [modul conjunctiv] in Romanian. The verb “aduni” has a broader application, making the prohibition more versatile.

Another phrase that the retranslation clarifies is “după cules în via ta” [after the harvest in your vineyard], particularly because the prepositional phrase “în via ta” (preposition + noun + possessive pronoun) at the end seems redundant. In turn, “după culesul viei tale” [after harvesting your vineyard] more effectively conveys the intended meaning by integrating the time and action into a single, more concise expression.

(ET9) You shall not steal, nor deal falsely, nor lie to one another. And you shall not swear by My name falsely, nor shall you profane the name of your God: I am the Lord (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:11).

(ER9) You must not steal, you must not tell lies [unit shift – verb to verb phrase], and you must not deal falsely with your fellow citizen [abstraction change – abstract to more concrete]. You must not swear falsely in my name [transposition], so that [cohesion change – purpose clause] you do not profane the name of your God. [emphasis change – colon to full stop] I am the Lord (NET, Leviticus 19:11).

The prepositional phrase “with your fellow citizen” (prep. + possessive pron. + noun phrase) replaces the relatively stark formulation “to one another” (prep. + reciprocal pronoun) in the translation to emphasize shared identity and encourage a sense of solidarity. This choice highlights that the person involved in the action is someone who shares the same legal or social status within a country or community. The phrase “with your fellow citizen” is versatile in both British and American English, capable of conveying either respect or contempt depending on context. It is frequently employed by politicians, leaders or activists to foster unity among citizens. Moreover, in legal texts, government documents, and official statements, this term underscores the collective rights and duties inherent among members of a society. The replacement thus not only softens the tone but also strengthens the emphasis on civic solidarity and mutual obligation.

The prepositional phrase “by My name” functions as a modifier for the verb, indicating that the swearing is done by invoking God’s name, which suggests a misuse of divine authority. This phrase appears consistently (18 times) throughout the text in connection with the verbs “to swear” (4 times) and “to call” (14 times). However, in the retranslation, a similar phrase, now using the preposition “in My name,” is used to signify invoking God’s name to affirm the truthfulness of a statement or promise. In *The New English Translation*, the preposition “by” is only used twice to form this type of prepositional phrase, functioning as an adjunct: in Genesis 22:16, where God reaffirms His covenant with Abraham by saying, “I solemnly swear by My own name,” and in Jeremiah 44:26, where God declares, “I hereby swear by my own great name,” as he vows that the

people of Judah in Egypt, following their idolatry, will never again invoke his name in their oaths. This pattern of using “by my own name” in the retranslation underscores the profound solemnity and gravity with which God speaks in moments of pivotal importance.

Another change that occurs in the retranslation is the omission of capitalizing the possessive pronoun “My,” which refers to the words of God. In The New King James Version, all such pronouns are capitalized, except when they are part of human speech. In the retranslation, this distinction is no longer maintained. In the past, the common custom was to capitalize the pronouns referring to God, as a sign of reverence. John Seely Hart, an American author known for his extensive work on grammar books, noted in *A Grammar of the English Language* (1873, p. 214) that while some authors excessively scatter capital letters throughout their writing, the pronouns in standard editions of the English Bible should never be printed in this manner. Robert Hudson, editor of the *Christian Writer’s Manual of Style* (1953/2016, pp. 239-240), argues that the practice of capitalizing deity pronouns and certain religious terms, which was prevalent in late nineteenth - and early twentieth-century religious publishing, can make a book feel outdated and even irrelevant to contemporary readers.

The decision to capitalize pronouns referring to God appears to be a matter of stylistic choice. Jeffrey Riddle (2024) initially appreciated the capitalization of divine pronouns in the NKJV as a respectful convention. However, he criticizes its use for two reasons: it does not appear in early biblical manuscripts and it imposes an interpretation by the translator that might be best left to the reader (Riddle, 2024, pp. 27-28). The original Hebrew and Greek texts do not follow this practice, as they do not differentiate between capital and lowercase letters (Grudem, 2012, pp. 55-56). Some readers might find capitalized pronouns helpful for identifying references to God in context. For instance, in the verse “Then God went up from him in the place where He talked with him” (NKJV, Genesis 35:13), the capitalized “He” clarifies that the pronoun refers to God. However, one argument against this practice is that it can lead to a visually cluttered text due to the large number of such pronouns (Grudem, 2012, p. 56). In this regard, *Inclusive Language in the Church* (1988) provides insights into contemporary language use that effectively addresses the concerns of the language debate. Nancy Hardesty argues that inclusive language is fitting for Christian theology and worship. She notes that while most publishers have stopped capitalizing pronouns referring to God, this practice is a leftover from older punctuation styles that capitalized far more words than are capitalized today, possibly influenced by the German convention of capitalizing all nouns (Hardesty, 1988, p. 57).

Another change that this paragraph provides refers to the change in cohesion. The original sentence uses a colon (:) after “God” to connect two related clauses, emphasizing a declarative statement (“I am the Lord”) as a grounding or authoritative reason for the preceding commands. The sentence starts with “And,” which is a coordinating conjunction that ties this command to previous instructions. The use of “nor” connects two negative commands, emphasizing the importance of both prohibitions. The retranslated sentence replaces the colon with a period, splitting the sentence into two separate clauses. This division makes the final statement “I am the Lord” more isolated, standing alone as a conclusive declaration rather than being directly tied to the preceding instructions. The use of “so that” introduces a causal relationship between the two actions, specifying that not swearing falsely will prevent the profanation of God’s name. This creates a more explicit link between the actions and their consequences, whereas the original leaves the connection more implicit.

(RT9) Să nu furați și să nu mințiți, nici să nu vă înșelați unii pe alții. Să nu jurați strâmb pe Numele Meu, căci ai necinști astfel Numele Dumnezeului tău. Eu sunt Domnul (Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:11).

(RR9) Să nu furați, să nu vă purtați cu vicleșug [synonymy] și [cohesion change] să nu vă mințiți unii pe alții [paraphrase]. Să nu jurați fals [synonymy] pe Numele Meu, profanând [cohesion change] Numele Dumnezeului vostru. [phrase structure]

change – singular to plural]. Eu sunt Domnul
(NTLR, 2007/2021, Levitic 19:11).

The commandment “Să nu vă înșelați unii pe alții” (negative imperative + reflexive pronoun + verb + reciprocal pronoun) uses the verb “înșelați” [to deceive] which implies a deliberate act of misleading someone. From a semantic point of view the phrase implies reciprocity (one person deceiving another and vice versa), highlighting mutual interactions. In the retranslation, “Să nu vă purtați cu vicleșug” (negative imperative + reflexive pronoun + verb + prepositional phrase). The popular adverbial locution (locuțiune adverbială) “cu vicleșug” [with deceit, cunningly] modifies the verb, indicating a certain manner of behaviour rather than a specific action. It has a more abstract and encompassing tone, warning against deceit in a broader sense, focusing on general conduct. This may resonate differently with the audience, encouraging them to consider the integrity of their overall behaviour, not just their interactions with others. Moreover, the idea of reciprocity is transferred to the action of lying, making the warning more direct and interpersonal.

In this case, the expression “a jura strâmb” (to swear falsely), which originates from the Vulgar Latin “strambus”, is found 12 times in Cornilescu’s translation, while it appears only twice in the NTLR. This phrase is predominantly associated with classical Romanian literature (e.g., the works of C. Negruzzi) and religious contexts (DLRC, 1958, p. 265). In the more recent translation, it has been largely supplanted by the modern expression “a jura fals,” a legal term that is more prevalent in contemporary usage. This newer phrase occurs 10 times in the retranslation, whereas it is entirely absent from the original translation. This shift in language reflects a broader evolution towards modernized and contextually relevant terminology in Romanian translations.

Regarding the use of the verb “a profana” [to profane] in the context of disrespecting sacred things, we observe that in the initial Romanian translation this word is not used at all. However, in the retranslation, it appears 17 times, mainly in connection with the holy name of the Lord. If we compare these 17 instances with the first translation, we notice that instead of the verb “a profana,” the following alternatives are used: “a pângări” [to desecrate], “a necinsti” [to dishonor], “a huli” [to blaspheme], and “a spurca” [to defile]. These alternatives also appear in the retranslation but in different contexts and formulations. For example, the verb “a pângări” appears 8 times in the Cornilescu edition in relation to the name of the Lord, while in the NTLR, it appears only once, and in two other instances in the context of “casa peste care este chemat Numele Meu” [the house which is called by My name]. Additionally, we observe that the retranslation rectifies the initial error concerning subject-predicate agreement in the concluding clause, specifically addressing the pluralization of the subject.

(ET10) You shall not cheat your neighbor, nor rob him. The wages of him who is hired shall not remain with you all night until morning. You shall not curse the deaf, nor put a stumbling block before the blind, but shall fear your God: I am the Lord (NKJV, 1979/1982, Leviticus 19:13).

(ER10) You must not oppress [synonymy] your neighbor or commit robbery against [unit shift – word to phrase] your neighbor. You must not withhold [abstraction change – more concrete] the wages of the hired laborer [paraphrase] overnight until morning. You must not curse a deaf person [phrase structure change] or put a stumbling block in front of a blind person [phrase structure change]. You must fear your God; I am the Lord (NET, Leviticus 19:13).

The first change highlighted in this instance pertains to the semantic distinctions between “to cheat” and “to oppress.” The verb “to cheat” generally means to deceive someone to gain an unfair advantage, involving elements of dishonesty and manipulation. In contrast, “to oppress” is a term commonly found in legal contexts, referring to the unjust exercise of

authority over individuals, often resulting in their suffering (*Collins Thesaurus of the English Language*, 1995/2002). While cheating refers to everyday interpersonal interactions, oppression usually involves a broader or institutional level of control that can impact large groups over extended periods.

Another instance of this type of shift is seen in the transition from the verb “to rob” to the verb phrase “to commit robbery”, used in formal or legal contexts. The latter phrase underscores the criminal act as one with legal consequences and is frequently used in discussions about criminal justice and legal proceedings.

The semantic strategy of abstraction change in rendering the phrase “remain with you” as the more formal verb “withhold” shifts the focus to the deliberate action of holding something back, thereby emphasizing intentionality and control. Another adjustment made in the retranslation involves substituting the somewhat archaic relative phrase “him who is hired” with the more concise and formal noun phrase “hired laborer.” This newer phrase is more straightforward and modern, and it is frequently used in discussions about labour rights, employment contracts, and practical matters related to hired workers.

Additionally, from the standpoint of using more considerate and formal language, the collective terms “the deaf” and “the blind,” which refer to groups as a whole, are replaced with the noun phrases “a deaf person” and “a blind person.” These latter expressions focus on the individual and their experience, recognizing them as a person first with a disability as just one aspect of their identity. In contrast, the former terms are more collective and may generalize the experiences of people within these groups.

(RT10) Să nu-l asuprești pe aproapele tău și să nu storci nimic de la el prin silă. Să nu oprești până a doua zi plata celui tocmit cu ziua. Să nu vorbești de rău pe un surd și să nu pui înaintea unui orb nimic care să-l poată face să cadă, ci să te temi de Dumnezeuul tău. Eu sunt Domnul (Cornilescu, 1924/2024, Levitic 19:13).

(RR10) Să nu-ți înșeli [abstraction change – more concrete] semenul [synonymy] și nici să nu-l jefuiești [unit shift – phrase to word]; să nu oprești până a doua zi plata zilerului [synonymy]. Să nu vorbești de rău pe cel surd [phrase structure change – indefinite article to demonstrative adjective] și să nu pui o piatră [paraphrase] înaintea celui orb [phrase structure change], ci să te temi de Dumnezeuul tău. Eu sunt Domnul (NTLR, 2007/2021, Levitic 19:13).

One noticeable difference in this passage is the replacement of the phrase “aproapele tău” [your neighbor] with “semenul” [fellow human]. Interestingly, the NTLR translation does not use this articulated noun at all, whereas Cornilescu’s translation uses the term “aproapele” 48 times and “semenul” 7 times. Although the expression found in Cornilescu’s translation of the divine commandment, “să iubești pe aproapele tău ca pe tine însuți” [to love your neighbor as yourself], is widely recognized today as a call for compassion, patience, and forgiveness, the noun “semenul” seems to create a greater awareness of those around us in the Romanian language. Derived from the Latin word “similis”, which refers to similarity in traits and appearance among people, “semenul” emphasizes our shared humanity (DEX, 2016, p. 1099). This contrasts with the term “aproapele,” which primarily suggests proximity, highlighting the concept of “aproape” [near] as opposed to “departe” [far].

Furthermore, the phrases “să nu storci nimic de la el prin silă” [do not squeeze anything out of him by force] and “să nu-l jefuiești” [do not rob him] exhibit several linguistic differences. The latter is a more straightforward and direct prohibition, suitable for clear and unambiguous communication. It has a legal connotation, as “robbery” is a criminal offense, making it effective in contexts where the intent is to lay down a clear rule or law.

The phrases “un surd” [a deaf person], and “un orb” [a blind person] refer to any deaf or blind person; the meaning is general and nonspecific. In contrast, “cel surd, cel orb” [the deaf

person, the blind person] are more specific and can imply a certain familiarity or emphasis on the individual being referred to. In Romanian, the use of a demonstrative pronominal adjective often conveys an added level of respect or reverence toward the person or object described by the noun. For instance, “cele sfinte” refers to the Holy Communion, “Cel de sus” denotes God, and “cele trebuincioase” signifies the essential needs of daily life.

Conclusion

After analysing the two biblical text fragments, we can conclude how language evolves over time and compare the trends of retranslation in English with those in Romanian. The historical context is important, as it influences the need for language updates, particularly because the time span between the initial translation and retranslation is longer for Romanian than for English. In total, we counted 42 translation strategies employed across the English examples and 45 in the Romanian retranslation. The table below shows the results of our strategy count, arranged in descending order, from the highest to the lowest number.

Table 2

Summary of Strategies Count

English Translation	Romanian Translation
1. Cohesion Change: 10 occurrences	1. Phrase Structure Change: 10 occurrences
2. Unit Shift: 8 occurrences	2. Synonymy: 9 occurrences
3. Phrase Structure Change: 5 occurrences	3. Cohesion Change: 8 occurrences
4. Synonymy: 4 occurrences	4. Paraphrase: 7 occurrences
5. Abstraction Change: 4 occurrences	5. Abstraction Change: 3 occurrences
6. Paraphrase: 3 occurrences	6. Unit Shift: 3 occurrences
7. Emphasis Change: 3 occurrences	7. Transediting: 2 occurrences
8. Interpersonal Change: 1 occurrence	8. Distribution Change: 1 occurrence
9. Explicitness Change: 1 occurrence	9. Clause Structure Change: 1 occurrence
10. Transposition: 1 occurrence	10. Emphasis Change: 1 occurrence
11. Distribution Change: 1 occurrence	
12. Clause Structure Change: 1 occurrence	

Cohesion change is applied with similar frequency in both translations, which suggests that both retranslations aim to enhance the text’s logical consistency. Nevertheless, the English version uses a broader variety of cohesion strategies (e.g., purpose clauses, concession, and ellipsis). The English translation makes far more extensive use of unit shifts, demonstrating a higher frequency of transforming words, phrases, and clauses. This reflects a trend towards clarity, precision, and relevance to modern readers. For instance, “to rob” has transitioned to the more formal “to commit robbery,” emphasizing legal implications, “remain with you” has been rendered as “withhold,” highlighting deliberate intent, and collective terms like “the deaf” and “the blind” have been replaced with “a deaf person” and “a blind person,” focusing on individual experiences rather than generalizations.

Paraphrasing is much more prominent in the Romanian version, suggesting a tendency toward rewording or reformulating ideas. For example, with “vina păcatului său” [the guilt of their sin] becoming “pedeapsa” [punishment] increases specificity, and “nimic care să-l poată face să cadă” [anything that could make him fall] being concretized as “să nu pui o piatră” [do not place a rock] offers a more tangible image for the reader. Transediting, which involves a more liberal reworking of the text, is only found in the Romanian retranslation, suggesting a stronger tendency for modification in that version. This comparison highlights different priorities and strategies in each translation, with the Romanian retranslation focusing more on linguistic reformulation, while the English translation emphasizes structural and cohesive adjustments.

The Romanian retranslation of the Bible exhibits notable trends reflecting both linguistic evolution and shifts in contextual emphasis. One major change is the transition from terms like “aproapele tău” [your neighbor] to “semenul” [fellow human]. The latter, rooted in the Latin “similis”, emphasizes shared humanity, in contrast to “aproapele”, which connotes proximity. This shift suggests a move towards a more universal and relational understanding of human interaction.

Linguistic changes also highlight a trend towards clarity and modernity. For instance, “să nu storci nimic de la el prin silă” [do not squeeze anything out of him by force] has been replaced with “să nu-l jefuiești” [do not rob him], a more direct term with legal connotations, enhancing both clarity and specificity. Similarly, the retranslation opts for “a profana” [to profane] instead of older terms like “a pângări” [to desecrate], aligning with contemporary usage and emphasizing respect for the sacred.

The retranslation of the Bible into contemporary English reflects a trend towards clarity, precision, and relevance to modern readers. The evolution in language use underscores a shift from traditional expressions to more accessible and straightforward terminology. For instance, the verb “to cheat” has been replaced with “to oppress” to capture a broader and more systemic sense of injustice.

In stylistic choices, we noticed another important difference, the capitalization of divine pronouns has been dropped, aligning with contemporary preferences for less formal text presentation, while still maintaining reverence for sacred references. Moreover, the English retranslation has modernized vocabulary and expressions, replacing terms like “glean” with “pick up bare” and “stranger” with “resident foreigner” to ensure contemporary comprehension. Variations in terms like “abomination” and “spoil” reflect shifts in emphasizing severity versus the loss of sanctity.

Overall, these changes illustrate a broader tendency in modern Bible translations to enhance readability and accessibility, aligning the ancient text with current linguistic norms and cultural sensitivities while preserving its core messages.

References:

- Academia Română. (2010). *Micul dicționar academic* [The small academic dictionary] (MDA, Vols. I-II). București: Univers Enciclopedic.
- Academia Republicii Populare Române. (1958). *Dicționarul limbii române literare contemporane* [The dictionary of contemporary literary Romanian language] (Vol. I-IV). București: Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Berman, A. (1990). La retraduction comme espace de traduction [Retranslation as space of translation]. *Palimpsestes*, 13, 1-7. DOI: <https://doi.org/10.4000/palimpsestes.596>
- Bible Central. (2021). *Israel, Israelites, or Children of Israel*. Bible Central. <https://biblecentral.info/people/israel-israelites-or-children-of-israel/>, accesat la 16.07.2024
- Bible Gateway. (n.d.). *Bible Gateway*. <https://www.biblegateway.com/>, accesat la 15.06.2024
- Branzai, D. (2013, January 19). *Jertfele* [The sacrifices]. Scripturile. <https://scripturile.wordpress.com/2013/01/19/jertfele/>, accesat la 15.06.2024
- Brooks, P. (1893). *The mystery of iniquity: And other sermons*. Oxford: Oxford University Press.
- Conțac, E. (2011). *Studii teologice* [Theological studies]. București: Institutul Teologic Penticostal.

- Cornilescu, D. (2024). *Biblia* [The Bible]. Oradea: Societatea Biblică din România. Original work published 1924.
- Diaconu, I. (2018). Începutul traducerii și publicării Bibliei în limba română- privire de ansamblu asupra secolului al XVI-lea [The beginning of the translation and publication of the Bible in Romanian - an overview of the 16th century]. *TheoRhēma*, 13(2), 123-141.
- Diaconu, I. (2019). Începutul traducerii și publicării Bibliei în limba română: privire de ansamblu asupra secolului al XVII-lea [The beginning of the translation and publication of the Bible in Romanian - an overview of the 17th century]. *TheoRhēma*, 14(1), 129-149.
- Dima, E., Cobeț, D., Manea, L., Dănilă, A., & Botoșineanu, L. (2007). *Dicționar explicativ ilustrat al limbii române (DEXI)* [Illustrated explanatory dictionary of the Romanian language (DEXI)]. Chișinău: Gunivas & Arc.
- Du-Nour M. (1995). Retranslation of children's books as evidence of changes of norms. *Target. International Journal of Translation Studies*, 7(2), 327-346.
- for. (n.d.) *American Heritage dictionary of the English Language* (5th ed.). (2011). <https://www.thefreedictionary.com/for>, accesat la 16.07.2024
- Gambier, Y. (1994). La retraduction, retour et détour [Retranslation, return and détour]. *Meta*, 39(3), 413-417.
- glean. (n.d.) *Random House Kernerman Webster's college dictionary*. (2010). Retrieved August 28 2024 from <https://www.thefreedictionary.com/glean>.
- Grudem, W. (2012). The English standard version. In A. J. Köstenberger & D. Croteau (Eds.), *Which Bible translation should I use?* (pp. 40-77). Nashville: B&H Publishing Group.
- hallowed. (n.d.). *Online etymology dictionary*. <https://www.etymonline.com/search?q=hallowed>, accesat la 16.07.2024
- Hardesty, N. (1988). *Inclusive language in the Church*. Louisville: Westminster John Knox Press.
- Harper, D. (n.d.). *Israelite*. Etymonline. <https://www.etymonline.com/search?q=israelite>, accesat la 16.07.2024
- Hart, J. S. (1873). *A grammar of the English language: With an analysis of the sentence*. New York: Eldredge & Brother.
- Hudson, R. (Ed.). (2016). *The Christian writer's manual of style* (4th ed.). Nashville: Zondervan. Original work published 1953.
- Ionică, I. (1943). *Dealul Mohului: Ceremonia agrară a cununii în Țara Oltului* [Mohului hill: The agrarian ceremony of the harvest wreath in Țara Oltului]. București: Tipografia „Bucovina” I.E. Torouțiu.
- Institutul de Lingvistică “Iorgu Iordan - Al. Rosetti.” (2016). *DEX - Dicționarul explicativ al limbii române* [The explanatory dictionary of the Romanian language]. București: Editura Univers Enciclopedic. Academia Română.
- Koskinen K, Paloposki O. (2003). Retranslations in the age of digital reproduction. *Cadernos de Tradução*, 1(11), 19-38. DOI:10.5007/6175

- McAdams, W. (2024, January 29). The difference between idols and false gods. *Radically Christian*. <https://radicallychristian.com/the-difference-between-idols-and-false-gods/>, accesat la 16.07.2024
- Metzger, B. M. (2001). *The Bible in Translation: Ancient and English Versions*. Ada: Baker Academic.
- Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating with special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Leiden: E. J. Brill.
- oppress. (2002). *Collins Thesaurus of the English Language – Complete and unabridged* (2nd Ed.). Original work published 1995. <https://www.thefreedictionary.com/oppress>, accesat la 16.07.2024
- revere. (n.d.) *Collins English dictionary – Complete and unabridged* (12th Ed.). <https://www.thefreedictionary.com/revere>, accesat la 16.07.2024
- Riddle, J. T. (2024). Five questions regarding the New King James Version. *Bible League Quarterly*, (498), 27-35.
- Robinson, D. (1999). Retranslation and ideosomatic drift. <https://www.scribd.com/document/235766851/Douglas-Robinson-Retranslation-and-the-Ideosomatic-Drift>, accesat la 16.07.2024
- Scherman, R. N. (1996). *The stone edition: The Chumash*. Rahway: ArtScroll Mesorah Publications.
- Scott, C. (2018). *The work of literary translation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Societatea Biblică Interconfesională. (2019). *Noul Testament: Traducere după texte originale grecești. / The New Testament: Translation from the original Greek texts*. București: Editura Societății Biblice Interconfesionale din România.
- Stranger. (n.d.). *Online etymology dictionary*. <https://www.etymonline.com/search?q=stranger>
- The Holy Bible: New King James Version. (1982). Nashville: Thomas Nelson. Original work published 1979.
- Thomas Nelson Bibles. (n.d.). *NET Bible*. Thomas Nelson Bibles. <https://www.thomasnelsonbibles.com/net-bible/>, accesat la 16.07.2024
- Tian, C. (2017). Retranslation theories: A critical perspective. *English Literature and Language Review*, 3(1), 1-11.
- Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Xu, X. (2024). A literature review on the research and development of Chinese and Western re-translation. *IRA-International Journal of Education & Multidisciplinary Studies* (ISSN 2455-2526), 20(1), 61-79. <https://dx.doi.org/10.21013/jems.v20.n1.p4>
- Young, R. (1880). *Analytical concordance to the Bible on an entirely new plan*. Michigan: University of Michigan Press

EL DESCARO DEL TRADUCTOR: ANÁLISIS DE UNAS TRADUCCIONES LITERARIAS DEL RUMANO AL ESPAÑOL: CONSIDERACIONES TRADUCTOLÓGICAS¹

THE TRANSLATOR'S BRAZENNESS: ANALYSIS OF SOME LITERARY TRANSLATIONS FROM ROMANIAN INTO SPANISH: TRANSLATION STUDIES CONSIDERATIONS

Felix Narcis NICOLAU

Universidad Técnica de Ingeniería Civil de Bucarest, Rumanía
Technical University of Civil Engineering of Bucharest, Romania

e-mail: felixnicolau1@gmail.com

Abstract

The history of translation is a meandering and often conflictual one, as is the case with other sciences. Over time, debates have centered on the prevalence of units and structures in the language and their aesthetic impact. Further on, ideologies have intervened, which have also distorted the message of the original text. In the case of the literary text, the message merges with the channel of communication. The possible justifications for the excessive intervention of the translator, who comes to perceive himself as a co-author of the target text, are only tenable insofar as they improve the source text. This may occur in the case of mediocre texts. Masterpieces, i.e. literary texts of high semantic-linguistic complexity, will always lose in the translation process. The present research aims to clarify some stages in the history of translation studies, as well as to present a mini-synthesis of translations of Romanian literature into Hispanic literature. Also, some analyses of the translation of literary texts from different stages of Romanian literature are offered.

Keywords: Translation Studies; Romanian Literature; canon; word versus sentence; ideology.

„În lirica trubadurilor, „vrăjmășia” iubitei e deliberată, ține de un cod al virtuții, și nu de structura ei interioară. De fapt, e vorba, în primul rând, despre ludicul eroticii curtenesți, care pretinde femeii rezistență, pentru că aceasta îi sporește caratele, complică ritualul cuceririi, prelungește deliciile „fructului oprit” și, bineînțeles, ascute, în imaginar, senzualitatea”² (Florica Bodiștean, *Eroica și Erotica: Eseu despre Imaginile Femeinității în Eposul Eroic*)

„Singurul lucru care s-a pierdut în lupta aceasta / A fost iubirea. / A căzut la primul asalt”³, Gilda Vălcan, *Privighetoarea Mecanică*)

¹ Article History: Received: 01.03.2025. Accepted: 27.03.2025. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

² „En la lírica de los trovadores, la «enemistad» del amante es deliberada, es un código de virtud, no su estructura interior. De hecho, es ante todo el juego del erotismo cortesano, que exige resistencia de la mujer, porque aumenta sus encantos, complica el ritual de la conquista, prolonga las delicias de la «fruta prohibida» y, por supuesto, agudiza la sensualidad en la imaginación” (Florica Bodiștean. *Eroica și Erotica. Eseu despre imaginile femeinității în eposul eroic*, Editura Pro Universitatea, 2013, p. 92) (todas las traducciones al español de este artículo me pertenecen).

³ „Lo único que se perdió en esta lucha / Fue el amor. / Cayó al primer asalto” (Gilda Vălcan, *Privighetoarea mecanică* [El ruiseñor mecánico], Editura Brumar, 2024, p. 41).

1. Objetivo y alcance de la investigación

La emigración rumana a España tras la Segunda Guerra Mundial fue de un alto nivel cultural. La emigración posterior a la caída del régimen comunista fue generada principalmente por condiciones económicas adversas, por lo que los logros culturales de la nueva diáspora no pudieron igualar el nivel de sus predecesores. Aun así, persistió el deseo de cultura, especialmente literaria y musical. En este artículo me propuse analizar los procesos de traducción utilizados en la transposición de textos de diferentes etapas de la literatura rumana al español por traductores tanto de la posguerra como de la posguerra fría. También me he esforzado por destacar la labor de algunos traductores no apoyados por las instituciones culturales de Rumanía. Todo esto tras una primera parte del artículo dedicada a comentar las teorizaciones establecidas en la historia de los estudios de traducción con el fin de destacar las actitudes a lo largo del tiempo con respecto a la libertad de los traductores para modificar el texto de partida mediante diversas técnicas y decisiones. El artículo también incluye una revisión de algunas traducciones literarias del rumano al español, realizadas en los últimos 25 años por traductores remunerados por programas institucionales de traducción.

2. La ancestral lucha de la palabra con la frase

El hecho de que se considere que la fraseología es más importante que la palabra en sí está relacionado también con el hecho de que el latín era considerado – y de hecho lo era en esa época – un idioma superior al inglés medieval. El inglés no cubría las sutilezas del latín ni a nivel de vocabulario ni a nivel de estructuras gramaticales. Por lo tanto, la recomendación estaba justificada.

El prólogo de la Biblia de Wycliffe (c. 1395) afirma que “he beste translating is, out off Latyn into English, to translate afir the sentence and not only afir the wordis, so that the sentence be as opin either openere in English as in Latyn”⁴ (Hudson, 1978, p. 68, in Venuti, 2004, p. 15).

Al final del clasicismo francés aparece el eurocentrismo lingüístico, en su forma más aguda: el galocentrismo. Como el francés se consideraba un idioma más noble que los demás, se les pedía a los traductores simplemente que fueran elegantes, en detrimento del mensaje original. La aceptabilidad generaría belleza: *Les Belles Infidèles* – bellas pero infieles (Venuti, 2004, p. 17). La traducción debía ser más elegante, más hermosa que el original, por lo que uno se sorprende de por qué se traducían textos que se consideraba que debían ser refinados.

En este mismo sentido, un ilustrado como Alexander Fraser Tytler, autor del *Essay on the Principles of Translation* (1791), el primer tratado sistemático sobre traducción en inglés, aplaudió las traducciones de las épicas homéricas de Alexander Pope (1715-1726) por eliminar pasajes que “offend, by introducing low images and puerile allusions”⁵.

Nicolas Perrot d'Ablancourt anteponía la *aceptabilidad* en la cultura traductora a la *adecuación* al texto extranjero. De esa forma, él escribía en el siglo XVII: “Divers times require not only different words, but different thoughts”⁶ (Venuti, 2004, p. 16). Él insta al traductor a evitar que esa facilidad [de composición original] degenere en libertinaje negándose a traducir la literatura clásica a dialectos y discursos populares (Venuti, 2004, p. 18). Automáticamente, se considera que la lengua del pueblo es propensa a la vulgaridad, lo cual es en gran parte cierto. La cuestión es si está justificado censurar la literatura a través de la traducción por este motivo.

No sólo se llega a estimar más a los traductores que a los propios autores, sino que el purismo alcanza tales cuotas que desprecia dialectos y variantes en su capacidad para transmitir el contenido de obras de alto calibre artístico e intelectual. En cuanto a la última afirmación, no

⁴[la mejor traducción es, de latín a inglés, traducir según el sentido y no solo según las palabras, para que la frase sea tan clara en inglés como en latín] (mi traducción no cubre los arcaísmos de ciertos términos del original).

⁵[ofenden, al introducir imágenes bajas y alusiones pueriles].

⁶[Tiempos diversos requieren no sólo palabras diferentes, sino pensamientos diferentes].

podemos sino reconocer que el lenguaje literario es más rico que las variantes regionales de una lengua. Por supuesto, esto excluye cualquier aceptación de epopeyas cómicas como *Țiganiada* / *Gitanomaquia*, autor Ion Budai-Deleanu, en la línea de las interpretaciones de Aristóteles, Horacio y Boileau, que consideraban la obra maestra como algo estrictamente serio, imponente. Como es bien sabido, los gitanos de *Țiganiada* discuten cuestiones políticas con referencia a las consideraciones de Aristóteles, pero no sólo, sobre las formas de gobierno. En otras palabras, las personas de cultura que decidían el contenido del canon no apreciaban el humor más que como un divertimento fácil, un enfoque que sigue prevaleciendo hoy en día, aunque se sostenga que todos los antiguos criterios de clasificación de las obras ya no son válidos.

3. Los elegantes en contra de los bárbaros

En *Epistola ad Pammachium* escrita por San Jerónimo y traducida al inglés por Kathleen Davis, encontramos el mismo estímulo a la audacia del traductor en un representante del Siglo de Oro romano. Horacio, *Ars Poetica*, “Do not strive to render Word for Word like a faithful translator [*interpre*]”, “What you call truthfulness in translation [*interpretationis*], the educated call *κακοζηλιαν* “overzealousness”⁷ (Venuti, 2004, p. 24). De combatir la traducción perezosa se salta directamente a la recomendación de abandonar la verdad, por así decirlo, expresada en el texto original. Este planteamiento seguiría siendo válido desde la Antigüedad hasta el Renacimiento, fundado, como hemos visto, en la creencia de que hay lenguas y culturas superiores, no sólo civilizaciones. Y aquí me gustaría subrayar la diferencia cualitativa entre cultura y civilización. El hecho de que los romanos tuvieran excelentes ingenieros y estrategias no los hacía de ninguna manera superior en humanidad a las civilizaciones primitivas. En particular, la transición de la república al imperio supuso una decadencia moral y política dentro de la propia sociedad romana, no sólo respecto a los extranjeros residentes. Además, como sabemos, cualquier pueblo civilizado con pretensiones de superioridad consideraba bárbaros a otras civilizaciones. Un ejemplo contundente es que tanto los griegos como los romanos consideraban que sólo los bárbaros llevaban pantalones, un accesorio de vestir totalmente desprovisto de refinamiento.

4. El dinamismo, el brillo de la palabra

Una revalorización de la palabra tras cientos de años de obediencia a la frase, a la oración y a la locución, viene de un poeta que revolucionó la expresión artística primero con el imagismo, luego con el vorticism. Ezra Pound, en el noveno fascículo de la serie “Osiris” que se titulaba “On Technique” [Sobre la técnica] y que contenía la primera referencia al *vórtex*, hablaba de las palabras como “electrified cones” [conos electrificados], palabras cargadas con “the power of tradition, of centuries of race consciousness, of agreement, of association”⁸ (Gentzler, 2001, p. 16). Una palabra bien elegida y, por tanto, bien traducida, puede desatar torbellinos de energía con enormes valencias artísticas y metafísicas. Nos encontramos ahora en el reino de la sinonimia, tras miles de años de traducciones canónicas que persisten en la fraseología.

Estos “detalles”, o lo que Ezra Pound llama la “Theory of luminous details” / “Teoría de los detalles luminosos”, constituyen una teoría *sui generis* de la traducción “focused upon the precise rendering of details, of individual words, and of single or even fragmented images” y “based upon a concept of energy in language”. Así, “the translator was seen as an artist, an

⁷[No te esfuerces en traducir palabra por palabra como un traductor fiel (*interpre*)], [Lo que tú llamas veracidad en la traducción (*interpretationis*), los cultos lo llaman *κακοζηλιαν* o “exceso de celo”].

⁸[el poder de la tradición, de siglos de conciencia de raza, de acuerdo, de asociación].

explorer, or a calligrapher, one who molds words”⁹ (Gentzler, 2001, p. 15). De hecho, aunque el planteamiento de Pound da la impresión de una recesión traductológica, este hace hincapié en la singularidad del traductor, no sólo en su capacidad de dominar unas habilidades impecables para lograr una adecuación filológica, técnica o ideológica.

Sin este reconocimiento del poder de las palabras y la comprensión de sus significados superpuestos, la traducción será superficial y humilde. También, Pound añade que “a preoccupation with syntax may get in the translator’s way”¹⁰ (Gentzler, 2001, p. 23). No en el sentido de que haya que descuidar la sintaxis, sino que el protagonismo se cedería a la palabra, la única capaz de poner en marcha la disposición sintáctica y transformarla en un vórtice / *vortex*.

5. Sustitutos, *Ersatz*, imitación sofisticada de la comunicación

En el año 828 a.C., las reliquias de San Marcos fueron robadas de Alejandría y llevadas a Venecia. Por eso la famosa plaza central de la ciudad se llama Piazza San Marco. Sin embargo, los secuestradores pusieron en su lugar las reliquias de San Claudio. Así que se trata de una traslación (“translation”). Es decir, se utiliza algo de la misma sustancia y significado como sustituto, como *Ersatz* (Cronin, 2003, p. 8).

Y pasando a la localización, Robert C. Sprung opina que “the most effective way to make a product truly international is to make it look and feel like a product in the target country”¹¹ (Cronin, 2003, p.16). Si se quiere, esto es lo que han entendido los comerciantes chinos, que hoy también fabrican la famosa cerámica rumana de Horezu. El problema estriba en la mala calidad de la traducción, un *Ersatz* pretende sustituir algo, así como el “nechezol” pretendía sustituir el café durante el comunismo en Rumanía. Se trata de guardar las apariencias. A este respecto, recomiendo *Keep Up Appearances*, una famosa sitcom británica escrita y producida por Roy Clarke y emitida entre 1990 y 1995, protagonizada por la esnob y advenediza Hyacinth Bucket (alias Patricia Routledge), que se horroriza si su nombre no se pronuncia “Bouquet”, como en francés. Hyacinth es una ciudadana de baja extracción social que se exaspera por emular a la aristocracia. Naturalmente, una ironía sobre la arrogancia de algunos ingleses. En cuanto a los procedimientos de traducción, recurre a la optimización mediante el ennoblecimiento del mensaje, más o menos lo que recomendaban los traductores y teóricos de la época clasicista.

Existe un planteamiento optimista según el cual “Technology unites where culture separates”¹² (Cronin, 2003, p. 19). Esto podría ser cierto en el caso de la traducción automática, producida por software pero que aún no ha alcanzado un alto nivel de sutileza. En otras palabras, la tecnología sólo podría anular las diferencias culturales mediante la homogeneización, es decir, empobreciendo y pasteurizando el mensaje. Además, los críticos de la globalización hablan de este reduccionismo cultural, es decir, a nivel de lenguas, tradiciones, artes, etc., con el objetivo de transmitir un mensaje simplificado y aumentar el consumismo. La conclusión sería que la globalización es útil en el ámbito comercial más que en el cultural, es decir, que “progress in synchronicity is often paralleled by a decline in diachronicity”¹³ (Cronin, 2003, p. 21). A lo que se reduce es a una presentificación y cosificación del ser. En un mundo con el mismo lenguaje y la misma filosofía rudimentaria de la vida, la comunicación es fácil. El problema es que los medios de comunicación y de información se han sofisticado, pero ya no

⁹[centrada en la representación precisa de detalles, de palabras individuales y de imágenes únicas o incluso fragmentadas” y “basada en un concepto de energía en el lenguaje”. Así “el traductor era visto como un artista, un explorador o un calígrafo que moldea las palabras].

¹⁰[la preocupación por la sintaxis puede estorbar al traductor].

¹¹[la forma más eficaz de hacer que un producto sea verdaderamente internacional es hacer que parezca y se sienta como un producto del país de destino].

¹²[la tecnología une donde la cultura separa].

¹³[el progreso en la sincronía es a menudo paralelo a un retroceso en la diacronía].

tenemos nada sobre lo que comunicarnos, aparte de trivialidades, ni nos informamos de forma compleja.

En 1964, Marshall McLuhan declaraba que “the medium is the message”¹⁴ (Cronin, 2003, p. 22). En otras palabras, no es lo que transmitimos, sino dónde y a quién lo transmitimos. Por tanto, si el medio está simplificado y estandarizado, el mensaje no puede ser complejo, sutil e interesante. Dado que vivimos en un mundo cada vez más estandarizado, basado en protocolos, incluso en medicina, como si todos tuviéramos la misma respuesta biológica a los estímulos externos, es evidente que el mensaje de nuestra sociedad también se ha vuelto cada vez más primitivo. Han sido innumerables los debates en los que se ha planteado la cuestión de que el avance tecnológico, impulsado por el éxito comercial, está perjudicando a la ciencia, que no aspira al éxito, sino que lanza hipótesis, muchas de las cuales resultarán inviables, o viables sólo por poco tiempo etc.

6. Colonialismo e ideología. Sobre la omisión y la mojigatería

La observación de Carlos Fuentes sobre la traducción medieval también puede aplicarse a la traducción y a los traductores: “Originality is a sickness”¹⁵ (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 3). La traducción fue y a menudo sigue siendo un acto de poder, es decir, una empresa ideológica.

Según Eric Cheyfitz, la traducción fue “the central act of European colonization and imperialism in America”¹⁶ (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 3). Este enfoque se aplica a todos los pueblos que han mostrado tendencias colonizadoras. El traductor puede desempeñar el papel de soldado o mercenario. Así pues, una tarea ética y profesional de los especialistas en traducción es eliminar el sustrato ideológico que se refleja tanto en la lengua como en la selección de las obras que se traducen, o de los pasajes de las obras.

En un nivel más refinado, Robert Frost observó “poetry is what gets lost in translation”¹⁷ (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 4). Esto equivale a la idea de que la traducción nunca puede ser completa ni perfecta, tanto si procede por omisión como por explicación. Un traductor hábil de poesía sabe cómo preservar esa vaguedad y misterio o alusión de una buena pieza poética.

Cuando Sir William Jones (1746-1796) tradujo la obra romántica sánscrita *Abhijnana Shakuntalam* al inglés como *Sacountala or the Fatal Ring: An Indian Drama* (1789), una de las principales desviaciones con respecto al original fue evitar que la tierna y enamorada heroína empezara a sudar de vez en cuando. En el *Kama Sutra*, sudar se conocía tradicionalmente como un síntoma visible de interés y excitación sexual. Los ingleses desarrollaron un eufemismo: mientras los caballos *sudan* y los hombres *transpiran*, las mujeres *resplandecen*, en inglés *glow*. (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 7).

Gayatri Chakravorty Spivak consideraba que un traductor debe adoptar un procedimiento de “love” and “surrender”¹⁸ hacia el original (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 8). No sé hasta qué punto embellecer y ennoblecer el texto equivaldría a amar el original.

Mientras tanto, Maria Tymoczko señalaba que en los estudios de traducción siempre se distingue entre llevar un público a un texto o llevar un texto a un público: “By defamiliarizing the language, post-colonial writers can bring readers face to face with the reality of difference and call into question the supremacy of the standard language”¹⁹ (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 14). En este sentido, *desfamiliarizar* significa acercar - por decirlo de una manera estandarizada - el dialecto a la lengua estándar y centralizada, facilitando así la tarea del traductor. Sin

¹⁴[el medio es el mensaje].

¹⁵[La originalidad es una enfermedad].

¹⁶[el acto central de la colonización y el imperialismo europeos en América].

¹⁷[la poesía es lo que se pierde en la traducción].

¹⁸[amor] y [entrega].

¹⁹[Al desfamiliarizar la lengua, los escritores poscoloniales pueden poner a los lectores frente a la realidad de la diferencia y cuestionar la supremacía de la lengua estándar].

embargo, lo que se ha practicado sobre todo en las épocas “elegantes” ha sido la *refamiliarización* del texto fuente con el público meta.

Por otro lado, G. J. V. Prasad destacaba que los escritores indios de lengua inglesa no traducen de verdad textos de lengua india al inglés, sino que utilizan distintas estrategias para que sus palabras suenen como traducciones. Es un procedimiento que se llama “thickening”/ “espesamiento”. Este hecho tiene connotaciones culturales, debido a los periodos en los que el público británico se interesaba por la lectura de literatura exótica procedente de las colonias (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 8).

Poniendo de relieve esta arrogancia combinada con el cierre cultural, André Lefevere proponía las nociones de “conceptual grid” y “textual grid”²⁰. El investigador afirmaba que los traductores deben tener en cuenta un doble conjunto de rejillas conceptuales y textuales, tanto en los sistemas de origen como en los de destino, pero señalaba también que las culturas occidentales traducen las culturas no occidentales a categorías occidentales, imponiendo a pesar de todo sus propias rejillas (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 15).

Otros teóricos sugieren enfoques aún más drásticos que la desfamiliarización. En este sentido, Else Vieira identificó varios tipos de traducción poscolonial: “transcreation”, “transluciferation”, “translumination”, “transtextualization”, incluso “poetic reorchestration”, y “reimagination”²¹ (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 15).

Así, muchos “trans” intervienen en este proceso que ya no se rinde a un mundo “trans” per se. Al fin y al cabo, el traductor puede invocar ahora la apropiación del texto a través del sentimiento. Si el traductor siente el texto y el contexto de una determinada manera, entonces tiene derecho a actuar de acuerdo con este impulso. Por otra parte, Haroldo de Campos, que teorizó el canibalismo en la traducción, consideraba que “translation is a form of patricide”²² (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 15). Este asesinato del texto original equivale a su transformación total mediante la aniquilación. ¿Tiene derecho el traductor a cometer el parricidio?

La traducción poscolonial animó a traducir un texto a través de un prisma cultural más que lingüístico. Maria Tymoczko volvía a confirmar la antigua observación de que un texto no puede traducirse en su totalidad, ya que no existe una homología perfecta entre los textos de partida y de llegada (Bassnett & Trivedi, 1999, p. 23). Pero la imperfección de la traducción de textos culturales, sobre todo los que no son contemporáneos del traductor, debería tener grados de inteligencia y sentido común.

De este modo, la cultura o tradición intra- e intertextual actuaría como un metatexto que habría que reescribirse en el proceso de traducción literaria. De aquí se desprende la similitud de las tareas y obligaciones del traductor con las del escritor poscolonial. De hecho, estos dos agentes deberían actuar al unísono para la descolonización del texto: “where one has a text, however, the other has the metatext of culture itself”²³ (Bassnett, Trivedi, 1999, p. 12).

7. España y la literatura rumana en traducción

No podríamos quejarnos de que se traduzca poco al español. Me refiero a la literatura rumana representativa, por cautivadora o manierista que sea. El estado rumano ha invertido bastante en programas de traducción, como TPS y “20 Autores” / „20 de autori”, así como el Instituto Cultural Rumano. Además, y no es de lamentar, hay mucha iniciativa privada en el campo de la traducción literaria. Por no mencionar el hecho de que muchas traducciones al español se publican en revistas latinoamericanas, donde existe un notorio público efervescente.

²⁰[rejilla conceptual] y [rejilla textual].

²¹[transcreación], [transluciferación], [transluminación], [transtextualización], incluso [reorquestación poética] y [reimaginación].

²²[la traducción es una forma de parricidio].

²³[donde uno tiene un texto, sin embargo, el otro tiene el metatexto de la propia cultura].

Por ejemplo, Tusquets Editores publicó *Felicidad Obligatoria / Fericierea Obligatorie*, de Norman Manea, traducido por el infatigable y añorado Joaquín Garrigós, a quien también entrevisté para la revista *România Literară*. Sígueme publicó *El Diario de la Felicidad / Jurnalul Fericii*, autor Nicolae Steinhardt, traducido por Fernando Sánchez Miret y Viorica Pâtea, mientras que Editorial Periférica publicó *Proyectos de Pasado / Proiecte de Trecut*, autora Ana Blandiana, traducido por Viorica Pâtea. Para Rosa Cúbica, Joaquín Garrigós tradujo *Cuerpo Transparente / Corp Transparent*, autor Max Blecher. El Nadir publicó *Los depravados Principes de la Vieja Corte / Craii de Curtea-Veche*, autor Mateiu I. Caragiale, traducido por Rafael Pisot y Cristina Sava. Editorial Pre-Textos ha publicado *Kyra Kyralina y El tío Anghel / Chira Chiralina și Unchiul Anghel* autor Panait Istrati, traducido por Joaquín Garrigós. Gadir ha publicado Camil Petrescu, *El Lecho de Procust / Patul lui Procust*, traducido por Joaquín Garrigós, y *Ultima Noche de Amor; Primera Noche de Guerra / Ultima Noapte de Dragoste, Întâia Noapte de Război*, también traducido por Garrigós. Estos son sólo algunos ejemplos, pero la lista de clásicos traducidos es larga: Mihail Sebastian, Max Blecher, Lena Constante, Constantin Noica, Hortensia Papadat-Bengescu, Mircea Eliade, Anton Holban, Gib Mihăescu, Lucian Blaga, Mihai Eminescu, Liviu Rebreanu, Ion Budai Deleanu, Emil Cioran, Nichita Stănescu, Marin Sorescu.

También se han traducido muchos autores de la posguerra, llegando hasta los años ochenta y noventa: Alexandru Ecovoiu, *Los Tres Niños de Mozart / Cei Trei Copii Mozart*, Adamaramada Ediciones, traductor Joaquín Garrigós, Gabriela Adameșteanu, *Una Mañana Perdida / O Dimineață Pierdută*, Editorial Lumen, traductores Susana Vásquez Alvear, Dan Lungu, *¡Soy un Vejestorio Comunista! / Sunt o Babă Comunistă*, Editorial Pre-Textos, traductor Joaquín Garrigós, Răzvan Petrescu, *Ligeros Cambios de Actitud / Mici Schimbări de Atitudine*, Gadir, traductor Rafael Pisot, Ion Vianu, *Vasiliu, Hojas Sueltas / Vasiliu, Foi Volante*, Aletheia, traductora Ioana Zlotescu Simatu, Stelian Tănase, *Los Clientes de la Tia Varvara, Historias Clandestinas / Clienții lu' Tanti Varvara*, Mira Editores, traductor Francisco Javier Marina, Ioan Es Pop, *El Ieud sin Salida / Ieudul fără Ieșire*, Editorial Baile de Sol, traductor Dan Munteanu Colan, Petru Cimpoeșu, *Los Cazadores de Almas / Christina Domestica și Vânătorii de Suflete*, Mira Editores, traductor Francisco Javier Marina; Varujan Vosganian, *El Libro de los Susurros / Cartea Șoaptelor*, Editorial Pre-Textos, traductor Joaquín Garrigós, Nora Iuga, *La Sexagenaria y el Joven / Sexagenara și Tânărul*, Editorial Nadir, traductores Rafael Pisot y Cristina Sava, Dinu Flămând, *En la Cuerda de Tender / Antologie de Poezie*, Linteo, traductora Cătălina Iliescu Gheorghiu, Mircea Cărtărescu, *Solenoid / Solenoide*, Edicions Del Periscopi, traductora Antònia Escandell Tur.

Estos programas de traducción también incluían a escritores de la generación del (post) 2000: Aura Christi, *La Órbita de Dios / Orbita Zeului*, Éride Ediciones, traductor Dan Oprică, Denisa Duran, *Envuelto en su Propio Cuerpo / Îvelit în Propriul Corp*, Sonámbulos Ediciones, traductora Elena Borrás, Cecilia Ștefănescu, *Relaciones Enfermizas / Legături Bolnăvicioase*, Editorial Dos Bigotes, traductora Doina Făgădău, Florin Lăzărescu, *Nuestro Enviado Especial / Trimisul Nostru Special*, El Nadir, traductores Rafael Pisot y Cristina Sava, Florina Ilis, *La Cruzada de los Niños / Cruciada Copiilor*, Ediciones del Oriente y del Mediterráneo, traductores Francisco Javier y Marina Bravo.

Corina Oproae ha publicado en Visor Libros una antología sintética de traducciones, *La Estafeta del Viento: Antología de la Poesía del Siglo XX en Rumanía*, patrocinada por el Instituto Cultural Rumano. En ella aparecen textos de Tudor Arghezi, George Bacovia, Ion Barbu, Lucian Blaga, Geo Bogza, Maria Banuș, Ștefan Augustin Doinaș, Benjamin Fondane, Gellu Naum, Mircea Ivănescu, Nina Cassian, Marin Sorescu, Nichita Stănescu, Ileana Mălăncioiu, Ana Blandiana, Dinu Flămând, Constantin Abăluță, Mircea Dinescu, Angela Marinescu, Ion Mureșan, Adrian Popescu, Magda Cârneci, Ion Mircea, Mariana Marin, Aurel Pantea, Ioan Es. Pop, Marta Petreu, Mircea Cărtărescu y Matei Vișniec.

Entre las iniciativas privadas, cabe destacar las traducciones de Dragoș Cosmin Popa al español de autores rumanos: Dorin Tudoran, Paul Aretzu, Vasile Dan, Mihai Firică, Ruxandra Cesereanu, Leo Butnaru, Traian Ștef, Gilda Vâlcă, todas en la revista *Littera Nova* de Madrid. Junto con él también tradujo poesía de Elena Loreta Popa para la revista española *Ágora*. En *Littera Nova*, Eugen Barz y Mihaela Vechiu también publican traducciones del español al rumano. Además, ambos han redactado y traducido una antología de poesía española traducida al rumano, *Poeți din Spațiul Hispanic / Poetas del Espacio Hispánico*, pero también la antología poética de Carlos D'Ors, *Zborul / El Vuelo* y el poemario de Enrique Nogueras, *Rugăciune în Singurătate / Oración En Soledad*.

Al mismo tiempo, cabe destacar la actividad de Elisabeta Boțan, que tradujo poemas de Iulian Boldea, Alexandru Ovidiu Vintilă, Dorina Brândușa Laden, Angela Mamier, que publicó principalmente en la revista *Crătera* de España. También compiló la antología virtual *Horizontes Poéticos / Poetic Horizons* con más de 1500 textos traducidos.

Lo que me gustaría decir al final de esta revisión es que en varios poemas de los escritores canónicos, sobre todo aquéllos escritos con técnicas complejas, algunos traductores han optado por eliminar la rima, el ritmo y la métrica. De esta manera, han prescindido de la musicalidad, del encanto. Pero los méritos de quienes se han esforzado por dar a conocer los textos literarios rumanos en el espacio cultural español son innegables. Y de nuevo hay que subrayar que traductores inexpertos han realizado a menudo excelentes transposiciones, con pasión y precisión.

Ya tenemos traducciones, queda por ver el interés del gran público español, y luego si se traducirá a escritores no representativos, pero innovadores y espectaculares.

8. Análisis de la traducción de varios textos rumanos al español

„Cârțița lui Pessoa” / “El Topo de Pessoa”, autor Constantin Abăluță, traducido por Corina Oproae.

En el verso „Stau sub Lumina Veiozei ca un Psihopat” se recurre a la omisión del presente indicativo de la primera persona singular „stau”, lo que aumenta la impresión de la imagen y, por ende, su poeticidad: “bajo la luz de la lámpara como un psicópata”.

En el verso siguiente, se elige una transposición para plasmar el aspecto continuo, tan versátil y discreto en rumano: „amintindu-mi reverele hainei bunicului” beneficiándose el gerundio en la traducción de una fijación temporal: “estoy recordando las solapas del abrigo de mi abuelo”.

Luego, una transposición sintáctica, en este caso, otorga un plus de dinamismo a la estructura al anteponer el verbo: „Și-n spaima albastră a catifelei plâng” se convierte en “y lloro en el terror azul del terciopelo”. De igual manera, la traducción del sustantivo „spaimă” por “terror”, en lugar de “susto” o “temor”, intensifica el mensaje de la metáfora. Posteriormente, el ritmo se ralentiza mediante una serie de transposiciones, pasando el gerundio „marcând” al presente “marcan”: „pentru ciocănelele ochilor marcând ore false” se convierte en “por los pequeños martillos de los ojos que marcan horas falsas”.

También se recurre a modulaciones con el fin de hacer el vocabulario más accesible para el lector, como en el caso del adjetivo „inopinante”, que se convierte en “inesperadas”: „Sunt făcut din veniri și plecări inopinante” se transforma en “Estoy hecho de idas y vueltas inesperadas”.

A veces es necesaria una adaptación para traducir un plural al singular: „întunecimilor” se convertirá en “oscuridad”: „am asimetriile întunecimilor”, el verso se metamorfosea en formas de singular “tengo la asimetría de la oscuridad”.

Un adjetivo derivado de un participio también se traduce por una transposición con la función de equivalencia dinámica: „nedescoperite” se convierte en “sin descubrir” en la línea

“mis garras son/ constelaciones sin descubrir” originalmente „ghearele mele sunt/constelații nedescoperite”.

Intentaré no hacer hincapié en los procedimientos repetitivos, sino sólo en los más interesantes. Así, la expresión idiomática „pe bună dreptate” se traducirá al sintetizar “con razón” en el verso “Con razón puedes preguntarte si existo” originalmente „Pe bună dreptate te poți întreba dacă exist” (Oproae, 2022, pp. 445-448).

En la traducción del poema „Testament”/ “Testamento” de Tudor Arghezi, se omite casi por completo la rima gemela, el ritmo y la métrica, lo que supone una omisión con un resultado de descompensación. Como es bien sabido, la poesía de Arghezi, en todas sus fases, se apoya en la musicalidad que produce la prosa. El traductor elimina toda musicalidad, lo que tiene como efecto un replanteamiento teórico de este poema.

Además, la traducción moderniza el léxico utilizado por Arghezi, que se apoyaba en el efecto estilístico producido por los arcaísmos y regionalismos: „râpi” se convierte en “valles”, „gropi” son “abismos”, „hrisov” será “blasón”, „urmașilor stăpâni” pasan a ser “tantos descendientes”. A pesar de esta difícilísima tarea, la traductora realiza una traducción útil. (Oproae, 2022, pp. 26-29).

En cuanto a la traducción de prosa canónica, he seleccionado un fragmento de Ioan Luca Caragiale, traducido por Aurel Răuță. Como traductor de alto nivel, Răuță se atreve a traducir autores rumanos del siglo XIX, cuando la lengua se encontraba en una fase de desarrollo diferente y, por consecuencia, difiere del rumano actual. Las diferencias son notables tanto en el léxico como en la estilística literaria. I. L. Caragiale es un escritor de gran fuerza, un maestro de la situación cómica y del lenguaje. Analizaré algunos de los procedimientos de traducción utilizados en el boceto *Visita*.

Algunas formas arcaicas se matizan desde el principio „prietină” traducido como “amiga”, como la forma moderna „prietenă”. Exactamente en la misma situación se encuentra el sustantivo „atențiune”, traducido al español por el contemporáneo “atención”. La forma rumana moderna suprime el sufijo *-iune* para obtener el moderno „atenție”.

Un problema específico lo plantea el léxico especializado, el rango del ejército, „maior de roșiori” que es interpretado por la traducción establecida: “comandante de Caballería”.

Parece imposible traducir fielmente la expresión „a i se urî”, que es en cierto modo sinónima del verbo reflexivo „a se plictisi”, pero no en una relación de sinonimia perfecta. La frase „de la o vreme i se urăște chiar unei femei cu petrecerile” se traduce con transposiciones y modulaciones: “llega un momento en que también una mujer se aburre de tantas diversiones” (Caragiale, 1992, pp. 51-56). “Diversion” en español cubre una gama semántica más amplia que „petrecere”, que se parece más a “fiesta”, pero el traductor siempre tiene cuidado de no perder el significado en el texto de origen.

Un verbo con un tinte arcaico, como „a se astâmpăra” se traduce del mismo modo no con un sintagma congruente sino con uno moderno:

„- Uite, conia, Ionel nu s-astâmpără!”

Se convierte en:

“- ¡Mire, señora, Juanin es muy malo!” (Caragiale, 1992, p. 56)

Pasando a otra escritora consagrada, Hortensia Papadat-Bengescu, de la primera mitad del siglo XX, analizaré algunas de las soluciones ofrecidas por el traductor Joaquín Garrigos para la novela *Concert din Muzică de Bach / Concierto de Música de Bach*, Madrid, Gadir, 2010. El lenguaje de la escritora se acerca mucho más al lenguaje literario actual, lo que también se debe al hecho de que la mayoría de los personajes pertenecen a la aristocracia o, al menos, a los advenedizos de clase alta. Es natural que el traductor no se esfuerce en reproducir la pátina de la época en la lengua, es decir, especialmente las alternancias vocálicas y consonánticas que han evolucionado a lo largo de las décadas. Se nota el respeto del traductor por el original, prefiriéndose la traducción literal siempre que es posible. Así, Lică Trubadurul (Papadat-

Bengescu, 2010, p. 68) se convierte en español en Lică el Trovador (Papadat-Bengescu, 2010, p. 73), Bruna Ada (Papadat-Bengescu, 2010, p. 68) se realiza mediante Morena Ada (Papadat-Bengescu, 2010, p. 74).

9. Análisis de traducciones de poemas contemporáneos

Dos excelentes traductores de literatura contemporánea son Dragoș Cosmin Popa y Ioana Zlotescu, quienes han traducido textos del disidente anticomunista y poeta experimental Dorin Tudoran. Su traducción es reverencial con el original, lo que no perjudica a la versión española. Lo que llama la atención en esta traducción es la dificultad para trasladar el lenguaje coloquial o la prosodia. Al traducir el poema „leprozeria de sticlă”/ “leproseria de vidrio” de Dorin Tudoran, los traductores optan por suprimir las rimas del final de los versos, más que probable que estuvieran de acuerdo con el poeta, posiblemente por falta de tiempo para entregar la traducción. El éxito de la traducción reside en identificar equivalentes españoles de máxima autenticidad. El hecho de que la lengua rumana posea una base léxica extremadamente completa, con elementos procedentes de las fases medieval (latín, eslavo antiguo, turco, griego, polaco, armenio) y moderna de numerosas lenguas (italiano, francés, ruso, ucraniano, húngaro, búlgaro, serbio), hace que los escritores dispongan de un formidable arsenal de armas léxicas. Por ejemplo, términos como „scăfârlie” / “testa”, „broboane” / “gotas”, „prihană” / “pecado”, „veac” / “siglo”, utilizados por Dorin Tudoran, requieren una extraordinaria habilidad traductora.

Entre los aciertos de esta traducción destacaría el hemistiquio con implicaciones intertextuales e interculturales „tu'i mama ei de viață/ că-i subțire ca o ață”/ “puta vida/ que es como un hilo de fina”. Lo mismo ocurre con la traducción del epíteto „trombonisto”, metonimia referida al instrumento musical *trombón*, que en rumano acumula el supra-sentido descalificador de „mincinos”, traducido al español por un epíteto sin conexiones musicales, “embustera” (Popa, Zlotescu, *Littera Nova*, Nr.2/2023, Madrid, p. 15).

Elisabeta Boțan ha traducido al español a muchos poetas rumanos. Uno de ellos es Mircea Bârsilă, de cuya obra ha seleccionado el poema „Vară” / “Verano”. Bârsilă escribe poemas con un léxico tradicionalista y metafísico-filosófico, así como algunos poemas naturistas-mitológicos.

En el caso de este poema, cabe destacar en primer lugar la inversión de género, ya que el sustantivo “estación” / „anotimp” es femenino en español, mientras que en rumano es neutro, „un anotimp, două anotimpuri”, es decir, masculino en singular y femenino en plural. Pero también se da la situación inversa, ya que „vară” es femenino en rumano, mientras que en español es masculino, “verano”. Estamos ante un tipo de quiasmo interlingüístico.

La traductora se esfuerza por destacar el parentesco latino entre las dos lenguas romances, por lo que a menudo opta por términos latinos en la traducción de palabras rumanas de origen no latino, pero que tienen sinónimos de origen latino. Un ejemplo es „anotimp mătăsos nedeșvărșit”, en la que el último adjetivo, de etimón eslavo antiguo, se traduce por un adjetivo latino: “estación sedosa e incompleta”. „Nedeșvărșit” tiene como sinónimo en rumano „incomplet”. La conjunción no existe en el original, ya que Boțan prefiere ralentizar el ritmo mediante la amplificación. Esta compensación expansiva será una característica de la traducción de este poema. Al mismo tiempo, la traducción también modifica la métrica del poema, transfiriendo algunas palabras a los versos siguientes.

Boțan emprende una latinización a través de la traducción en el caso del sustantivo “preocupaciones”, que también existe en rumano como „preocupări”, pero en el poema hay una derivación de una antigua palabra búlgara, „grijilor”: „bubuitul grijilor zilnice” se convierte en “el estruendo de las preocupaciones diarias”.

También se produce una compensación mediante la añadidura del artículo determinado: el verso „fericirea înnebunitoarei călduri” se convierte en “la felicidad del enloquecedor calor”,

lo que genera un efecto aislante y particularizador, profundizándose el bajorrelieve hasta la *ronde-bosse*.

Los matices arcaicos, o modernamente peyorativos, del sustantivo „muiere”, procedente del latín “mulier”, son difíciles de captar, mientras que en español “mujer”, descendiente del mismo etimón, se absorbe sin exceso ni defecto en la lengua contemporánea: „muiere împodobită” se convierte en “mujer adornada” (en *Crátera Revista de Crítica y Poesía Contemporánea*, nr. 7, 2020, p. 58).

Pero, por lo demás, la traducción respeta el sentido del original, original que, por otra parte, no presenta especiales dificultades de arquitectura prosódica, ni de sobredimensión estilístico-mitológica.

10. Sutiles desarrollos en el canon

En la traducción de textos literarios canónicos desde la era del liberalismo hasta el final de la Segunda Guerra Mundial, la tarea del traductor es principalmente una cuestión de destreza profesional. A partir de entonces, el aspecto ideológico cobró cada vez más importancia, y la atención a lo políticamente correcto importó a la hora de ser nominado a los premios. En una versión más pesimista, las soluciones están ligadas a una escatología desastrosa: „...naufraziul aparent similar al civilizației umane conduce către trei soluții distincte: extincție, salvare, impas”²⁴ (Bâgiu, 2023, pp. 293-310).

En cuanto a la fidelidad y expresividad de la traducción literaria, las perspectivas pueden ser optimistas o pesimistas, como en cualquier empresa humana: “Reading poetry in translation is like kissing a woman through a handkerchief”²⁵ (Sofer, 2004, p. 43) declara con desánimo Haim Nachman Bialik. Mientras tanto, investigadores más optimistas respaldan la posibilidad de traducir poesía: “Kissing a woman through a handkerchief is actually not so bad”²⁶ (Sofer, 2004, p. 43), responde Yehudah Amichai.

Conclusiones

Las actitudes hacia las libertades que los traductores literarios pueden tomarse con respecto al texto original difieren de una ideología a otra. Algunas épocas toleran o incluso fomentan el “descaro” del traductor, mientras que otras prefieren una traducción lo más fiel posible al original. No sólo es imposible que el resultado de una traducción literaria sea idéntico al original, sino que a menudo el traductor puede reescribir el original o incluso truncarlo. Las traducciones del inglés al español analizadas en este artículo suelen intentar respetar el texto original. Las “traiciones” se observan más a menudo en el registro estilístico (arcaísmos, regionalismos) y en la prosodia. Pero, en general, la literatura rumana representativa se traduce hábilmente al espacio cultural ibérico. Lo que queda por reivindicar es la traducción de las valiosas obras de autores retrógrados que no se han esforzado, por medios específicos, en penetrar en el canon. Y aquí volvemos a la cuestión de las relaciones de poder tan influyentes en la configuración del canon. Relaciones no pocas veces confirmadas en traducción por las elecciones que hacen los traductores, muchos de ellos escritores con ambiciones en su turno, a la hora de seleccionar las obras.

²⁴[El naufragio aparentemente similar de la civilización humana conduce a tres soluciones distintas: extinción, rescate, estancamiento.]

²⁵[Leer poesía traducida es como besar a una mujer a través de un pañuelo.]

²⁶[Besar a una mujer a través de un pañuelo no está tan mal.]

Referencias bibliográficas:

- Antología. La poesía del siglo XX en Rumania* [Anthology. 20th Century Poetry in Romania]. (2022). (C. Oproae, Trans.). Madrid: Editorial VISOR LIBROS S.L.
- Bassnett, S., & Harish T. (Eds.). (1999). *Post-Colonial translation theory and practice*. London and New York: Routledge.
- Bâgiu, L.V. (2023). Fațete ale unor naufragii: Apă [Facets of some wrecks: Water]. *Incursiuni în Imaginar*, 14, 293-310. DOI: <https://doi.org/10.29302/InImag.2023.14.14>
- Caragiale, I. L. (1992). *Cuentos* [Short stories] (A. Răuță, trad.), pp. 9-16. Salamanca: Publicaciones de la Asociación Hispano-Rumana.
- Cronin, M. (2003). *Translation and globalization*. New York: Routledge.
- Gentzler, E. (2001). *Contemporary translation theories* (2nd ed.). Bristol: Multilingual Matters.
- Papadat-Bengescu, H. (2010). *Concert din muzică de Bach / Concierto de música de Bach* [A Concert of music by Bach] (J. G. Bueno, trad.). Madrid: Gadir.
- Sofer, M. (2004). *The translator's handbook* (5th ed.). Rockville: Schreiber Publishing.
- Venuti, L. (2004). *The translation studies reader* (2nd ed.). London and New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Revistas:

- Crátera, Revista de Crítica y Poesía Contemporánea*, España, nr. 7, 2020.
<https://revistacratera.blogspot.com>, accesat la 16.07.2024
- Littera Nova*, Madrid, Nr.2, 2023. <https://litteranova.es>, accesat la 16.07.2024

Linguistics

TEXTELE FUNCȚIONALE ÎN MANUALELE DE RLS: STUDIU COMPARATIV¹

FUNCTIONAL TEXTS IN RFL TEXTBOOKS: A COMPARATIVE STUDY

Valerica SPORIȘ

Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, România
Lucian Blaga University of Sibiu, Romania

e-mail: valerica.sporis@ulbsibiu.ro

Abstract

This study analyses an important topic in the current social context, yet often neglected by specialists: the functional texts in RFL textbooks (Romanian as a Foreign Language), and it attempts to propose solutions for the development of this field. In the new global context, it is necessary to speak more foreign languages in order to communicate with other nations in various social contexts, to collaborate and to create strategic partnerships in all fields of activity. We aim to demonstrate the importance of systematically teaching functional texts to foreign students learning Romanian in Romania, in an institutional framework, based on a case study regarding their importance and relevance in RFL textbooks (from A1 to B2), typology and specific exercises. At the end of a well-organized and well-developed pedagogical approach, we expect foreign students to be able to communicate in Romanian and to develop transversal skills, so that they can adapt to new contexts, using in real life the information they have acquired in (extra)curricular activities, to this end functional texts are of great help. They need to be able not only to understand, but also to produce such texts. Consequently, we will answer the questions: Is there a need to teach-learn functional texts systematically in the Romanian Language Preparatory Program for Foreign Citizens, by virtue of the role of these texts in today's society? To what extent are the functional texts of maximum importance for students learning Romanian as a foreign language found in RFL textbooks? To achieve our aim, we will use quantitative analysis, graphical method and comparative analysis.

Keywords: Romanian as a Foreign Language; functional texts; RFL textbooks; quantitative analysis; comparative analysis.

Introducere

Studiul de față examinează un subiect pe care îl considerăm deosebit de important în contextul social actual, foarte puțin abordat însă în lucrările de specialitate: textele funcționale ocurente în manualele de RLS (*Limba Română ca Limbă Străină*). Cercetările se concentrează, în general, asupra macrocomponentelor: fonetică-fonologie, lexic, gramatică, limbaje de specialitate, cultură și civilizație. Dacă limbajele de specialitate constituie o preocupare constantă a cercetătorilor acestui domeniu și, totodată, o disciplină care nu lipsește din planurile de învățământ

¹ Article History: Received: 31.12.2024. Accepted: 31.01.2025. Published: 15.05.2025. This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS/CCCDI - UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.1-PRE-HE-ORG-2023-0035, within PNCDI IV.

ale *Programului pregătitor de limba română pentru cetățenii străini*, studiul acestora, în opinia noastră, ar trebui complinit cu studiul textelor funcționale de maximă importanță (care sunt parte a anumitor domenii și limbaje specializate: drept, administrație, economie ș.a.). Se știe că atât noul context european, cât și cel global necesită cunoașterea mai multor limbi străine, în scopul comunicării cu alte popoare, al colaborării și creării unor parteneriate strategice în toate domeniile de activitate, iar scopul fundamental al studierii oricărei noi limbi îl constituie formarea competențelor de comunicare (orală și scrisă) în limba-țintă.

Prin cercetarea de față ne propunem să demonstrăm importanța textelor funcționale pentru studenții străini care învață limba română în România, într-un cadru organizat, instituțional (specializarea: *Programul pregătitor de limba română pentru cetățenii străini*), pe baza unui studiu de caz privind tipologia și ponderea acestor texte în manualele de RLS. Vom avea în vedere atât manuale structurate în funcție de nivelurile CEFR (de la A1 la B2), cât și manuale care nu specifică nivelul de competență lingvistică. *Ordinul nr. 5516/2024 privind Organizarea și Desfășurarea Anului Pregătitor de Limba Română pentru Cetățenii Străini*, emis de Ministerul Educației și publicat în *Monitorul Oficial*, Partea I, nr. 733 din 26 iulie 2024, prevede la Art. 2:

Anul pregătitor de limba română este un program de studii cu durata de minimum 28 de săptămâni de activități didactice (60 de credite ECTS), care se finalizează cu un examen de evaluare a competențelor de limba română pentru nivelul minim B1, definit conform Cadrului european comun de referință pentru învățarea limbilor.

Deci absolvenții acestui program de studii trebuie să atingă cel puțin nivelul prag (B1), care asigură utilizarea limbii străine la un stadiu în care se pot descurca singuri într-o altă țară, vorbitoare a limbii nou-însușite (Moldovan et al., 2001, p. 11).

Având în vedere experiența noastră în domeniul predării RLS, care se limitează, pentru moment, la *Anul pregătitor de limba română pentru studenții străini*, ne vom preocupa de acest cadru instituțional, fără referire la predarea limbii române în străinătate sau la studierea ei ca limbă maternă (RLNM). Instituirea oficială a *Programului pregătitor de limba română pentru cetățenii străini* a avut loc în 1974. Cursuri de limba română pentru străini se organizau și înaintea acestui an, într-un context socioeconomic și politic specific, dar nu într-un cadru bine determinat (Platon, 2021, pp. 37-39). Primele manuale recunoscute de Ministerul Educației și Învățământului au fost cele coordonate de George Sanda: *Limba Română pentru Anul Pregătitor: Semestrul I* (1974), *Curs de Limba Română pentru Studenții Străini din anii I-II* (1978). Utilizat însă la scară largă a fost manualul elaborat sub îndrumarea lingvistului Grigore Brâncuș: *Limba Română: Manual pentru Studenții Străini: Anul Pregătitor – Semestrul I* (1981, ediție actualizată în 1996), autorii propunându-și ca deziderate: „practicarea activă a limbii”, însușirea diverselor „varietate funcționale ale limbii române” (Brâncuș et al., 1996, p. 3). Însă, în pofida obiectivelor semnalate, manualul se concentrează asupra gramaticii, neglijând aspectul funcțional-pragmatic.

Lucrarea de față explorează domeniul RLS la momentul actual, încercând să propună soluții în vederea dezvoltării lui. Pornind de la recomandarea generală a Elenei Platon privind nevoia de „lărgire semnificativă a câmpului de investigație teoretică”, dar și a câmpului „de intervenție și de acțiune” în ceea ce privește didactica RLS (Platon, 2021, p. 14), am stabilit următoarele întrebări și ipoteze de cercetare:

A. Este nevoie de predarea-învățarea textelor funcționale în mod sistematic, în cadrul *Programului pregătitor de limba română pentru cetățenii străini*, în virtutea rolului vital al acestor tipuri de texte în societatea românească actuală?

a. Predarea limbii române necesită „o abordare axată pe acțiune” (CECR, 2003, p.15), pregătind studentul străin pentru activitatea socială, în cadrul căreia textele funcționale ocupă un loc însemnat.

B. În ce măsură se regăsesc în manualele de RLS textele funcționale de maximă importanță pentru studenții care învață limba română ca limbă străină în România?

b. În manualele de specialitate se regăsesc multe texte funcționale pe care le considerăm de maximă importanță pentru studenții care învață RLS în România, însă nu suficiente, dacă luăm în calcul nevoile societății actuale.

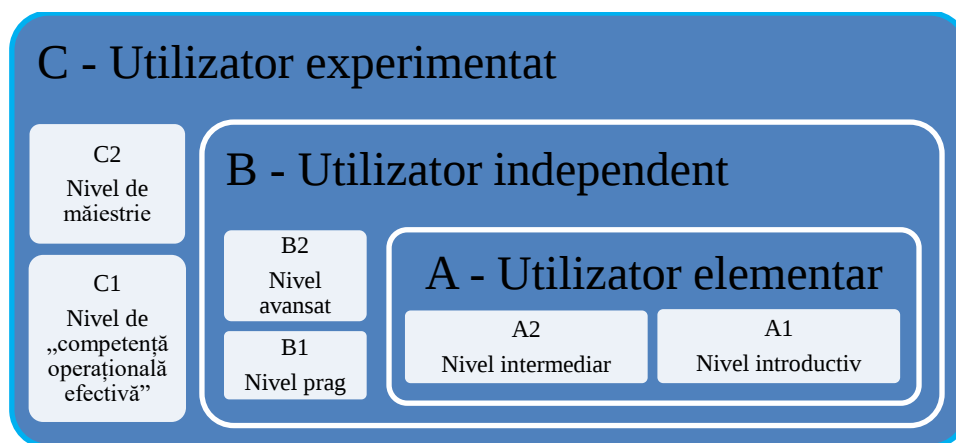
Activând pe marea *scenă socială*, studenții străini au de îndeplinit, ca orice alt cetățean român, diverse roluri sau sarcini, în varii domenii de activitate și situații de comunicare, în scopul obținerii unor rezultate sau beneficii. Deosebit de important este deci aspectul funcțional, fiind nevoie de corelarea rezultatelor învățării cu situațiile din viața reală. Procesul de învățare a textelor funcționale reprezintă însă un demers deloc facil, dată fiind complexitatea inventarului acestor tipuri de texte, a structurilor stereotipe, a lexicului specializat, greu de achiziționat și apoi de asimilat de către studenții străini. Însă, în pofida dificultăților, această componentă a RLS îi sprijină foarte mult, în opinia noastră, pe cei care vin din diverse țări, cu trăsături culturale diferite. Internalizarea regulilor se realizează, evident, prin exersare. Astfel, este necesar să avem în vedere: diverse tipuri de exerciții (fișe de lucru), metode didactice interactive, forme variate de organizare a activității (frontală, individuală, în pereche, în echipă) și mijloace adecvate, inclusiv instrumente digitale. Suportul vizual și cel audio de calitate aduc un plus procesului pedagogic.

2. Cadrul teoretic

Fundamentul teoretic al prezentei cercetări este constituit din câteva lucrări de referință în domeniu.

2.1. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR, 2001) este cel mai important document elaborat de către Departamentul de Politici lingvistice din cadrul Consiliului Europei, conținând standarde comune pentru statele membre ale Uniunii Europene, promovând plurilingvismul și pluriculturalismul. Respectând prevederile acestui document și principiul incluziunii, am schițat tabloul nivelurilor de competență lingvistică (de la A1 la C2):

Figura 1
Tabloul nivelurilor de competență lingvistică



2.2. Cadrul European Comun de Referință pentru Limbi: Învățare. Predare. Evaluare (CECR, 2003) subliniază importanța competențelor, întrucât de la acestea începe construirea oricărui demers pedagogic. Perspectiva comunicativă trebuie să se armonizeze cu perspectiva acțională în cadrul procesului de predare-învățare a RLS. În ceea ce privește competența comunicativă, aceasta include:

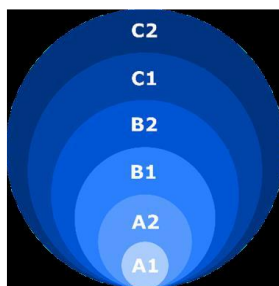
- competențele lingvistice: lexicală, gramaticală, semantică, fonologică, ortografică, ortoepică;
- competența sociolingvistică („trimite la cunoștințele și deprinderile necesare pentru a valorifica dimensiunea socială a funcționării limbii”);
- competența pragmatică („trimite la cunoașterea de către utilizator/elev a principiilor conform cărora mesajele sunt:
 - a. organizate, structurate și adaptate (**competența discursivă**);
 - b. utilizate pentru realizarea funcțiilor comunicative (**competența funcțională**);
 - c. segmentate conform unor scheme interacționale și tranzacționale (**competența de concepere schematică**)” (CECR, 2003, pp.91-106 [subl. aut.]).

Acest document oferă sugestii, trasează „un cadru orientativ, general pentru toate limbile, dar stabilirea cu exactitate a diferențelor dintre enunțurile mai simple sau mai complicate urmează să fie făcută de către specialiști în predarea fiecărei limbi” (Platon, 2009, p.502 [subl. aut.]), astfel că fiecare cadru didactic, folosindu-se de experiența în domeniu, trebuie să-și stabilească demersul instructiv în mod progresiv, în funcție de mai mulți factori: resursa umană (nevoile, motivația, așteptările și particularitățile cursanților), contextul de predare-învățare, resursele didactice etc. Elena Platon remarcă în 2009 că în România tendința era de a respecta nivelurile de competență lingvistică la elaborarea testelor înainte de a se stabili și de a se preda conținutul specific, în acord cu fiecare nivel (Platon, 2009, p.500).

2.3. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume (CEFR Companion, 2020 – actualizare a ediției 2018) prezintă nivelurile de competență lingvistică (Figura 2) și o versiune extinsă a descriptorilor „ilustrativi”:

- newly developed illustrative descriptor scales are introduced alongside existing ones;
- schematic tables are provided, which group together scales belonging to the same category (communicative language activities or aspects of competence);
- a short rationale is presented for each scale, explaining the thinking behind the categorisation;
- descriptors that were developed and validated in the project, but not subsequently included in the illustrative descriptors, are presented in Appendix 8 (CEFR, 2020, p. 22).

Figura 2
CEFR Common Reference Levels (CEFR. Companion Volume, 2020, p.36)



2.4. Nivel Prag: Pentru Învățarea Limbii Române ca Limbă Străină este un instrument pedagogic, realizat de o echipă de cercetători de la Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, un etalon pentru descrierea celorlalte niveluri de competență privind limba română ca limbă străină. B1 este numit „nivel prag”: nivelul „de utilizare independentă a unei limbi străine” (Moldovan et al., 2001, p. 10). La acest stadiu, „accentul cade pe capacitatea de

înțelegere, care depășește capacitatea de producere în limba străină” (Moldovan et al., 2001, p. 16), pe „stăpânirea unor cunoștințe lingvistice suficient de bune pentru a-i permite celui care și le-a însușit să ducă o viață independentă, atât în plan personal cât și social, în noul mediu lingvistic” (Moldovan et al., 2001, p. 12), deoarece se presupune că a achiziționat cunoștințe lexicale, gramaticale și culturale, care „îi permit să ducă o viață independentă într-un mediu lingvistic nou, să înțeleagă limba la nivelul vorbit și scris și să facă față majorității situațiilor cotidiene de exprimare orală sau scrisă” (Moldovan et al., 2001, p. 16).

2.5. Descrierea Minimală a Limbii Române: A1, A2, B1, B2 este o lucrare care sprijină predarea, asigurând și o evaluare aliniată standardelor europene. Fiecare dintre cele patru niveluri de competență lingvistică (A1 → B2) este structurat în trei mari părți: *Funcții comunicative*, *Construcția comunicării* (*Clase gramaticale*, *Elemente lexicale*, *Exprimarea circumstanțelor*, *Construcția enunțului*, *Realizarea coeziunii și coerenței în textul vorbit/scris*) și *Tipuri de texte*. Elena Platon precizează că perspectiva comunicativ-funcțională ghidează acest mod de structurare a materialului (Platon et al., 2023, p. 5). Ultima parte – *Tipuri de texte* – este de mare utilitate în a stabili ce tipuri de texte funcționale s-ar putea preda la fiecare nivel, în funcție de gradul de cunoștințe deținute de studenții străini.

2.6. Prin elementele de discurs despre didactica RLS și numeroasele reflecții de ordin epistemologic, lucrarea *Româna ca Limbă Străină (RLS): Elemente de Metadidactică* s-a dorit a fi un instrument care să conducă „la o mai bună fundamentare teoretică a RLS” (Platon, 2021, p. 13), oferind o imagine amplă asupra statutului didacticii RLS.

2.7. Compunerile Corespondență și de Utilitate Socială (Teodorescu, 1995) și *Ghid de Scrieri Funcționale: Sinteze și Modele pentru Proba de Limba Română la TESTELE NAȚIONALE și la BACALAUREAT* (Șerbănescu & Geacă, 2002) ne-au oferit suport bibliografic în ceea ce privește categoriile și particularitățile textelor funcționale: *texte-corespondență* și *texte de utilitate socială*.

3. Metodologie

Pentru a demonstra importanța textelor funcționale pentru cei care învață limba română ca limbă străină, am pornit de la analiza manualelor/lucrărilor didactice² reprezentative de RLS, conștientizând necesitatea acestor tipuri de texte în viața reală a studenților străini care învață în România. Am selectat diverse tipuri de manuale de RLS (concepute sau nu pe niveluri lingvistice), pentru a realiza un studiu comparativ privind prezența vs absența textelor funcționale în paginile acestora.

Pentru a ne atinge scopul, am utilizat analiza cantitativă, metoda statistică și metoda grafică, în vederea stabilirii modului de distribuire a diverselor tipuri de texte funcționale, precum și analiza comparativă privind ocurența acestora în manualele de RLS care alcătuiesc corpul cercetării.

4. Studiu de caz

4.1. Corpusul cercetării

În prezent, există pe piața românească multe manuale de RLS, datorită interesului crescut pentru învățarea limbii române, în contextul globalizării, când mulți cetățeni străini vin în România pentru a descoperi și chiar pentru a trăi realitățile societății noastre. Unele manuale sunt structurate în mod eficient, captează atenția prin imagine, sunet și culoare, altele sunt mai puțin organizate și atractive. O parte ține seama de descriptorii CEFR/CECR, altă parte îi

² Vom utiliza în continuare denumirea generică de *manual*.

neglijează. Unii autori pun accentul pe însușirea structurii gramaticale sau a lexicului de bază, în timp ce alții vizează comunicarea scrisă/redactări texte sau comunicarea orală/conversație.

Pentru studiul de caz am examinat 28 de manuale/lucrări didactice destinate învățării limbii române ca limbă străină (care ar putea constitui material didactic pentru *Anul pregător de limba română pentru studenții străini*), urmărind conținuturile care se referă, direct sau tangențial, la textele funcționale, pentru a obține o imagine de ansamblu asupra interesului autorilor pentru predarea-învățarea acestora.

4.2. Cadrul analitic

Demersul nostru de cercetare include următoarele etape:

- excerptarea din manualele de RLS examinate a conținuturilor de învățare și a exercițiilor care fac trimitere la textele funcționale;
- stabilirea distribuției textelor funcționale pe categorii, prin realizarea graficului de frecvență;
- analiza și interpretarea rezultatelor cercetării: configurarea imaginii de ansamblu asupra subiectului explorat și observații de natură comparativă;
- considerații finale.

4.2.1. Analiza cantitativă și comparativă

Pentru a obține un tablou comparativ, am grupat cele 28 de manuale studiate în detaliu în două mari grupe, ordonate în funcție de anul apariției:

1. manuale cu precizarea nivelului de competență lingvistică (15 manuale):

- Kohn, *Puls: Manual de Limba Română pentru Străini (Curs)* - A1, A2 (2009);
- Kohn, *Puls: Manual de Limba Română pentru Străini (Exerciții)* - A1, A2 (2009);
- Kohn, *Puls: Manual de Limba Română ca Limbă Străină (Curs)* - B1, B2 (2012);
- Kohn, *Puls: Manual de Limba Română ca Limbă Străină (Exerciții)* - B1, B2 (2012);
- Platon, Sonea & Vîlcu, *Manual de Limba Română ca Limbă Străină (RLS). A1-A2* (2012);
- Platon (coord.), *Româna ca Limbă Străină: Caiete Didactice. A1+* (2012);
- Dafinoiu & Pascale, *Limba Română: Manual pentru Studenții Străini din Anul Pregător (Nivel A1-A2)* (2015);
- Pricope, *Start LR: Manual de Limba Română pentru Cetățenii Străini (Nivel A1)* (2020);
- Berariu, Nemeș, Moldovan & Slev, *Curs Intensiv de Limba Română pentru Studenți Străini [A1]* (2020);
- Sonea, Vasiu & Vîlcu, *Manual de Limba Română ca Limbă Străină (RLS). Nivelul B1* (2021);
- Platon, Arieșan & Burlacu, *Manual de Limba Română ca Limbă Străină (RLS). Nivelul B2* (2021);
- Vasiu & Bocoș, *Repetăți, vă rog! Citire și Ascultare în Limba Română ca Limbă Străină (RLS). Nivelul A1* (2022);
- Nemeș, Berariu & Slev, *Curs de Limba Română pentru Studenți Străini. Nivelul 2* (2022);
- Vasiu & Bocoș, *O gramatică... altfel: Dezvoltarea Competenței Gramaticale în Limba Română ca Limbă Străină (RLS) - Nivelul A2* (2023);
- Nistor (coord.), *Culegere de Exerciții și Teste de Limba Română pentru Străini. Nivel A1-B2* (2023).

2. manuale fără precizarea nivelului de competență lingvistică (13 manuale):

- Brâncuș, Ionescu & Saramandu, *Limba Română: Manual pentru Studenții Străini. Anul Pregător - Semestrul I* (1996);
- Dorobăț & Fotea, *Limba Română de Bază: Manual pentru Studenții Străini* (1999);
- Augerot, *Romanian / Limba Română: A Course in Modern Romanian* (2000);
- Tănăsescu, *Teach Yourself Romanian: Romanian for the English Speaking World* (2005);

- Cojocaru, *You Can Speak Romanian!* (2006);
- Suciu & Fazakaș, *Romanian of First Sight: A Textbook for Beginners / Româna la Prima Vedere: Manual pentru Începători* (2006);
- Doca, *Learn Romanian: Course for English Speakers* (2008);
- Gönczöl-Davies, *Romanian: An Essential Grammar* (2008);
- Gönczöl-Davies & Deletant, *Colloquial Romanian: The Complete Course for Beginners* (2008);
- Pologea, *Limba Română pentru Străini* (2008);
- Pop, *Româna cu sau fără Profesor* (2008);
- Șerban, *Curs Practic de Limba Română: Comunicare Orală și Scrisă* (2017);
- Anghel, *Limba Română pentru Anul Pregătitor: Redactare și Compoziție* (2020).

Inițial, am încercat să realizăm un studiu detaliat, realizat pe niveluri de competență lingvistică, însă eclectismul manualelor de RLS ne-a obstrucționat demersul, astfel că am optat, în final, pentru tratarea generică.

Am inventariat tipurile de texte funcționale care apar în manualele enumerate mai sus, pe care le-am considerat utile pentru studenții străini și am notat apoi ocurențele, luând în calcul o intrare *per* tip de text funcțional. Am avut în atenție două mari grupe: **texte-corespondență** și **texte de utilitate socială** (aici am inclus și anunțul, întrucât apare în multe manuale, fiind util studenților care doresc să închirieze/să cumpere o locuință sau să găsească un loc de muncă în țara de adopție).

Rezultate și interpretare

Rezultatele studiului cantitativ sunt evidențiate în următoarele două tabele:

Tabel 1
Statistică: texte-corespondență

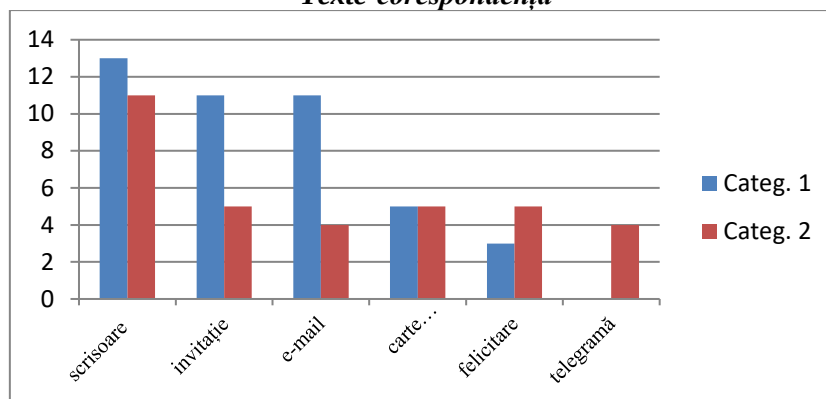
Nr. crt.	Texte-corespondență	Manuale categ. 1	Manuale categ. 2	Manuale total
1.	scrisoare	13	11	24
2.	invitație	11	5	16
3.	e-mail	11	4	15
4.	carte poștală/vedere/ilustrată	5	5	10
5.	felicitare	3	5	8
6.	telegramă	0	4	4

Tabel 2
Statistică: texte de utilitate socială

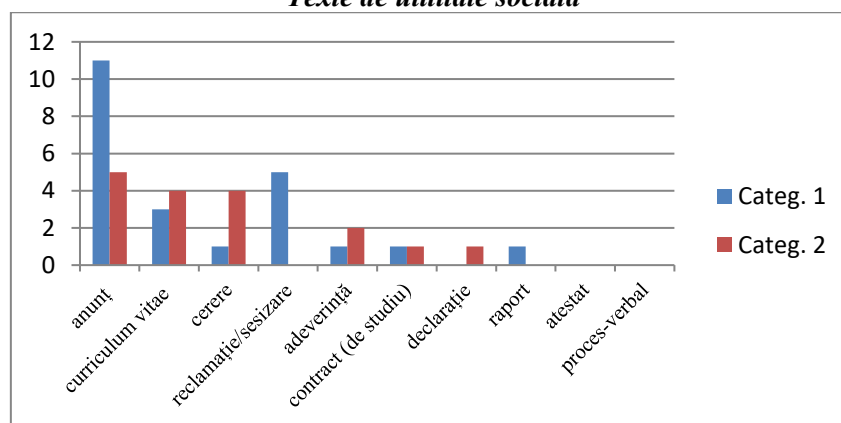
Nr. crt.	Texte de utilitate socială	Manuale categ. 1	Manuale categ. 2	Manuale total
1.	anunț	11	5	16
2.	curriculum vitae (CV)	3	4	7
3.	cerere	1	4	5
4.	reclamație/sesizare	5	0	5
5.	adeverință	1	2	3
6.	contract (de studiu)	1	1	2
7.	declarație	0	1	1
8.	raport	1	0	1
9.	atestat	0	0	0
10.	proces-verbal	0	0	0

Datele statistice privind prezența textelor funcționale în tot corpusul studiului de față au fost reprezentate comparativ, cu ajutorul metodei grafice:

Grafic 1
Texte-corespondență

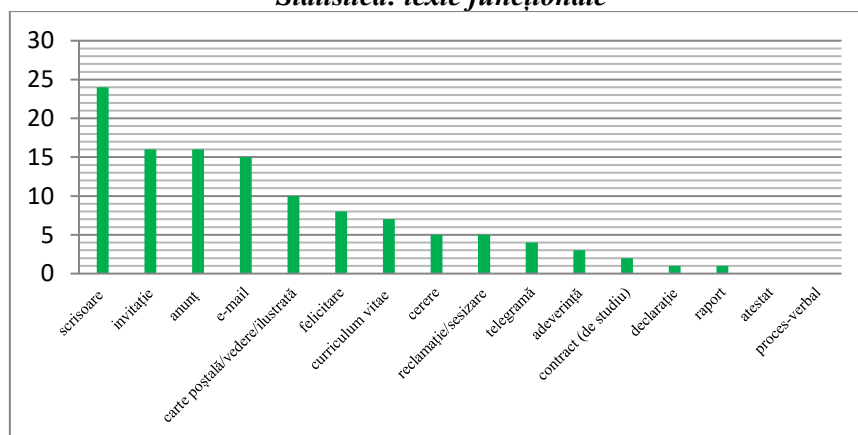


Grafic 2
Texte de utilitate socială



O imagine globală a datelor numerice referitoare la toate tipurile de texte funcționale pe care le-am avut în vedere ne-o oferă graficul următor:

Grafic 3
Statistică: texte funcționale



Analiza cantitativă ne-a fost de un real folos pentru a observa ce tipuri de texte funcționale prevăd autorii manualelor de RLS. În consecință, după cum reiese din tabelele și graficele de mai sus, textele *de corespondență* au cele mai multe intrări (77), comparativ cu textele *de utilitate socială* (40), scrisoarea ocupând prima poziție ca frecvență. Cu excepția unui singur manual dintre cele examinate (Tănăsescu, 2005), toate celelalte prevăd cel puțin un model de scrisoare (tradițională sau electronică), o menționare sau un exercițiu. Invitația și anunțul ocupă locul al II-lea în ierarhia frecvenței (16), acestea fiind urmate de: carte poștală/vedere/ilustrată (10), felicitare (8) și CV (7). Celelalte texte cu rol funcțional identificate au puține intrări sau lipsesc din multe manuale de RLS. Atestatul și procesul-verbal nu apar deloc, iar declarația (Gönczöl-Davies, Deletant, 2008, pp. 202-203) și adeverința (Pologea, 2008, pp. 89, 209; Anghel, 2020, pp. 53-57; Pricope, 2020, p. 100) sunt doar menționate în conținutul propriu-zis al unor unități/lecții sau la secțiunea vocabular, deși, în opinia noastră, sunt documente importante pentru orice cetățean. Am descoperit și exerciții în care se solicită întocmirea unor documente utile (de exemplu, raport: Nistor et al., 2023, pp. 132-133), în ciuda faptului că nu există componenta teoretică.

Dacă ne raportăm la *Descrierea Minimală a Limbii Române. A1, A2, B1, B2* (2023), care prevede următoarele texte funcționale: scrisoarea (inclusiv scrisoarea electronică/e-mailul), cartea poștală, anunțul, cererea, reclamația, observăm că doar cererea (5) și reclamația (5) sunt slab reprezentate în manualele de RLS examinate.

Mulți autori aduc în discuție tangențial anumite texte funcționale, utilizându-le fie ca material de însușire a unor noțiuni de gramatică, fie ca mijloc de îmbogățire a vocabularului. Unele texte-suport cuprind termeni specializați, care denumesc tipuri de texte funcționale, fără a se descrie maniera de realizare și fără a se solicita conceperea unor astfel de documente. De exemplu, „Manualul Brâncuș” (1996) conține lecția *La poștă* (p. 153), în care apar termeni specifici domeniului: *scrisoare recomandată, telegramă, vedere* ș.a., fără explicații, fără exerciții specifice (exceptând ex.25/p.163, care solicită cursanților scrierea unei compoziții cu titlul *La poștă*, fără nicio altă precizare sau recomandare). În același manual, lecția *O scrisoare de la munte* este concepută, într-adevăr, sub forma unei scrisori, fără a se explica însă modul de întocmire a unui astfel de text, deși la final se solicită compunerea unei scrisori (ex.16/p.130).

Concluzii

Studierea textelor funcționale incluse în manualele de RLS nu a constituit o prioritate pentru cercetătorii români, în pofida importanței acestora în contextul social. Prin urmare, studiul nostru a încercat să aducă la lumină aspecte relevante privind gradul de ocurență a unor astfel de texte într-un corpus de 28 de manuale. Pe baza datelor obținute, ipotezele noastre de cercetare se confirmă: conținutul textelor și exercițiile trebuie adaptate la realitatea cotidiană, pentru a-i ajuta pe studenții străini (non-nativi) să interacționeze cu vorbitorii nativi cât mai mult; textele funcționale de maximă importanță ar fi indicat să apară în manualele de RLS, pentru a fi receptate și apoi produse (de regulă, în variantă scrisă). Este necesar ca învățarea acestora să se constituie într-un demers coerent, care să conducă la realizarea unor sarcini complexe, cu trimitere la cadrul natural de comunicare. În concluzie, sugerăm că ar fi bine să se acorde o mai mare importanță următoarelor documente: CV, cerere, declarație și contract (de studii, imobiliar, bancar ș.a.), întrucât studenții care urmează *Programul pregătit de limba română pentru cetățenii străini* au nevoie de ele încă din primul semestru.

Din perspectivă funcțional-discursivă, importanța nu prezintă doar noțiunile însușite, ci și modul în care acestea sunt aplicate. Așadar, considerăm că ar fi în beneficiul studenților străini o abordare integrat(iv)ă a textelor funcționale, astfel ca, în procesul de predare-învățare, fenomenul gramatical să fie asociat nu doar cu o arie tematică și cu acte de vorbire corespunzătoare (adaptate la contextul actual), ci și cu anumite texte funcționale. Exemplificăm prin texte funcționale legate de asimilarea unor noțiuni de gramatică: modul conjunctiv (cerere,

reclamație), numeral (felicitare, invitație) sau a unor elemente de cultură românească: sărbători naționale, evenimente sociale importante (anunț, afiș) ș.a. Cadrul didactic universitar are destul de mare libertate în ceea ce privește construirea design-ului instruirii, astfel încât să poată ține pasul cu cerințele actuale. Procedând în această manieră, avem convingerea că studenții străini care învață limba română la noi în țară vor fi capabili să abordeze o temă/un conținut din mai multe perspective disciplinare și să coreleze rezultatele învățării cu situații din viața lor reală. Într-un viitor articol vom demonstra necesitatea predării și învățării în manieră integrată a limbii române ca limbă străină, selectând pentru studiul de caz scrisoarea, întrucât este textul funcțional cel mai bine reprezentat în manualele de RLS.

Se știe că societatea și, implicit, actul de comunicare se află în continuă transformare, depinzând de o mulțime de variabile. În consecință, cercetarea de față rămâne deschisă și prin intenția de a realiza un studiu care să arate în ce măsură textele funcționale predate la clasă au fost asimilate de studenții străini din *Anul pregătitor de limba română*.

Acknowledgement: This work was supported by a grant of the Ministry of Research, Innovation and Digitization, CNCS/CCCDI - UEFISCDI, project number PN-IV-P8-8.1-PRE-HE-ORG-2023-0035, within PNCDI IV.

Referințe:

Legislație:

Ordinul nr. 5516/2024 privind organizarea și desfășurarea anului pregătitor de limba română pentru cetățenii străini [Order No. 5516/2024 regarding the organization and implementation of the preparatory year for the Romanian language for foreign citizens], emis de Ministerul Educației și publicat în *Monitorul Oficial*. Partea I. nr. 733/26 iulie 2024. Accesibil la: <https://lege5.ro/Gratuit/ge2timbzgi2dq/ordinul-nr-5516-2024-privind-organizarea-si-desfasurarea-anului-pregatitor-de-limba-romana-pentru-cetatenii-straini>

Documente privind politicile lingvistice europene:

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). (2001). Cambridge: University Press.

Cadrul european comun de referință pentru limbi. Învățare. Predare. Evaluaare (CECR) [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment]. (2003). Diviziunea Politici lingvistice. Strasbourg. Traducere Gh. Moldovanu (coord.). Chișinău: Tipografia Centrală.

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume (CEFR. Companion Volume). (2020). Council of Europe.

Bibliografie de specialitate:

Moldovan, V., Pop, L., & Uricaru, L. (2001). *Nivel prag. Pentru învățarea limbii române ca limbă străină* [Threshold level. For learning Romanian as a foreign language]. Strasbourg: Consiliul de Cooperări Culturale.

Platon, E. (2009). Repere pentru delimitarea nivelurilor de competență lingvistică în RLS [Reference points for delineating levels of linguistic competence in RFL]. In G.G. Neamțu, Șt. Gencăraș, A. Chircu (Eds.), *Limba Română – Abordări Tradiționale și Moderne* [Romanian language – traditional and modern approaches] (pp. 499-505). Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

Platon, E. (2021). *Româna ca Limbă Străină (RLS): Elemente de Metadidactică* [Romanian as a foreign language (RFL): Elements of metadidactics]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

Platon, E., Sonea, I., Vasiu, L., & Vilcu, D. (2023). *Descrierea Minimală a Limbii Române: A1, A2, B1, B2* [Minimal description of the Romanian language: A1, A2, B1, B2]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

Șerbănescu, F., & Geacă, Z. (2002). *Ghid de Scrieri Funcționale: Sinteze și Modele pentru Proba de Limba Română la TESTELE NAȚIONALE și la BACALAUREAT* [Functional writing guide: summaries and models for the Romanian language for the NATIONAL TESTS and BACCALAUREATE]. București: Compania.

Teodorescu, V. (1995). *Compunerile Corespondență și de Utilitate Socială* [Correspondence and social utility compositions]. București: Editura Didactică și Pedagogică.

Manuale / Lucrări didactice:

Anghel, M. (2020). *Limba Română pentru Anul Pregătitor: Redactare și Compoziție* [Romanian language for the Preparatory Year: writing and composition]. București: Pro Universitaria.

Augerot, J. E. (2000). *Romanian / Limba Română. A Course in Modern Romanian*. Iași, Oxford, Portland: The Center for Romanian Studies.

Berariu, E.C, Nemeș, A., Moldovan, R.E., & Slev, A.M. (2020). *Curs Intensiv de Limba Română pentru Studenți Străini* [Intensive Romanian language course for foreign students]. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.

Brâncuș, Gr., Ionescu, A., & Saramandu, M. (1996). *Limba Română: Manual pentru Studenții Străini. Anul Pregătitor – Semestrul I* [Romanian language. Textbook for foreign students. Preparatory Year]. București: Editura Universității din București.

Cojocaru, D. (2006). *You Can Speak Romanian!*. București: Compania.

Dafinoiu, C.V., & Pascale, L.E. (2015). *Limba Română: Manual pentru Studenții Străini din Anul Pregătitor (Nivel A1-A2)* [Romanian language. Textbook for foreign students in the Preparatory Year (Level A1-A2)]. București: Editura Universitară.

Doca, G. (2008). *Learn Romanian: Course for English Speakers*. București: Editura Niculescu.

Dorobăț, A., & Fotea, M. (1999). *Limba Română de Bază: Manual pentru Studenții Străini* [Basic Romanian Language. Textbook for foreign students]. I-II. Iași: Institutul European.

Gönczöl-Davies, R. (2008). *Romanian: An Essential Grammar*. London-New York: Routledge.

Gönczöl-Davies, R., & Deletant, D. (2008). *Colloquial Romanian: The Complete Course for Beginners*. London-New York: Routledge.

Kohn, D. (2009a). *Puls: Manual de Limba Română pentru Străini (Curs) - A1, A2* [Puls: Romanian language textbook for foreigners (Course) - A1, A2]. Iași: Polirom.

Kohn, D. (2009b). *Puls: Manual de Limba Română pentru Străini (Exerciții) - A1, A2* [Puls. Romanian language textbook for foreigners (Exercises) - A1, A2]. Iași: Polirom.

Kohn, D. (2012a). *Puls: Manual de Limba Română ca Limbă Străină (Curs) - B1, B2* [Puls: Romanian as a foreign language textbook (Course) - B1, B2]. Iași: Polirom.

Kohn, D. (2012b). *Puls: Manual de Limba Română ca Limbă Străină (Exerciții) - B1, B2* [Puls: Romanian as a foreign language textbook (Exercises) - B1, B2]. Iași: Polirom.

- Nemeș, A., Berariu, E.C., & Slev, A.M. (2022). *Curs de Limba Română pentru Studenți Străini: Nivelul 2* [Romanian language course for foreign students: Level 2]. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.
- Nistor, C.M. (coord.). (2023). *Culegere de Exerciții și Teste de Limba Română pentru Străini: Nivel A1-B2* [A collection of Romanian exercises and tests for foreigners: Level A1-B2]. București: Editura Universitară.
- Platon, E. (coord.). (2012). *Româna ca Limbă Străină: Caiete didactice: A1+* [Romanian as a foreign language: Teaching notebooks: A1+], Cluj-Napoca: Editura Casa Cărții de Știință.
- Platon, E., Arieșan, A., & Burlacu, D. (2021). *Manual de Limba Română ca Limbă Străină (RLS): Nivelul B2* [Romanian as a foreign language textbook (RFL): Level B2]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Platon, E., Sonea, I., & Vîlcu, D. (2012). *Manual de Limba Română ca Limbă Străină (RLS): A1-A2* [Romanian as a foreign language textbook (RFL): A1-A2]. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință.
- Pologea, M. (2008). *Limba Română Pentru Străini* [Romanian for foreigners]. București: Institutul Cultural Român.
- Pop, L. (2008). *Româna cu sau fără Profesor* [Romanian with or without a teacher]. Cluj-Napoca: Echinox.
- Pricope, M. (2020). *Start LR: Manual de Limba Română pentru Cetățenii Străini (Nivel A1)* [Start RL: Romanian language textbook for foreigners (Level A1)]. București: Editura Universitară.
- Sonea, I., Vasiu, L., & Vîlcu, D. (2021). *Manual de Limba Română ca Limbă Străină (RLS): Nivelul B1* [Romanian as a Foreign Language Textbook (RFL): Level B1]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Suciu, R., & Fazakaș V. (2006). *Romanian of First Sight: A Textbook for Beginners / Româna la prima vedere. Manual pentru începători*. București: Compania.
- Șerban, M. (2017). *Curs Practic de Limba Română: Comunicare Orală și Scrisă* [Practical Romanian language course: Oral and written communication]. București: Editura ASE.
- Tănăsescu, E. (2005). *Teach Yourself Romanian: Romanian for the English Speaking World*. București: Teora.
- Vasiu, L.I., & Bocoș, C. (2022). *Repetăți, vă rog! Citire și Ascultare în Limba Română ca Limbă Străină (RLS): Nivelul A1* [Repeat, please! Reading and Listening in Romanian as a Foreign Language (RFL). Level A1]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Vasiu, L.I., & Bocoș, C. (2023). *O gramatică... altfel: Dezvoltarea Competenței gramaticale în Limba Română ca Limbă Străină (RLS) - Nivelul A2* [A different kind of... grammar: Developing grammatical competence in Romanian as a foreign language (RFL) - Level A2]. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.

Anthropology

**LOIALITATEA CA AUTENTICITATE SOCIAL-CULTURALĂ
ȘI ECONOMICĂ: TRANSPUNERI ÎN OGLINZI TEMPORALE¹**

**LOYALTY AS SOCIAL-CULTURAL AND ECONOMIC
AUTHENTICITY: TRANSPOSITIONS IN TEMPORAL MIRRORS**

Gabriela BODEA

Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, România
Babeș-Bolyai University Cluj-Napoca, Romania

e-mail: gabriela.bodea@econ.ubbcluj.ro

Abstract

Among the timeless truths that confront society, loyalty challenges the centuries. Its authenticity becomes a measure of the integrity of social-economic entities, from the individual to the community and then to the nation. The present study explores reality through social-historical and economic landmarks and arguments induced by the concept of loyalty. The peculiarity of this work is that, approaching loyalty from multiple perspectives (dynastic, social-identity, religious, divided), it assigns to it more or less established meanings, but with paradigmatic potential (expression of truth or distortion). The secret of the text we identify in the versatile way in which the reading challenges us to look at the depth of loyalty: through mirrors that are truthful, but oriented towards ourselves or others.

Keywords: dynastic loyalty; social-identity loyalty; religious loyalty; divided loyalty.

1. Remember: Loialitatea dinastică

În trecut s-a vorbit mult despre așa-numita *loialitate dinastică* (engl.: *dynastic loyalty*). Azi, importanța acestei expresii n-a dispărut din peisajul social, dar s-a diminuat – așa precum s-a petrecut și cu amprenta regalității în lume. Nu înseamnă că *linia* familiilor princiare s-a „eclipsat”, ci că aria răspândirii monarhiilor și-a redus incidența, potrivit mentalității colective și a opticii asupra formelor de guvernare.

Oamenii se întreabă adesea dacă sintagma *loialitate dinastică* a fost *sinceră* sau dacă a fost – accidental sau permanent – *impregnată cu abuz și teamă*. Utilizând alți termeni, formulăm o interogație: a oglindit loialitatea dinastică *un adevăr precumpănitor* sau a impus o *exagerare fabricată*? Răspunsul admite că, la origini, monarhia a fost admirată: nu oricine se dovedea *demn și valid* pentru a conduce destinele unui popor, edificându-i existența. Ulterior, însă, absolutismul a marcat negativ construcția *inițial axiologică* a capacității unui stat de a rezista în timp. *Optica demiurgică* a condus lumea milenii de-a rândul, în virtutea faptului că deținerea puterii politice și economice era calea directă și certă a obținerii bogăției. În 1776, în *Avuția națiunilor*, Adam Smith indica un adevăr, care însă se dovedea neputincios (chiar *mincinos*) față de *simplul norod*: cârmuitorii lumii nu-și suportau *personal* propriile cheltuieli. Nici statul n-o făcea, ci *folosea* în acest sens instrumentul politicii fiscale. Averele monarhilor trebuia

¹ Article History: Received: 18.09.2024. Accepted: 13.10.2024. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

susținută de popor, acesta fiind obligat să contribuie cu „o parte din propriile sale venituri private, pentru a alcătui venitul public al suveranului și națiunii” (Smith, 2011, p. 393). În asemenea condiții, *loialitatea dinastică* nu era o binefacere pentru oamenii simpli, constrânși s-o accepte și / sau s-o glorifice. *Clasa* considerată *inferioară* a rămas doar plătitoare de impozite, biruri sau dijme (în raport atât cu epocile istorice traversate, cât și cu categoriile sociale *care-o compuneau*). Iar monarhii, proveniți din aristocrația *vădit superioară în toate cele lumești*, continuau să-și consolideze puterea (politică și economică) prin nobilime, dar nu dobândeau câștiguri decât prin spolierea celor *de jos*.

Ca element *cultural* de interes, inclusiv femeile-monarh² (*engl.: royal women*) – având un rol important în regalitate – au modelat *specificul și continuitatea* statelor a căror conducere au marcat-o. Și ele au ilustrat *loialitatea dinastică* (e adevărat, cu mai mult sau mai puțin succes), în calitate de purtătoare ale coroanei. Obținând puterea pe linie succesorală, prin căsătorie sau ca văduve ale suveranilor defuncți, reginele s-au distins deseori prin acte de credință față de țară. Pe nedrept, propriile familii și / sau popoare le-au „identificat” uneori *doar* prin capacitatea de a oferi urmași. Lor li se datorează decenii de domnie, reconcilieri și acte de curaj, după cum li se recunosc și lovituri de stat, guvernări intransigente sau acte de violență. Desigur, au existat și situații interesante în istorie:

a) *Cazurile conflictuale* au fost declanșate, în general, în trei împrejurări (însoțite de minciuni și trădări):

- când obținerea puterii oglindea eterna dispută „a credinței” (exemplu: dintre protestantism și catolicism);
- când ascensiunea la tron era urmarea unor „războaie” între o moștenitoare „de drept” și una ilegitimă;
- când femeii cu rang monarhic, originare din alte dinastii, probau *sau* refuzau *loialitatea divizată*³: față de țara natală și / sau față de cea primitoare.

b) *Cazurile conciliante* au evidențiat o dublă soluție: renunțarea, de către femeile-suveran, la propria religie / confesiune, pentru a se dedica intereselor țării adoptive; contribuția din partea lor – ca beneficiare de avantaje din partea a două națiuni – la extinderea ambelor culturi (gest anticipând multiculturalismul și interculturalismul).

Fiind o consecință fie a privilegiilor acordate (pentru eroism sau pentru slujirea aristocrației), fie a scutirii de diverse obligații, *loialitatea dinastică* a pretins un proces „de la sine înțeles”. Era ceva *încorporat în firea lucrurilor*, ceea ce pare *acum* – privind din trecut spre prezent – *perpetua minciună a oricărei stăpâniri*. În alți termeni, *ce anume* poate să aparțină suveranului? Răspuns: *Orice* semnifică o *valoare inter-temporală*, așa cum sugerează Adam Smith. Doar că nu trebuie uitată esența: veniturile Coroanei sunt realizate, invariabil, de către lucrători (Smith, 2011, pp. 391-397).

2. Loialitatea ca sentiment al existenței social-identitare și religioase

În cele ce urmează vom păși printre câteva din atributele emblematice ale prezenței omului în *vatra existenței sale*, purtătoare ale însemnelor neîndoielnice care-i marchează individualitatea. Într-un asemenea context, cea mai adecvată referire la care putem apela angrenează perspectiva tradițional-valorică asupra vieții. Vorbim, în esență, despre simboluri care atestă *loialitatea originară*, cultural-religioasă, a trăitorilor din mediul patriarhal românesc. În mediul în care se simte confortabil *cu sine*, țărănul își *prețuiește* căminul, limba, obiceiurile, rudele, vecinii, respectiv preotul, biserica, localitatea de origine și țara. Evident, reprezentările amintite conferă realității tot atâtea simboluri ale *loialității social-identitare*, dar că în prezenta lucrare vom apela doar la câteva dintre ele:

² Referirea generică face apel atât la *regine*, cât și la cazuri de *regență* și de *văduve ale monarhilor* (Dunn & Carney. In Dunn & Carney (eds), 2018, pp.1-17).

³ Vom detalia ulterior acest termen.

I.) Sentimentul identitar a însoțit mereu popoarele lumii: toate au vrut să știe de unde provin și căror predecesori le datorează existența. Cert, au existat monarhi care au știut să atingă o asemenea *coardă sensibilă*, tocmai pentru a amplifica respectul *datorat* de propriii supuși. Oferim o ilustrare concretă, abordând aspecte ale modului în care rațiunea social-identitară a neamului românesc a servit împăraților de origine austriacă. În veacul al XVIII-lea, conducătorii Imperiului Habsburgic au mizat *efectiv* pe originea latină a românilor, respectiv pe *loialitatea de neam* (strategie remarcabil valorificată, ca metodă de administrare a statelor-satelit). Semnificația mai mult sau mai puțin aluzivă a latinității românilor a fost utilă monarhiei; ea a facilitat percepția norodului asupra politicii inteligente și abile a împăraților, bazată pe un strălucit simbolism etnic (Maior, 2006, p. 16). Vorbim despre ideea de a conferi poporului român – aflat sub marcajul strict al Imperiului – nu doar sentimentul mândriei patriotice, ci și o posibilă alură a *îndreptăririi istorice* la un viitor demn de trecutul glorios. Problema pe care noi o socotim importantă vizează, însă, tocmai *lipsa de pragmatism* a acestui *aparent temei legitim*: ce drepturi concrete conferea justificarea latinității, neamului român *condus de monarhi străini*? Identificăm „calitatea” sa de a se fi supus, fără proteste majore, condiționărilor habsburgice – dar nu sesizăm dobândirea „la paritate” a unor drepturi fundamentale. În schimb, la jumătatea veacului al XIX-lea, constatăm „plecăciunea” colectivă în fața *Casei Austriei*, inclusiv prin cuvântul unor intelectuali recunoscuți printr-un remarcabil lor patriotism. Ilustrativ, în 1852, cu prilejul vizitei în Ardeal a lui Franz Josef I – care cultiva temeiul originii noastre latine – Arhiepiscopul-Mitropolit Alexandru Sterca-Șuluțiu a rostit un discurs elogios la adresa tânărului Împărat, la Alba-Iulia. Conținutul său îl indica pe conducătorul Imperiului drept „regenerator” al națiunii române, numindu-l „al doilea Traian” (Gazeta Transilvaniei, 1852, p. 217).

II.) Iată un fapt cel puțin ieșit din comun: suveranii austrieci nu erau dușmăniți „din oficiu”. Mulțimea neștiutoare de carte *afla*, de la stăpâni și de la reprezentanții administrației, că *Augustul* manifesta *interes* față de *binele poporului*. Vorbim despre *mitul bunului împărat*, generat în Ardeal de atitudinea *Curții de la Viena* (arhetipul *bunăvoinței luminate*, regăsit începând cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea în cultura popoarelor aflate sub influența lui Josef II). Practic – cel puțin așa se înțelegea în rândul maselor (în mare măsură de rit ortodox), care solicitau drepturi comunitar-religioase și umane – intenția favorabilă a *Cezarului* era obstrucționată *doar* de aristocrați (de „domni”) (Maior, 2006, pp. 21-37; Prodan, 1984, p. 714). Altfel spus, puterea *dădea de înțelese* că manifesta inițiative realiste și salutare, dar – privit „de jos” (din direcția țărănimii spoliata) – acest „tablou” părea boicotat *de nobili*. Bogații erau identificați atât ca vinovați obiectivi ai sărăciei norodului, cât și ca destinatari proverbiali ai culpabilității / exploatatori. Să nu uităm, în acest sens, că: (i) aparent, încă din 1547, Decretul Regelui Ferdinand permitea libera strămutare a țăranilor, dacă „domnii pământești” îi asupreau (Prodan, 1989, p.226); (ii) totuși, acest subiect nu putea fi abordat ca *dialog*, fiindcă tema era inacceptabilă pentru nobili. Ambii *jucători* – asupriți și asupritori – manifestau reacții de revoltă, însă *divergente*: primii, în sens de *autoapărare*, iar ceilalți în temeiul *respectului teoretic meritat, dar neprimat* din partea plebei. Ca o oglindă a realității, decăderea dinastiilor de origine austriacă a fost urmarea pierderii caracterului supranațional al monarhiei, începând cu 1867 (moment din care vorbim despre Imperiul Austro-Ungar).

III.) Apartenența socială a făcut mereu parte din valorile esențiale ale poporului român. Nicolae Bălcescu amintea acest lucru în pledoaria pentru „sentimentul național” și „interesele sacre ale patriei”, chiar dacă a fi român „din clasa de jos” însemna suferință, robie și umilință (Bălcescu. In Bălcescu, 1947, pp. 43-74). Pe de altă parte, o mai puțin cunoscută „discuție” socratică a lui Bălcescu (în care personajele interpretează roluri filosofale) imprima o lecție atemporală, la mijloc de secol XIX: „aceea ce este bine pentru fiecare în parte, este și pentru toți” (Bălcescu. In Bălcescu, 1947, p. 81). Rezulta că libertatea era garantul loialității față de

țară, dar „fără domnie și fără boierie” (Bălcescu. In Bălcescu, 1947, p. 86). Ce dovadă mai temeinică de patriotism putea exista?

Completând ideea, Ion Ghica menționa un alt mare adevăr: pentru a-și impune valoarea, un popor trebuia să fie educat. Așa-numita *societate ignorantă* (*neștiutoare*, din cauza lipsei de mijloace economice) făcea un puternic deserviciu *simțului de apartenență socială*. Înțelegem, până în ziua de azi, că *lacunele educaționale* fac ca puterea morală a națiunii să scadă, iar sentimentul natural al libertății să se demonetizeze (Ghica, 2014, pp. 140-155). *Morala* acestei aserțiuni vine de la sine: unele componente ale structurii naționale pot fi refăcute, dar nu neapărat permit restaurarea primordială a coordonatelor lor.

Nu putem evita, în contextul dat, atitudinea lui Alexandru Ioan Cuza, cu prilejul străduinței de secularizare a averilor mănăstirești⁴. Pe scurt, domnitorul a dovedit suprema loialitate față de țară, replicându-i ministrului turc de externe (protestatar în fața Puterilor Garante, la adresa *Legii secularizării*): „În această chestiune, nu sunt domnul Românilor, sunt însăși România” (Bossy, 1932, p. 48). *Quod erat demonstrandum*.

IV.) Conștiința coeziunii cu comunitatea are rădăcini adânci, împletind rațiunile sale de *apartenență socială* cu cele de *identitate spațială* (inclusiv prin „statutul spațiului” național (Bako, 2023, p.240). Invocând o atare exprimare, precizăm că ea semnifică loialitatea față de *ordinea materială* (pe de o parte de importanță *imediată*, pe de altă parte *prestabilită*), față de soartă și de armonia vieții omului simplu (Bernea, 1997, pp. 137-221). Românul a știut întotdeauna să facă deosebirea între „locul bun” (sacru) și „locul rău” (nefast) (Bernea, 1997, pp. 23-27). Alegerea lui s-a îndreptat (atât cât a fost posibil) spre primul dintre ele – și nu degeaba: locul acesta *sfânt* echivala cu pământul străbun, respectiv cu calitățile și riturile sale. Ilustrativ, etnogeneza a fost folosită de austrieci ca *suport intențional* pentru integrarea culturală a poporului român în Monarhia Habsburgică. Și chiar dacă pare nedrept, *loialitatea dinastică* s-a îmbinat cu *identitatea națională*. Indubitabil, oricine⁵ *era dator* să-și sacrifice viața și / sau averea pentru patrie (în cazul de față, privită ca *imperiu*) și pentru suveran. La rândul său, monarhul – considerat *mandatarul Creatorului pe pământ* – uza de gratificații: oferea domenii, bani, titluri cavalierești și ranguri, respectiv atribuia avantaje. Desigur, pe lângă merituozii cavaleri luptători, nobilii erau destinatarii predilecți ai favorurilor, iar norodul era „carnea de tun”. Dimpotrivă, dacă *Augustul* era supărat, dispunea pedepsirea, exilul sau uciderea celor care nu i se supuneau sau comiteau abateri *considerate* grave. Chiar dacă multe din încercările sale de eliberare au eșuat, populația a evoluat în a-și manifesta nemulțumirile și solicitările. Comparativ: (i) Răscoala din 1784 a transilvănenilor avea ca punct nodal „porunca” împăratului, dar reliefa „doar” cerințele *unei* diviziuni administrative a Imperiului; (ii) în 1848, *Petiția de la Blaj* formula, la nivel superior, revendicările social-identitare ale unei întregi națiuni, destinate *Cezarului*.

V.) Pentru un popor tradiționalist precum cel român, loialitatea *identitară* fuzionează cu fidelitatea *religioasă* (nu neapărat cu cea *clericală*), manifestând bunăvoință minimă față de încălcarea evlaviei și a cutumelor sale. Interesant este că o atare realitate complexă n-a presupus vreodată *cauze* statice: ea a asociat *parametri inconsecvenți* unor comunități care respectau o *anumită* solidaritate (nu neapărat una „de clasă”). După cum se știe, societatea românească, conformistă, a simțit mereu nevoia ancestrală a unei protecții divine. Simultan, ea și-a dorit și susținere legislativ-executivă, dar concordanța celor două scopuri nu s-a remarcat decât ca excepție. Adică loialitatea n-a demonstrat decât rareori sensul biunivoc al relației dintre cei doi „coechipieri” pe care-i presupune: conducătorul și supusul. „Pașii” succesivi pe care-i oferim pentru a ne justifica afirmația au o logică temporală firească: (i) aristocrația solicita acces la ierarhie, ca prerogativă *subînțeleasă* (a *rangului*); (ii) puterea politică – deși se baza pe munca

⁴ Vom reveni asupra subiectului.

⁵ *Primii* chemați să apere interesele monarhilor erau supușii nobilimii, datori „din oficiu” cu propria viață.

truditorilor pentru a obține rezultate economice – gratifica doar nobilimea, de a cărei susținere avea nevoie; (iii) *plebea*, loială familiei, pământului și țării, era ocolită *voit* de ocrotirea stăpânirii; ea conta, eventual, doar pe speranța în divinitate.

Ca urmare, deloc întâmplător, sentimentul *apartenenței de neam* s-a împletit – onest sau echivoc – cu *loialitatea religioasă* a românilor. Argumentul acestei fuziuni este incontestabil: dintotdeauna, individul și comunitatea au considerat că existența *Creatorului* (inclusiv a *Celeilalte Lumi*) oferă un zid protector, pe care se pot baza și bogații și săracii. Deși românii au dovedit mereu că sunt buni creștini (sau cel puțin *așa au crezut*), *Demiurgul* nu le-a arătat neapărat bunăvoința dovedită popoarelor din jur: le-a „rânduit” doar ce-a rămas de pe urma darurilor destinate altora (Sadoveanu, 2013, pp. 13-14). Oricum, de cele mai multe ori, ei s-au simțit datori – *chiar și în condiții vitrege* – cu sacrificiul renunțării la individualism, în favoarea unui deziderat taumaturgic, derivat din conștientizarea și acceptarea unui „bine mai mare”⁶.

Revenind la realitate, individul știe că este nevoie de convingere și devotament în orice ar simți sau ar întreprinde: cu gândul, cu vorba sau cu fapta. Termenul *credință* nu se suprapune nici cu religia, nici cu instituția *Bisericii* (de orice rit ar fi ea), nici cu cei care propovăduiesc *cuvântul sacru* (din nefericire, supuși și ei greșelii). În orice epocă istorică, intelectualul a rezonat *selectiv* cu o astfel de idee. Dar, uneori, omul (chiar și *cel simplu*, fără pretenții educaționale) și-a dorit *prea-multul*, adică o „soluție” completă (*întreită*), căreia – la rândul său – să-i răspundă cu loialitate. Iată ce spera simplul muritor:

- ca *divinitatea* să-i perceapă necazurile, prin *Ochiul Providenței (atoatevăzător)*;
- ca *Biserica* să-l îndrume prin sprijinul milostiv al *dogmei*;
- ca *preotul* să-l asculte și să-i ofere susținere: *dacă nu iertare, atunci lumină*.

La prima vedere, recompensa pentru îngăduință, bunăvoință și disponibilitate este de ordin laic, iar pentru cei instruiți în spirit evlavios, ea trece în prim-planul loialității. Totuși, *doar uneori* se consideră a fi meritată și / sau asumată⁷. Ca urmare, pentru creștinul *oarecare*: (i) loialitatea dovedită pe pământ va fi recunoscută *cândva*; (ii) se pare că răsplata căutată / așteptată poate fi regăsită mai curând în *Lumea de Dincolo*, invariabil *bună și eternă*, dar mai presus de limitele cunoașterii comune; (iii) chiar și cărțile sfinte afirmă că pedeapsa pentru *rău* se află în același nespecific (dar suprem) *undeva*. *Rățiunea misterioasă și necuantificabilă* a *Raiului* este dezvăluită *doar parțial* și *doar pe cale ecleziastică / hermeneutică*, fiind disponibilă numai prin asceză (ca portal nepereche pentru înțelegerea superioară a adevărului). *Omul simplu* știe că nu-i este accesibil un asemenea mijloc de cercetare a Lumii și simte că este *pus la încercare*. Așadar, acceptă *cuvântul sacru* și-i *datorează loialitate*. Desigur, acest *secret biblic* nu-l împiedică pe român (la fel ca pe alt trăitor) să se răzvrătească; el cutează uneori să fie potrivnic religiei, respectiv:

- ✓ identifică *necredința* cu opresiunea resimțită – în perioade grele pentru popor sau pentru comunitate – din partea unui *Creator* poate neatent sau nemilos;
- ✓ solicită dovezi ale desăvârșirii (precum biblicul Toma), pentru a le studia veridicitatea (ca probă a viitoareii fidelități întru smerenie);
- ✓ contestă aportul divinului în concretizarea loialității față de *ceva* sau de *cineva*.

De aceea, în esență, admitem că devotamentul religios face abstracție de limitările umane *clasice*: este o virtute pe care, *în mod onest*, o avem sau nu. Dacă știm să căutăm loialitatea într-o lume viciată, înseamnă că individul a progresat față de neconsolații de lângă sine, poate mai puțin atavici decât el.

* * *

Dreptatea și loialitatea îmbracă *chipuri* diferite în spațiu și timp, deși străbat aceleași demarcații (i)logice spre (i)material:

⁶ Referire la *binele comun* – ca emblemă selectivă a unei conștiințe sociale avansate.

⁷ În original: „Căci iubirea de Dumnezeu aceasta este: Să-I păzim poruncile” (1 Ioan 5:3. In Bartolomeu, 2001, p.1767)

A) Angoasa indusă de teocrație a traversat epocile, în vârtejul absolutismului regal. Prin puterea așa-zis providențială, concentrată într-un conducător / monarh întru chipând simultan și capul *Bisericii*, loialitatea a fost revendicată supușilor în tandemul laic-religios, dar a echivalat cu supunerea *din teamă*.

B) În zorii feudalismului, *Biserica* a acceptat că fundamentul monarhiei „de drept divin” *trebuia* acceptat de către muritori. A decis să-l susțină, pentru că era singura modalitate ca marii prelați să-și păstreze organizarea și avutul (latifundiile), respectiv să primească privilegii⁸. De aici s-a ajuns la acuzații din partea intelectualității europene, aduse clerului de rang superior – și n-a mai fost decât un pas până la negarea divinității:

- Voltaire n-a conținut să critice oportunismul clerical în „vremuri de ignoranță, de superstiție și de nebunie” – atitudine care profita de pe urma nefericiților sărmani⁹.

- Pentru ateul Holbach, teologia le era utilă doar celor care trăiau „pe seama altora”, ca „ramură a comerțului foarte avantajoasă pentru preoți”, dar păguboasă pentru alții¹⁰.

C) Modestia vieții arhaice a românilor a semnalat o anumită vulnerabilitate, fiindcă – în unele etape ale evoluției sale istorice – prezuma *tolerarea* poporului, *nu egalitarismul* lui cu alte nații / rituri (confesiuni). Exista, totuși, o cale de „reparație” morală (de „rânduială” (Bernea, 1997, p.87)): credința, validare a simțirii religioase sau a lui „Dumnezeu-principiu” (Bernea, 1997, p.66).

D) În principiu, în mediul rural funcționa o *loialitate conformă*¹¹, cu dublu sens (Spiru, 2019, p.205): un „angajament al preotului cu satul” sau o *învoială anuală*, specificând suma destinată prelatului pentru aport la problemele comunității (pe care, uneori, obștile sărace n-o puteau achita); „un legământ” al candidatului la slujba de preot, „că nu va pleca în altă parte, ci va sluji toată viața în satul respectiv”.

În secolele XVI-XIX, manifestarea bunăvoinței clericale a constat în câteva acțiuni relevante, care au atras susținerea și loialitatea populației: (i) ocrotirea și înzestrarea lăcașurilor de cult; (ii) sprijinul mișcării patriotice și de independență națională; (iii) informarea poporului; (iv) străduința unor monahi-cărturari de a alfabetiza țărani și orășeni modești, incapabili să urmeze o școală; (v) cultivarea limbii române, în limitele permise de principii; (vi) inițiativa filantropică și alura caritabil-vindecătoare. Cunoscuta loialitate religioasă a românilor nu anulează, totuși, excесе comise de oficiali ai *Bisericii* (inclusiv manipulări). Exemplu: Documente ilustrând domnia lui Mihai-Vodă Sturza (în deceniul 4 al veacului al XIX-lea) arată că Mitropolitul l-a chemat pe starețul Neamțului și Secului (Neonil¹²) la Iași și a încercat să-l convingă „să dea lui Vodă moșia și ceva ajutor bisericii (catedralei), căci știe «că iaste de unde»”. Doar că Neonil a replicat: „nu sunt pus stareț ca să răsipesc averile Soborului, ci să adun”; moșia „n-o poate da Măriei Sale, căci nu vrea să rămâie afurisit” (Bănescu, 1910, p.25). Mâniat, Mitropolitul l-a retrimis pe Neonil în arestul din care tocmai venise. Era de așteptat: se dovedea a fi efectul uneltirilor, întrucât starețul știa că și-a atras „mare urgie” dinspre „amândouă stăpânirile” – și cea domnească, dar și cea bisericească (Bănescu, 1910, p.20).

⁸ Nu vorbim despre *preoții de la țară*, mulți dintre ei lipsiți de averi. Oglindim doar faptul că, în cazul unor membri ai clerului, înobilăți de diverși principii ai Transilvaniei, s-a urmărit (subtil *sau dimpotrivă*) fie maniera de convertire la o altă religie („cerută în epocă”), fie obținerea prozelitilor de ordin confesional (Dumitran & Gúdor, 1999, pp. 27-42).

⁹ În original: „Vous avez profité des temps d’ignorance, de superstition, de démence pour nous dépouiller de nos héritages, et pour nous fouler à vos pieds, pour vous engraisser de la substance des malheureux” (Voltaire, 1822, p. 45).

¹⁰ În original: „n’est utile qu’à ceux qui vivent aux dépens des autres”; „une branche de commerce très avantageuse pour les prêtres et très nuisible pour leurs concitoyens” (Holbach, 1770, pp. 92-93).

¹¹ Sintagma ne aparține.

¹² Neonil Buzilă (1789–1853), Arhimandrit. În ortodoxia românească a rămas în postura celui mai renumit stareț din secolul al XIX-lea al Mănăstirii Neamț.

3. Loialitate printre ziduri de minciună

În timp, normele sociale au creat / au admis modele de *conducere* a societății *prin favoruri*, dovadă că excepțiile de la regulile impuse de autorități au funcționat mereu. *Privilegiul* aplica o abatere de la normă, în favoarea unor fracțiuni social-administrative (exemple: *privilegiul ereditar* față de aristocrați; *privilegiul pragmatic* față de boieri, mănăstiri și comunități; *privilegiul umanitar* față de săraci), în scopul prevenirii / atenuării răzvrătirilor contra puterii. În *Faust*, discreționar, împăratul oferă *Bisericii* proprietăți și drepturi, preluând averile celor neloiali și anulându-le drepturile¹³. Iată cum i se adresează Arhiepiscopul: „Adâncă mulțumire toți îți spun prin mine. / Făcându-ne puternici, te-ntărești pe tine” (Goethe, 2015, p. 429). Pe scurt, selecta „confrerie” a suveranilor – căreia i s-au alăturat bogații din vârful piramidei sociale – a pactizat mereu cu puterea *Bisericii*.

Unele norme administrative se arătau ostile cetățenilor obișnuiți, altele indicau bunăvoință sau clemență din partea suveranilor. Frecvent, în *spațiul public*, ele *foloseau diverse categorii de impostură / minciună*:

- Stăpânii apelau la căsătorii „în familie” (uneori, presupunând relații de consangvinitate), ca soluții de păstrare și / sau extindere a averii.
- „Înalta societate” recurgea la mariajul „predestinat” sau impus. „Acordurile” erau aplicate chiar de către dinastii sau familii *concurrente (dușmane)*, ca dublă pârghie: pe de o parte, era manifestată speranța „împăcării” părților, în virtutea înruderii; pe de altă parte, scopul *tuturor* celor implicați era consolidarea puterii, prin alierea în orice formă posibilă.
- Monarhii nu se mai oboseau să-și ascundă tarele, metehnele, viciile și descendenții ilegitiimi. Exagerarea, denaturarea, fraudă și învoielile puteau acoperi – aparent – orice deficiență *identificată în rândul clasei superioare*. Mojicii nu contau: bolile, sărăcia și mizeria îi vor fi „încătușat” deja, prin naștere.

* * *

O minciună cu costuri uriașe a reprezentat-o, dintotdeauna, *lipsa de loialitate* și / sau de *credință* (engl.: *disloyalty / faithlessness*), care a fost urmărită și aspru osândită în trecut¹⁴. Pe de altă parte, s-a dovedit că devotamentul față de un conducător lacom (precum arăta „un principe hrăpăreț și avar” (Duțu, 1996, p. 89)) este tranzitorie și șubredă, în sensul incertitudinii.

În plus, știm că din cele mai vechi timpuri (mai ales în Evul Mediu), legăturile societale „includeau” conflicte *întinse pe generații* și gesturi extreme, de tipul asasinatelor¹⁵. Părea de-a dreptul „plictisitor” ca un suveran să aibă o domnie „leneșă” sau pașnică. În acest sens, mulți reprezentanți ai familiilor regale și-au înlăturat nu doar dușmanii „de alt sânge”, ci și apropiații (mame, soții, frați sau alte rude), exclusiv pentru putere. Uneori au ales să devină uzurpatori, alteleori și-au ucis inamicii, iar – ca „diversificare” – și-au trimis în exil o serie de adversari sau neamuri (variantă *nu tocmai onorabilă*, în trecut). Motivele erau vaste, dar conturau o axă dispusă pe situații conjuncturale similare: fie monarhii / aristocrații fuseseră deja trădați (mințiți, înșelați sau „vânduți”), fie se temeau că vor fi asasinați tocmai de cei pe care alegeau să-i „reducă la tăcere” (și, pentru a nu fi surprinși, „le-o luau înainte”).

* * *

Lumea laică *a părut* mereu inferioară celei religioase – și *poate chiar așa să fi fost cândva*, în încercarea sa de a ieși din cutumele care-i „contractau” dimensiunea (imaginar sau nu). Cert este că mirenii superficiali (credincioșii „de suprafață”¹⁶) au arătat – ceea ce fac și azi – că se îndreaptă, precumpănitor, spre o îngemănare „compensatorie” a trei clișee: *mediocritate*,

¹³ În original: „De-aceia le voi da acum hotare noi, / Din moștenirea celor ce s-au depărtat de noi. / Celor fideli de față, vouă țări vă-mpart, / Și dreptul vă confer să vă lărgiți ținutul; / Prin moșteniri și schimb sporii-vă avutul. / Doresc de privilegii să uzați din plin, / Ce după pravilă ca domni vă aparțin.” (Goethe, 2015, pp. 428-429)

¹⁴ Fără îndoială: și azi este sancționată, dar în altă manieră.

¹⁵ Ne referim la o gamă largă: matricid, patricid, fraticid, infanticid.

¹⁶ În acest context, sintagma ne aparține.

imediat și material. Critica acestei realități aduce atingere reperului atemporal al loialității: pur și simplu, cei mai mulți oameni nu sunt dispuși să ofere semenilor *încrederea destinată divinității și vieții de pe urmă.*

În epoca medievală, domnitorii Țărilor Române și unii boieri *cu stare* cultivau tradiția de a face donații *Bisericii* și mănăstirilor (obicei care se alătura consacratei mile și înlesnirilor față de săraci). Practica ctitoririi s-a împletit cu cea a „încredințării” / „închinării” bisericilor și mănăstirilor românești *unor locuri sfinte* (Muntele Athos, Ierusalim, Alexandria, Constantinopol). Aparent, ideea era generoasă, corelând ancestralul cu modernul și conferind instituțiilor creștine (cel puțin teoretic) atât protecție divină, cât și diplomatică. Doar că realitatea nu s-a dovedit a fi întocmai planului – sau poate că planul a fost diabolic dintru început. În veacul al XIV-lea, uzanța „închinării” căpătase deja substrat politic și devenise un lucru banal (pe lângă *ctitorie* și *danie*). Până în prima jumătate a veacului XIX, „ritualul” se transformase într-o *afacere* care spolia visteria românilor, deci *traiul poporului*: nu mai servea ideea confreriei (dacă ea fusese vreodată viabilă), ci ducea la îmbogățirea entităților beneficiare (mai ales *străine*). Abia în 1863, Alexandru Ioan Cuza a emis controversata *Lege a secularizării* și a readus statului român averile mănăstirești. Până atunci, lăcașurile de cult dețineau bunuri (i)mobile foarte valoroase (inclusiv proprietăți „închinate” monahiilor din *Locurile Sfinte*: sate, moșii, păduri, ape – pentru care „protectorii” lor nu achitau impozite Principatelor Române). Veniturile generate de aceste averi erau uriașe¹⁷, dar nu se regăseau în ceea ce presupunea *bogăția națională*. Oferim câteva informații utile în acest sens:

(a) În 1861, în *Muntenia*, lăcașurile de cult – cărora le erau dedicate capitole distincte în analizele de profil¹⁸ – obțineau venituri din următoarele categorii de proprietăți (exploatate în regie proprie sau prin aportul clăcășilor):

- Mănăstirile „închinate” (Marțian, apud Giurescu, 1959, p. 154): 246 mori; 41 hanuri; 584 cârciumi; 62 băcănii; cca 235.060 pogoane pădure; 7.350 pogoane vie (majoritar prin clăcași); cca 15.890 pogoane grădini (majoritar prin clăcași); cca 302.380 pogoane arătură (majoritar prin clăcași); cca 103.550 pogoane fânețe (majoritar prin clăcași); cca 463.180 pogoane izlaz. Total exploatare: cca 1.127.400 pogoane pământ.

- Mănăstirile „neînchinate” (Marțian, apud Giurescu, 1959, pp.153-154): 494 mori; 74 hanuri; 885 cârciumi; 74 băcănii; cca 459.465 pogoane pădure; cca 15.900 pogoane vie (majoritar exploatare prin clăcași); cca 32.475 pogoane grădini (majoritar exploatare prin clăcași); cca 381.280 pogoane arătură (majoritar exploatare prin clăcași); cca 162.535 pogoane fânețe (majoritar exploatare prin clăcași); 623.940 pogoane izlaz (majoritar exploatare prin clăcași). Total exploatare¹⁹: cca 1.675.600 pogoane pământ.

¹⁷ (i) Sursele istorice identifică 558 moșii aparținând mănăstirilor „închinate”, pe lângă 1.191 moșii ale celorlalte mănăstiri din Țara Românească și Moldova. Totuși, numărul proprietăților „externe” putea fi chiar mai mare de 600 (Giurescu, 1959, p. 153). Ele însemnau cca 25% din terenul arabil al Principatelor Române (Giurescu, 1959, pp. 151-156; Păcurariu, 2008, p. 104). [Notă: Estimările privind averilor mănăstirilor „închinate” diferă în funcție de factori precum: realismul informațiilor și baza de calcul (statistică sau nu); anul raportării; precizia calculelor; onestitatea realizatorilor. Ele se situează între 1/5 și 1/15 din suprafața totală a Țării Românești și Moldovei.] *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* arată că în 1856 – înainte de secularizare – existau 69 mănăstiri în Țara Românească (35 dintre ele, „închinate”) și 122 în Moldova (29 dintre ele, „închinate”) (Păcurariu, 2008, p. 101). (ii) Estimările epocii diferă și în privința evaluării bunurilor deținute de mănăstirile de pe teritoriile românești, ele oscilând între 1/3 și 1/8 din suprafața celor două Principate (Giurescu, 1959, p. 152). (iii) Despăgubirea semnificativă prevăzută inițial în lege – aplicabilă lăcașurilor de cult – a fost majorată, ajungând la 150 milioane piaștri turcești (cca 93 milioane lei, la acea vreme). Totuși, ea n-a fost acceptată de instituțiile religioase, care așteptau intervenții externe favorabile din partea Marilor Puteri – și, în final, n-a mai fost achitată (Giurescu, 1959, p. 151). Varianta inițială a despăgubirii fusese deja extinsă, prevăzând un *bonus* pentru construirea unui spital destinat bolnavilor de orice confesiune și a unei școli laice.

¹⁸ Academicianul Constantin Giurescu, istoric reputat, oferă detalii din *Analele Statistice* realizate în 1861 de către Dionisie Pop Marțian (publicate după primul recensământ românesc pe baze științifice, moderne) (Marțian, apud Giurescu, 1959, pp. 153-156).

¹⁹ Suprafața proprietăților mănăstirilor „neînchinate”, care generau venituri din *afaceri* (mori, hanuri, cârciumi, băcănii ș.a.), era incertă, dar relativ mică (estimativ, însemna maxim cca 1.525 pogoane) (Giurescu, 1959, p. 154).

- Total suprafață valorificată în lăcașurile de cult din Muntenia prin intermediul bunurilor mănăstirești: cca 2.803.000 pogoane pământ; total suprafață aducătoare de valoare în Muntenia rurală: cca 10.120.740 pogoane pământ. Concret, pe baza recensământului efectuat în 1860, cca 27,69% din suprafața rurală a Munteniei se afla în proprietatea mănăstirilor (Marțian, apud Giurescu, 1959, p.155).

(b) Tot în 1861, dar în Moldova, statisticile²⁰ denotă că din totalul suprafeței existente, mănăstirile („închinată” și „neînchinată”) dețineau cca 22,33% (Negruzzi, apud Giurescu, 1959, pp.155-156). Exemplu: *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (Păcurariu, 2008, p.104) arată că, potrivit unor informații din 1855, averile mănăstirilor „închinată” însemnau, în Moldova, 215 proprietăți deținute de parohii străine: Mormântul Sfânt (101), Muntele Athos (87), Muntele Sinai (12), Constantinopol (5), Alexandria (3), Antiohia (2), Grecia (5). În plus, în 1848, Locurile Sfinte stăpâneau 146 moșii, 62 mori, 22 iazuri și bălți și 166 cârciumi și hanuri, pe lângă alte proprietăți / demersuri cu caracter economic, valorificate în interes propriu.

(c) În consecință, în medie, averile din moșii mănăstirești cuantificau, în ambele Principate – înainte de aplicarea *Legii secularizării* din 1863 – cca 25,26%.

Nu identificăm nicio justificare morală sau materială pentru activități ale căror câștiguri sunt insolent și nedrept însușite de lăcașuri de cult privilegiate („închinată” mai-marilor lumii monahale). Totuși, diferența dintre vremurile vechi și cele noi constă în admiterea unor concepte pe care, azi, reglementările le sancționează sever: (i) venituri nefiscalizate; (ii) venituri provenite inclusiv din sclavie²¹. Oricum, onestitatea și loialitatea n-au căutare în condiții de favoritism politic și / sau (pseudo-)religios.

În asemenea condiții, ca observator onest, ne întrebăm de ce au fost ocolite sau nesocotite interesele Țărilor Române, prin „cedarea” spre terți, la propriu și la figurat, a unor proprietăți aducătoare de venituri uriașe? Răspunsul vine prompt, dintr-un trecut încărcat de ocară laică și / sau monahală. Argumentul acestei „înstrăinări” față de principiul loialității de neam reiese pe filiera istorico-politică și cvasi-diplomatică, începând din secolul al XIV-lea, cu un vârf de „formă” între veacul al XVI-lea și aplicarea *Legii secularizării*. Asemenea supuneri reverențioase au avut două cauze mai mult sau mai puțin contrastante: pe de o parte, obligațiile în creștere și în continuă reformare, impuse de stăpânii de facto (externi) ai Principatelor; pe de altă parte, „plecăciunile” benevole ale conducătorilor „instalați” de străini în Țara Românească și în Moldova, față de așa-zișii lor protectori pe plan politic-religios: Imperiul Otoman (dar și alte repere ale puterii Orientului), lumea creștină (Ierusalim, Muntele Athos), cea slavă sau cea balcanică (după caz). Scopul aparent al acestei aserviri – îmbunătățirea imaginii mănăstirilor românești în tot ceea ce însemna binefacerea (spitale, școli, caritate) a fost încălcat cu ușurință, din cel puțin două cauze:

- lipsa conștiinței sociale a celor care administrau Țările Române²²;
- ignorarea – din partea prelaților prea numeroși²³ și / sau fără „chemare”²⁴ – a sarcinii de civilizare a poporului.

Ilustrativ, domnitorii făceau donații și ofereau proprietăți, dar cereau călugărilor din mănăstirile „închinată”²⁵ să-i proslăvească. Între pretențiile lor specificăm „datoria” monahilor

²⁰ Nedispunând de documente acurate, Constantin Giurescu recurge la rezultatele publicării în 1861 a *Lucrărilor statistice* elaborate de Costache Negruzzi, deși observă unele lacune în rigurozitatea lor statistico-matematică.

²¹ Ne referim la formula modernă a sclaviei, comparativ cu cea în care foștii „robi domnești” din Țările Române deveniseră „robi mănăstirești”, dar fără a se fi schimbat esența fenomenului, ci doar stăpânii.

²² În original: „Patriarhii și Domnii n-aveau grija popimii de rând”; „episcopii își strângeau veniturile (...) alte vederi și alte planuri n-aveau” (Iorga, 1908, p. 276).

²³ În original: „Puteau să fie preoți cât de mulți” (Iorga, 1908, p. 275).

²⁴ În original: „La sate erau o mulțime de preoți cari aveau popia lor numai în legătură cu fiscalul și nu intrau poate niciodată în biserică, nepricepându-se ce să facă acolo”; „Nu se va mai afla popă să boteze pe oameni” (Iorga, 1908, pp. 275-276).

²⁵ Cazul Mănăstirii *Sfântului Sava* din Iași, pe care Alexandru Iliș (urmas al lui Alexandru Lăpușeanu) a subordonat-o unei mari așezări monahale din Ierusalim (Caproșu & Zahariuc (eds), 1999, p. 195). Alte exemple: mănăstirile *Mihai Vodă* din București și *Bucium* din Iași, subordonate față de Muntele Athos, în secolele XVI, respectiv XIX.

de a le menționa familia (pe generații) în „sfântul marele pomelnic” și obligația de a le consacra rugăciuni permanente pentru sănătate și cinstire. Ca o culme a *ipocriziei la nivel înalt*, în cazul în care „dania și miluirea” domnitorului ar fi fost încălcate, urma ca „unul ca acela să fie blestemat (...) și altul să nu se amestece” (Caproșu & Zahariuc (eds), 1999, p. 195).

Deseori, *dinspre popor* veneau acuze inutile sau *surde*²⁶. Exemplificativ, în feudalism, românul *de jos* ajungea să acuze *preoțimea* și / sau *Biserica de lipsă de interes pentru cauza sărmanilor*. Instituția în sine și clerul ocroteau taine ale stăpânirii, ca parte a confidențelor păstrate: beneficiau de avantaje; „închideau ochii” la abuzuri ale suveranilor; pedepseau cu intransigență omul *de rând*, ca pildă pentru *neascultare*. În acest mod, atemporal, *loialitatea religioasă* (engl.: *religious loyalty*) realiza un nedorit transfer al *rațiunii credinței*, către o *mentalitate cu origini laice*: cea a *părtașului nemeritat la câștigul altora*. Egoismul și lăcomia perverteau societatea, semn că evoluția „se întâmplă” *cu sau fără voie*.

* * *

Nu uităm că acum câteva secole se practica inclusiv o *loialitate familială / domestică* (engl.: *family loyalty*), atașată uneia *de breaslă* (engl.: *guild loyalty*). La prima vedere, conceptele respective denotau doar aspecte pozitive, reunite în respect: loialitate față de trecut, fidelitate pentru căminul propriu și grijă pentru comunitate. Dar în spatele acestei statornicii se insinua o *grefă a minciunii*: negustorul, bijutierul și vraciul nu aveau neapărat moștenitori pricepuți în a fi continuatori ai părinților; totuși, nu conta ce aspirații / capacități avea individul:

- Adam Smith arată că în anumite culturi, un bărbat era obligat prin „preceptele religioase” să continue meseria tatălui. Societatea presupunea că individul „face cel mai oribil sacrilegiu”, schimbând profesia încetățenită în familie (Smith, 2011, p. 125). Exemplu: fiul unui preot trebuia să devină *și el* cleric, în condițiile în care „casta preoților deținea cel mai înalt rang” în sistemul social (Smith, 2011, p. 333).

- Foarte frecvent, preoția se moștenește și în societatea rurală românească de acum câteva secole. Faptul presupunea nu doar talent și devotament pentru slujirea *Bisericii* (așa cum era firesc), ci și un (ne)mărturisit oportunism – determinat fie de înlesnirile materiale și fiscale dobândite prin lege, fie de „ușurința hirotonisirii peste Dunăre” (Spiru, 2019, pp. 200-202).

* * *

Privind realitatea *prin ochii prezentului*, trebuie înțeles faptul că o entitate funcționează atâta timp cât există cerere și ofertă pe piață. Așadar, inclusiv cultele religioase, bisericile sau confesiunile constituie agenți economici prestatori de servicii, care-și construiesc scopul de a capta interesul congregației, pentru a fi viabili. Evident, întâlnim aici un tip de „premeditare” care, deși pare *firesc* pentru entități economice propriu-zise, arată mai puțin cuviincios când vorbim despre *sfera credinței*. Literal, *loialitatea religioasă* ar însemna – în acest cadru al fidelității evlavioase – *susținerea sinceră a perenității*: atât a confesiunii, cât și a bisericii care o promovează. Într-o atare circumstanță, *minciuna* (aici, *pseudo-credința*) este mai ușor de indicat *decât de dovedit*. Concret, avansăm următoarea *idee-fapt*: există congregații și rituri care-și pierd adeptii (parțial sau total). Iată câteva motive ale acestui fenomen:

- Prelații au dezamăgit din amvon (ca prestație profesională) sau din afara lui (sub forma slăbiciunilor / moravurilor umane).

- Credincioșii nu mai au suficiente motive să susțină financiar existența instituției bisericesti, pentru că nu identifică finalitatea cheltuirii donațiilor. Adam Smith oglindește acest efect prin aceea că societatea nu este dispusă să „compenseze” contribuția monetară necesară revirimentului unui cult (Smith, 2011, pp. 388-389). Pur și simplu, comunitatea nu beneficiază de vreun „supliment” moral sau material, în schimbul aportului său bănesc. *Întrebare*: Ar trebui *sau nu* ca enoriașii să arate loialitate, în acest caz? Răspunsul nu este simplu: el are în vedere

²⁶ Le numim astfel fiindcă nemulțumirile / plângerile care le provocau *păreau a nu fi auzite*.

diferența dintre modul în care omul privește cutumele în secolul XXI, în raport opinia mult mai strictă a congregațiilor de acum 3-4 veacuri.

- Încet-încet s-a destrămat componenta liturgică *originală* a existenței, iar omul și-a creat alte *exit-uri*: fie imitativ („și ceilalți fac asta”), fie dintr-o „certitudine snoabă” („oricum nu obțin nemurirea”), fie ironic („de ce nu?”), fie din nepăsare („nu mă interesează”), fie din plictis, fie din curiozitate. Deci *împlinirea individuală* nu mai este un derivat al vreunei sanctificări, ci al convivialității cotidiene.

- O cauză externă – poate profană, dar amplă (precum o criză sanitară) – poate „transforma” religia într-o practică *online*, care nu pretinde cheltuieli de întreținere a unor proprietăți (biserici și spații adiacente). Măsura seamănă cu pasul spre o *lume prozaică*, dar oglindește o realitate. Iar *secularizarea* instituțiilor religioase rămâne „la modă” și se va extinde în secolul XXI (The Economist, 2022).

- În ultimele decenii se petrece un fapt greu de crezut. Unele studii arată că între 2007-2019, 43 din cele 49 țări a căror populație selectată a fost interviuată în acest sens au devenit *mai puțin religioase*²⁷. Concret, mulți oameni consideră că evlavia nu le mai oferă neapărat un sprijin moral în viață – idee corelată cu *negarea loialității religioase* sau cel puțin cu punerea ei sub semnul incertitudinii. Oricum, *câmpul gravitațional al credinței* va disocia mereu bunăstarea *pământească* de cea *veșnică*, așa încât oamenii vor continua să-și identifice destinul cu cel al unei confesiuni potrivite propriilor aspirații. Dar... nu va fi *neapărat* ritul consacrat în comunitatea din care fac ei parte – sau cel moștenit din familie. De ce? Răspuns: Fiindcă *scepticismul* marchează, mai mult decât orice, primele decenii ale mileniului III.

Dacă religia nu mai este *neapărat* o revelație sau o supapă de păstrare a *propriei căi*, la ce ne așteptăm? Între minciunile care ies la suprafața traiului nostru cotidian, capitalismul acceptă că este posibil *să merităm* o avere. În fond – *ar spune oricine* – în temeiul libertății, putem obține ceea ce permite o activitate legală (inclusiv fiscalizată). Dacă oamenii ar înceta să creadă acest „postulat”, capitalismul construit cu atâta râvnă s-ar clătina – deși avem convingerea că bogații s-ar autoconserva. Există însă și critici intransigenți ai sistemului. Ei afirmă că, în lipsa *punctului de sprijin* al „Marii Minciuni” (*engl.: The Big Lie*) – aceea că „tolerăm marii bogați”, deși n-ar trebui – capitalismul s-ar prăbuși²⁸. Vom trăi și (poate) vom vedea dacă loialitatea va rămâne o formă de *uz* al drepturilor omului sau doar una de *abuz*...

4. Update temporal: de la loialitatea față de cauză la loialitatea divizată

„Nimeni nu poate sluji la doi domni, căci sau pe unul îl va urî și pe celălalt îl va iubi, sau de unul se va alipi și pe celălalt îl va disprețui” (Matei 6:24. In Bartolomeu, 2001, p. 1467). Acest accent, pios de la începuturile lumii, îl regăsim inclusiv în societatea contrastantă în care trăim – și *nu doar* cu înțelesul său original. Desigur, loialitatea a creat dintotdeauna *avers* și *revers*, deci atât venerație, cât și aparențe; de asemenea, a „fabricat” oportunități, dar a cauzat oportunism și / sau arivism. Vremurile s-au schimbat, iar omul a învățat să-și adapteze *doar* metodele de lucru, fiindcă în rest, nimic nu este nou sub soare. *A te jertfi pentru o cauză* – proba devotamentului civic – nu mai păstrează *neapărat* consonanța patriotismului, a crezului religios sau a onoarei (precum în vechime). Totuși, un sacrificiu trebuie să facă apel la *ceva valoros*, întrucât *non-valoarea nu justifică renunțarea*. Firește, activitatea economică modernă preia fără ezitare termenul loialitate, oferindu-i noi și / sau multiple valențe:

- ✓ Relativ simplu, consumatorul unui bun (Brown, 1953, pp. 251-258) poate fi încadrat într-unul din următoarele „stadii”, dovedindu-și fidelitatea față de produs sau dimpotrivă:

²⁷ USA se află în „topul” negativ al statelor în care acest fenomen este semnificativ, fiind depășită doar de către Elveția, Islanda, Norvegia, Australia și Chile (Inglehart et al., 2021, pp.1-4). *Precizare*: Informațiile inițiale despre USA au fost corijate față de varianta inițială a studiului (Inglehart, 2020, pp.110-118), deoarece metodologia prelucrării datelor a fost reevaluată.

²⁸ În original: „The lie that it’s possible to deserve great wealth (...) is the most necessary one – if people stop believing it, the entire system will crumble. This is ‘The Big Lie’” (Nolan, 2021).

loialitate absolută / fără rezerve (*engl.: undivided loyalty*); loialitate divizată (*engl.: divided loyalty*); loialitate instabilă (*engl.: unstable loyalty*); lipsă de loialitate (*engl.: no loyalty*).

✓ După un „model” *oarecum* asemănător, deși mai complex, putem privi individul ca entitate economică manifestându-și devotamentul pe piața forței de muncă. Oferim aici un singur exemplu în raport cu categoriile amintite anterior: *loialitatea divizată*. Există azi persoane cu două-trei *job-uri* (și cu tot atâtea angajatori), care nu urmăresc neapărat fidelitatea, ci câștigul (bunăstarea) pe termen mediu și lung. Sunt acești indivizi vinovați de lipsă de onestitate? Nicidecum. La rândul lor, companiile nu pot fi acuzate 100% dacă nu reușesc sau nu sunt interesate (ferm și / sau constant) să atragă *in integrum* atenția personalului cu care operează. Pe drept cuvânt, numim acest fenomen *loialitate divizată* (*engl.: divided loyalty / split loyalty*) și nu-l condamnăm: acceptăm că, deja de câteva decenii, nu-l mai putem exclude din viața sistemelor economice. Deși impune conștiința creării de produse și servicii *aparte*, transferul mondial al tehnologiilor de vârf nu face neapărat dovada sincerității față de un *brand*, față de originea produsului sau față de cel care l-a creat. Ilustrativ, în Uniunea Europeană, nenumărate bunuri poartă doar inscripționarea „EU”, precizând (eventual) distribuitorul într-o țară sau alta, *nu* și compania / statul care le-a produs.

În esență, suntem pregătiți să acceptăm sau refuzăm impactul lui *homo sapiens* cu conceptul *technohumanism*? Ne referim la o coliziune (fiindcă *nu* este vorba despre o atingere fină) care sondează realitatea a două perspective:

- Mai întâi, accesăm „locul geometric” al loialității noastre (în dublă calitate: viețuitori și consumatori) față de viziunea spre *transhumanism* a lumii. De ce procedăm astfel *cu precădere*? Pentru că, *temporal*, individul este primul care va trebui să se aclimatizeze cu tiparul care i se impune prin noua tehnologie. Întrebare: Se va deprinde *homo sociologicus* – cel care acceptă deja să-l translateze pe „eu” spre „noi” – cu *Inteligența Artificială*, socotind-o fracțiune a existenței sale *împărtășite*? Dar (mai ales) va înțelege *homo religiosus* că noi semizei vor acapara indeciziile de azi, solicitându-le, oarecum, devotament?

- În plan secund, vorbim despre loialitatea *posthuman beings* față de om: cea care, teoretic, mizează pe nelimitatele șanse ale condiției umane (adică spre *extropie*, ca opus al banalei *entropii* din tratatele de fizică). Ce tip de onestitate va oferi tehnologia într-un viitor nu tocmai îndepărtat, *dacă* și *atunci când* va fi complet integrată în societate (Bodea, 2023, p. 471)? Una care să ne determine *să dorim acces spre pachete de programe avansate*, sau *să ne impunem* această cale, fiindcă versiunile anterioare ale programelor nu mai suportă *update*?

Extensia loialității spre simbolism ne readuce, îndubitabil, în centrul axiologiei și al adevărului. Motivul este elementar și vizibil: în sine, conceptul *loial* impregnează valoric o întreagă societate. Iar în activitatea sa, individul este obligat să ia în considerare nu doar exigențele legate de *aprecierea* valorii (considerație subiectivă), ci mai ales *materia*, adaptată resurselor disponibile și nevoilor obiective. În particular, din punct de vedere economic, loialitatea este valorificată prin atitudinea factorului uman în privința a tot ceea ce-l înconjoară: familie, comunitate, angajator, stat. Dar *dacă* această calitate este *sau nu* prețuită la adevărata sa valoare în societate, devine deja o altă problemă. Esența sa constă în aceea că devotamentul denotă atât raporturi cuantificabile, în general profesionale (precum aderarea la cultura organizațională a unei entități economice), cât și relații emoționale (verificând educația superioară, integrată, a lumii). *Alăturarea lor fericită* nu e tocmai facilă, deși ea *ar putea* să stea sub semnul *normalității*. Atunci când o putem verifica – exemplificativ, în cazul loialității față de țară și / sau față de credință – avem mărturia apartenenței la categoria valorilor absolute, care n-ar trebui să mai necesite *update*.

5. În loc de concluzii: Loialitatea, controversă economică sub lupa modernității

Un mare învățat ne indică să studiem „loialitatea față de loialitate” (*engl.: „Loyalty to Loyalty”* (Royce, 1908, pp. 99-146)). În alți termeni, ar trebui să ne întrebăm dacă *recunoaștem*

această calitate *în noi și în cei cu care avem de-a face*. Tocmai de aceea, oare riscă loialitatea – înțeleasă ca angajament esențial față de cineva sau față de ceva – să devină un *sentiment* depășit? În mod cert, răspunsul nostru este negativ. În schimb, apreciem că termenul a fost și este, uneori, discreditat. În fond, loialitatea este observabilă mai ales în perioade grele (sărăcie, crize, războaie), ceea ce ne aduce spre o mărturisire aproape intimă. Ne referim la faptul că (poate) omul n-ar trebui să detașeze, *ideatic*, două semnificații *aparent heteroclite* ale loialității: (i) că Iuda a comis cea mai mare trădare a tuturor timpurilor; (ii) că în *Divina Comedie* a lui Dante, între păcătoși, trădătorilor li se cuvine cel mai devastator „tratament” aplicat în adâncul Iadului.

Teoretic, a-ți respecta obligațiile față de *subiectul* căruia i-ai declarat loialitate (persoană, instituție, crez ș.a.) înseamnă dovezi de *onestitate*. Și totuși, nu este exclus ca prin comportamentul tău ocrotitor să accepți *inclusiv* înșelăciunea, minciuna și falsul *în folosul acelei entități*. Întrucât așa ceva se petrece frecvent, avansăm o interogație bivalentă: (a) S-a impus vreodată, de la sine, reconstrucția loialității? Răspuns: Nicidecum. (b) Au impus-o vremurile? Răspuns: Uneori, da. Argumente: Noțiunea în cauză n-a fost niciodată confuză, doar că omul modern n-a mai admis atât de ușor *permanența convingerilor*, ceea ce i-a „tocit” virtuțile. Marile adevăruri n-au dispărut în neant, dar omul – împărtășindu-le deformat – a permis ca substanța lor să fie, pe alocuri, degradată. La fel s-a petrecut și în cazul loialității: deși sensurile sale generoase s-au ambiționat să alăture individul și comunitatea, uneori li s-a schimbat cadența și „aliniera”, altele s-au perpetuat jumătăți de adevăruri.

Iată exemplul tipic de „contra-sinceritate”: miezul *neclar* al luptei aproape iraționale pentru putere din secolul XXI. Epicentrul neliniștii *pare* a fi *nu dublu, ci dual*: pe de o parte, conflictul laic / religios; pe de altă parte, ciocnirea deloc virtuoasă a religiilor. *Și totuși, nimic mai fals*. Nu „zeii” omenirii concurează – oricum s-ar numi ei – ci orgoliile entităților social-politice, armate și / sau religioase. Asistăm la spectacolul în care nu este important *cel care are credință*: contează *cine și ce câștigă din rivalități vechi sau noi*. În eternele sale confruntări, omul a ajuns să „arunce în joc” *loialitatea față de sine*, îndoindu-se de *libertatea sa de a decide*. Ilustrăm atitudinea lui divergentă prin ocolirea dramatică a unui concept economic elementar: *concurența loială*. Chiar demonetizată, ea continuă să aibă ca reper moralitatea, deci o prețuiesc doar cei care dovedesc fidelitate (față de o cauză, de o instituție, de o cutumă) și / sau bonitate (solvabilitate). Ce anume anatemizează *concurența neloială*? Nu ne referim la modalități ilegale și / sau nelegale prin care entitățile economice participă la jocul pieței (practici care încalcă, respectiv eludează reglementările), ci la onoarea care trebuie să însoțească tranzacțiile licite.

Cititorul se poate întreba ce legătură au cele precedente cu agresivitatea economică a lumii de azi. Pentru a contura sincronismul faptelor, avansăm o interogație: *Mai este relevantă loialitatea* (prin noțiunile adiacente, utilizate în prezenta lucrare) *pentru un popor, într-un prezent care n-o valorizează suficient*? Răspunsul pe care-l oferim este ferm: loialitatea nu constă într-o „rezoluție” la care apelează – la nevoie – indivizii, companiile, instituțiile și țările. Ea oferă *șansa* de a prețui caracterul unui om, al unei entități sau al unui stat, mizând nu doar pe *puncte forte*, ci și pe vulnerabilități. De fapt, acțiunile agenților economici marchează „ofensiva” loialității într-un mediu care-și definește brutal și / sau coleric propria identitate și care oscilează între „individualismul feroce” și „colectivul autentic”²⁹. Iată, deci, motivul pentru care vom privi lucrurile din mai multe unghiuri:

▪ Modelul de afaceri bazat pe loialitate (*engl.: The Loyalty Business Model*) este un termen-cheie al managementului strategic. El are ca scop nu doar creșterea interesului pentru bunurile fabricate / serviciile prestate de o companie, ci și promovarea loialității clienților față de producător și marcă. De fapt, coordonata *customer loyalty* înseamnă un obiectiv esențial al planificării strategice, devenind – ca rezultat al satisfacției consumatorilor – un pas real spre

²⁹ Terminologia ne aparține.

profitabilitate. Explicația fenomenului este simplă: în multe cazuri, *a valoriza clienții existenți* (consecvenți, loiali) poate costa mai puțin decât *a căuta, a obține și a păstra unii noi*.

▪ Dincolo de altă prioritate, *politica de resurse umane a companiilor* este obligată (legal și moral) să valorifice angajații, dar și să-i recompenseze pentru loialitate (*engl.: employee loyalty*). Fără lucrători onești și dedicați, scopul final al firmelor (câștigul) este știrbit. Însă ocuparea mai multor *job-uri* de către același individ (*engl.: overemployment*) – având aparent doar sens de *competență* – poate fi privită și ca *manieră neloială de acțiune*. De obicei, o corelăm cu lipsa mijloacelor de trai, dar are și rațiuni oportuniste („de ce să nu câștig mai mult, dacă pot?”). Aplicarea ei admite și alte motive, precum pandemia debutată în lume în anul 2020, care a amplificat fenomenul *overemployment*, fiindcă unii lucrători au realizat că pot munci superficial sau că loialitatea față de angajator nu este esențială. În consecință, mulți agenți economici se confruntă cu procesul „quiet quitters”, referitor la persoanele care-și îndeplinesc munca la cote minime, dar evită stresul și nu mai prestează activități suplimentare pentru angajator (nici pentru creșteri de salariu, nici sub formă de voluntariat). În schimb, acești oameni preferă să caute și să obțină locuri de muncă de tip „remote work” (la distanță).

▪ Indubitabil, ne situăm într-un mediu dur, în care versatilitatea ajunge să motiveze incertitudinea, iar noi toți devenim pioni ai *dilemei prizonierului*. *The Prisoner's Dilemma* identifică situația în care deciziile personale (afectate de stimulente de asemenea individuale) afectează rezultatele colective. Concret, actorii pieței concurențiale urmează un raționament contradictoriu, adoptând comportamentul ipotetic următor. Indivizii A și B sunt arestați pentru o presupusă infracțiune, sancționată prin lege cu pedeapsa maximă PM (în ani de închisoare). Individual, li se propune un „procedeu de lucru” implicând o *momeală*: dacă unul dintre ei admite fapta va fi *eliberat* (E), iar celălalt va primi *sancțiunea extremă* (PM); dacă amândoi își recunosc fapta, vor înregistra o *pedeapsă diminuată* (PD); dacă niciunul nu mărturisește, rezultatul va fi pedeapsa *minim posibilă* (Pm). Sumar, $PM > PD > Pm > E$. În toată această situație, cea mai mare provocare este faptul că prizonierul A *nu* cunoaște intențiile / deciziile lui B *și invers*. Deci paradoxul constă tocmai în faptul că „a recunoaște în mod individual” oferă o rezoluție diametral opusă față de „păstrarea tăcerii”. Am putea vorbi aici despre loialitate? Dacă *da*, ea ar fi verificată doar în ideea în care cele două *entități* implicate (A, B) ar cunoaște *nu numai* prețul, ci *și efectul* trădării unilaterale sau bilaterale. Cu alte cuvinte, strategia rațională a unui subiect individualist (interesat exclusiv de *binele personal*) este non-cooperarea, respectiv trădarea intereselor comune. Desigur, din perspectivă morală, decizia este discutabilă: nu fiindcă rezultă dintr-un „război”, ci pentru că acest conflict este *unul interior*.

Corolar: În economie, pentru agenții participanți la jocul pieței, rezultatul luptei concurențiale este, desigur, *cel puțin interesant*. Dar, *în viața comunităților* mici sau mari, non-cooperarea echivalează *doar* cu un concept frust, separând *lumile* în raport cu loialitatea față de *plus* (inventivitate, perseverență, credință) sau de *minus* (interes, răzbunare, idolatrie). Exemplificativ, popoarele resimt cel mai brutal manifestările acestui *minus*: nu prin conștientizare, ci prin limitări; nu prin universalitate, ci prin individualism; nu prin deliberare, ci prin forța împrejurărilor. Asemenea realități dau naștere nedoritei *excluziuni sociale*. Iar pentru a o evita în mod demn, ar fi util să știm că loialitatea trebuie inclusă *din nou* între trăsăturile onorabile ale unui neam. Departe de a fi o obligație sau o noțiune solicitând justificări și demonstrații, ea rămâne un privilegiu intrinsec al popoarelor care-și merită destinul *de câștigător*. Și, în final, în intenția de a-și accentua caracterul *conștient reformator*, națiunile *mature* arată că au în substratul lor existențial o *doză semnificativă de loialitate*.

Referințe:

- Bako, A. (2023). Ce este geocritica. Încercare de tipologie narativă românească. [What Is Geocritic? An Essay on Romanian Narrative Typology]. *Incursiuni în imaginar*, 14, 239-269. http://inimag.uab.ro/upload/21_353_12_bako-237-267.pdf (accesat 02.12.2024).
- Bartolomeu, V.A. (2001). *Biblia sau Sfânta Scriptură* [Bible]. București: Institutul Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române.
- Bălcescu, N. (1947). Despre împrăștierea țăranilor [About the peasants appropriation]. In Bălcescu, N. *Scrieri alese* [Selected writings], 43-74. București: Editura de stat.
- Bălcescu, N. (1947). Manualul bunului român [The good Romanian handbook]. In Bălcescu, N. *Scrieri alese* [Selected writings], 75-93. București: Editura de stat.
- Bănescu, N. (1910). *Starețul Neonil (Un capitol din istoria Mănăstirii Neamțului)* [Abbot Neonil (A chapter in the history of the Monastery of Neamt)]. Vălenii-de-Munte: Neamul Românesc.
- Bernea, E. (1997). *Spațiu, timp și cauzalitate la poporul român* [Space, time and causality in the Romanian people]. București: Humanitas.
- Bodea, G. (2023). *Clash-ul crizelor sau viclenia lumii asimetrice* [The clash of crises or the guile of the asymmetric world]. Cluj-Napoca: Presa Universitara Clujeană.
- Bossy, R.V. (1932). Politica externă [Foreign policy]. In *Alexandru Ioan Cuza 1859-1866: Conferințe ținute în 1930* [Alexandru Ioan Cuza 1859-1866: Conferences held in 1930], 34-54. București: Universitatea Liberă.
- Brown, G. H. (1953). Brand loyalty – Fact or fiction. *The Trade-Mark Reporter*, 43(3), 251–258. (Reprinted from *Advertising Age*, January 26, 1953). https://archive.org/details/sim_trade-mark-reporter_1953-03_43_3/page/250/mode/2up (accesat 01.04.2024).
- Caproșu, I. & Zahariuc, P. (eds). (1999). *Documente privitoare la istoria orașului Iași* [Documents concerning the history of Iasi] (Vol. I). Acte interne (1408-1660). Iași: Dosoftei.
- Dumitran, A. & Gúdor, B. (1999). Înnobilarea românilor în epoca principatului autonom al Transilvaniei și semnificațiile sale religioase [The ennoblement of Romanians in the era of the autonomous principality of Transylvania and its religious significance]. In *Mediaevalica Transilvanica*, Tom III(1-2), 27-42. <https://biblioteca-digitala.ro/?tip-publicatie=periodic&volum=244-mediaevalica-transilvanica--1-2-iii-1999/> (accesat 01.04.2024).
- Dunn, C., & Carney, E. (2018). Introduction: Royal women and dynastic loyalty. In Dunn, C., & Carney, E. (eds), *Royal Women and Dynastic Loyalty* (pp. 1-17). Cham: Palgrave Macmillan.
- Duțu, A. (1996). Tradiția în gândirea politică românească [Tradition in Romanian political thinking]. *Polis*, 3(3-4), 82-93. https://revistapolis.ro/wp-content/uploads/2023/05/nr_3_1996_nr_4_1996-c.pdf (accesată 06.04.2024).
- Gazeta Transilvaniei. (1852, Iulie 23). *Gazeta Transilvaniei* (No. 57). Brașov. https://documente.bcucluj.ro/web/bibdigit/periodice/gazetadetransilvania/1852/BCUCLUJ_FP_P2538_1852_057.pdf (accesat 27.03.2024).
- Ghica, I. (2014). *Scriori către V. Alecsandri* [Letters to V. Alecsandri]. București: Humanitas.

- Giurescu, C.C. (1959). Suprafața moșiilor mănăstirești secularizate la 1863 [Area of secularized monastery estates in 1863]. *Studii. Revistă de Istorie*, XII(2). 149-157. <https://biblioteca-digitala.ro/reviste/iini-R Revista-Studii/54-Studii-istorie-an-XII-nr-2-1959.pdf/> (accesat 06.04.2024).
- Goethe, J.W. (2015). *Faust*. București: Humanitas.
- Holbach, P.H., baron d'. (1770). *Système de la nature: Ou des loix du monde physique & du monde moral* [The system of nature: Or the laws of the physical world and the moral world] (Seconde partie). Londres. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86261113/f1.item/> (accesat 30.03.2024).
- Inglehart, R.F. (2020). Giving up on God: The global decline of religion. *Foreign Affairs*, 99(5), 110-118. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSNewsShow.jsp?ID=421/> (accesat 24.03.2024).
- Inglehart, R.F., Miller, J., Dennis, M., Jwo, S., & Rosta, G. (2021). Religion's sudden decline, revisited. University of Michigan, Institute for Social Research. <https://cps.isr.umich.edu/news/religions-sudden-decline-revisited/> (accesat 24.03.2024).
- Iorga, N. (1908). *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor* [History of the Romanian church and the religious life of Romanians] (vol. I). Vălenii-de-Munte: Neamul Românesc.
- Maior, L. (2006). *Habsburgi și români. De la loialitatea dinastică la identitate națională* [Habsburgs and Romanians. From Dynastic Loyalty to National Identity]. București: Enciclopedică.
- Nolan, H. (2021, May 10). The Real 'Big Lie' is that Billionaires are Tolerable. *In These Times*. <https://inthesetimes.com/article/jeff-bezos-elon-musk-snl-billionaire-superyacht-class-war/> (accesat 09.12.2023).
- Păcurariu, M. (2008). *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* [History of the Romanian Orthodox Church] (III, ed. a treia). Iași: Trinitas.
- Prodan, D. (1984). *Răscoala lui Horea* [Horea's rebellion] (vol. II.). București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Prodan, D. (1989). *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848* [The problem of serfdom in Transylvania]. București: Editura Științifică și Enciclopedică.
- Royce, J. (1908). *The philosophy of loyalty*. New York: The Macmillan Company. <https://ia803103.us.archive.org/12/items/philosophyofloya0000royc/philosophyofloya0000royc.pdf/> (accesat 29.03.2024).
- Sadoveanu, M. (2013). *Baltagul* [The hatchet]. București: Mihail Sadoveanu.
- Spiru, I. (2019). Biserica și satul românesc / The Church and the Romanian Village. *Revista BOR* 1. 195-215. <https://www.revistabor.ro/biserica-si-satul-romnesc-romanian-church-and-village-pr-ion-spiru/> (accesat 08.04.2024).
- Smith, A. (2011). *Avuția națiunilor* [The wealth of nations] (M. Mitarcă, trad.). București: Publica.
- The World's Religions Face a Post-Pandemic Reckoning. (2022, January 8). *The Economist*.
- Voltaire. (1822). *Dictionnaire philosophique* [Philosophical dictionary]. Tome premier. Paris: Touquet. <https://archive.org/details/dictionnairephil01volt/mode/2up?q=envahissez> (accesat 30.03.2024).

History

ELITES, MINORITIES AND NATIONAL DISCOURSE IN MOUNTAIN BANAT IN THE 20TH CENTURY¹

VARGA Attila

The Romanian Academy

George Barițiu Institute of History, Cluj-Napoca, Romania

e-mail: atyvarga@yahoo.com

Abstract

This analysis focuses on the work of Cornel Grofșorean, Freemason and founder of the Banat-Crișana Social Institute. There, with the assistance of some intellectuals from the Banat region, he laid the foundations of a current of thought based on the sociological philosophy of Dimitrie Gusti. Adopting the monographic technique from the latter, Cornel Grofșorean and his colleagues began to scientifically study the issues of Banat society during the interwar period. The monographs written by the staff of the Banat-Crișana Social Institute brought to light various aspects of the Banat village that had hitherto been less known: the problem of depopulation and hygiene. The results of this research were published in Revista Institutului Social-Banat-Crișana [The Journal of the Banat-Crișana Social Institute] between 1933 and 1946. In conferences and papers, Cornel Grofșorean himself also followed these ideas of public and preventive hygiene, connected with the trend of ideas that characterised Hungarian Freemasonry, especially in the first half of the 20th century.

Keywords: Elite; national minorities; Freemasonry; national discourse; Mountain Banat; Cornel Grofșorean.

1. An Intellectual Pioneer from Banat²

‘Cornel Grofșorean was not only a great Romanian, a great man of culture, but also a man from Banat, who today cannot be replaced by anyone else [...] It will be a long time before a man of his stature, thought and soul can be formed. [...] The high and impartial scientific level of the discussions in his institute, the disinterested and uninterrupted work, with all the hardships of the war times, and especially the perseverance and self-sacrifice of the President of the Banat-Crișana Social Institute are the most beautiful memories [one can have with him]’.³ (Albert, 2009, pp. 24-39, our translation)

These all are superlative, well-deserved honours that the famous Banat scholar received in correspondence throughout his life. Cornel Grofșorean, little known and hardly mentioned in

¹ Article History: Received: 29.12.2023. Accepted: 04.02.2024. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

²Varga, A. (2019). Cornel Grofșorean, loja masonică Dél din Lugoj și ideea superiorității naționale maghiare. *Trivium. Revistă de gândire simbolică*. XI/1(38), 24-39.

³ Original version of the text: „Cornel Grofșorean a fost nu numai un mare român, un mare om de cultură, ci și un om din Banat, care astăzi nu poate fi înlocuit de nimeni altcineva [...] Va mai trece mult timp până când se va putea forma un om de talia, gândirea și sufletul lui. [...] Nivelul științific înalt și imparțial al discuțiilor din institutul său, munca dezinteresată și neîntreruptă, cu toate greutățile vremurilor de război, și mai ales perseverența și abnegația președintelui Institutului Social Banat-Crișana sunt cele mai frumoase amintiri [pe care le putem avea cu el]”.

the historiography and media in recent times, has established himself as one of the most remarkable personalities of the cultural and scientific life of Banat in the period before and after the World War I. His contemporaries often associated his image with the remarkable achievements of the Banat-Crișana Social Institute. Beyond this, however, he remained a renowned scholar, a Freemason, a researcher, and, above all, a Romanian patriot who, more than once, chose to use his talents and vast knowledge in the service of his nation.

The biography of such a man is both interesting and fascinating. His vocation as a Freemason and the vast knowledge he possessed only helped him in his admirable endeavour to build solid cultural and scientific bridges, thus opening up new horizons in every area of his life.

Cornel Grofșorean (Bălan, 2001, pp. 207-217)⁴ was born on 27 October 1881 in the village of Periam, Timiș county. His parents originated from Comloșul Mare and eventually achieved a good material situation. His father, John, worked as a civil servant and later became head of the cabinet of Baron Tallián Béla, vice-commander of Torontal county. Baron Tallián even offered to be Cornel's godfather and gave him the second baptismal name Béla. This caused him many unpleasant experiences later in his adult life, as his political opponents often publicly attacked him, reproaching him for his family's alleged willingness to give up their Romanian identity for the sake of public dignity. (Albert, 2009, p. 12)

He attended the primary school in Debeleanca and Covăcița, the secondary school in Panciova, Becicherecul Mare, Lugoj as well as the Saxon denominational grammar school in Sibiu. He took his baccalaureate in 1900 at the Romanian Gymnasium in Beiuș and then he continued his studies at the University of Budapest. He graduated in 1905, and the following year he entered the Academy of Law in Oradea, specialising in administrative sciences.

In 1907, he enrolled at the Kécsmárk Higher School of Commerce and Textiles, and obtained a doctorate in law from the University of Cluj in 1909. Two years later, in 1911, he met again in Teregova and Bozovici with his former professor, the renowned scholar Jászi Oszkar, Worshipful Master of the Martinovics Lodge in Budapest.⁵ During his stay in Banat for sociological field research, he advised his former student, Cornel Grofșorean, to continue his sociological studies and publish them as soon as possible. (The Hungarian Symbolic Grand Lodge. Martinovics Lodge, 1907/1919, p. 13)

Contrary to what he had been told by advisers, Cornel Grofșorean settled in Lugoj in 1913, where he decided to work temporarily as a lawyer and publicist. From 1910 his articles were published in the Lugoj newspaper *Drapelul* [*The Flag*]. His interest in sociology was revived in 1921, when the famous Romanian Social Institute began to operate in Bucharest. Its affiliation entailed, among other things, the extension of the eugenics movement supported by the Bucharest School of Sociology in Banat (Albert, 2009, p.18)

Later, in 1932, Grofșorean founded the Banat-Crișana Social Institute, where, with the help of some Banat intellectuals, he laid the foundations of a current of thought based on the sociological philosophy of Dimitrie Gusti. Adopting the monographic technique from the latter, Cornel Grofșorean and his colleagues began to scientifically study the social problems of Banat society during the interwar period.

The monographs compiled by those working at the Banat-Crișana Social Institute shed light on various aspects of the Banat-Crișana village that were previously less known: the problems of depopulation (Grofșorean, 1944) and hygiene (Grofșorean, 1926). The results of this research were published in the *Journal of the Banat-Crișana Social Institute* between 1933 and 1946.

⁴ Cornel Grofșorean (b. 27 october 1881, Periam, Timiș county – d. january 1949).

⁵ Budapest's Martinovici Lodge, one of the most radical in the former Austro-Hungarian Empire, was founded in 1908. In its first 12 years, the Lodge had 88 members, the most famous being the poet Ady Endre and the renowned politician Jászi Oszkár, who became Worshipful Master of the Lodge in 1911.

It aimed to offer an accurate picture of all the work done by the Institute. Using social research, Grofşorean and his team also attempted to discern the direction of neighboring countries known for their revisionist and revanchist tendencies (Albert, 2009, p. 19). Particular attention was paid to the ideas of eugenics put forward by radical intellectuals in Budapest. Many of the intellectuals of the Banat-Crişana Social Institute were sympathisers and members of the Masonic Lodge *Martinovics*, to which Jászi Oszkár belonged. They also joined the already famous Sociological Society and were very present in the pages of the *Husztadik Század* magazine (Turda, 2014, p. 41).

For them, eugenics was the mechanism capable of providing a solution to the shortcomings that hindered the progress of the Hungarian state and society. The Freemason Oszkár Jászi, in his famous work of 1929, *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*, also referred to such shortcomings and offered an excellent sociological critique of the idea of Hungarian national superiority. He pointed out that the most important factor in its formation was that: 'In Hungary there were no crown lands that could have fostered the special consciousness of the different nations, and the result was that the political unity of the historical society remained much more compact and the leading role of the feudal classes, animated by the ideology of Hungarianisation and national unification, was less challenged.'⁶ More: 'The Hungarian aristocracy regarded its serfs as an inferior race, incapable of understanding their thoughts and feelings'⁷. (Turda, 2014, p. 70, our translation)

In other words, the identity stereotypes used to describe non-Hungarians played an important role in the construction of the idea of national superiority in Hungary. (Turda, 2016, p. 70) This created tensions, but also a substantial disparity between Hungarians and non-Hungarians, who had now reached the same level of political and cultural maturity.

Apáthy István, a biologist and renowned intellectual from Cluj, a leading member of the *Unio* Lodge in Cluj, also spoke out forcefully against the shortcomings that hindered the progress of the Hungarian state and society. (The Hungarian Symbolic Grand Lodge. *Unio* Lodge, 1892/1918) Worried about the issue of racial degeneration, which could significantly impact a nation, as well as about preventive hygiene plans, he emphasized the importance of public hygiene aimed at enhancing the conditions of social life. (Turda, 2014, p. 42)

In other words, the importance of eugenics in improving social and racial hygiene was particularly important: 'The improvement of public hygiene is one of the methods used by eugenics. The latter, however, has adopted methods derived from sociology on the one hand and from ethics on the other, but in the end it has adopted the method specific to biology [...] which consists in the deliberate selection of those elements that protect the race and in preventing the reproduction of individuals that could have a harmful effect on future generations'⁸. (Turda, 2014, p. 42, our translation)

Cornel Grofşorean also followed these ideas of public and preventive hygiene, connected with the trend of ideas that characterised Hungarian Freemasonry, especially in the first half of the 20th century. Born and educated during the period of Austro-Hungarian dualism, he was not indifferent to the polemics of the time, which revolved around the idea of Hungarian national superiority.

⁶ Original version of the text: "În Ungaria nu existau teritorii ale Coroanei care ar fi putut favoriza conştiinţa proprie a diferitelor naţiuni, iar rezultatul a fost acela că unitatea politică a societăţii istorice a rămas mult mai compactă, iar rolul conducător al claselor feudale, animate de ideologia maghiarizării şi a unificării naţionale, a fost mai puţin contestat."

⁷ Original version of the text: "Aristocraţia maghiară îşi privea şerbii ca pe o rasă inferioară, incapabilă să le înţeleagă gândurile şi sentimentele".

⁸ Original version of the text: "Îmbunătăţirea igienei publice este una dintre metodele folosite de eugenie. Aceasta din urmă, însă, a adoptat metode derivate din sociologie, pe de o parte, şi din etică, pe de altă parte, dar, în cele din urmă, a preluat metoda specifică biologiei [...] care constă în selectarea deliberată a acelor elemente care protejează rasa şi împiedică reproducerea indivizilor care ar putea avea un efect nociv asupra generaţiilor viitoare."

The intense policy of Hungarianisation that followed from here was strongly felt and had the effect of involving Grofşorean and the members of the Banat-Crişana Social Institute in the struggle for political and national emancipation, a phenomenon that was also observed among other intellectuals from Banat (Albert, 2009, p. 20). In this struggle, the Freemasonry of the Banat region, like that of the Hungarian half of the Austro-Hungarian Empire, deeply marked by the morass of nationalism, played a decisive role.

2. Freemasonry and the idea of Hungarian national superiority

On 16 April 1910, when Cornel Grofşorean was initiated into the ‘Dél’ Lodge in Lugoj (The Hungarian Symbolic Grand Lodge. *Dél* Lodge, 1892/1918), Hungarian Freemasonry flourished during the era of the Dual Monarchy. Under the coordination of the Great Hungarian Symbolic Lodge, there were 34 lodges in Budapest and 93 lodges in the provinces⁹, making a total of 127 lodges. They brought together an impressive number of 6000 Masonic Brethren (Gerő, 1949, p. 26). Most of them were leading figures in their fields. The construction of the new Great Temple on Podmaniczky Street in Budapest, which commenced on 2 October 1893, was finalized on 21 June 1896. This temple stood as a true symbol of a world that had successfully molded the community according to its own principles (Varga, 2017, pp. 254-265).

The Masonic Lodge ‘Dél’ in Lugoj was one of the most active in the Banat Mountains, thanks to the elite it managed to attract over time, the famous scholar Cornel Grofşorean being just one eloquent example.¹⁰ The Lodge also benefited from the special context offered by the town itself. At the beginning of the twentieth century, it had a remarkable cultural offer: reading associations and societies, various press organs, libraries, a cinema, prestigious schools and notable opera and operetta performances.

Since 1896, the Lugoj branch of ASTRA, *Asociaţiunea Transilvană pentru Literatură şi Cultura Poporului Român* [Transylvanian Association for Romanian Literature and Culture], the largest pan-Romanian cultural association has been conducting intense cultural activities for the masses, utilizing the services of university extensions (particularly the one in Cluj) and promoting cultured art, folklore, ethnography, Romanian history (Luchescu, 1975, p. 23) and medicine.

Cornel Grofşorean’s interest in public and preventive hygiene can be attributed to two factors. Firstly, the director of the Lugoj ASTRA Department (Despărţământul ASTREI din Lugoj), George Popovici, a renowned scholar, settled in Lugoj in 1887 after completing his studies in Vienna. It was during this period that he began his intense political activity within the Romanian National Party, notably serving as a deputy in the Pesta Parliament. Engaged in various governmental bodies of the city and county, he endeavored to advocate for the interests of the Romanian nation. In doing so, he imparted a more dynamic character to the dissemination of science and culture, benefiting both the department and the community.

It was in this ebullient atmosphere that Grofşorean was invited to give a series of lectures on hygiene and the principles of healthy living in Lugoj and the surrounding villages. As he himself confessed: ‘Although I am not a doctor, as a man who has also studied medicine, I believe that I will be able to tell you some interesting things [...] because you, the people, are the foundation of the country’¹¹ (Grofşorean, 1926, p. 5, our translation).

⁹ In this case, we only mention those Hungarian lodges that were active in the Romanian space namely in the Transylvania and Banat: *Három fehér lilium* from Timişoara, *Fraternitas* from Arad, *László Király* from Oradea, *Tisza* from Sighetul Marmăţiei, *Három oszlop* from Braşov, *Hármonia* from Sibiu, *Irenea* from Caransebeş, *Unio* from Cluj, *Összetartás* from Arad, *Pannonia* from Braşov, *Losonczy* from Timişoara, *Bethlen Gábor* from Târgu Mureş, *Dél* from Lugoj, *Zsilvölgy* from Petroşani, *Hunyad* from Deva, *Oriens* from Caransebeş, *Bihar* from Oradea, *Kölcsey Ferenc* from Satu Mare, *Thales* from Becicherecul Mare.

¹⁰ The meetings took place in the premises of the Stock Exchange building at 8 Izabella Square, first floor.

¹¹ Original version of the text: “Deşi nu sunt medic, ca om care a studiat şi medicina, cred că voi putea să vă spun câteva lucruri interesante [...] pentru că voi, poporul, sunteţi fundamentul ţării.”

Secondly, his concern for public and preventative hygiene is also related to the fact that one year after his initiation in the Lodge of Lugoj, his former sociology teacher, Jászi Oszkár, caused an 'earthquake' within the Hungarian Symbolic Grand Lodge in Budapest. More precisely, on 3 February 1911, Oszkár presented a fiery speech in the Martinovics Lodge, considered to be one of the most radicals in Hungary.

The moment came immediately after his election a Worshipful Master of the lodge. It was an extremely passionate speech, which Jászi himself gave the suggestive title of *Masonic Programme*. The speech itself rests on two pillars, which Oszkár Jászi analyses in detail. The first pillar refers to the sociological conception of Freemasonry, and the second is explicitly called "Realpolitik" (Varga, 2012, p. 57).

When the famous Hungarian Freemason refers to the sociological conception of Freemasonry, he is first and foremost making a determined plea in favour of August Comte's view of sociology. That is to say, he proposes to focus attention on the social rules and mechanisms that both unite and divide individuals as members of groups and institutions. In his view, Freemasonry should serve as the cohesive force, the vanguard, which, through enlightenment and sociological insight, must understand and navigate these mechanisms. Without such understanding, the essential paths for state consolidation and national cohesion cannot be discerned (Varga, 2012, pp. 58-60).¹²

From his point of view, the adoption and exploitation of the above-mentioned mechanisms takes place in several fundamental steps: by promotion of the sociological institutions (Varga, 2012, pp. 58-60), by creation of new forms of state, with greater autonomy, offering nationalities greater opportunities for cultural, political and, above all, economic affirmation (Varga, 2012, pp. 58-60).

The second pillar of his Masonic programme focuses on "Realpolitik". With this concept, Jászi Oszkár proposes a profound reform of thought and ideas capable of ensuring a fundamental transformation of politics and mentalities in the Hungarian society. Jászi Oszkár considers this an indispensable aspect of the revival of the Hungarian nation, which had been engulfed in the turmoil of World War I, and proposes several ways of implementing this reform by:

1. Criticizing and reorganizing the old administrative system based on county nobility.
2. Promoting the elite and the middle class to effectively counteract the parasitic and reactionary aristocracy.
3. Forming an alliance between the bourgeoisie and the peasantry to establish a strong social foundation for societal development.
4. Studying the mechanisms underlying the progress and regression of culture, economy, and social structures.
5. Addressing and resolving national contradictions (Jászi, 1919, p. 26-40)

His criticism of the old administrative system is considered to be necessary against the background of his conception of the need to purify the past

'in order to be able to feel first of all the conflicting forces of society, so that without violence, without bloodshed, quickly and painlessly we can prepare the way that will bring the new to the fore (...) because progressive ideas would have a different effect in Hungary if they were also constructively related to the current problems of society and national contradictions, and not through the prisma of historical feelings and traditional exclusivist entanglements'.¹³ (Varga, 2012, pp. 58-60, our translation).

¹² Recalling the sociological concept of Freemasonry, Oszkár Jászi believes that it must be this vanguard that has the primary role in drawing up the battle plan for the reform of ideas and thinking, especially for the benefit of those who are too rich to think, too poor or too oppressed to reflect and preserve their dignity.

¹³ Original version of the text: "pentru a putea simți, în primul rând, forțele conflictuale ale societății astfel încât, fără violență, fără vărsare de sânge, rapid și fără durere, să putem pregăti calea care va aduce noul în prim-plan (...) aceasta pentru că ideile

Jászi Oszkár uses the term “traditionally exclusive entanglements” to denounce even medieval power structures that, he argues, have persisted even in the realm of mentality, such as counties of the gentry type and other clerical-political structures. One possible remedy for social tensions and imbalances, he contends, is a closer alignment between the bourgeoisie and the masses, i.e. the peasantry, who, he asserts, ‘need first of all a modern history worthy of respect, not in the service of any party, a history enlightened by the science of modern sociology, for which it is not necessary to discover new sources, but to use the existing ones, processing them with the research tools of the social sciences’¹⁴. (Varga, 2012, pp. 58-60, our translation)

In addition to the alliance between the bourgeoisie and the peasantry, as a strong social foundation from which to launch the development of society, enlightened by the “new history” and under the influence of modern sociology, Jászi Oszkár considers that the elimination of national contradictions should be an equally important desideratum for any initiate who aligns with the kind of Freemasonry that genuinely contributes to the welfare of the nation and the country.

In order to eliminate these contradictions, he points out that the ultimate goal of all national groups cannot be anything other than an independent national existence, especially since - he concludes - ‘for every nationality it is vital to secure national statehood. If the national bloc is located in different areas, its homogenisation, i.e. its unification into a single national body, is self-evident, and its territory should be organised under a common statehood, if this does not disturb the majority national group’.¹⁵ (Jászi, 1919, pp. 26-40, our translation).

The reason why Oszkár Jászi argues so strongly in his speech for the establishment of new forms of nation-states with greater autonomy for nationalities is related to a certain conviction of his. According to him, as long as a nationality does not have justice and education in its own language, as long as the productive forces of the earth cannot be used constructively in common, frustration and social tension cannot help but arise from the “suffocation” caused by the powerlessness of cultural, economic and political development. (Jászi, 1919, pp. 26-40) This is especially true if, as a sociologist, the instinct of life tends not only to freedom but also to the affirmation of social forces. Therefore, the wider the social and governmental sphere, the more effectively populations and nationalities will cooperate on all fundamental questions. (Jászi, 1919, pp. 26-40)

His progressive viewpoints thus stirred a significant controversy within Hungarian Freemasonry, particularly when he advocated for the establishment of states with greater autonomy, providing nationalities with ample opportunities for cultural and political assertion.

The Great Hungarian Symbolic Lodge was divided into two rival camps: the conservatives and the liberals. The first of them believed that the ideas put forward by Oszkár Jászi and the rest of the brothers of the ‘Martinovics’ Lodge were leading Hungarian Freemasonry into ‘troubled waters’, and that the permissiveness and ease with which the granting of autonomy, national justice, national administration, national education and the proposition to use the national language for other non-Hungarian nationalities was only serving to create an ‘idol contrary to Hungarian national loyalty’¹⁶. (Varga, 2010, pp. 92-100)

progresiste ar avea un alt efect în Ungaria, dacă ar fi și ele legate, în mod constructiv, de problemele actuale ale societății și de contradicțiile naționale și nu prin prisma sentimentelor istorice și a încrengăturilor exclusiviste tradiționale.”

¹⁴ Original version of the text: “avem nevoie, în primul rând, de o istorie modernă, demnă de respect, care să nu fie în slujba vreunui partid, o istorie luminată de știința sociologiei moderne, pentru care nu este necesar să descoperim noi surse, ci să le folosim pe cele existente, prelucrându-le cu instrumentele de cercetare ale științelor sociale.”

¹⁵ Original version of the text: “pentru fiecare naționalitate este vital să se asigure statalitatea națională. În cazul în care blocul național este situat în zone diferite, omogenizarea sa, adică unificarea într-un singur corp național, este evidentă, iar teritoriul ar trebui organizat sub o statalitate comună, dacă acest lucru nu deranjează grupul național majoritar.”

¹⁶ Original version of the text: “idol contrar loialității naționale maghiare”.

The reluctance of the conservatives to accept Oszkár Jászi's ideology can be explained by the fact that many of them believed in the idea of Hungarian national superiority, and therefore granting such advantages to what they considered to be 'inferior nations' only placed the Dual Monarchy on shakier ground, thus increasing the risk of its implosion in an already extremely tense context.

From 1880, in Hungary, cultural nationalism gave way to radical nationalism, as the gradual spread of racial thinking and social Darwinism in Central Europe gave a biological justification for those cultural and historical theories that sought to explain why certain nations (such as Hungarians and Germans) were in positions of power while others (like Romanians, Czechs, Slovaks, or Serbs) were subordinate. (Turda, 2016, p. 16) In this way, members of the Hungarian and German elites constructed narratives that portrayed their nations as culturally and racially 'superior' and thus predestined to lead other national groups.

In response to this, Romanians, Czechs, Slovaks, and Poles began adopting the same racist and Darwinist rhetoric of the struggle for existence to articulate their resistance against assimilation into the German and Hungarian nations. (Turda, 2016, p. 16)

There was also strong opposition within the Great Hungarian Symbolic Lodge. The most virulent opponents of Jászi Oszkár were those of the 'Unio' lodge in Cluj, with whom other lodges in the Transylvanian region also joined forces.

As early as 1900, the brothers of the Cluj workshop were enthusiastic supporters of the famous programme *Theses and Agreements*, wherein they advocated for the perpetual enhancement of the moral and spiritual values of the nation.

Prominent names such as Teleki Lajos, Haller Károly, Deáky Albert or Apáthy István - the renowned university professor from Cluj referenced previously - were deeply troubled by the issue of racial degeneration, recognizing its potential to significantly impact a nation, as well as by preventive hygiene measures: 'It is not enough for Freemasonry to be at the service of the people if it is not at the service of the nation [...] for the powerful engine of Freemasonry's functioning must be love of country.'¹⁷ (Varga, 2017, p. 262, our translation)

The virulent attack launched by members of the *Unio* Lodge, along with other conservatives in the Hungarian lodges, against Jászi Oszkár and the *Martinovici* Lodge can be attributed to the idea of Hungarian national superiority, i.e. Hungarian nationalism, in its radical form after 1880, penetrated deeply into Hungarian Freemasonry and manifested itself even at the level of the super-elites.

Even upon the arrival of the Hungarian delegation at the Paris Peace Conference following the conclusion of the First World War, the significant tensions within the Great Hungarian Symbolic Lodge had not dissipated. It was one of the reasons why Hungarian Freemasonry was so internally divided and so isolated from the Masonic powers of the victorious countries in the First World War that it could not consistently support the Hungarian delegation at the Peace Conference and could do nothing to prevent Hungary's diplomatic disaster at Trianon on 4 June 1920.

3. "Respublica Masonica Banatica"

The "scandal of the century", which engulfed Hungarian Freemasonry against the backdrop of those supported by the venerable Jászi Oszkár, was inevitably felt in the Mountain Banat, in the 'Dél' Lodge of Lugoj. Cornel Grofşorean, a former student of the controversial Worshipful Master of Martinovics Lodge, who had brought Hungarian Freemasonry to "troubled waters", was also deeply affected by all these ideas. The hygienic concerns and health

¹⁷ Original version of the text: "Nu este suficient ca francmasoneria să fie în slujba poporului, dacă nu este în slujba naţiunii [...] căci motorul puternic al funcţionării francmasoneriei trebuie să fie iubirea de ţară."

advice he preached are also part of the Romanian elite's reaction to the idea of Hungarian national superiority.

He was also influenced by the stream of ideas emanating from his workshop in Lugoj, where the concern for the security of individuals and secular society, viewed as a sturdy foundation for the well-being of the nation, was frequently articulated.

In 1911, Vas Béla, the Worshipful Master of 'Dél' Lodge in Lugoj, presented a particularly interesting poster, in which he spoke of the importance of a Masonic workshop and its role in the life of the community. He also pointed out that:

'Freemasonry does not want to seduce people with charitable acts done out of pity, but it is a philosophical and progressive institution that must relate to the secular social system in order to eliminate the cause of unhappiness that exists here, and ultimately to impose a state social system of Masonic inspiration.'¹⁸ (The Hungarian Symbolic Grand Lodge. Dél Lodge, 1892/1918, LXXXVIII, our translation)

In his perspective, akin to how a Masonic lodge represents a "small country" within a vast Masonic empire, a city can function as a miniature "republic" within a larger federation of states organized in accordance with Masonic principles where fundamental freedoms, equal rights, and democratic principles are rigorously upheld. Only within such a framework could a "new man" be cultivated, liberated from the sources of his discontent. These include both external factors, such as social disparities stemming from unequal resource distribution, and internal factors like ignorance, apathy, instinct, and detrimental habits. (The Hungarian Symbolic Grand Lodge. Dél Lodge, 1892/1918, LXXXVIII).

Convinced that in the *Respublica Masonica Banatica*, where his workshop operated, the correction of bad habits in every layman was *sine qua non* for the health of the wishful "new man" who was to constitute a vigorous nation, Cornel Grofşorean aroused admiration with his health advice, teaching many about 'the most powerful medicines of nature that help man to remain sane, namely water and air.'¹⁹ (Grofşorean, 1926, p. 6, our translation)

He also emphasizes the significance of maintaining thorough bodily hygiene, as bacteria can enter the human body through the air, which is why 'when an ophthalmologist spits on the ground and the spit dries up, of the ophthalmologist's bacilli stick to the dust on the street and when the wind comes, they blow up, and if we walk a lot in the dust full of the ophthalmologist's bacilli, then we can expect to get sick too.'²⁰ (Grofşorean, 1926, p. 6, our translation)

It becomes evident that after 1900, the close interconnection between the individual and the racial community to which they belonged played a significant role in the development of a eugenic ontology of the nation. This led to the establishment of the human body as a symbol representing the collective body of the nation, conceptualized as an organism capable of biological evolution.

As an eminently modern response to the risk of cultural and biological extinction of the nation, eugenics created a specific scientific discourse whose legitimacy was based on the intense concern to improve the biological qualities of the population and to protect its health, or as the Freemason Cornel Grofşorean used to say, more than suggestively, during his campaigns through the villages of the Banat Mountains: 'Take care of your health and that of

¹⁸ Original version of the text: "Francmasoneria nu vrea să seducă oamenii cu acte de caritate făcute din milă, căci ea este o instituție filosofică și progresistă care trebuie să se raporteze la sistemul social laic pentru a elimina cauza nefericirii ce există aici și, în final, să impună un sistem social de stat de inspirație masonică."

¹⁹ Original version of the text: "cele mai puternice medicamente ale naturii care îl ajută pe om să rămână sănătos, și anume apa și aerul".

²⁰ Original version of the text: "când un oftalmolog scuipă pe jos, iar scuipatul se usucă, baciliile acestuia se lipesc de praful de pe stradă și, când bate vântul, se ridică în aer, iar dacă mergem mult pe jos în praful plin de bacili atunci ne putem aștepta să ne îmbolnăvim și noi."

your children, for only a healthy and strong people can become strong and feared by all...'²¹
(Grofşorean, 1926, p. 6, our translation)

References:

Archives:

A Szabadkőműves Szervezetek Levéltára – Budapest. *A Magyar Szimbolikus Nagypáholy: Martinovics Páholy (1907-1919): Páholy Anyakönyv* [The Hungarian Symbolic Grand Lodge. Martinovics Lodge (1907-1919): Lodge Register].

A Szabadkőműves Szervezetek Levéltára – Budapest. *A Magyar Szimbolikus Nagypáholy mutatója (1886-1920): Kézirat* [The Hungarian Symbolic Grand Lodge: (1886-1920): Manuscript].

A Szabadkőműves Szervezetek Levéltára – Budapest. *A Magyar Szimbolikus Nagypáholy: LXXXVIII. Dél Páholy-Lugos (1892-1918)* [The Hungarian Symbolic Grand Lodge: LXXXVIII: Dél Lodge-Lugos (1892-1918)].

A Szabadkőműves Szervezetek Levéltára – Budapest. *A Magyar Szimbolikus Nagypáholy: Martinovics Páholy – Budapest, 1.d.* [The Hungarian Symbolic Grand Lodge. Martinovics Lodge-Budapest, 1.d.].

Books:

Albert, C. (2003). *Documentele Institutului Social Banat-Crişana*, vol. I, *Campaniile monografice din Valea Almăjului şi Naidăş* [Documents of the Banat-Crişana Social Institute, I, Monographic Campaigns in Almăjului Valley and Naidăş]. Timişoara: Mirton.

Albert, C. (2009). *Documentele Institutului Social Banat-Crişana, II* [Documents of the Banat-Crişana Social Institute, II]. *Correspondenţă* [Correspondence]. Timişoara: Mirton.

Bălan, C.C. (2001). *Institutul Social Banat-Crişana, 1932-1946* [Banat-Crişana Social Institute, 1932-1946]. Timişoara: Augusta.

Gerő, I. (1949). *A Magyar szabadkőművesség története* [History of the Hungarian freemasonry]. Budapest: [n.p.].

Grofşorean, C. (1926). *Sfaturi sanitare* [Health advice]. Timişoara: Cartea Românească.

Grofşorean, C. (1944). *Situaţia politică şi culturală a minorităţilor etnice din România la finele anului 1930* [The political and cultural situation of ethnic minorities in Romania at the end of the 1930s]. Timişoara: [n.p.].

Luchescu, G. (1975). *Lugojul cultural-artistic* [Cultural and artistic city of Lugoj]. Timişoara: [n.p.].

Negru, A. (1999). *Institutul Social Banat-Crişana: Din istoria cercetării sociale româneşti* [Banat-Crişana Social Institute: From the history of Romanian social research]. Cluj-Napoca: Argonaut.

Oszkár, J. (1919). *A nemzetkérdés a társadalmi és az egyéni fejlődés szempontjából* [The national question in terms of social and individual development]. Budapest: [n.p.].

Oszkár, J. (1929). *The dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago: University of Chicago Press.

²¹ Original version of the text: „Aveţi grijă de sănătatea voastră şi a copiilor voştri, căci numai un popor sănătos şi puternic poate deveni puternic şi temut de toţi...”

- Bălan, C.C. (2001). *Institutul Social Banat-Crișana, 1932-1946* [Banat-Crișana Social Institute, 1932-1946]. Timișoara: Augusta Publishing House.
- Turda, M. (2014). *Eugenism și modernitate: Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)* [Eugenics and modernity: Nation, Race and Biopolitics in Europe (1870-1950)]. Iași: Polirom.
- Varga, A. (2010). *Elite masonice maghiare: Loja Unio din Cluj (1886-1926)* [Hungarian masonic elites: Unio Lodge in Cluj (1886-1926)]. Cluj-Napoca: Argonaut.
- Turda, M. (2016). *Ideea de superioritate națională în Imperiul Austro-Ungar (1880-1918)* [The idea of national superiority in the Austro-Hungarian empire]. Cluj-Napoca: Argonaut.

Studies:

- Albert, C. (2012). Cercetarea monografică regională interbelică: Cazul bănățean [Regional monographic research in the interwar period: The case of the Bagnat region]. *Sociologie Românească*, X(2), 64-72.
- Varga, A. (2012). „Cocoșul și găinile din Curtea cea Mare”: Toleranță și radicalism în discursul masonic maghiar din prima jumătate a secolului al XX-lea [„The Rooster and the Chickens of the Great Court”: Tolerance and radicalism in Hungarian masonic discourse in the first half of the 20th Century]. *Trivium: Revistă de Gândire Simbolică* [Trivium: Journal of symbolic thought], IV,1(10), 55-66.
- Varga, A. (2017). Anatomia unui eșec: Francmasoneria maghiară și Comisia Păcii de la finele Primului Război Mondial (1917-1918) [Anatomy of a failure: Hungarian Freemasonry and the Peace Commission at the end of the First World War (1917-1918)]. In V. Orga, O. Trașcă, L. Țirău & V. Țirău, (Eds.), *Din modernitate spre contemporaneitate: Studii istorice dedicate lui George Cipăianu la împlinirea vârstei de 75 de ani* [From modernity to contemporaneity: Historical studies dedicated to George Cipăianu on the occasion of his 75th birthday], (pp. 254-265). Cluj-Napoca: Argonaut.

Periodicals:

- Groșorean, C. (1943). Mișcările culturale în sud estul european [Cultural movements in South East Europe]. *Revista Institutului Social Banat-Crișana: Buletin Istoric* [Banat-Crisana Social Institute Journal: Historical Journal], XI, 473-483.
- Năstuță, S. (2012). Dimitrie Gusti în gândirea social-politică românească [Dimitrie Gusti in Romanian socio-political thought]. *Sociologie Românească* [Romanian Sociology], X(2), 5-7.

REPRESENTATIONS OF THE ROMANIAN HOLOCAUST IN TESTIMONIAL LITERATURE AND FILMS: FROM TRIVIALIZATION, DENIAL TO WORKING THROUGH THE PAST (PART 1)¹

Arleen IONESCU

West University of Timișoara, Romania

E-mail: arleen.ionescu@e-uvt.ro

Dumitru TUCAN

West University of Timișoara, Romania

E-mail: dumitru.tucan@e-uvt.ro

Abstract

Synthesizing the way in which the Romanian Holocaust has been represented in testimonial literature and films, this article deals with notions such as Holocaust trivialization and denial, as well as with “mastering the Romanian past” of the interwar period and WW2. The article is a cartography of the representations of the Romanian Holocaust; to that end, it follows the chronology of post-1945 published literary works (documentary texts, memoirs and fiction) and documentary and artistic films which were produced about the Romanian Holocaust in Romania and outside Romania.

Keywords: Romanian Holocaust; memory; representations; literature; films.

1. The Romanian Holocaust

If Holocaust trivialization and denial are terms that have been frequently used and do not need further explanations, “mastering one’s past” (synonymous to “working through one’s past”) is a phrase that we borrow from German historiography and cultural studies (see Adorno, 1959/1998).² Our choice to bring this notion into a discussion on Romania is not arbitrary but based on historical evidence provided by reputed world experts on Jewish studies, historians, political scientists or international studies researchers. Some of their findings include the following:

1. Romania was “the most anti-Semitic country of pre-war Europe [...] with an inordinately high percentage of plain murderers,” with “the severest in Europe, Germany not excluded” anti-Jewish legislation (Arendt, 1964, p. 90).³ Antisemitism had become “an integral

¹ Article History: Received: 18.12.2024. Accepted: 19.01.2025. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

² In this text, all translations from Romanian are ours, unless otherwise indicated.

³ Arendt’s conclusion is supported by Ezra Mendelsohn: the “prewar Romania had a well-deserved reputation for being, along with Russia, the most antisemitic country in Europe” (1987, 174). See also Eaton, 2013, Hausleitner et al, 1995 and Ioanid, 1990 and 2000 for the roots of antisemitism in Romania; Ancel, 2011 for the presentations of 19th century poets who preached for the isolation of the Jews, details about Alexandru C. Cuza (1857–1947), the Goga Government (28 December 1937–10 February 1938), King, Carol II’s dictatorship (February 1938–August 1940) and its policy toward the Jews, Romania’s

part of public discourse in Romania” in the 19th century, in the “context of debates surrounding Jewish emancipation” (Cârstocea, 2014a, p. 6) that were supposed to give Jewish people rights. The revision of Article 7 of the 1866 Constitution which extended the Jewish people’s naturalization was accompanied by notions of conspiracy that were published in various journals, as well as antisemitic ‘theories’ combined with “accusations of separatism, economic imperialism, and international conspiracy” spread by several of “the most prestigious political and cultural personalities in the country: Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Bogdan Petriceicu Hașdeu, Ion Heliade Rădulescu, Mihai Eminescu, Vasile Conta, Nicolae Iorga, and Alexandru C. Cuza, to name only a few” (Cârstocea, 2014a, p. 6). In the thirties, the virulence of the antisemitic discourse intensified once Corneliu Zelea Codreanu, who had established the Legion of the Archangel Michael on June 24, 1927, appeared on the political scene; he portrayed the Jewish population as the “ultimate evil, displacing all the economic, social and cultural problems confronting Romania (and Europe) into one comprehensive enemy image” (Cârstocea, 2014b, p. 48). After the instalment of the Goga-Cuza government, Jewish people started to lose their rights.⁴

2. The Romanian Holocaust had a unique status as, apart from Germany, “no nation took such an active role in the murder of its Jews as Romania” (Kenez, 2013, p. 176);⁵ the summer 1940 pogroms “had no connection with the Nazis,” occurring “before the first German soldier even set foot on Romanian soil” (Ancel, 2011, p. 71). According to Snyder (2010, 229), “Romania, Germany’s major military ally on the eastern front after 1941, was the only other state to generate an autonomous policy of the direct mass murder of Jews,” since “[h]istorically, antisemitism was far more integral to Romanian political life” than to that of Germany. Romania was not occupied by Germany, yet, as Dan Stone remarked,

[t]he Holocaust did not only happen where the state was destroyed by the Nazis; Poland is the best example of where this was the case, but Romania shows the opposite, that is, that where the heads of a functioning state want to carry out criminal policies on a huge scale and then to halt them, they will find reasons and resources to do so. (2023, p. 147)

After the Iași massacre, in June–July 1941 Jewish men were put into the “death trains” that transported them from Iași to Călărași and to Podul Iloaiei in scorching heat for hours. In

intelligentsia “rhinocerization”, the attitude of the Romanian Orthodox Church toward the “Jewish problem;” see Shapiro, 1974 for the Cuza-Goga government’s antisemitic legislation; see Bozdoghina, 2012 for a presentation of Cuza’s policies; see Clark, 2015a, 2 for the presentation of Corneliu Zelea Codreanu (1899–1938) who signaled a “Jewish question,” set up the Legion of the Archangel Michael (later the Iron Guard) and “combined political assassination, street violence, and antisemitic hate speech with romantic nationalism, religious symbolism, and charity projects;” on Codreanu, Horia Sima, the Iron Guard, see also Nastasă, 2011; Tudor, 2014; Weber, 1966; on how Nazi propaganda penetrated the Romanian academic system, see Nastasă-Matei, 2016; Matei & Nastasă-Kovács, 2018; Nastasă-Matei, 2021; for a though-provoking study on how the Nazi propaganda convinced the biggest community of Swabians and how “elaborated discursive strategies” managed to change “Romania’s interwar socio-political profile,” see Panu, 2014; on antisemitism, the Romanian pogroms, Antonescu, see Ancel, 2005; Beris, 2014; Braham, 1994 and 1997; Benjamin, 1996, 2003a and 2003b; Brustein, 2003; Catherwood, 2002; Cârstocea, 2009, 2014a, 2014b and 2021; Clark, 2015b; Dumitru, 2016; Florian, 2018; Geissbühler, 2015; Ioanid, 1997 and 2017; Iordachi, 2014; Lobonț & Stone, 2001; Lobont, 2004; Nastasă-Kovács, 2014; Payne, 1980; Oldson, 1991; Ornea, 1995; Solonari, 2006, 2007 and 2010; Tucan & Pașcălu, 2024; Tudorancea, 2014; Volovici, 1995; Voicu, 2006. A whole issue of *Polis* on antisemitism in Romania was published in 2024 (see especially Iancu; Mihalcea; Neagoe; Rotman). For the underground Jewish resistance in Romania that resulted in some 300,000 Romanian Jews surviving the Holocaust, see I. C. Butnaru, 1993. For the extermination of the Roma population, see Achim, 2004; Matei, 2001. For the role of the church in the Romanian Holocaust, see Hitchins, 1995; Popa, 2017. For the complicity of the local population, see Poliec, 2019. For apologies and denial, see Braham, 1998; Cioflâncă, 2005; Florian, 2009; Shafir 2002, 2011 and 2012. For justice and restitution, see Ionescu Ș., 2025.

⁴ For instance, newspapers owned by Jewish people were suspended, all licenses to sell alcohol for Jews in rural areas were annulled, the Jewish journalists lost their train passes, all enterprises were “Romanianized;” by 1939, all Jews lost their citizenship (Cârstocea, 2014a, p. 13).

⁵ See also Hausleitner (2013, p. 179) for the installation of Ion Antonescu’s government of the National-Legionary State, which meant the purification “of all ‘alien’ elements.” For more on the topic, see Solonari, 2006; Ancel, 2011, pp. 89–105; Beldiman, 2002; Rozen, 2004.

the first case, there were 1,400 casualties, in the second, 1,902 (Arendt, 1964, p. 191; Deletant, 2006, p. 136). A report of Hauptsturmführer Gustav Richter, Eichmann's customary advisor on Jewish affairs, related Antonescu's wish to liquidate 110,000 Jews into two forests across the Bug River, an idea that horrified the Germans who designated Eichmann to send a letter to the Foreign Office in April 1942 "to stop the unorganized and premature Romanian efforts 'to get rid of the Jews'" (Arendt, 1964, p. 91). Hilberg (2003, p. 759) described Romania's disorganization accompanied by a zeal to kill which was so strong that the Germans had "to restrain and slow down the pace of Romanian measures." Stone elaborated on the experience of the Romanian Jews deported to Transnistria in the autumn of 1941 which "was far removed from what, in the English-speaking world, we think of as the Holocaust;"⁶ since Romania failed to negotiate with Germany to send the Jews to the east, Antonescu deported them to Transnistria where they "were abandoned in makeshift camps and ghettos, most of which were open spaces close to the Bug, the border with German-occupied Ukraine, which provided no shelter or other resources."⁷ As Dan Stone showed, "[i]n the middle of winter 1941–2, they were left to fend for themselves, often living in animal barns and pigsties, with the result that tens of thousands died of exposure, starvation and disease; having bartered their clothes for food, most were clothed in newspapers and rags, in temperatures as low as minus 40° Celsius" (2023, p. 172). In Transnistria, "[i]n the first few weeks of the occupation, mostly Romanian troops shot thousands of Jews in villages, towns, and cities,⁸ then ghettoized the survivors" (Ștefan, 2021, p. 223). The deportations from Bessarabia, Bukovina, and Romania's Old Kingdom to Transnistria started in late August 1941 and was followed by mass shootings in several areas, including "Bogdanovka, Domanevka and Akhmetchetka, in the fall and winter of 1941 after some survivors of the Odessa massacre, carried out by Romanian troops, were deported there" (Ștefan, 2021, pp. 223–4).⁹

2. The Division of the World between the West and the East after WW2

After WW2, the world was divided into two spheres of influence. Those who were outside the Iron Curtain had to face their past although this was not an easy task. In 1945, known as *Jahr Null* (Parkes, 1997, p. 148),¹⁰ the German nation's desire was to move forward and to put to rest its Nazi past, with (but also often without) admitting its guilt, which also implied coming to terms with their unmastered past (*unbewältigte Vergangenheit*), a phrase that appeared by 1953 and was changed into *Vergangenheitsbewältigung* in the late 1950's ("mastering of the past").¹¹ The influential social theorist Theodor Adorno's public lecture "What Does Working through the Past Mean?" took to task "[t]he attitude that it would be proper for everything to be forgotten and forgiven" (1959/1986, p. 115). It emphasized that if forgetting and forgiveness were proper for those who suffered injustice, they were not adequate

⁶ See also Armin Heinen's claim that the Holocaust in Romania means more than "the extermination of Jews in national-socialist death camps" and "bureaucratically organized mass murder" (2007, p. 34).

⁷ Raul Hilberg invoked the Eichmann Referat of the RSHA (Reich Security Main Office) of July 26, 1942 reporting the plan "to remove the Jews of Romania in a series of transports beginning approximately September 10, 1942, to the district of Lublin, where the employable segment will be allocated for labor utilization, while the remainder will be subjected to special treatment" (2003, p. 840). Initially Antonescu's government agreed to this plan, but soon refused to carry it out for motives that remain unknown, although "[h]istorians have offered a variety of reasons for this fateful refusal: the snubbing of the Romanian commissar for Jewish affairs in Berlin; the intercession of foreign governments and the papal nuncio; the efforts of Jewish lobbyists; the activities of clandestine Jewish agents; Antonescu's prescient realization that the Nazis would lose" (Stanislawski, 1982, p. xxxii). In this way, similarly to the Jews of Vichy France, Bulgaria, Italy until the fall of Mussolini, and Hungary until the fall of Horthy, Romanian Jews "had a far better chance to survive than the Jews of Poland, the occupied Soviet Union, or Holland" (Stanislawski, 1982, p. xxxii).

⁸ This was part of the "Holocaust by bullets," a term coined by Patrick Desbois (2008).

⁹ On Transnistria see Carp, 1947; Gligor & Thirer, 2024; Hausleitner et al., 2001; Ornstein, 1945; Rudich, 1945; Shachan, 1996.

¹⁰ See also Buruma, 2013. *Germania anno zero* (1948) was the title of the final film included in Roberto Rossellini's war film trilogy (1948), shot in bombed-out Berlin.

¹¹ For a discussion on these terms, see Ionescu A., 2017b, pp. 33–5.

for those who had supported the Nazi and committed injustice. Adorno's contention was that one can work through the past only on condition that the causes of past dramatic events are eliminated. Adorno was not alone to point out such harsh realities. Eric Voegelin expressed his views against the lack of responsibility in assuming a past collective guilt (1999, p. 77). Alexander and Margarete Mitscherlich's volume *The Inability to Mourn* discussed the depression and melancholy of a nation that projected itself as the war's collateral victim (1975, p. 26). Eric Santner who examined the "traumatically burdened symbolic order" regarded the second and third postwar generations as heirs of deep psychological wounds which were caused by both guilt and its denial (1990, pp. 34; 42). Peter Sichrovsky's volume of interviews *Born Guilty* revealed that many of his interviewees perceived themselves as "the victims of a mentality which [...] fostered a fascistic attitude in the home" (1988, pp. 7–8).¹²

In the West, after many debates,¹³ with the passing of time, the question *whether* to represent the Holocaust in literature, film, and the visual arts gave way to the issue of *how* to represent it, among others, with a new turning point in Claude Lanzmann's epic film *Shoah* (1985) and the monuments erected in Germany at the end of the 1990's, especially Daniel Libeskind's Jewish Museum and Peter Eisenmann's Memorial to the Murdered Jews in Europe. Thus, the more global dimension in the inexorable dangers of repression and repetition that were to haunt the old continent for decades to come has been dealt with in the arts. Many 20th-century thinkers and writers (Adorno, Emmanuel Levinas, Maurice Blanchot, Jean-François Lyotard, Jacques Derrida, Giorgio Agamben, Josh Cohen etc.) have emphasized that the Holocaust was a limit case interrupting the metaphysical and ontological tenets of Western thought and caused a crisis of representation to which only arts found a partial solution, that of bearing witness to the Shoah's interminable working through. In Geoffrey Hartman's view, art, with its licence to escape official meaning, and its performative function, was the most prone medium to transmit communal memory, providing "a counterforce to manufactured and monolithic memory" and, regardless of its recourse to imagination, embodying "historically specific ideas" better than history itself (2004, p. 210).

In the east, those countries that became Soviet Republics or Stalinist satellites were confronted for many decades with another totalitarian regime. In the fifteen Soviet Republics, the Holocaust was a taboo subject for long stretches between 1945 and 1991, since the USSR presented the figure of over 20 million WW2 victims to downplay the Soviet Jewish mortality (over 2 million), transferring the responsibility to the Nazis (Toker, 2013). In Romania, these historical circumstances were not favourable to a thorough discussion on the representation of the Holocaust in the arts or its documentation, although, as will be seen in the next sections, both Holocaust memoirs and fiction were produced.

3. Romania after WW2

In Romania the August 23, 1944 coup was presented to the population as waging war against Germany and to the other former allies as freeing the nation from its former enemies; both domestic and international circumstances were in favour of a fast Stalinization (Georgescu, 1991, pp. 221–31). The armistice in Moscow (12 September 1944) stipulated that Romania had to collaborate with the Soviets within *Înaltul Comandament Aliat* (the High Allied

¹² For a more detailed presentation of this debate, see Ionescu A., 2017b, pp. 34–7.

¹³ See, for instance, Lawrence Langer (1975, 1982, 1980/1988, 1993) on representing and witnessing in survivors' recollections, fiction and poetry, and on questioning the humanistic enterprise of culture beyond the metaphysical groundings of discourse in the wake of the uniqueness and unprecedentedness of this historical "interruption." See Rosenfeld, 1980 for what was considered "misappropriation" of pain and horror in literature (Sylvia Plath's confessional poetry and William Styron's *Sophie's Choice*). For more on the indignation with which Plath's now famed poems "Daddy" and "Lady Lazarus" were welcomed, and the debates around Roberto Benigni's *La vita è bella*, which "has caused a real maëlstrom since 1997 when it was released, because the audience was shaken, overwhelmed by the humorous way in which the director chose to tell his story," see Ispas, 2020, 52.

Commandment) to judge war criminals (Tucan, 2020a, 8). The two Tribunale Populare (People's Tribunals) set up in 1945 in Bucharest and Cluj-Napoca oversaw judging the crimes on Romanian territory and North Transylvania, respectively.¹⁴ As Dumitru Tucan has shown in an analysis of Andrei Muraru's "Romanian Political Justice," the crimes were real, yet the typical Soviet trial trivialized the Holocaust and presented the crimes against Jewish and Roma citizens as "inhuman treatment against several categories of people," the antifascists and the communists (Tucan, 2020a, 9; Muraru, 2018, p. 110; see also Boboc, 2021; Chiriac, 2017; Clark, 2012; Climescu, 2018; Grec, 2020 and 2023).¹⁵ The number of those condemned differs from one source to another: according to Clark (2012, p. 304), after the "short-lived People's Tribunals tried 2700 individuals suspected of war crimes," the number of those who were condemned was only 668; Muraru's figures are slightly different: 657 people tried by 1947, 1700 convicted by 1949 (2011).

The new cultural directions from Moscow after the Paris Peace Treaty (February 1947) meant outlawing "all Fascist organizations on Romanian territory and 'all other bodies engaged in anti-Soviet propaganda'" (Deletant, 2008, p. 125). After King Michael was forced to abdicate (1947) and Gheorghe Gheorghiu-Dej became the ruler of the Popular Republic of Romania, history was re-written to expose Romania's "rotten imperialism" during WW2; words like "sabotage, treason, exploitation, fascism, chauvinism" (Adamson, 2007, p. 580) became part of an alternative official history. In the age of Dej and that of his successor, Nicolae Ceaușescu, speeches were filled with justifications for violence and distorting reality became common practice (see Abraham, 2016; Berindei et al., 2009; Deletant, 1999; Roske et al., 2011–2013; Shafir, 2020; Tismaneanu, 2003).

After the communist takeover, Romania's Jewish population was regarded as "a valuable commodity to be 'traded' to Israel in exchange for either goods or foreign currency;" approximately 110,000 Jews left the country between 1950 and 1952 until the Romanian state banned Jewish emigration after the fall of Ana Pauker in the first major Purge of the Romanian Communist Party (Cârstocea, 2014a, pp. 20–21). Emigration was resumed from 1958 to 1965 when "107,540 Romanian Jews emigrated to Israel" (Ioanid, 2005, p. 93) in exchange not only for money, but also for "agricultural equipment and livestock [...] allegedly prompted by Nikita Khrushchev's advice to Dej to avoid direct cash exchanges, as these would damage Romania's reputation if proven abroad" (Cârstocea, 2014a, p. 22). After this period, there was a gradual ideological turn towards "national communism" that became Ceaușescu's official policy between 1965 and 1989 (Cârstocea, 2014a, 20–21). The emigration of former victims helped the rewriting of history. In the absence of those who could testify to what really happened, rhetoricians and historians oversaw the construction of fake narratives. As Paul Ricoeur asserted in *Memory, History, Forgetting*, "even the tyrant needs a rhetorician, a sophist, to broadcast his enterprise of seduction and intimidation in the form of words" (2004, p. 85). The subject of Romania's alliance with Germany was taboo, access to documents covering the period 1941–1944 was barred and a "shameful" campaign of silence followed, sustained by misinformation (Glajar & Teodorescu, 2011, p. 3). Moreover, fascism was conveniently presented as "a predominantly import product," and, while the members of the Legion were featured as "bandits," "hooligans," "assassins," Antonescu's regime was "described through the rhetoric of commination and the state of necessity" (Cioflâncă, 2005, pp. 636–7). Rehabilitating Antonescu was instrumental for Ceaușescu for at least two reasons: first, distancing from any Soviet influence (presenting Antonescu as a leader who fought against the Soviet Union conveyed the message of a self-reliant and independent nation); second, shaping national myths in order to legitimate his own regime. From 1944 to 1989 Romania did not only conveniently conceal its

¹⁴ Some minutes of the trials were published (see Tribunalul Poporului, 1946).

¹⁵ Muraru (2011 and 2018) has done pioneering work on postwar trials, especially those on the crimes from Transnistria. Chiriac (2017) focused on the 1946 trial of the Ion Antonescu group.

dismaying complicity in Nazi massacres; overall there was a “distortion-effect” consisting in claiming that Romania was coerced into joining the alliance with Germany by pressures exerted by the Reich (Ionescu A., 2017a, p. 178).¹⁶ This rewriting was accompanied by an “anti-Semitic trope resurrected by the communist regime” (Cârstocea, 2014a, p. 20); according to Raphael Vago this was rather a “continuity than a break with the pre-war era” (2010, p. 494).

After 1989, Romania had a lot of wounds to heal, and the more recent history of 45 years of communism was a heavier burden to deal with. The public space focused on recovering the traumas of communism, since there was an urgent need for a reflection on the ideology that had dominated its recent past. As Raul Cârstocea (2020, p. 318) showed,

[i]n a country where the 1978 American TV miniseries Holocaust that had done so much to popularise the Shoah in Western Europe has never been shown to date but where *The Memorial of Suffering*—a Romanian TV documentary series comprising 140 episodes and 150,000 minutes of footage about the communist repression—ran on prime time television between 1991 and 1996, and intermittently until 2004 (with numerous re-runs), the immediate suffering of Romanians under the communist regime was much more prominent than the distant memory of the Holocaust.¹⁷

Among the victims of communism were also those guilty of ideological or real crimes during the Holocaust (Romanian officials from the war period, the far-right in general, and the Legionnaires in particular). Recovering the traumatic memory of communism was done indiscriminately. Moreover, the rehabilitation practiced within this anti-communist framework came for all, without clearly discerning between victims and perpetrators. An impressive documentary material containing both direct testimonies and academic works was gathered on the communist prisons of Sighet, Aiud, Pitești, Gherla, Galați, Făgăraș, Târgșor, Suceava.¹⁸ These prisons had been filled with the Party’s opponents, some of whom had had a fascist past. Yet, for the very reason that they had been “anti-communist martyrs,” all those who were tortured in communist prisons were “widely regarded as saints because of the unique spiritual experiences they had in prison” (Clark, 2019). Former members of the far-right ultra-nationalist, antisemitic and anti-capitalist movement Iron Guard and the Antonescu government were thus cleared of their guilt because they spent time, or they died in prison.¹⁹

Since “the most destructive legacy of Stalinist anti-Semitism was the ‘obfuscation of the Holocaust’” (Ionescu A., 2017a, p. 173), remembering this tragedy was difficult:

Stalin’s mystification of the mass murder of the Jews set up the competitive regimes of memory in post-1989 East and Central Europe. On the one hand, for decades the Holocaust had not been remembered and the truth about the genocide of the Jews had remained hidden. On the other hand, the dimensions of the crimes of Stalinism and of the various Communist regimes were only surfacing to their true extent. (Tismăneanu, 2012, p. 85)

¹⁶ See, for instance, Karetki & Covaci’s rewriting of the Iași Pogrom beyond recognition. They invoked “the Romanian people’s militant humanism which prevented, one by one, the Hitlerite plans of mass extermination of Jews in our country” (1978, pp. 21–2).

¹⁷ *Memorialul durerii, documentare semnate*, containing 121 videos has rerun at TVR since November 2024. See Hossu-Longin, 2004 and 2013.

¹⁸ See, for instance, memoirs of the Pitești prisoners such as Bacu, 1991; Boldur-Lătescu, 2004 and 2013; Dumitrescu, 1996; Mureșan, 2008 as well as documentary books and articles such as Abraham, 2016; Berindei et al., 2009; Cesereanu, 2005; Corobca, 2020; Deletant, 1995/2015, 1999 and 2019; Demetriade, 2015; Gheorghită, 1994; Ierunca, 2008; Ionescu A., 2022; Iovănel, 2021; Ionițoiu, 2000; Hulber, 2015; Merișca, 1997; Mironescu, 2015; Mitroiu, 2023; Mitroiu & Mironescu, 2024; Muntean, 1997; Popa N., 1999; Popescu, 2000; Roske et al., 2011–2013; Shafir, 2003 and 2020; Simuț, 2015; Stănescu, 2010; Tismăneanu, 1998 and 2003; Tismăneanu et al., 2007.

¹⁹ For a detailed study on how the Romanian Orthodox Church constructed the biographies of fascist martyrs for canonization as saints, see Biliuță, 2022.

Ceaușescu's false history continued to wash Antonescu of his crimes and regarded him as a "patriot," whose main goals were keeping Romania unified and fighting against the Soviets. Showing that unlike the Jews in Romania's eastern provinces who were subjected to mass murder, the Jews of the Old Kingdom (Wallachia and part of Moldavia, except those border zones where pogroms took place – see, for instance, Iași and Dorohoi) were only subjected to legal discrimination and administrative oppression, Antonescu's "purification" of Bukovina, Bessarabia, and Transnistria (1941–1944) was regarded as a necessity. In this context, several politicians found his execution in June 1946 unjustified. In 1991 Marshall Antonescu was honored in parliament as a martyr with a minute of silence (Balta, 2005, p. 15). According to Shafir, by 2004 there were between 6 and 8 statues and 25 streets and squares in his memory; in Iași "the 'Heroes' Cemetery' carried the dictator's name" (2004, p. 146). Nevertheless, this cult ended once Romania sought to join NATO and the European Union (Hausleitner, 2013, p. 186).

After an imposed forgetting between 1945 and 1989, Romania was unable to serve the idea of moral healing, and it often aligned itself to the Eastern European "trivialization of horror" and "banalization of the Holocaust" which Tismăneanu called "the historical and psychological reality of the former communist block" after WW2, where "the essentialization of the Jew as the Other is part of the mythological construction of the East European national identity" (1998, pp. 107; 109).²⁰ Moreover, several so-called scholars extracted the notion of Holocaust "from its customary register" and used it "to define a different historical experience, with its own specific traits" (Voicu, 2015, p. 285). Such authors who published their "scholarship" in obscure presses with an antisemitic agenda chose metaphors such as "the red Holocaust" (Mătrescu, 1994), "the Holocaust of Romanian culture" (Ungheanu, 1999) or "the Holocaust of the Romanian people" (Buzatu, 1995), thus "usurping" the very notion of Holocaust (see Volovici, 1994, p. 15). Another so-called specialist was Radu Theodoru who was never condemned for his books denying the Holocaust: *Nazismul Sionist* (2000 [1997]), *Mareșalul* (2001), *A fost sau nu Holocaust?* (2003).

Two groups of historians and intellectuals (those interested in Communism, and those interested in the Holocaust) generally worked separately and sometimes were in a debate, often characterized by a lack of empathy with the other's trauma. There was no common ground between what Charles Maier (2002) described as the dichotomy of "the cold memory" (communism) and "hot memory" (fascism) of the European past.

By the time Romania stepped in the new millennium with the strong desire of joining NATO and EU, it was one of the only European countries that had neither admitted its guilt in the Holocaust, nor had it dealt properly with its communist totalitarianism. As a result of international political pressure, in 2003, with the initiative of Romania's president Ion Iliescu, Elie Wiesel, the Nobel laureate for peace, Holocaust survivor and Jewish American writer of Romanian origin, was appointed to preside the International Commission for the Study of the Holocaust in Romania (ICSHR). The results of the scholarly investigation into the persecution and murder of Jewish and the Roma populations and Romania's role in the genocide benefited from the previous work of solid historians from Israel, France, Germany, and the USA (see Braham, 1997). The commission's findings presented in an extensive report in 2004 and published in 2005 estimated that the number of Jews that had been killed in areas under Romanian control was between 280,000 and 380,000 (Ioanid, Friling & Ionescu M.E., 2005, p. 381).

After a lot of pressure, this time coming from the country rather than outside it, in 2006, president Traian Băsescu set up the Presidential Commission for the Analysis of the Communist Dictatorship in Romania (CPADCR), nominating the American political scientist of Romanian origin, Vladimir Tismăneanu, as its president. The main difference between the two reports was that the former had an "ample historical and factual character, whereas the Tismăneanu

²⁰ On the Jew as an Other, see Barzilai, 2023.

commission's report had a political-scientific character" (Cesereanu, 2008, p. 272), i.e. it was read in the Romanian Parliament by the country's President. Moreover, there was a more urgent character in the CPADCR imposed by the temporal closeness to the events, hence CPADCR enticed more protests and vociferous boycott "from those representatives of some parties hostile who were not ready to face their communist past, and by the very idea of condemning communism" (Cesereanu, 2008, p. 272).²¹ Except for Corneliu Vadim Tudor's Party of Great Romania, otherwise the main opposer of Tismăneanu's *Report* as well, which continued to strongly support Antonescu's rehabilitation yet lost influence after 2008, ICSHR passed almost unnoticed until the newly set up Elie Wiesel Institute became more vocal, emphasizing that it is against the law to praise and honor former perpetrators. The atrocities committed on the Northern Transylvanian territory by Hungarians between 1940 and 1944 were fairly excluded from the ICSHR, since they were not part of Romania at the time. Taking advantage from this exclusion, for some politicians it became convenient to exclude from debates Transnistria, too, since Romania's territory did not include it after WW2. The first President of post-communist Romania, Ion Iliescu (1989–1996, 2000–2004), denied the Holocaust unabashedly on several occasions: in an interview from July 25, 2003, published in the internet version of the Israeli daily *Ha'aretz*, where he affirmed that "during the Nazi period in Romania Jews and Communists were treated in the same way," and in a communiqué of the Romanian government (June 13, 2003); after a cooperation agreement between the Romanian National Archives and the United States Holocaust Memorial was signed, he "stated categorically that within the borders of Romania there was no Holocaust in the period 1940–45" (see Deletant 2006, p. 273).

Before the new millennium Romania was not only unable to deal with its Holocaust memory but it was among the few countries that practically skipped the Holocaust representation crisis in the arts. Except for Valentina Glajar and Jeanine Teodorescu's edited collection *Local History, Transnational Memory in the Romanian Holocaust*, there are very few studies on what can be considered Romanian Holocaust literature or art.²²

4. Works Published and Films Produced in Communist Romania or outside It before 1989

The following part is an attempt to classify and periodize documentary texts and what can be called Romanian Holocaust art.²³ We are classifying these works from a geographical point of view (works produced in and outside Romania) and from a chronological perspective (works produced before and after 1989).

Between 1944 and 1947, before King Michael was forced to abdicate and the communists took the power, numerous publications about the pogroms in Romania and the deportations to Transnistria appeared. These publications had a documentary rather than an artistic value.

Matatias Carp's three-volume history of the Romanian Holocaust, *Cartea Neagră. Suferințele Evreilor din România: 1940–1944* [The black book. The sufferings of the Jews in

²¹ See also the reproaches of academic nature in Ernu et al., 2008, especially Michael Shafir's and Gabriel Andreescu's criticism about the improper use of the term "genocide" in some parts of the Report, as well as Tismăneanu & Stan, 2018 describing the conditions in which the Report appeared. For more on the latter, see Ionescu A., 2019.

²² Mihai Dinu Gheorghiu analyzed the Iași Pogrom in Curzio Malaparte's *Kaputt*, Deborah Schultz discussed Arnold Daghani, Andrei Oișteanu analyzed Mihail Sebastian and Mircea Eliade, Iulia-Karin Patrut discussed Paul Celan's poetry, Emily Miller Budick wrote on Aharon Appelfeld, Teodorescu presented Norman Manea as a Holocaust writer, Domnica Radulescu focused on Elie Wiesel's *Night*.

²³ Among the numerous volumes on Holocaust representation, see Roskies & Diamant, 2013, which is a cartography of Holocaust literature between the "Jew zone" (any part of occupied Europe) and the "free zone" (mainly the United States and Palestine). See critical debates prevailing the first stuttering of what became known as "Holocaust Literature" in Aarons & Lassner, 2020; Bloom, 2004; Bos, 2005; Eaglestone & Langford, 2008; Hofmann et al., 2011; Horowitz, 1997; Gwyer, 2014; Kremer, 1989; Lekht, 2013; McGlothlin, 2006; Budick, 2015; Patterson et al., 2002; Spargo & Ehrenreich, 2009; Rosen, 2013; Sicher, 1985.

Romania: 1940–1944] is by far the most extended.²⁴ According to Tucan (2024, p. 383), the “discursive and thematic model” of Carp’s book can be found in Ilya Ehrenburg and Vasili Grossman’s edited *Чёрная Книга* [Black Book], an early effort to document the Nazi massacres from Ukraine (including Odessa), Byelorussia, Russia and the Baltic countries, that was ready in 1945 yet under a publishing ban in USSR.²⁵ Carp disclosed his intention which was not “revenge” but “justice:” “I want to extract the Jewish pain from the trifle in which it had been sunk so far. I want all people to know the truth, nothing but the truth and the whole truth” (1946, p. 13). The public could hardly access Carp’s volumes which were re-edited by Lya Benjamin and Ion Ionescu in 1996, the second edition being almost as inaccessible as the first, since very few copies were printed (Tucan, 2024, p. 384).

F. Brunea-Fox, a journalist and avant-garde writer published his memoir *Oraşul Măcelului: Jurnalul Rebeliunii şi al Crimelor Legionare* [The city of slaughter: The Memoir of the Rebellion and of the legionary murders.] documenting the murders during the January–February 1941 Rebellion from Bucharest. Tucan (2020b, pp. 216–17) called *Oraşul Măcelului* “a documentary diary” since its author goes in the street on January 24, 1941, after the Rebellion, recording what he sees: the mutilated corpses in the Jilava forest, the destruction of the two main Jewish quarters, Dudeşti and Văcăreşti. He focused on several Jewish figures such as that of Rabbi Guttman who was not executed but lost his two sons. Related to this volume are M. Rudich’s *La braţ cu moartea* [Arm in arm with death] (1945), with a Preface written by Brunea-Fox, and Fabius Ornstein’s 88-page brochure *Suferinţele deportaţilor în Transnistria: Gândiţi-vă la tot ce s-a petrecut în Transnistria* [The sufferance of the deportees in Transnistria: Think of everything that happened in Transnistria] (1945), both documenting the horrors in Transnistria (for more on these, see Tucan, 2024, pp. 386–7). Another journalist, Israel Marcus, published three documentary booklets under the pen name Marius Mircu: *Pogromul de la Iaşi* [The Iaşi pogrom] (1944), *Pogromurile din Bucovina şi Dorohoi* [The pogroms from Bukovina and Dorohoi] (1945), *Pogromurile din Basarabia şi alte câteva întâmplări* [The pogroms from Bessarabia and a few other events] (1947), where he used not only documents but also victims’ diaries. The pogroms were also documented by the Jewish community’s leaders: Mişu Benvenisti, who served as President of the Zionist Organization between 1941 and 1943, wrote a brochure more neuter in tone, *Sionismul în Vremea Prigoanei* [Zionism during persecution times],²⁶ S. Cristian, the president of the Jewish community from Iaşi between 1940 and 1941, wrote a more personal account, *Patru ani de Urgie: Notele unui Evreu din România* [For years of bane: The notes of a Jewish man from Romania], with the hope that publishing documentary materials would help historians to establish the historical truth (1944, p. 5).

Between 1944 and 1945 several books in Hungarian documenting the persecution or deportation of the Jews from Transylvania appeared: *3 év zsidó kényszermunka – A romániai fasizmus fekete napjaiból* [Three years of forced labour: From the black years of Romanian Fascism] (1944) by Sándor Grosz, a Jewish citizen from Timişoara, who served a three-year term in a forced labor camp in the South of Romania, the memoir *Füst* [Smoke] (1945) written by a lawyer from Cluj, Ottó Kornis, Anna Hegedűsné Molnár’s, *Miért? Egy deportált nő élményei a sárga csillagtól a vörös csillagig* [Why? The experiences of a deported woman from the yellow star to the red star], Béla Katona’s *Várad a viharban* [Oradea during the storm] (1945) detailing how the Jewish community from Oradea was destroyed, and Gréda József’s volume of poetry *Fogózz a semmibe* [Hung from nothingness] (1945).

²⁴ Carp had been a secretary of the Federation of the Union of Jewish Communities in Romania from 1940 to 1942 and a close collaborator of its president, Wilhelm Filderman (Tucan, 2024, p. 382).

²⁵ A significant part of the first volume of Ehrenburg & Grossman’s *Чёрная Книга* appeared in 1946 at Institutul Român pentru Documentare (The Romanian Institute for Documentation), which was a communist affiliated press. Grossman’s notebook including personal letters and documents was published in French (2008).

²⁶ These were published in four issues of *Viaţa Evreească: Sionismul în vremea prigoanei* (1944) (Tucan, 2024, p. 389).

Also very important are those witnesses who were in what Primo Levi called the “gray zone,” “the zone of prisoners who, to some extent, maybe for worthy purposes, had collaborated with the authorities” (2015, p. 2418). This was what Levi called a “‘laboratory:’ the hybrid category of inmate-functionaries,” a space with “undefined contours, which both separates and connects the two opposing camps of masters and servants” (Levi, 2015, p. 2435), that included Kapos or other people that the Nazi used in the concentration camps. Dórei Ferencz’s *Kápó voltam* detailed the experiences of a Kapo whose collaboration brought only short-lived privileges, and Miklós Nyiszli’s *Dr. Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitz krematóriumban*, those of a doctor who was recruited by Mengele in Auschwitz as part of the “Sonderkommando.” Its English translation *I Was Doctor Mengele’s Assistant: The Memoirs of an Auschwitz Physician* appeared much later, and it was not a translation from the original Hungarian but a retranslation of the Polish version. The volume presents shattering experiences that Nyiszli also presented in the Nüremberg Trial in 1947:

I, the undersigned, Dr Miklos Nyiszli, physician and former prisoner of Auschwitz concentration camp No A-8450, testify that as an eyewitness employed at the Birkenau crematoria and pyres that devoured millions of fathers, mothers and children have written my account of this, the darkest chapter of human history, according to the truth, objectively, without any exaggeration or embellishment. (Nyiszli, 2010, p. 5)

Other documentary accounts had mainly the purpose of commemorating the victims, in the tradition of yizkor books; they were categorized by Tucan (2024, p. 388) as “reports, lists of the deceased, propagandistic brochures, volumes of ‘inquiries’, homages to ‘the martyrs:’” a register of the victims of the Legionary Rebellion, *Crimele Legionarilor* [The Legionaries’ murders], a memorial volume dedicated to Iancu and Iosif Guttman who perished in the massacre of the Jilava forest, Eliezer Fraenkel’s *Problema Evreiască* [The Jewish question], Aurel Baranga’s *Ninge peste Ucraina* [It snows over Ukraine], written in the first person but documenting not what happened to the narrator but to victims who testified in the trials in 1945, and I(sac) Ludo’s *Din ordinul cui?* [From whose order?] which documented the implication of Romanian authorities in the Iași Pogrom.

Most of these publications were later placed in libraries’ secret documentary sections and never reedited before the 1990’s (Tucan, 2020a, p. 12) because the communist party’s goals were not to disclose what happened but trivialize, hide, and rewrite the Holocaust.²⁷

Some works published in communist Romania were either released to the public for ideological reasons, as in the case of Sergiu Lezea’s *Vapniarca: Lagărul Morții* [Vapniarca: The death camp], Matei Gall’s *Masacrul* [The massacre],²⁸ and Maur Săveneanu’s *Evreul Ion*

²⁷ The history of communist censorship in Romania begins with the Armistice Convention, signed in Moscow on September 12, 1944. Article 16 of the Convention stipulated that “the printing, import, and distribution in Romania of periodical and non-periodical publications [...] will be carried out in agreement with the High Allied (Soviet) Command.” The next step came after the establishment of the first communist government, with the introduction of Article II, Decret-Lege nr. 134 [Decree-Law no. 364], published in *Monitorul Oficial* (1945), which mandated the “withdrawal of several periodical and non-periodical publications, graphical and plastic reproductions, films, records, medals and metallic badges.” Initially, the targets were cultural products containing “Legionary, fascist, Hitlerist, chauvinistic, racist ideas or passages harmful to Romania’s good relations with the United Nations”. By 1948, the first secret, internally circulated brochure listing publications banned by the Ministry of Arts and Information was already in use (see Frunză, 2003). By 1949, the concept of “secret library funds” referring to the removal of undesirable titles from public access had emerged (Costea et al., 1995, pp. 7–8). Books about the plight of the Jews during the Holocaust were not initially included on the lists of banned publications. However, during the 1950’s, the circulation and public access to such works became increasingly restricted. This shift was closely tied to the resurgence of antisemitism in the USSR and its satellite states (see Rapoport, 1990; Szaynok, 2002). Antisemitism was officially rebranded as anti-Zionism, a reaction to Israel’s refusal to align with Soviet policies. Romania followed this agenda (Ioanid, 2005), banning Zionist-oriented titles that addressed Jewish identity (Costea et al., 1995, pp. 81–2). As part of this policy, books about the Holocaust also fell under censorship.

²⁸ On Gall’s *Masacrul*, his previous testimonies about Vapniarka and Rîbnița published in *România liberă* in 1944–5, and his postcommunist book, see Ionescu Ș. & Mihăilescu, 2023.

Ionescu [The Jew Ion Ionescu], or skipped censorship, as in the case of Arnold Dagani's *Groapa e în Livada de Vișini* [The grave is in the cherry orchard].²⁹ Sergiu Lezea, a member of the Communist Party, who was to become an adept of realist socialism in literature, was among the Jewish communists from Bessarabia, Bukovina and Odessa who had been interned in Vapniarka; he tagged the victims as "antifascist," without mentioning their Jewish origin (Tucan, 2024, pp. 402–3). Săvencanu's protagonist is an antisemite Christian student who sympathizes with the Iron Guard yet is sent to do forced labor because his mother is Jewish (although baptized). Săvencanu goes as far as ending the novel with a sort of epiphany of the protagonist who declares his adhesion to the communist movement (Tucan, 2024, p. 403). Lezea's and Săvencanu's texts became instrumental for the rewriting of history that we dealt with briefly at the beginning of this article. They served the purpose of history compendiums written later as part of Ceaușescu's massive project of producing alternative histories such as Ioan Scurtu's in the 1980's, which blamed Hitlerite Germany for subordinating Romania to its interests of Germany (for a synthesis on history compendiums and textbooks during Ceaușescu, see Ionescu A., 2017a, p. 176).

In 1945 Sergiu Dan published *Unde începe Noaptea* [Where the night starts], "the most ambitious fictional project" of the immediate period after WW2, documenting the persecution and the deportation of the Jewish population from Romania (Tucan, 2024, p. 399). The night that Dan metaphorically invokes in his title is equated to a moment of blindness in his fellows' lives; they are incapable of seeing how evil penetrates their lives. There are two phases in which the night starts: first, his fellow-Jews lose their jobs, their properties, then they are shot during the Bucharest pogrom in 1941, second, they are deported to a camp in Transnistria, Romanovka, where they face starvation and insalubrious conditions, falling ill and dying, also being threatened by executions. One year later, Isac Peltz's *Israel Însângerat* [Bloody Israel] was published. Tucan (2024, p. 401) has examined its structure and, taking into account that the main character Israel Schwadron looks like an alter ego of the writer, concluded that although the novel was written between August 1944 and September 1945, it "seems to be a construction that was sketched earlier and adapted to 'speak' directly about the recent tragedy of the Holocaust." The second part reconstructs the persecution of the Jews, the Bucharest and Iași Pogroms, and the deportations to Transnistria.

In the 1940's, works were also produced outside communist Romania. Curzio Malaparte's *Kapput* deals with the memories of Malaparte who visited Iași as a war correspondent and gave an account of the 1940's pogroms in which he disclosed that while the official communiqué mentioned five hundred dead, Colonel Lupu later confirmed seven thousand people dead (Malaparte, 2005, p. 102). The Iași Pogrom is described in the chapters "The Rats of Jassy," and "Cricket in Poland." In "The Rats of Jassy," the victims' bodies are plundered by an enraged crowd, while the Italian consul protests to no avail. Sartori, "Malaparte's main source of information," who was the Italian Consul had otherwise succeeded in providing a "sanctuary for several Jews" (Gheorghiu 2011, p. 49). Sartori went with a young Italian war correspondent, Pellegrini, and Malaparte to Podul Iloaiei, in search of the body of a Jewish lawyer who had been protected by the Italians, hoping that they could save some of the Jews locked in the train, yet at the opening of the doors he was buried under corpses. In terms of representation, Gheorghiu has shown that the 1999 Romanian translation of this work not only minimized this literary testimony but also ignored the previous translation and denigrated the author. In the Afterword, Eugen Uricaru placed "Malaparte among the 'so-called writers who look disdainfully at us'" (Malaparte, 1999, pp. 301–2; see Gheorghiu, 2011, p. 50).

Arnold Dagani's camp diary, written in English, was first published in Romania as *Groapa e în Livada de Vișini* (1947) and then hidden from the public (Tucan, 2020a, p. 12).

²⁹ Dagani's name is transliterated as Dagani in Romanian.

The German translation, *Lasst mich leben!*, was published in 1960, and the original English text *The Grave Is in the Cherry Orchard* was finally released in 1961. The diary describes the life of Daghani, and his wife, Anișoara Rabinovici. Daghani was born into a German-speaking Jewish family in Suczawa, Bukovina, now Suceava in Romania. After Bukovina's annexation by the Soviet Union, the couple relocated to Cernăuți, the regional capital of Bukovina (formerly the Austro-Hungarian Czernowitz, now Chernivtsi in Ukraine). In June 1942, Daghani and Anna were deported to a slave labor camp at Mikhailowka where Daghani "began to both paint and write, aware that he would be punished if it became known that he was making a record of the ordeals of the camp" (Schultz, 2011, p. 94). The couple survived and returned to Romania in March 1944. The grave invoked in the title refers to the liquidation of the lager on December 10, 1943, when approximately five hundred victims were buried in a cherry orchard. To write in a lager, where victims had no access to paper, pencil, or ink was hard. As Tucan (2024, p. 394) revealed, Daghani was allowed to make drawings and paintings for several lager administrators and managed to save approximately fifty drawings and paintings, sixteen of which were reproduced in black and white in the diary.³⁰

While memoirs like *Groapa e în Livada de Vișini* were hidden from the public and other memoirs could not be published, Oliver Lustig's individual and collective works saw publication in communist Romania for ideological reasons. Born in Șoimeni, a village from Cluj, which at the end of August 1940 was annexed to Hungary under the Horthy Government, Lustig presented his family's story of deportation and killing in concentration camps and accused those who destroyed his family who were Hungarians. Before Ceaușescu took the power, Lustig published *Însemnări din preajma Crematoriului* [Notes around the crematorium] (1957) and *Din Umbra Crematoriului* [In the shadow of the crematorium] (1960). He was much more prolific in Ceaușescu's period.

5. Works Published and Films Produced in Communist Romania or outside It before 1989

"The protracted years between 1971 and 1989, ironically called 'epoca de aur' (the golden age), marked by an increasingly brutal and repressive regime," represented "one of the darkest ages in Romanian history, during which people's homes felt as secure as open prisons" (Ionescu A., 2014, p. 57). We tentatively divide Romanian Holocaust writings into three main directions: the first was within a national-Ceaușist key (Ioan Grigorescu, Lustig, Marin Preda); the second was represented by texts that revived antisemitism (Eugen Barbu, Adrian Păunescu, Ion Lăncrănjan), the third was an indirect way of emphasizing the responsibility of the Romanian state for the Holocaust (Norman Manea). While the first two directions were clearly part of Ceaușescu's political agenda, the third one was disapproved by his regime.

³⁰ Daghani's visual art that documents his traumatic experiences can be included in a series of materials produced by artists in Transnistria. See also Olga Ștefan's movie (2022) on drawings, personal testimonies, poetry and songs from Vapniarka. Deborah Schultz and Edward Timms (2009) edited the extended version of this illustrated diary. Among several texts on Transnistria, we can mention those of Paul A. Shapiro who started his research on Vapniarka after the archive of the International Tracing Service (ITS) in Bad Arolsen, Germany was finally opened for research in 2008 (see Shapiro, 2013), some German wartime documents relating to Vapniarka published in Trașcă & Deletant, 2007, a detailed account on forced labor in Transnistria (Achim, 2015), a volume of testimonies (Ioanid, Kelso & Cioabă, 2009) and an edited volume containing documents from Ribnița (Gligor & Thirer, 2024). For more accounts on Transnistria and Bukovina, see Carare, 2010; Deletant, 2004; Ionescu V., 2000; Iordachi, 2004; Ofer, 1996; Teich, 1958. Ștefan's ongoing research (2021) revealed the unpublished memoirs by Simon Bughici (1975), and Adalbert Rosinger (1978). The latter was published later on (see Rosinger & Rozenberg, 2022). Ștefan (2024a, pp. 6–7) mentions, among others, several unpublished testimonies written by Esther Gonda Maghyar, Asia Moraru, Margareta Gall, Eugene Friedlander, Iosif Blumenfeld, Rado Alexandru, and Zalman Broder. She also included Anna Sten's journal (1960) and a short story (1970) that she discovered in 2023 at the Leo Baeck archives; several women survivors who "held high-ranking positions in the post-war regime" never wrote about their Vapniarka experiences: Ida Felix, Ernestina Orenstein [later Chivu], Ghizela Vass, and Ofelia Manole (Ștefan, 2024a, p. 8). Ștefan mentions Dr. Arthur Kessler's *Ein Arzt Im Lager* (1946) edited by Leo Spitzer, whose English translation was forthcoming when she was writing her article (2024b, p. 5). The account, published in English in 2024, will be summarized in Part 2.

In 1965, when Ceaușescu became the president of Socialist Romania, Ioan Grigorescu published *Obsesia*. Made up of nine stories on the Holocaust, it was not related to what happened in Romania but had to prove how dark fascism was. One of the stories “Întâlnirea,” relating a post-War encounter between a former Auschwitz Polish prisoner (Staszek) and an SS soldier (Adolf Gebauer) who used Staszek to improve his boxing skills in the camp, was transformed into a film, *Ringul* [The boxing ring], by film director Sergiu Nicolaescu (1985). Nicolaescu became the most popular Romanian movie director, approved by the state, since he helped the Romanian communist government to maintain the idea of the nation’s superior mastery. When Ceaușescu came to power, Holocaust denial followed, accompanied by antisemitism promoted by the official party writers.

Lustig’s works were publishable under the Ceaușescu’s regime for two main reasons: they clearly marked a process of de-Dejification and contained many Marxist references which were in accordance with the regime’s ideology. We list his works (some co-written) here in chronological order: *Viața în Imperiul Morții, Roman* [Life in the empire of death] (1969), *Atunci, Acolo... la Auschwitz* [Then, there ... at Auschwitz] (1977), *Cronică în Marș* [A chronicle on the move] (with Bejancu, 1978), *Destin Blestemat* [Cursed fate] (1980), *Dicționar de Lagăr: Amintiri din Lagărul de la Birkenau* [A concentration camp dictionary: Memories from the Birkenau camp] (1982), re-edited in postcommunism under the title *Limbajul Morții* [The language of death] (1990), *Teroarea Horthyto-Fascistă în Nord-Vestul României: Septembrie 1940 – Octombrie 1944* [The Horthyite-Fascist terror in Northwestern Romania: September 1940–October 1944] (with Fătu et al., 1985), *Martorii n-au Dreptul să Tacă, Roman* [Witnesses do not have the right to be silent: A novel] (1986), *Jurnal însângerat, Roman* [Blooded diary, a novel] (1987).³¹

Marin Preda’s *Delirul* [The delirium] (1975) described, among other events, the Legionary Rebellion, followed by the January 1941 Pogrom from Bucharest, putting Marshall Antonescu and his army in a favorable light. Shafir pointed out that Preda “by no means defended the Marshal’s policies towards the Jews and no trace of anti-semitism is to be found in the book. On the contrary, in one of the more convincing passages, Antonescu’s peasant mother warns him against the consequences of such German-inspired, unchristian crimes” (1983, p. 229). Moreover, he added that extremely reliable sources, which he nevertheless did not disclose in his article, informed him that Preda had the approval of the Romanian Communist Party’s Central Committee’s ideological commission (Shafir, 1983, p. 229), which means that the rehabilitation of Antonescu was a policy of Ceaușescu’s regime.

While works like Grigorescu’s and Lustig’s suggested that there was no Holocaust inside the Romanian borders, and Preda presented Antonescu as a national hero, other texts revived antisemitism. Although placed in the Phanariot-times Romanian principalities, Eugen Barbu’s allegorical novel *Principele* [The Prince] (1971) “depicts the not-less-Byzantine Dejist court. The Machiavellian spirit pushing the local ruler to act against the best interests of his fellow-countrymen is never fully identified, but one cannot but remark that Barbu’s villain is surrounded by Hebrew inscriptions whenever he indulges in black magic, that he addresses his prayers to ‘El, Elohem, Elohe Zebaoth, Escerchie, Adonai, Jah, Tetragramaton, Saday,’ and that he masters the secrets of Hebrew numerology” (Shafir, 1983, p. 228). After this antisemitic public act, Barbu became “the regime’s scapegoat,” and was dismissed from his post as the editor-in-chief of the Writers’ Union weekly *Luceafărul* at the insistence of a group of young writers; he blamed for this Paul Goma, one of his protégés “who allegedly had been ‘bought by the Jewish mafia’” (Shafir, 1983, p. 228).

Another “star” of the regime was Adrian Păunescu, the poet who had started as its opponent, but soon turned into an admirer of Ceaușescu and his “court troubadour and

³¹ See also his subsequent works from the post-communist era: Lustig (ed.), 2003; Lustig, 2004 and 2007.

occasional personal companion;” he became the editor-in-chief of the Bucharest weekly *Flacăra*, to which he was appointed in 1973, and also the founder of *Cenaclul Flacăra* [the *Flacăra* Circle of Revolutionary Youth], where people had “song and poetry sessions,” whose exaltation reminded also of “the League of Archangel Michael, albeit in more spontaneous a form” (Shafir, 1983, p. 230). Tismăneanu and Mircea Mihăieș’s description of the bard is quite evocative:

As Ceausescu became increasingly paranoid, so did Păunescu’s overblown metaphors: his lines worshipped the Conducător as the ultimate embodiment of Romania’s destiny. For Păunescu, Ceausescu’s name was synonymous with the Carpathian Mountains, the Danube, the shepherd of the “chosen nation,” as the national-Stalinist depicted the increasingly despondent Romanian populace. “You, Ceausescu, erected schools and universities, not jails,” chanted the national bard to a hysterical audience in horrendously staged pageants. And the hypnotized, moronized youth repeated, for more than a decade, these aberrations. The mindboggling show did not have a parallel in the whole Soviet bloc, not even in Yevtushenko’s depressing kowtowing to the Brezhnevite gerontocracy. (1998, 92, p. 94)

Păunescu was an antisemite but “of higher intellectual quality,” who occasionally hid his predicaments “under pseudo philo-semitic pronouncements,” as proven, for instance, by a poem dedicated to folklorist Hary Brauner, where he spoke about those Jews who considered themselves Romanians and those who did not (Shafir, 1983, p. 230). Păunescu went as far as publishing poetry that contained “typical legionary hagiography or terminology, invoking in a veiled manner the figure of The Captain,” Corneliu Zelea Codreanu (Shafir, 1983, p. 237).

Ion Lăncrăjan’s *Fiul Secetei* [Son of drought] (1979) was deemed by Shafir as “the most blatant and vulgar form of anti-semitism to appear in the Romanian postwar fiction,” because apart from the reaction to the role played by people such as Pauker, Chișinevschi or Roller during the 1950’s (which he had already emphasized in *Caloianul* [1977]), it gave “vent to the author’s (hitherto only suspected) sympathies for the Iron Guard movement and to a morbid hatred of Jews and what they stereotypically represent” (Shafir, 1983, p. 230). The main negative hero, an “odious figure,” who had helped stage show-trials upon his arrival from a foreign neighboring state, is Mihail Șafranovici Cionoff, “alias Walter, alias Petrushka” (Lăncrăjan, 1979, pp. 203, 681), “a name unmistakably identifying this villain with the Jewish-Bessarabian communists of the early Dejist period” (Shafir, 1983, p. 232).

While still in Romania, Norman Manea published *Noaptea pe Latura Lungă* [Night on the long side] (1969), *Primele Porți* [The first gates] (1975), several stories such as “Pulovărul” [The sweater], “Ceaiul lui Proust” [Proust’s tea], “Nunțile” [The weddings] included in *Octombrie, Ora Opt* [October, eight o’clock] (1981), which described the Holocaust obliquely.³² In an interview with Elianna Kan (N.D.), Manea related that his first story was published in 1966 “in a small, avant-garde magazine which was banned after five issues;” although he was a member of the Writers’ Union in Romania, he “was not the typical, official Socialist writer:” “My books were not in the frame of the Socialist Realism of the time so I ran into problems with the censors, editors, and so on.” Even if these were only an indirect way of placing the responsibility on the state, as Claudiu Turcuș showed, they “brought him into conflict with the political power,” and “his anti-Protochronist stance, his plea in favor of democracy, followed by his denunciation of nationalist anti-Semitism led to violent calumnies against him in the propaganda publications (like *Săptămâna*, *Flacăra* and *Luceafărul*)” (2016, p. 19). The “government persecution and the receipt of a DAAD grant from Germany led to Manea’s emigration in 1986, and in 1988, he came to the

³² The short stories from *Octombrie, ora opt* are veiled Holocaust depictions and a critique of communism; they mark one of the earliest accounts of how young children were traumatized by the Holocaust, contributing to those who opened up the category of child survivors for analysis, something that psychoanalysts were just then starting to find out. See Mihăilescu, 2013.

U.S. on a Fulbright Scholarship before becoming a professor and writer in residence at Bard College” (see Kan, ND).

Before 1989, we identified a single Romanian film that remains associated with the Holocaust, although it does not directly address it: Manole Marcus’s *Actorul și Sălbaticii* [The actor and the wild people] (1975), which contrasts the mystic-violent image of the Legionnaires with the humanity of the characters Caratase (inspired by the renowned actor Constantin Tănase) and Ionel Friedman (inspired by Tănase’s Jewish text writer, Ion Pribeagu / Isac Lazarovici). Through an explicit portrayal of the victim character Friedman, and the antithesis that reflects the historical violence of the pre-WW2 era, the film raises the issue of antisemitism and the associated political ideologies (Nazism and the Romanian fascism of the Legionnaire movement).

(to be continued in Part 2)

Acknowledgements

We are grateful to Florina-Maria Andercău (Matei), Mihaela Gligor, Dana Mihăilescu, Laura Marin, Olga Ștefan and the two anonymous reviewers for their comments during the writing and revision processes.

References:

- Aarons, V. & Lassner, P. (Eds). (2020). *The Palgrave handbook of Holocaust literature and culture*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Abraham, F. *Romania since the Second World War: A political, social and economic history*. London and New York: Bloomsbury Academic, 2016.
- Achim, V. (2015). *Munca forțată în Transnistria. „Organizarea muncii” evreilor și romilor, decembrie 1942 – martie 1944* [Forced labor in Transnistria: “The labor organization” of the Jews and Roma population, December 1942 – March 1944]. Târgoviște: Cetatea de Scaun.
- Achim, V. (2004). *The Roma in Romanian history*. Budapest: Central European University.
- Adamson, K. (2007). Discourses of violence and the ideological strategies of the Romanian Communist Party, 1944–1953. *East European Politics and Societies*, 21(4), 559–587.
- Adorno, T.W. (1998). The meaning of working through the past. In *Critical models: Interventions and catchwords* (pp. 89–103) (H.W. Pickford, Trans.; L. Goehr, Intro.). New York: Columbia University Press. (Original work published 1959).
- Adorno, T.W. (1986). What does coming to terms with the past mean? In G.H. Hartman (Ed.), *Bitburg in moral and political perspective* (pp. 114–129). Bloomington: Indiana University Press. (Original work published 1959).
- Ancel, J. (2005). *Preludiu la asasinat: Pogromul de la Iași, 29 iunie 1941* [A prelude to murder: The Iași Pogrom, 29 June 1941]. Iași: Polirom.
- Ancel, J. (2011). *The history of the Holocaust in Romania* (L. Volovici with the assistance of M. Caloianu, Ed.; Y. Murciano, Trans.). Lincoln and Jerusalem: University of Nebraska Press and Yad Vashem.
- Arendt, H. (1964). *Eichmann in Jerusalem: A report on the banality of evil*. New York: Viking.
- Bacu, D. (1991). *Pitești: Centru de reeducare studențească*. [Pitești: A centre for students’ re-education] (Priest G. Calciu, Pref.). București: Atlantida.

- Balta, S. (2005). *Rumänien und die Grossmächte in der Ära Antonescu, 1940–1944* [Romania and the Great Powers in the Antonescu era, 1940–1944]. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Baranga, A. (1945). *Ninge peste Ucraina* [It snows over Ukraine]. București: Veritas.
- Barbu, E. (1971). *Principele* [The Prince]. București: Dacia.
- Beldiman, D. (2002). *Armata și Mișcarea Legionară: 1927–1947* [The army and the legionary movement: 1927–1947]. București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
- Barzilai, S. (2023) Freud and the Topos of the Wandering Jew. *Word and Text – A Journal of Literary Studies and Linguistics*, 13, 121–143. DOI: <https://doi.org/10.51865/jlsl.2023.08>
- Benjamin, L. (1996). *Evreii din România între anii 1940–1944, vol. II, Problema evreiască în stenogramele Consiliului de Miniștri* [The Jews of Romania between 1940 and 1944, vol. II, The Jewish problem in the transcripts of the Council of Ministers]. București: Hasefer.
- Benjamin, L. (2003a). *Memorialul martirilor evrei din România „Dr. Moses Rosen”* [The Memorial of the Jewish martyrs from Romania “Dr. Moses Rosen”]. București: Hasefer.
- Benjamin, L. (2003b). *Prigoana și rezistența în istoria evreilor din România, 1940–1944* [Persecution and resistance in the history of the Jews in Romania, 1940–1944]. București: Hasefer.
- Benvenisti, M. (1944). *Sionismul în vremea prigoanei* [Zionism during persecution times]. București: Imprimeriile Independența.
- Berindei, M., Dobrinu, D. & Goșu A. (2009). *Istoria Comunismului din România: Documente perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945–1960)* [The history of communism in Romania: Documents from the period Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945–1960)]. București: Humanitas.
- Beris, L. (2014). *Holocaust sub guvernul Antonescu* [The Holocaust under the Antonescu Government] (2nd, revised ed.). București. Hasefer. (Original work published 2004).
- Biliuță, I. (2022). Constructing fascist hagiographies: The genealogy of the prison saints movement in contemporary Romania. *Contemporary European History*, 31(3), 435–455. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0960777321000424>
- Bloom, H. (Ed.). (2004). *Literature of the Holocaust*. Philadelphia: Chelsea House.
- Boldur-Lătescu, Gh. (2004). *The communist genocide in Romania* (D. Teodorescu, Trans.). New York: Nova Science Publishers Inc.
- Boldur-Lătescu, Gh. (2013). *The re-education experiment in Romania: A survivor's views of the past, present, and future*. New York: Nova Science Publishers Inc.
- Boboc, D.V. (2021). The trials of the war criminals from the Iași pogrom: Investigations, convictions, acquittals, releases. *Holocaust: Studii și Cercetări*, XIV.1(14), 125–154.
- Bos, P.R. (2005). *German-Jewish literature in the wake of the Holocaust: Grete Weil, Ruth Klüger, and the politics of address*. New York and Houndmills: Basingstoke.
- Bozdoghina, H. (2012). *Antisemitismul lui A. C. Cuza în politica românească* [A. C. Cuza's antisemitism in the Romanian politics]. București: Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România – „Elie Wiesel;” Curtea Veche.

- Braham, R.L. (1997). *The destruction of Romanian and Ukrainian Jews during the Antonescu era*. New York: East European Monographs.
- Braham, R.L. (1998). *Romanian nationalists and the Holocaust: The political exploitation of unfounded rescue accounts*. New York: Institute for Holocaust Studies, City University of New York.
- Braham, R.L. (Ed.). (1994). *The tragedy of Romanian Jewry*. New York: Columbia University Press.
- Brunea-Fox, F. (1999). *Orașul măcelului: Jurnalul rebeliunii și al crimelor legionare* [The city of slaughter: The Memoir of the Rebellion and of the legionary murders]. București: Hasefer. (Original work published 1944).
- Brustein, W.I. (2003). *Roots of hate: Anti-Semitism in Europe before the Holocaust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Budick, E.M. (2015). *The subject of Holocaust fiction*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Buruma, I. (2013). *Year Zero: A history of 1945*. New York: The Penguin Press.
- Butnaru, I. C. (1993). *Waiting for Jerusalem: Surviving the Holocaust in Romania*. Westport, CT: Greenwood Press.
- Buzatu, Gh. (1995). ...*Așa a început Holocaustul împotriva poporului român* [...So began the Holocaust against the Romanian people]. București: Majadahonda.
- Carare, L. (2010). Ghetoul din Cernăuți (1941): Mărturii privind procesul de triere a evreilor [The Cernăuți Ghetto (1941): Testimonies concerning the selection of Jews]. *Holocaust: Studii și cercetări* II.1(3), 57–68.
- Carp, M. (1946). *Cartea Neagră. Suferințele evreilor din România, 1940–1944* [The Black Book: The sufferance of the Jewish people in Romania, 1940–1944] (Vol. 1). *Legionarii și rebeliunea* [The legionaries and the rebellion]. București: Editura Socec.
- Carp, M. (1948). *Cartea Neagră: Suferințele evreilor din România, 1940–1944* [The Black Book: The sufferance of the Jewish people in Romania, 1940–1944] (Vol. 2). *Pogromul de la Iași* [The Iași Pogrom]. București: Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană.”
- Carp, M. (1947). *Cartea Neagră: Suferințele evreilor din România, 1940–1944* [The Black Book: The sufferance of the Jewish people in Romania, 1940–1944] (Vol. 3). *Transnistria*. București: Societatea de Editură și Arte Grafice „Dacia Traiană.”
- Catherwood, C. (2002). *Why the nations rage: Killing in the name of God*. Lanham: Rowman and Littlefield.
- Cârstocea, R. (2014a). Anti-Semitism in Romania: Historical legacies, contemporary challenges. *ECMI Working Paper #81*, 3–39. European Centre for Minority Issues.
- Cârstocea, R. (2021). Between Europeanisation and local legacies: Holocaust memory and contemporary anti-semitism in Romania. *East European Politics and Societies and Cultures*, 35(2), 313–335.
- Cârstocea, R. (2014b). The path to the Holocaust: Fascism and antisemitism in interwar Romania. *S.I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation*, 1, 43–53.

- Cârstocea, R. (2009). Uneasy twins? The entangled histories of Anti-Semitism and Jewish emancipation in Romania and Hungary, 1866–1913. *SLOVO*, 21(1), 64–85.
- Cesereanu, R. (2005). *Gulagul în conștiința românească: Memorialistica și literatura închisorilor și lagărelor comuniste* [The Gulag in the Romanian conscience: The memoirs and literature of the communist prisons and camps]. Iași: Polirom.
- Cesereanu, R. (2008). The Final Report on the Holocaust and the Final Report on the Communist Dictatorship in Romania. *East European Politics and Societies*, 22(2), 270–281. DOI: <https://10.1177/0888325408315764>
- Chiriac, B. (2017). *The trial of the Antonescu Group (May 6 – 17, 1946) and the communist takeover in Romania: A historical interpretation* [unpublished doctoral dissertation]. Central European University.
- Cioflâncă, A. (2005). Gramatica disculării în istoriografia comunistă [The grammar of exoneration in communist historiography]. *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol,”* 42, 627–644.
- Clark, R. (2015a). *Holy legionary youth: Fascist activism in interwar Romania*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Clark, R. (2012). New models, new questions: Historiographical approaches to the Romanian Holocaust. *European Review of History: Revue Européenne d'Histoire*, 19(2), 303–320. DOI: <https://10.1080/13507486.2012.662946>
- Clark, R. (2015b). Re-memembering Codreanu: Maligning fascist virtues in Aiud prison, 1964. *Caietele C.N.S.A.S., VIII/2*(16), 181–216.
- Clark, R. (2019). Romania's history wars: On the sufferings of fascist saints: How do memories about fascism and communism shape Romanian identity and party politics? *Open Democracy*. Retrieved February 8, 2025, from <https://www.opendemocracy.net/en/countering-radical-right/romania-history-wars-on-the-sufferings-of-fascist-saints/>
- Climescu, A. (2018). Law, justice, and Holocaust memory in Romania. In A. Florian (Ed.), *Holocaust public memory in postcommunist Romania* (pp. 72–95). Bloomington: Indiana University Press.
- Corobca, L. (2020). *Panorama comunismului în România* [The panorama of communism in Romania]. Iași: Polirom.
- Crimele legionarilor / The Legionaries' murders.* (1945). București: Editura Metropola.
- Costea, I., Király, I. & Radosav, D. (1995). *Fond secret: Fond „S” special* [Secret fund: “S” special Fund]. Cluj-Napoca: Dacia.
- Cristian, S. (1944). *Patru ani de urgie: Notele unui evreu din România* [Four years of bane: The notes of a Jewish man from Romania]. București: Timpul.
- Dagani, A. (1947). *Groapa e în livada de vișini*. București: Socec, 1947. English translation: Daghani, A. (1961). *The Grave is in the Cherry Orchard, with twenty-four reproductions of watercolours and drawings by the author*. M. Grindea (Ed.). *Adam: International Review* 29, 4–118.
- Dan, S. (1945). *Unde începe noaptea* [Where the night starts]. București: Editura Națională Mecu.
- Decret-Lege nr. 134 (1945, May 4): Pentru Retragera unor anumite Publicațiuni Periodice și Neperiodice, Reproduceri Grafice și Plastice, Filme, Discuri, Medalii și Insigne Metalice [Decree-Law no. 134:

For the withdrawal of several periodical and non-periodical publications, graphical and plastic reproductions, films, disks, medals and metallic badges]. *Monitorul Oficial* (Partea I) CXIII(102), 3701–3702.

- Deletant, D. (2015). *Ceaușescu and the Securitate*. London and New York: Routledge. (Original work published 1995).
- Deletant, D. (2008). Cheating the censor: Romanian writers under communism. *Central Europe* 6(2), 122–171.
- Deletant, D. (1999). *Communist terror in Romania: Gheorghe Gheorghiu-Dej and the Police State 1948–1965*. London: Hurst and Company.
- Deletant, D. (2004). Ghetto experience in Goltă, Transnistria, 1942–1944. *Holocaust and Genocide Studies*, 18(1), 1–24.
- Deletant, D. (2006). *Hitler's forgotten ally: Ion Antonescu and his regime, Romania 1940–44*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Deletant, D. (2019). *Romania under communism: Paradox and degeneration*. London and New York: Routledge.
- Demetriade, M. (2015). Istoricul Serviciului de contrainformații penitenciare (1949–1967) [The history of the Penitentiaries' Counterintelligence Service (1949–1967)]. *Caietele CNSAS*, 8.2(16), 7–180.
- Desbois, P. *Holocaust by bullets: A priest's journey to uncover the truth behind the murder of 1.5 million Jews*. New York: St. Martin's, 2008.
- Dumitrescu, G. (1996). *Demascarea* [The unmasking]. Munich and București: Jon Dumitru Verlag and Mediana Edit.
- Dumitru, D. (2016). *The State, antisemitism, and collaboration in the Holocaust. The borderlands of Romania and the Soviet Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eaglestone, R. & Langford, B. (Eds). (2008). *Teaching Holocaust literature and film*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Eaton, H.L. (2013). *The origins and onset of the Romanian Holocaust*. Detroit, MI: Wayne State University Press.
- Ehrenburg, I. & Grossman, V. (Eds). (1946). *Cartea neagră asupra uciderilor mișelești ale evreilor de către fasciștii germani în timpul războiului de la 1941–1945, în regiunile ocupate în Uniunea Sovietică și în lagărele de exterminare de pe teritoriul Poloniei* [The Black Book on the heinous killings of Jews by German fascists during the 1941–1945 war, in the regions occupied in the Soviet Union and in the extermination camps on Polish territory] (R. Donici, Trans.). București: Institutul Român pentru Documentare.
- Ernu, V., Rogozanu, C., Șiulea, C. & Țichindeleanu, O. (Eds). (2008). *Iluzia anticomunismului: Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu* [The illusion of anticommunism: Critical reading of the Tismăneanu Report]. Chișinău: Cartier.
- Ferencz, D. (1946). *Kápó voltam* [I was a kapo]. Arad: Presa Democrată.

- Florian, A. (2009). Teme anti-semite și de negare a Holocaustului în media din România anului 2007 [Antisemitic and Holocaust denial themes in the Romanian media in 2007]. *Holocaust: Studii și Cercetări*, I(2), 119–38.
- Florian, A. (Ed.). (2018). *Holocaust public memory in postcommunist Romania*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fraenkel, E. (1945). *Problema evreiască* [The Jewish question]. Iași: Editura Cercului Literar Evreiesc „I. L. Peretz.”
- Frunză, V. (Ed.). (2003). *Cartea cărților interzise* [The book of forbidden books]. București: Editura Victor Frunză.
- Gall, M. (1956). *Masacrul* [The massacre]. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Geissbühler, S. (2015). *Iulie însângerat: România și Holocaustul din vara lui 1941* [Bloody July: Romania and the Holocaust of the summer of 1941] (I. Rostoș, Trans.). București: Curtea Veche.
- Georgescu, V. (1991) *The Romanians: A History*. London: Tauris.
- Gligor, M. & Thirer, O. (Eds). (2024). *Rîbnița însângărată: Mărturii din acele zile: Cu o corespondență între supraviețuitori* [Bloody Rîbnița: Testimonies from those days, with a correspondence between survivors] (R. Ioanid, Pref., P.A. Shapiro, Intro.). Oradea: Ratio et revelation.
- Gheorghiuță, V. (1994). *ET EGO. Sărata – Pitești – Gherla – Aiud*. Timișoara: Marineasa.
- Gheorghiu, M.D. (2011). The Iași pogrom in Curzio Malaparte's *Kaputt*: Between History and Fiction. In V. Glajar & J. Teodorescu (Ed.), *Local history, transnational memory in the Romanian Holocaust* (pp. 47–56). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Glajar, V. & Teodorescu, J. (Eds). (2011). *Local history, transnational memory in the Romanian Holocaust*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Grec, E.M. (2023). Romania: Historiography on Holocaust and postwar justice studies. *Eastern European Holocaust Studies*, online first. DOI: <https://doi.org/10.1515/eehs-2023-0038>
- Grec, E.M. (2020). Transition on trial: The People's Tribunals between historiography and the politics of memory in post-war Romania. *Holocaust. Studii și cercetări*, XII.1(13), 293–326.
- Grigorescu, I. (1965). *Obsesia* [The obsession]. București: Tineretului, 1965.
- Grossman, V. (2008). *Carnets de guerre: De Moscou à Berlin, 1941–1945* [War notebooks: From Moscow to Berlin, 1941–1945] (A. Beevor & L. Vinogradova, Eds). Paris: Le Livre de Poche.
- Grosz, S. (1944). *3 Év Zsidó Kényszermunka: A Romániai Fasizmus Fekete Napjaiból* [Three years of forced labour: From the black years of Romanian Fascis]. Timișoara: NP.
- Gwyer, K. (2014). *Encrypting the past: The German-Jewish Holocaust novel of the first generation*. Oxford: Oxford University Press.
- Hartman, G. (2004). Public memory and its discontents. In H. Bloom (Ed. & Intro.), *Literature of the Holocaust* (pp. 205–222). Philadelphia: Chelsea House Publishers.
- Hausleitner, M. & Katz, M. (Eds). (1995). *Juden und Antisemitismus im östlichen Europa* [Jews and antisemitism in Eastern Europe]. Wiesbaden: Harrassowitz.

- Hausleitner, M., Mihok, B. & Wetzel, J. (Eds). (2001). *Rumänien und der Holocaust: Zu den Massenverbrechen in Transnistrien 1941–1944* [Romania and the Holocaust: On the mass crimes in Transnistria 1941–1944]. Berlin: Metropol.
- Hausleitner, M. (2013). Romania in the Second World War: Revisionist out of Necessity. In M. Cattaruzza, S. Dyroff & D. Langewiesche (Ed.), *Territorial revisionism and the Allies of Germany in the Second World War: Goals, expectations, practices* (pp. 173–192). New York and Oxford: Berghahn Books.
- Hegedűsné Molnár, A. (1945). *Miért? Egy deportált nő élményei a sárga csillagtól a vörös csillagig* [Why? The experiences of a deported woman from the yellow star to the red star]. Arad: Me-Ta.
- Heinen, A. (2007). *Rumänien, der Holocaust und die Logik der Gewalt* [Romania, the Holocaust and the logic of violence]. Munich: R. Oldenbourg Verlag.
- Hilberg, R. (2003). *The destruction of the European Jews*. New Haven: Yale University Press.
- Hitchins, K. (1995). Orthodoxism: Polemics over ethnicity and religion in interwar Romania. In I. Banac & K. Verdery (Eds), *National character and national ideology: Issue 13 of Yale Russian and East European Publications* (pp. 135–157). New Haven: Yale Center For International and Area Studies.
- Hofmann, G., Pajevic, M., MagShamhráin, R. & Shields, M. (Eds). (2011). *German and European poetics after the Holocaust: Crisis and creativity*. Rochester and New York: Camden House.
- Horowitz, S.R. (1997). *Voicing the void: Muteness and memory in Holocaust fiction*. New York: SUNY.
- Hossu-Longin, L. (2004, November). *Memorialul durerii, documentare semnate* [The Memorial of suffering: Signed documentaries] [TVR Series]. Retrieved February 8, 2025, from <https://www.youtube.com/playlist?list=PLxO8-C9lLp90QTofidiZ5nVqvNFxb8L5e>
- Hossu-Longin, L. (2013). *Memorialul durerii: Întuneric și lumină* [The memorial of suffering: Light and darkness]. București: Humanitas.
- Hulber, M. (2015). *Memorialistica detențiilor postbelice românești* [The memoirs of the post-war Romanian detentions]. Oradea: Ratio et Revelatio.
- Iancu, P.M. (2024). Antisemitul rătăcitor: Note pentru o etiologie a antisemitismului: Ura pe evrei între constantă, versatilitate, fanatism religios și spirit revoluționar [Wandering antisemitism: The hatred against Jews between constancy, versatility, religious fanaticism and revolutionary spirit]. *Polis: Revistă de Științe Politice*, XII.1(43), 7–35.
- Ierunca, V. (2008). *Fenomenul Pitești* [The Pitești phenomenon]. București: Humanitas.
- Ioanid, R. (1997). *Evreii sub regimul Antonescu* [The Jews under the Antonescu regime]. București: Hasefer.
- Ioanid, R. (2000). *The Holocaust in Romania: The destruction of Jews and gypsies under the Antonescu regime, 1940–1944* (E. Wiesel, Foreword, P.A. Shapiro, Pref.). Chicago: Ivan R Dee in association with The United States Holocaust Memorial Museum.
- Ioanid, R. (2017). *The Iași pogrom, June–July 1941: A photo documentary from the Holocaust in Romania* (E. Wiesel, Foreword; A. Florian, Intro.). Bloomington: Indiana University Press.

- Ioanid, R. (2005). *The ransom of the Jews: The story of the extraordinary secret bargain between Romania and Israel* (E. Wiesel, Foreword; I. Pacepa, Afterword; C. Marine Trans.) Chicago: Ivan R. Dee.
- Ioanid, R. (1990). *The sword of the Archangel. Fascist ideology in Romania* (P. Heinegg, Trans.) New York: Boulder.
- Ioanid, R, Friling, T. & Ionescu, M.E. (2005). *International Commission on the Holocaust in Romania: Final report*. Iași: Polirom.
- Ioanid, R., M. Kelso & Cioabă, L.M. (Eds). (2009). *Tragedia romilor deportati în Transnistria, 1942–1945. Mărturii și documente* [The tragedy of deported Roma population in Transnistria, 1942–1945: Testimonies and documents]. Iași: Polirom.
- Ionescu, A. (2022). Makarenko's and Țurcanu's re-education projects: Debunking a myth in Romanian historiography. *Partial Answers: Journal of Literature and the History of Ideas*, 20(1), 1–26.
- Ionescu, A. (2017a). Manipulated memory: Censuring the Romanian Holocaust under Ceaușescu and its aftermath. In M.I Neagu & D. Tomescu (Eds), *Information and persuasion* (pp. 165–188). Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ionescu, A. (2017b). *The memorial ethics of Libeskind's Berlin Jewish Museum*. London: Palgrave Macmillan.
- Ionescu, A. (2019). Review of Vladimir Tismăneanu and Marius Stan, *Romania confronts its communist past: Democracy, memory, and moral justice*. *Memory Studies*, 12(4), 473–476. DOI: <https://doi.org/10.1177/1750698019855897c>
- Ionescu, A. (2014). *Romanian Joyce: From hostility to hospitality*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Ionescu, Ș. (2025). *Justice and restitution in Post-Nazi Romania: Rebuilding Jewish lives and communities, 1944–1950*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ionescu, Ș.C. & Mihăilescu, D. (2023). Politics of Holocaust memory in communist and post-communist Romania: On survivor Matei Gall's multiple life stories. *Yad Vashem Studies*, 51(1), 119–145.
- Ionescu, V. (Ed.). (2000). *Deportarea romilor în Transnistria: De la Auschwitz la Bug* [The Deportation of the Roma population in Transnistria: From Auschwitz to the Bug]. București: Aven Amentza.
- Ionițoiu, C. (2000). *Victimele terorii comuniste: Arestați, torturați, întemnițați, uciși: Dicționar* [The victims of communist terror: The arrested, the tortured, the jailed, the murdered: A dictionary]. (Vol. 1). București: Mașina de scris.
- Iordachi, C. (2014). De la credința naționalistă la credința legionară: Palingenezie romantică, militarism și fascism în România modernă [From the nationalist faith to the legionary faith: Palingenesis, militarism and fascism in modern Romania]. In C. Iordachi (Ed.), *Fascismul european: 1918–1945: Ideologie, experimente totalitare și religii politice* [European fascism: 1918–1945: Ideology, totalitarian experiments and political religions] (A. Lazăr, A. Moldovan & A. Polgár, Trans.) Cluj-Napoca: Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale.
- Iordachi, C. (2004). Holocaustul în România și Transnistria: Dezbateri istoriografice [The Holocaust in Romania and Transnistria: Historiographic debates]. In V. Achim & C. Iordachi (Ed.), *România și Transnistria: Problema Holocaustului* [Romania and Transnistria: On the Holocaust] (pp. 23–77). București: Curtea Veche.

- Iovănel, M. (2021). *Istoria literaturii române contemporane* [The history of contemporary Romanian literature]. Iași: Polirom.
- Ispas, L. (2020). (Mis)representing trauma through humour? Roberto Benigni's *La vita è bella*. In A. Ionescu & M. Margaroni (Eds), *Arts of healing: Cultural narratives of trauma* (pp. 51–70). London and New York: Rowman and Littlefield.
- József, G. (1945). *Fogózz a semmibe* [Hung from nothingness]. Nagyvárad: Grafika Nyomdai Műintézet.
- Kan, E. (N.D). In conversation: On writing, the illness and the therapy: An interview with Norman Manea. *The American Reader*. Retrieved February 8, 2025, from <https://theamericanreader.com/on-writing-the-illness-and-the-therapy-an-interview-with-norman-manea/>
- Karețki, A. & Covaci, M. (1978). *Zile însângerate la Iași (28–30 iunie 1941)* [Bloody days in Iași (28–30 June 1941)] (N. Minei, Pref.). București: Editura Politică.
- Katona, B. (1946). *Várad a viharban* [Oradea during the storm]. Nagyvárad: Teala.
- Kenez, P. (2013). *The coming of the Holocaust: From antisemitism to genocide*. New York: Cambridge University Press.
- Kessler, A. (2024). *A Doctor's memoir of the Romanian Holocaust: Survival in lager Vapniarka and the ghettos of Transnistria* (L. Spitzer, Ed.; M. Robinson, Trans.). Martlesham, Suffolk: Boydell and Brewer.
- Kornis, O. (1945). *Füst* [Smoke]. Kolozsvár: Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság.
- Kremer, S.L. (1989). *Witness through the Imagination: Jewish American Holocaust Literature*. Detroit: Wayne State University Press.
- Langer, L.L. (1980, Fall). The dilemma of choice in the death-camps. *Centerpoint: A Journal of Interdisciplinary Studies* 4(1), 53–8. Republished as Langer, L.L. The dilemma of choice in the death-camps. (1988). In A. Rosenberg & G. E. Myers (Eds), *Echoes from the Holocaust: Philosophical reflections on a dark time* (pp. 118–127). Philadelphia: Temple University Press.
- Langer, L.L. (1993). *Holocaust testimonies: The ruins of memory*. New Haven: Yale University Press.
- Langer, L.L. (1975). *The Holocaust and the literary imagination*. New Haven: Yale University Press.
- Langer, L.L. (1982). *Versions of survival*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Lăncrăjan, I. (1977). *Caloianul* [The caloiano]. București: Albatros.
- Lăncrăjan, I. (1979). *Fiul secetei* [Son of drought]. București: Albatros.
- Lekht, N. (2013). *Narratives of Return: Babii Iar and Holocaust literature in the Soviet Union*. Los Angeles: University of California.
- Levi, P. (2015). *The drowned and the saved* (M. F. Moore, Trans.). In A. Goldstein (Ed.), T. Morrison, Intro.), *The complete works of Primo Levi* (Vol. 3, pp. 2405–2574). New York and London: Liveright Publishing Corporation A Division of W.W. Norton & Company.
- Lezea, S. (1945). *Vapniarca: Lagărul morții* [Vapniarka: The death lager]. București: Editura Tiparnița.

- Lobont, F. (2004). Antisemitism and Holocaust denial. In D. Stone (Ed.), *The Historiography of the Holocaust* (pp. 440–469). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lobont, F. & Stone, D. (2001). Antisemitism in Post-Communist Romania. *Jewish Quarterly*, 48(4), 65–71.
- Ludo, I. (1947). *Din ordinul cui?* [From whose order?] București: Raspântia.
- Lustig, O. & Bejancu, Gh. (1978). *Cronică în marș* [A chronicle on the move] (Vols. 1–2). București: Editura Militară.
- Lustig, O., Fătu, M., Ardeleanu, I., Mușat, M., Bodea, G. & Vajda, L. (1985). *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României: Septembrie 1940–octombrie 1944* [The Horthyite-Fascist terror in Northwestern Romania: September 1940–October 1944]. București: Editura Politică.
- Lustig, O. (1977). *Atunci, acolo... la Auschwitz* [Then, there ... at Auschwitz]. București: Editura Cartea Românească.
- Lustig, O. (2004). *Ce rost are să vorbim despre Holocaust?* [What sense does it make to talk about the Holocaust?]. București: Compania.
- Lustig, O. (1980). *Destin blestemat* [Cursed fate]. București: Cartea Românească.
- Lustig, O. (1982). *Dicționar de lagăr: Amintiri din lagărul de la Birkenau* [A concentration camp dictionary: Memories from the Birkenau camp]. București: Cartea Românească; Re-edited as Lustig, O. (1990). *Limbajul morții* [The language of death]. București: Editura Alex.
- Lustig, O. (1960). *Din umbra crematoriului* [In the shadow of the crematorium]. București: Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Lustig, O. (Ed.) (2003). *Ecouri din Holocaust în literatura universală: Povestiri, antologie de texte* [Echoes from the Holocaust in world literature: Stories, an anthology of texts]. București: Hasefer.
- Lustig, O. (1957). *Însemnări din preajma crematoriului* [Notes around the crematorium]. București: Editura Militară.
- Lustig, O. (1987). *Jurnal însângerat, roman* [Blooded diary, a novel]. București: Editura Militară.
- Lustig, O. (1986). *Martorii n-au dreptul să tacă, roman* [Witnesses do not have the right to be silent: A novel]. București: Editura Militară.
- Lustig, O. (2007). *Procesul ghetourilor din nordul Transilvaniei* [The trials of the Ghettos from Northern Transylvania] (Vols. 1–2). București: AERVH.
- Lustig, O. (1969). *Viața în imperiul morții, roman* [Life in the empire of death]. București: Editura pentru literatură.
- Maier, C.S. (2002). Hot Memory... Cold Memory: On the political half-life of fascist and communist memory. *Transit*, 22. Retrieved February 8, 2025, from <https://www.iwm.at/transit-online/hot-memory-cold-memory-on-the-political-half-life-of-fascist-and>
- Malaparte, C. (1946). *Kapput*. (C. Foligno Trans.) New York: E.P. Dutton & Co., Inc. Romanian translation: Malaparte, C. (1999). *Kapput* (E. Uricaru Trans. & Afterword). București: Orizont.

- Manea, N. (1969). *Noaptea pe latura lungă* [Night on the long side] (M.R. Paraschivescu, Pref.). București: Editura pentru Literatură.
- Manea, N. (1981). *Octombrie, ora opt*. Cluj-Napoca: Dacia. English translation: N, Manea. (1992). *October, Eight O'Clock* (C. Golna & A. Hollo, Trans.). New York: Grove Press.
- Manea, N. (1975). *Primele porți* [The first gates]. București: Cartea Românească.
- Matei, I. & Nastasă-Kovács, L. (2018). *Cultură și propagandă: Institutul Român din Berlin (1940–1945)* [Culture and propaganda: The Romanian Institute from Berlin (1940–1945)]. Cluj-Napoca: Mega.
- Matei, P. (2001). *Deportarea romilor în Transnistria: Documente de arhivă* [Deporting the Roma population to Transnistria]. București: Aven Amentza.
- Mătrescu, F. (1994). *Holocaustul roșu* [The red Holocaust]. București: Ericson.
- McGlothlin, E. (2006). *Second-Generation Holocaust literature legacies of survival and perpetration*. Rochester, and Woodbridge: Camden House.
- Mendelsohn, E. (1987). *The Jews of East Central Europe between the World Wars*. Bloomington: Indiana University Press.
- Merișca, C. (1997). *Tragedia Pitești: O cronică a reeducării din închisorile comuniste* [The Pitești tragedy: A chronicle of reeducation in the communist prisons]. Iași: Institutul European.
- Mihalcea, E. (2024). The emergence of Holocaust denial and the resurgence of anti-semitism in post-war Romania. *Polis: Revistă de Științe Politice*, XII.1(43), 179–196.
- Mihăilescu, D. (2013). Being without pleasurable memories: On the predicament of the Shoah's child survivors in Norman Manea's "Proust's Tea" and Kindred Narratives. *American Imago*, 70(1), 107–124. DOI: <https://10.1353/aim.2013.0003>
- Mircu, M. (1944). *Pogromul de la Iași* [The Iași pogrom]. București: Editura Glob.
- Mircu, M. (1947). *Pogromurile din Basarabia și alte câteva întâmplări* [The pogroms from Bessarabia and a few other events]. București: Editura Glob.
- Mircu, M. (1945). *Pogromurile din Bucovina și Dorohoi* [The pogroms from Bukovina and Dorohoi]. București: Editura Glob.
- Mironescu, A. (2015). *Textul literar și construcția memoriei culturale* [The literary text and the construction of cultural memory]. București: Editura Muzeul Literaturii Române.
- Mitroiu, S. & Mironescu, A. (2024). Memorability of Romanian dissidence: Ordinary people, secret files and artistic remediations. *Journal of European Studies*, 54(2), 195–219.
- Mitroiu, S. (2023). *Women's life writing in post-communist Romania: Reclaiming privacy and agency*. Berlin and Boston: de Gruyter.
- Mitscherlich, A. & Mitscherlich, M. (1975). *The inability to mourn: Principles of collective behavior* (B.R. Placzek, Trans.). New York: Grove Press.
- Muntean, I. (1997). *La pas, prin "reeducările" de la Pitești, Gherla și Aiud* [Walking step by step through the "re-educations" of Pitești, Gherla and Aiud]. București: Majadahonda.

- Muraru, A. (2011). *Procesele criminalilor de război din Transnistria* [The war criminals' trials from Transnistria; unpublished doctoral dissertation]. Universitatea Alexandru Ioan-Cuza din Iași.
- Muraru, A. (2018). Romanian political justice: Holocaust and the trials of war criminals: The case of Transnistria. *Holocaust: Studii și cercetări*, X.1(11), 89–184.
- Mureșan, A. (2008). *Pitești: Cronica unei sinucideri asistate* [Pitești: The chronicle of an assisted suicide]. Iași: Polirom.
- Nastasă-Matei, I. (2016). *Educație, politică și propagandă: Studenți români în Germania nazistă* [Education, politics and propaganda: Romanian students in Nazi Germany]. Cluj-Napoca: Școala Ardeleană; Eikon.
- Nastasă-Matei, I. (2021). Transnational far right and Nazi soft power in Eastern Europe: The Humboldt fellowships for Romanians. *East European Politics and Societies*, 35(4), 899–923. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325420937791>
- Nastasă-Kovács, L. (2014). *Pogromul itinerant sau Decembrie Antisemit: Oradea 1927* [The recurrent pogrom or an antisemite December: Oradea 1927]. București: Curtea Veche; INSHR “Elie Wiesel”.
- Nastasă, L. (Ed.). (2011). *Antisemitismul universitar în România (1919–1939): Mărturii documentare* [The academic antisemitism in Romania (1919–1939): Documentary testimonies] (C. Iancu, Foreword). Cluj-Napoca: Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale; Kriterion.
- Neagoe, L. (2024). Antisemitismul: Delimitări conceptuale și context românesc [Antisemitism: Conceptual delimitations and the Romanian context]. *Polis: Revistă de Științe Politice*, XII.1(43), 115–121.
- Nyiszli, M. (1946). *Dr. Mengele boncolórovosa voltam az auschwitzi krematóriumban*. Magvető. English translation: M. Nyiszli. (2010). *I was Doctor Mengele's assistant: The memoirs of an Auschwitz physician* (W. Zbirohowski-Koscia, Trans.). Oświęcim.
- Oldson, W.O. (1991). *A providential anti-Semitism: Nationalism and polity in nineteenth century Romania*. Philadelphia: American Philosophical Society.
- Ofer, D. (1996). Life in the ghettos of Transnistria. *Yad Vashem Studies*, 25, 228–274.
- Ornea, Z. (1995). *Anii treizeci: Extrema dreaptă românească* [The thirties: The Romanian extreme right]. București: Editura Fundației Culturale Române.
- Ornstein, F. (1945). *Suferințele deportaților în Transnistria: Gândiți-vă la tot ce s-a petrecut în Transnistria* [The sufferance of the deportees in Transnistria: Think of everything that happened in Transnistria]. București: Editura Asociației Foștilor Deținuți din Transnistria.
- Panu, M.A. (2014). *Filiere și mecanisme de propagandă nazistă în Banat* [Filiations and mechanisms of Nazi propaganda in Banat]. Cluj-Napoca: Mega.
- Parkes, S. (1997). *Understanding contemporary Germany*. New York: Routledge.
- Patterson, D., Berger, A.L. & Cargas, S. (Eds). (2002). *Encyclopedia of Holocaust literature*. Westport, Connecticut and London: Oryx Press.

- Payne, S.G. (1980). *Fascism: Comparison and definition*. Madison, WI: The University of Wisconsin Press.
- Peltz, I. (1946). *Israel Însângerat* [Bloody Israel]. București: Veritas.
- Poliec, M. (2019). *The Holocaust in the Romanian Borderlands: The arc of civilian complicity*. London: Routledge.
- Popa, I. (2017). *The Romanian Orthodox Church and the Holocaust*. Bloomington: Indiana University Press.
- Popa, N. (1999). *Coborârea în iad* [Descending into hell]. București: Vremea.
- Popescu, T. (2000). *Experimentul Pitești* [The Pitești experiment]. București: Crater.
- Preda, M. (1975). *Delirul* [The delirium]. București: Cartea Românească.
- Rapoport, L. (1990). *Stalin's war against the Jews*. New York: The Free Press.
- Ricoeur, P. (2004). *Memory, history, forgetting* (K. Blamey & D. Pellauer, Trans.). Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Rosen, A. (Ed.). (2013). *Literature of the Holocaust*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenfeld, A. (1980). *The double dying: Reflections on Holocaust literature*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
- Rosinger, A. & Rozenberg (Rosinger), V. (2022). *Destinul unui evreu comunist într-o democrație populară: O lume care se prăbușește* [The destiny of a Jewish communist in a popular democracy: A falling world] (R. L. Vereș, Ed.; M. Gligor, Pref.). Oradea: Ratio et Revelatio.
- Roske, O., et al. (2011–2013). *România 1945–1989: Enciclopedia regimului comunist: Represiunea* [Romania 1945–1989: The encyclopedia of the communist regime: The repression] (Vols. 1–3). București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului.
- Roskies, D.G. & Diamant, N. (2013). *Holocaust literature: A history and a guide*. Waltham, MA: Brandeis University Press.
- Rotman, L. (2024). Antisemitism interbelic în România [Inter-war antisemitism in Romania]. *Polis: Revistă de Științe Politice*, XII.1(43), 143–155.
- Rozen, M. (2004). *Holocaust sub guvernarea Antonescu, Date istorice și statistice privind evreii din România, în perioada 1940–1944* [The Holocaust under Antonescu's Government, historical and statistic data concerning the Jews in Romania in 1940–1944] (2nd, rev. ed.). București: AERVH.
- Rudich, M. (1945). *La braț cu moartea: Vedenii din Transnistria* [Arm in arm with death: Visions from Transnistria] (F. Brunea-Fox, Pref.). București: Biblioteca Hehalut.
- Santner, E.L. (1990). *Stranded objects: Mourning, memory and film in postwar Germany*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Săvencanu, M. (1946). *Evreul Ion Ionescu* [The Jew Ion Ionescu]. București: Editura Institutului Român de Documentare.

- Schultz, D. (2011). Survival and memory: Arnold Daghani's verbal and visual diaries. In V. Glajar & J. Teodorescu (Eds), *Local history, transnational memory in the Romanian Holocaust* (pp. 91–118). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Schultz, D. & Timms, E. (Eds), with a contribution by Weber, P. (2009). *Arnold Daghani's memories of Mikhailowka: The illustrated diary of a slave labour camp survivor*. London and Portland, Or: Vallentine Mitchell.
- Shachan, A. (1996). *Burning ice: The ghettos of Transnistria* (S. Himmelstein, Trans.). Boulder: East European Monographs.
- Shafir, M. (2002). *Between denial and "comparative trivialization:" Holocaust negationism in post-communist East Central Europe*. Jerusalem: Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, ACTA No. 19.
- Shafir, M. (1983). The men of the Archangel revisited: Anti-Semitic formations among Communist Romania's intellectuals. *Studies in Comparative Communism*, 16, 223–243.
- Shafir, M. (2012). Political antisemitism in Romania? Hard data and its soft underbelly. *Studia Politica: Romanian Political Science Review*, 12(4), 557–603. Retrieved February 8, 2025, from <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssaoar-445667>
- Shafir, M. (2011). Romania's tortuous road to facing collaboration. In R. Stauber (Ed.), *Collaboration with the Nazis: Public discourse after the Holocaust* (pp. 256–260). London, New York and Tel Aviv: Routledge & Stephen Roth Institute for the Study of Contemporary Antisemitism and Racism.
- Shafir, M. (2020). *România comunistă (1948–1989): O analiză politică, economică și socială* [Communist Romania (1948–1989): A political, economic and social analysis]. București: Meteor.
- Shafir, M. (2003). The Holocaust-Gulag post-communist 'competition': An insurmountable obstacle to mutual reconciliation?. In M. Soreanu (Ed.), *The Holocaust and Romania: History and contemporary significance* (pp. 177–187). București: Institute for Political Studies of Defence and Military History.
- Shafir, M. (2004). Varieties of antisemitism in post-communist East Central Europe. In A. Kovács & E. Andor (Eds), *Jewish studies at the Central European University 2002–2003* (pp. 175–210). Budapest: Central European University Press.
- Shapiro, P.A. (1974). Prelude to dictatorship in Romania: The National Christian Party in power, December 1937–February 1938. *Canadian-American Slavic Studies*, 8(1), 45–88.
- Shapiro, P.A. (2013). Vapniarka: The archive of the International Tracing Service and the Holocaust in the East. *Holocaust and Genocide Studies*, 27(1), 114–137.
- Sichrovsky, P. (1988). *Born guilty: The children of the Nazis* (J. Steinberg, Trans.). London: I. B. Taurus.
- Sicher, E. (1985). *Beyond marginality: Anglo-Jewish literature after the Holocaust*. State University of New York Press.
- Simuț, A.I. (2015). *Romanul românesc postcomunist între trauma totalitară și criza prezentului. Tipologii, periodizări, contextualizări* [The Romanian postcommunist novel between the totalitarian trauma and the crisis of the present]. București: Editura Muzeul Literaturii Române.
- Snyder, T. (2010). *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin*. New York: Basic Books.

- Solonari, V. (2006). "Model province": Explaining the Holocaust of Bessarabian and Bukovinian Jewry. *Nationalities Papers*, 34(4), 471–500.
- Solonari, V. (2007). Patterns of violence: The local population and the mass murder of Jews in Bessarabia and Northern Bukovina, July–August 1941. *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 8(4), 749–787.
- Solonari, V. (2010). *Purifying the nation: Population exchange and ethnic cleansing in Nazi-allied Romania*. Washington DC: Woodrow Wilson Center Press; Baltimore: The Johns Hopkins University Press. Romanian translation: V. Solonari. (2015). *Purificarea națiunii: Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu: 1940–1944* [Purifying the nation: Population exchange and ethnic cleansing in Ion Antonescu's Romania: 1940–1944] (C. Dracsineanu, Trans.). Iași: Polirom. (Original work published 2010)
- Spargo, R.C. & Ehrenreich, R. M. (Eds). (2009). *After representation? The Holocaust, literature, and culture*. New Brunswick, New Jersey, and London: Rutgers University Press.
- Stanislawski, M. (1982). Introduction. In E. Dorian, *The quality of witness: A Romanian diary, 1937–1944* (M. Dorian, Ed.; M. S. Vamos, Trans., pp. xxiii–xxxiii). Philadelphia: Jewish Publication Society of America.
- Stănescu, M. (2010). *Reeducarea în România comunistă (1945–1952). Aiud, Suceava, Pitești, Brașov* [Re-education in communist Romania (1945–1952): Aiud, Suceava, Pitești, Brașov]. Iași: Polirom.
- Stone, D. (2023). *The Holocaust: An unfinished history*. Dublin: Penguin Random House.
- Szaynok, B. (2002). The anti-Jewish policy of the USSR in the last decade of Stalin's rule and its impact on the East European countries with special reference to Poland. *Russian History*, 29(2/4), 301–315. DOI: <https://doi.org/10.1163/187633102x00045>
- Ștefan, O. (2024a). "Real comrades in struggle and suffering:" Women's experiences in the Vapniarka concentration camp. *Eastern European Holocaust Studies*. Advance online publication. DOI: <https://doi.org/10.1515/eehs-2023-0057>.
- Ștefan, O. (2024b). "The success is their own:" The long, arduous history of reparations for survivors of Vapniarka, the camp of death. *Eastern European Holocaust Studies*. Advance online publication. DOI: <https://doi.org/10.1515/eehs-2024-0001>
- Ștefan, O. (2021). Vapniarka: Personal memories from the "Camp of Death." In M. Gligor (Ed.), *Memories of terror: Essays on recent histories* (pp. 223–260). Frankfurt am Main: CEEOL Press.
- Teich, M. (1958). The Jewish self-administration in Ghetto Shargorod (Transnistria). *Yad Vashem Studies*, 2, 219–254.
- Theodoru, R. (2000). *Nazismul sionist* [Zionist Nazism]. București: Miracol. (Original work published 1997).
- Theodoru, R. (2001). *Mareșalul* [The Marshall]. București: Miracol.
- Theodoru, R. (2003). *A fost sau nu Holocaust?* [Was there a Holocaust or not?]. București: Lucman.
- Tismaneanu, V. (1998). *Fantasies of salvation: Democracy, nationalism, and myth in post-communist Europe*. Princeton: Princeton University Press.

- Tismaneanu, V. (2003). *Stalinism for all seasons: A political history of Romanian communism*. Berkeley: University of California Press.
- Tismaneanu, V. (2012). *The devil in history: Communism, fascism, and some lessons of the twentieth century*. Berkeley: University of California Press.
- Tismaneanu, V. & Stan, M. (2018). *Romania confronts its communist past: Democracy, memory, and moral justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tismăneanu, V., Dobrinu, D. & Vasile, C. (Eds.). (2007). *Raport final al Comisiei Prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste* [Final report of the Presidential Commission for the analysis of the communist dictatorship]. București: Humanitas.
- Tismăneanu, V. & Mihăieș, M. (1998). *Vecinii lui Franz Kafka. Romanul unei nevroze* [Neighbors of Franz Kafka: The novel of a neurosis] (Bilingual edition). Iași: Polirom.
- Toker, L. (2013). The Holocaust in Russian literature. In A. Rosen (Ed.), *The literature of the Holocaust* (pp. 118–130). Cambridge: Cambridge University Press.
- Trașcă, O. & Deletant, D. (Eds.). (2007). *Al III-lea Reich și Holocaustul din România, 1940–1944: Documente din arhivele germane* [The Third Reich and the Holocaust in Romania, 1940–1944: Documents from the German archives]. București: Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România “Elie Wiesel.”
- Tribunalul Poporului. (1946). *Procesul mării trădări naționale: Stenograma debaterilor de la Tribunalul Poporului asupra guvernului Antonescu* [The trial of the great national treason: Transcript of the debates of the People’s Tribunal on the Antonescu government]. București: Editura Eminescu.
- Tucan, D. (2020b). A trăi infernul (2): Jurnale din timpul Holocaustului ale copiilor și tinerilor din spațiul românesc [To live the Inferno (2): Children and youngsters’ Holocaust diaries from the Romanian space]. *Analele Universității de Vest din Timișoara. Seria Științe Filologice*, 58, 211–243.
- Tucan, D. (2024). Memoria vie a Holocaustului din România și reprezentările sale (1944–1947) [The living memory of the Holocaust in Romania and its representations (1944–1947)]. *Qvaestiones Romanicae*, 11, 376–406.
- Tucan, D. (2020a). Recuperarea istoriei traumatice și jocurile memoriei: Despre memoria Holocaustului din România [The Recovery of the traumatic history and the games of memory: On the memory of the Holocaust in Romania]. *Revista Transilvania*, 6, 7–21.
- Tucan, D., & Pașcălu, M. (2024). *Calea spre genocid: Antisemitismul european: Antisemitismul românesc* [The way to genocide: European antisemitism: Romanian antisemitism]. Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara.
- Tudor, L. (2014, Spring). The Romanian Iron Guard: Its origins, history, and legacy. *The Occidental Quarterly*, 14(1), 65–101.
- Tudorancea (Ciuciu), A. (2014). Ethics and esthetics in Holocaust images: Case study: the Iași Pogrom. *Sfera Politicii*, 22(3), 108–115.
- Turcuș, C. (2016). *Norman Manea: Aesthetics as East ethics*. Frankfurt and New York: Peter Lang.
- Ungheanu, M. (1999). *Holocaustul culturii române, 1944–1989* [The Holocaust of Romanian culture, 1944–1989]. București: D.B.H. Publishing House.

- Vago, R. (2010). The unexpected cosmopolitans – Romania's Jewry facing the Communist system. *European Review of History*, 17, 491–504.
- Voegelin, E. (1999). *The collected works of Eric Voegelin. Volume 31* (D. Clemens & B. Purcell, Trans., Eds & Intro.). Columbia and London: University of Missouri Press.
- Voicu, G. (Ed.). (2006). *Pogromul de la Iași, 28–30 iunie 1941: Prologul Holocaustului din România* [The Iași Pogrom, 28–30 June 1941: The prologue of the Holocaust in Romania]. București: Polirom; Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România Elie Wiesel.
- Voicu, G. (2015). Post-communist Romania's leading public intellectuals and the Holocaust. *Holocaust. Studii și cercetări*, VII.1(8), 281–306.
- Volovici, L. (1994). *Antisemitism in post-communist Eastern Europe: A marginal or central issue?* Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, ACTA No. 5.
- Volovici, L. (1995). *Ideologia naționalistă și „problema evreiască”: Eseu despre formele antisemitismului intelectual în România anilor '30* [Nationalist ideology and the “Jewish Question”: An essay about the forms of intellectual antisemitism in Romania in the 1930s]. București: Humanitas.
- Weber, E. (1966). The men of the Archangel. *Journal of Contemporary History*, 1, 101–126.

Filmography:

- Marcus, M. (1975). *Actorul și sălbaticii* [The actor and the wild people]. Casa de Filme Patru; Româniafilm.
- Nicolaescu, S. (1985). *Ringul* [The boxing ring]. Centrul de Producție Cinematografică București.
- Rossellini, R. (1948). *Germania anno zero* [Germany, year zero]. Produzione Salvo D'Angelo; Tevere Film.
- Ștefan, O. (2022). *Vapniarka: The camp of death. The Future of Memory*.

Book reviews

**AUTOIMAGEN DE MIRCEA CĂRTĂRESCU EN ESPAÑA,
POR MIHAI IACOB¹**

**SELF-IMAGE OF MIRCEA CĂRTĂRESCU IN SPAIN,
BY MIHAI IACOB**

Alba DIZ VILLANUEVA

Universidad Complutense de Madrid, España
Complutense University of Madrid, Spain

e-mail: albadiz@ucm.es

Abstract

The book “Cărtărescu. Ala Izquierda, Autoimagen de Mircea Cărtărescu en España (1993-2018)” [Cărtărescu. Left Wing. Self-image of Mircea Cărtărescu in Spain (1993-2018)], by Mihai Iacob, offers a study of the “Spanish” image that the Romanian writer Mircea Cărtărescu projects of himself, directly or indirectly, between 1993 (date of publication of a Visul’s translation into Spanish) and 2018. To this end, the academic analyzes public events, fictional memoirs and opinion articles, as well as comments on social networks or diary entries published by Cărtărescu.

Keywords: autoethos; aloethos; Mircea Cărtărescu; Spain; Mihai Iacob.

En *Cărtărescu. Ala Izquierda. Autoimagen de Mircea Cărtărescu en España (1993-2018)*, publicado por la Editorial Universidad de Almería en 2023, Mihai Iacob estudia la imagen “española” que el escritor rumano Mircea Cărtărescu ofrece de sí mismo, de forma directa o indirecta, desde el inicio del recorrido hispánico de su obra, en 1993, cuando se publica la poco acertada primera traducción al español de uno de sus textos (*El sueño*, a cargo de Pilar Giralt Gorina en la editorial Seix Barral, fue una traducción indirecta, a través de la también cuestionable versión francesa de *Visul*), hasta 2018, fecha hasta la cual se prolongan las repercusiones de la aparición, un año antes, de la novela *Solenoides*, en la editorial Impedimenta. Para ello, el autor analiza actos públicos (presentaciones en librerías, participaciones en eventos literarios de diversa índole), memorias noveladas y artículos de opinión, así como, en menor medida, comentarios en redes sociales o entradas de los diarios publicados por el escritor bucarestino.

Tal y como se indica en la breve introducción que encabeza el trabajo, se trata del primero de los dos volúmenes que Mihai Iacob pretende dedicar al *ethos* español del escritor. Si el primero se centra, como hemos dicho, en el *autoethos*, el segundo abordará el *aloethos* o la heteroimagen, es decir, la imagen que de Cărtărescu ofrecen otros, sean éstos lectores, traductores, críticos, agentes literarios, intérpretes o periodistas. El libro, por tanto, forma parte

¹ Article History: Received: 23.10.2024. Accepted: 22.12.2024. Published: 15.05.2025. No funding was received either for the research presented in the article or for the creation of the article.

de un proyecto de mayor envergadura, y se enmarca en una investigación todavía en curso, que se ha materializado en una serie de publicaciones previas.

Además de la ya mentada introducción, el libro consta de otros cuatro capítulos. En el segundo capítulo el profesor de la Universidad de Bucarest delimita el corpus de su trabajo, justificando pormenorizadamente qué manifestaciones deben considerarse como determinantes para la construcción del *autoethos* y cuáles, en cambio, cabe adscribir al *aloethos*, distinción compleja teniendo en cuenta la porosidad o contaminación mutua entre estas dos facetas de la imagen. En este sentido, el autor expresa su preferencia por los paratextos, a menudo excluidos del foco de interés académico, por cuanto revelan las posturas construidas expresamente para el público español, al contrario de lo que sucede en los textos literarios, que no empleará sino como apoyo puntual, por haber sido creados en otro idioma y porque, a causa de la traducción, y después de ella, “el control autoral disminuye y se transfiere a los agentes de la literatura blanco”, lo que supone su “inserción en marcos ideológicos y comunicativos nuevos” que los convierte en “mensajes diferidos” (Iacob, 2023, p. 75).

Todo lo anterior viene precedido de una serie de consideraciones teóricas que coadyuvan tanto al establecimiento del corpus como a la comprensión de algunas de las estrategias y recursos que intervienen en la construcción de la autoimagen del escritor. Se abordan conceptos como el *ethos* (en sus distintas variantes: percibido / objetivo, global / local, mostrado / implícito...); la ideología; la identidad de marca, el patrimonio de marca, el propósito de marca o la imagen de marca; el paratexto (de primer grado, en vivo y en directo, o de segundo grado o “remediado”); la paratraducción; o la narración de la carrera. Se vale para ello de postulados teóricos pertenecientes a distintas disciplinas (la sociología, la pragmática o la psicología social) y a una importante nómina de autores (Bourdieu, Amossy, Maingueneau, Meizoz, Portolés, Van Dijk, Anholt, Dix, entre otros) que el autor reformula, puntualiza o adapta al objeto concreto de este estudio.

En los dos siguientes capítulos, titulados, respectivamente, “Mediación y automediación” e “Ideología en movimiento: ‘narraciones de la carrera’ españolas”, Iacob se centra plenamente en la proyección imagológica de Mircea Cărtărescu, en analizar la ideología literaria que se expone en los paratextos españoles, es decir,

la visión compartida por el autor rumano acerca de sí mismo como escritor y acerca de diversas cuestiones literarias (función de la literatura, axiología literaria, condición del escritor en la Literatura Mundial, prácticas creativas, cohabitación entre diversas hipóstasis autorales, relaciones entre géneros literarios, etc.) (Iacob, 2023, p. 27).

Asimismo, aborda la evolución del *autoethos* cartaresquiano en el rango temporal abarcado, prestando especial atención a las formas y los recursos retóricos a través de los que el escritor se presenta a sí mismo, desde un primer momento, cuando todavía es un autor prácticamente desconocido, procedente de una cultura periférica como la rumana, hasta 2017-2018, cuando es ya, gracias en buena parte a la labor realizada por la editorial Impedimenta, por su editor y amigo, Enrique Redel, y por su traductora (y a menudo intérprete) al español, Marian Ochoa de Eribe, un autor reconocido en España, con varios títulos publicados, pertenecientes a distintos géneros, entre los que se encuentra la novela *Solenioide*, considerada su mayor éxito en España.

En estos capítulos, Iacob escruta con notable detalle, pero también con cautela, cada una de las intervenciones públicas de Cărtărescu comprendidas en el corpus, atendiendo a aspectos como la comunicación verbal y no verbal, los elementos contextuales y hasta la indumentaria del escritor, a fin de extraer la mayor información posible sobre la imagen proyectada, voluntaria o involuntariamente, por el “Mircea Cărtărescu español”. También recalca en las

repercusiones que algunos de estos actos y, en general, su recepción en España tuvieron en los diarios del literato.

Una de las aportaciones más novedosas de la obra es el concepto, ya mencionado, de “narración de la carrera”. Tomado de la psicología social y aplicado a los estudios literarios, se refiere a un relato que pretende legitimar a su autor, arreglando o modificando una imagen previa que le resulta insatisfactoria. Desde esta óptica se estudian los actos discursivos (presentaciones en lecturas, conferencias o coloquios con agentes literarios) emprendidos por Cărtărescu, en los que se llegan a reconocer reacciones, por parte del escritor, a la posición que ocupaba en el panorama literario español, a una coyuntura o hecho determinado o al contexto comunicativo en cuestión. Resulta especialmente interesante el retrato que el autor bucarestino forja de sí mismo a través de estos discursos, los “automitos” que pone en juego con la intención de persuadir, de convencer al público de su condición de autor vocacional que mantiene con la literatura una relación natural, casi orgánica.

El libro se cierra con una entrevista del autor al escritor bucarestino, realizada a través del servicio de mensajería de una conocida red social, entre finales del año 2019 y comienzos de 2020. En ella, Iacob plantea a Cărtărescu cuestiones relacionadas con el impacto dispar que su obra ha tenido en los distintos campos literarios en los que ha sido traducida o con su actitud en actos y eventos determinados; y le pregunta acerca de la existencia de una (auto)imagen específicamente española. Las respuestas ofrecen un complemento (y, en ocasiones, también un contrapunto) interesante a las conclusiones del investigador.

Se trata de un enfoque novedoso y al mismo tiempo necesario sobre el autor rumano, que toma en cuenta aspectos que generalmente no se suelen considerar en los estudios académicos, y lo hace, además, centrándose en el contexto hispánico. Estas características: novedad, originalidad, pertinencia y focalización en un marco geográfico y cultural concreto, se aprecian ya desde la misma hipótesis de la investigación, esto es, si existe una imagen (autoimagen, en este caso) española del escritor, diferente de la proyectada en otros países (al menos en aquellos en los que goce o haya gozado de un estatus similar).

Animamos a cualquier interesado en el escritor rumano a realizar este recorrido por la evolución de la autorrepresentación de Cărtărescu en España, que se completará, y probablemente se entrecruzará, con el de su *aloethos*, en el volumen *Cărtărescu. Ala Derecha*.

Referencias:

Iacob, M. (2023). *Cărtărescu. Ala Izquierda. Autoimagen de Mircea Cărtărescu en España (1993-2018)* [Cărtărescu. Left Wing. Self-image of Mircea Cărtărescu in Spain (1993-2018)]. Almería: Editorial Universidad de Almería. ISBN: 978-84-1351-261-7. 280 pp.

Contributors

<https://orcid.org/0009-0001-9829-1576>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/NFS-0395-2025>

Raluca Georgiana Babii has been a PhD student at the Doctoral School of Philological Studies in Iași since 2021. Her thesis is titled *The Sentimental Novel in Interwar Romanian Literature*, and her main research interests include Literary and Cultural Studies, Digital Literary Resources, Genre Theory, Literary History. She researched and hermeneutically explored the evolution of the Romanian sentimental novel, starting with the 19th century and focusing on the interwar period.

<https://orcid.org/0000-0003-2832-3269>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAZ-7093-2020>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57284261900>

Gabriela Bodea, PhD, is Associate Professor at the Faculty of Economics and Business Administration, Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca. She holds a PhD in Economics (1997) and teaches *Economics* and *Communication Deontology*. She coordinates a *Reading Circle in Economics* with students of the faculty. Research interests: *Economics* (social and cultural asymmetries; social and economic imbalances; crises: economic crisis, cultural crisis, crisis of elites, crisis of democracy); *Culture*; *Communication*; *Anthropology*. Significant published books: *Microeconomia: principiile și mecanismele jocului / Microeconomics: Game's Principles and Mechanisms* (2002); *Comunicarea: expresie și deontologie / Communication: expression and deontology* (2007); *Dezvoltarea durabilă, 37°C / Sustainable development, 37 degrees Celsius* (2014); *Clash-ul crizelor sau viclenia lumii asimetrice / The Clash of Crises or the Guile of the Asymmetric World* (2023). She has papers published in peer-reviewed journals and scientific conference proceedings.

<https://orcid.org/0009-0004-1837-1368>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/MEQ-2004-2025>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55203625400>

Romanița Constantinescu, PhD, is a Senior Lecturer (UK) / Associate Professor (US) in General and Comparative Literature at the University of Bucharest, Romania. She completed her studies in Romance and German Philology at the University of Bucharest, subsequently pursuing German Studies and Philosophy at the *Albert Ludwig* University of Freiburg, where she earned her PhD *summa cum laude* in 1998.

In addition to her role at the University of Bucharest, Dr. Constantinescu has held numerous teaching positions abroad. She worked as a Lecturer in Romanian Studies at the University of Cologne (1998–2000) and as a Visiting Professor in Romanian Literary and Media Studies at the University of Vienna (2004–2005). Her academic career also includes teaching at the University of Mannheim and *Johannes Gutenberg* University of Mainz. Since 2008, she has been a Lecturer in Romanian Studies at *Ruprecht Karl* University of Heidelberg.

In 2010, Dr. Constantinescu received the Best Book of the Year Award in Comparative Literature from the Romanian Association of General and Comparative Literature for her work *Steps on the Borderline: Studies on the Romanian Imaginary of Borders*.

She is currently an editor of *HeLix - Dossiers zur romanischen Literaturwissenschaft* and serves on the Editorial Board of *Transponticae*. Dr. Constantinescu has published extensively on topics such as the modern narrator, the aesthetic category of the picturesque, country branding, geopoetic imagination, and allegory.

<https://orcid.org/0000-0002-0727-9484>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/MFK-0679-2025>

Delia Georgeta Ćupurdija is a lecturer at the Department of Romance Studies from the Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Zagreb, Croatia. She has been occupying this position since 2009. She has studied at *École Supérieure d'Interprètes et de Traducteurs, Sorbonne Nouvelle Paris 3* (2005-2007) and worked as a collaborator in the same institution. She has been part of the editorial team of the bilingual journal *Verso Intercultural* since its foundation in 2019. She has a deep understanding of language structure, usage, and development, with a proven ability to apply this knowledge to a wide range of linguistic tasks. She has translated two books, and she is the author of several articles covering a wide range of topics from translation studies to linguistics and geocriticism.

<https://orcid.org/0000-0001-5074-5228>
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/K-4639-2013>
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57194623783>
UEFISCDI ID (UEF-ID): U-1700-039C-8022

Daniel Dejica, PhD, habil., Professor in the Department of Communication and Foreign Languages and Dean of the Faculty of Communication Sciences, Politehnica University Timișoara. PhD supervisor, affiliated to the Doctoral School of Humanities, West University of Timișoara. Director of the Center for Advanced Translation Studies (PoliCAT) within Politehnica University Timișoara. His didactic and research interests include translation, discourse analysis, intercultural and interlinguistic communication. He was part of the Doctoral Studies Committee of the European Society for Translation Studies (2009-2018). He coordinates the Translation Studies book series within the Politehnica Publishing House, the Professional Communication and Translation Studies international conference, and is part of the editorial of scientific boards of numerous scientific journals. Together with Muguraș Constantinescu and Titela Vîlceanu, he coordinates *A History of Translations in Romanian*, a series of volumes published by the Publishing House of the Romanian Academy. Personal website: <https://sites.google.com/view/daniel-dejica/> ; E-mail: daniel.dejica@upt.ro

<https://orcid.org/0009-0001-3558-5219>
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/MFH-1014-2025>

Maria-Corina Dimitriu is an MA student in Romanian Literature and Literary Hermeneutics at the *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași, Romania and a junior researcher associate at the Digital Humanities Laboratory of the same institution. She was a CLS INFRA fellow at the Trier Center for Digital Humanities (University of Trier) in the autumn of 2024. She is a co-author of *Un dicționar al exilului feminin românesc* [*A Dictionary of the Romanian Feminine Exile*].

<https://orcid.org/0000-0002-5403-2994>
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/LSJ-8476-2024>
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211626179>

Alba Diz Villanueva, PhD, is a Lecturer (UK) / Associate Professor (US) in Romance Studies at the *Complutense* University of Madrid, accredited as a Tenured Doctor. She received a Ph.D. in Literature Studies (*Summa Cum Laude* with International Mention; Extraordinary Doctorate Award).

Her research lies primarily in literary criticism and comparative Romance literatures, with a particular focus on Romanian and Latin American literature. She places special emphasis on the relationship between literature and urban space. Her academic contributions include articles in peer-reviewed journals and chapters in scholarly monographs. She is also the author of the books *The Urban Space in the Narrative of Mircea Cărtărescu: From History to Metaphor* and *Bucharest in the Narrative of Mircea Cărtărescu: Readings of a City*.

She is currently the Secretary of the *Revista de Filología Románica*.

<https://orcid.org/0000-0002-1901-9268>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/V-6001-2017>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55632816200>

Nicoleta Ifrim, PhD, Habil is a Professor in Romanian literature at *Dunărea de Jos* University of Galați, Romania and has been the editorial assistant of the *Communication Interculturelle et Littérature* Journal, *Dunărea de Jos* University of Galați since September 2010. She received a Ph.D. in Philology (Romanian literature) *magna cum laude* in 2008 from the University of Pitești. Since 2017, she has been the Head of the Doctoral School of Socio-Humanistic Sciences at *Dunărea de Jos* University of Galați, Romania. She is the author of several studies on literary criticism, fiction, and contemporary Romanian Literature. Since 2011, she has collaborated with G. Călinescu Institute of Literary History and Theory – Romanian Academy (The Chronology of Romanian Literature. The Post-war Period).

<https://orcid.org/0000-0002-5764-8612>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/GYV-5527-2022>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55582137800>

Arleen Ionescu, PhD, Habil is a Senior Researcher (Cercetător științific 1) at West University of Timișoara. Her work on James Joyce and related aspects of modernism, as well as on various aspects of historical trauma, memory studies and Holocaust studies, has appeared in *James Joyce Quarterly*, *Journal of Modern Literature*, *Memory Studies*, *Oxford Literary Review*, *Parallax*, *Paragraph*, *Partial Answers*, and *Style*. She is a joint Editor-in-Chief of *Word and Text*. Her books include *Romanian Joyce: From Hostility to Hospitality* (2014) and *The Memorial Ethics of Libeskind's Berlin Jewish Museum* (2017). She co-edited (with Maria Margaroni) *Arts of Healing: Cultural Narratives of Trauma* (2020) and a co-edited issue (with Simona Mitroiu) on "Holocaust Narratives in the Post-testimonial Era" (*Parallax*, 2023). At present, she is finishing a monograph on several Jewish refugees who fled to Shanghai during WW2. (arleen.ionescu@e-uvt.ro)

<https://orcid.org/0000-0002-5425-2727>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/MDT-9347-2025>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=58318582100>

Alexandra Olteanu, 3rd year PhD candidate, holds the position of Assistant Professor at *Alexandru Ioan Cuza* University of Iași, Romania. She is a member of the Digital Humanities Laboratory research team. Her main scholarly interests encompass Cultural Studies, Digital Literary Studies, Genre Theory, and Literary History and Theory. With a focus on 19th-century literature, she has extensively researched the evolution of the Romanian novel. Her recent publications include: *Modelul Gazetăresc al Banditului Social în Romanul Tâlhăresc al Secolului al XIX-lea* [The feuilleton model of the social bandit in the nineteenth-century outlaw novel] (2023); *The Ideological Instrumentalization of Literary Myths in 19th Century Romanian Literature* (2023); *Social Banditry and Femininity in the 19th Century Hajduk Novel* (2023); *The Novel as the Foundation of Romanian Literary Terminology in the Age of Cultural Modernity* (2023); *Romanul Judiciar. Către un Nou Subgen al Romanului Istoric Românesc* [The Judicial Novel: Toward A New Subgenre of the Romanian Historical Novel] (2024); *Romantic Historicism and The Rise of the Historical Novel in the 19th Century Romanian Literature* (2024).

<https://orcid.org/0000-0002-8288-6516>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/MDT-7953-2025>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57209775967>

Felix Nicolau is a Professor in the Department of Foreign Languages and Communication, The Technical University of Civil Engineering, Bucharest, Romania and a visiting lecturer at the University of Granada. He was a visiting lecturer on the part of the Romanian Language Institute at the Universities of Lund, Sweden, and at *Complutense* University of Madrid. He defended his PhD in Comparative Literature in 2003 and is the author of eight books of literary and communication theory: *Morpheus: from Text to Images. Intersemiotic Translations* (2016), *Take the Floor. Professional Communication Theoretically Contextualized* (2014), *Cultural Communication: Approaches to Modernity and*

Postmodernity (2014), *Comunicare și creativitate. Interpretarea textului contemporan* (Communication and Creativity. The Interpretation of Contemporary Text, 2014), *Homo Imprudens* (2006), *Anticanonice* (Anticanonicals, 2009), *Codul lui Eminescu* (Eminescu's Code, 2010), and *Estetica inumană: de la Postmodernism la Facebook* (The Inhuman Aesthetics: from Postmodernism to Facebook, 2013), five volumes of poetry (*Kamceatka – time IS honey*, 2014) and two novels. He is a member of the editorial boards of *The Muse* – an International Journal of Poetry and *Metaliteratura* magazines. His areas of interest are translation studies, the theory of communication, comparative literature, cultural studies, British and American studies, and Romanian studies.

<https://orcid.org/0000-0002-7549-8427>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/ADO-3917-2022>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57212844317>

Valerica Sporiș is an Associate Professor in the Department of Romance Studies at *Lucian Blaga* University of Sibiu. She received a Ph.D. in Philology in 2006 from *Lucian Blaga* University of Sibiu. She teaches Stylistics, Grammar, Romanian as a Foreign Language, and Language and Communication. She is the author of several books and articles in the field of Romanian Linguistics (Grammar, Stylistics, Lexicology, and Cognitive Linguistics). She is currently a Researcher II in two ongoing projects: *The coverage and reception of the Russian-Ukrainian conflict in Polish, Romanian and English-language media: A comparative critical discourse study with recommendations for journalism training* (CORECON), *The Preservation, Transformation and Study of Romanian Linguistic Heritage in the Context of Globalization* (PATLIRO).

<https://orcid.org/0009-0000-0278-8389>

Adriana Toma received her PhD from the Doctoral School of Humanities, West University of Timisoara. She teaches English at *Stefan Hell* High School in Arad. Her main research areas are linguistics and teaching English as a Foreign Language. She is the author/co-author of different articles and studies such as: *The Teaching System in the European Union*, *Seria de studii de traductologie și integritate europeană*, *The European Union through the eyes of the Romanian Youth*, 2021, *Teorii și bune practici în educația pozitivă în contextul incluziunii sociale*, 2023, *Mental Translation and Communicative School Activities*, 2023. She has been teaching English to students from the first grade up to high school for over 25 years. E-mail: adrianatoma33@yahoo.com

<https://orcid.org/0000-0001-7200-0761>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAS-6218-2020>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=37116033900>

Dumitru Tucan is a professor in the Department of Romanian and Classical Studies at the West University of Timișoara. He specializes in Literary Theory and Cultural Studies. His recent research focuses on the culture and artifacts of 20th-century totalitarian regimes, particularly the cultural memory of the Holocaust and the Gulag in Eastern Europe. He is a contributor to the volume *Panorama postcomunismului în România* (Panorama of Post-Communism in Romania, 2022).

His most recent works include *Dostoevsky and Gulag Literature* (2021), *Recuperarea istoriei traumatice și jocurile memoriei. Despre memoria Holocaustului din România* (Recovering Traumatic History and the Games of Memory: On the Memory of the Holocaust in Romania, 2020), *The Diary as Survival: Dehumanization, Death, and Suffering in the Holocaust Diaries of Children and Teenagers* (2021), and *Calea spre genocid. Antisemitismul european. Antisemitismul românesc* (The Path to Genocide: European Antisemitism. Romanian Antisemitism, 2024), co-authored.

<https://orcid.org/0000-0002-2158-4338>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/JFJ-1671-2023>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57211606656>

Andra-Iulia Ursa, PhD, is a Senior Lecturer in Translation and Interpreting Studies at *1 Decembrie 1918* University of Alba Iulia, Romania. Her PhD research focused on translation strategies for rendering James Joyce's distinctive writing style into Romanian. Her research and publications address semantic, syntactic, and pragmatic strategies in the field of literary translation, untranslatability, and world literature. Her teaching activity focuses on English Didactics, Translation Theory and Practice, Simultaneous and Consecutive Interpreting, English Syntax, Technical Translation, Literary Translation, and ESP (English for Law, and English for Economics and Business). As part of her professional engagement, she contributes as an editorial board member for the *Swedish Journal of Romanian Studies* and *Incursions into the Imaginary*. She is also a certified translator of English and French and has thirteen years of experience working in the translation of legal and technical documents and interpreting for international conferences.

<https://orcid.org/0009-0005-5334-4741>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/MGA-8872-2025>

Dr. Attila Varga holds a PhD in History. He is a researcher at the Romanian Academy, *George Barițiu* Institute of History in Cluj-Napoca and an associate researcher at Oxford Brookes University (UK). His doctoral thesis focused on the relationship between the Roman Catholic Church, the state and Freemasonry in Banat and Hungary in the second half of the 19th century. He has written a number of books and studies on the history of elites in Banat, Transylvania and Central and Eastern Europe. Subsequently, his scientific activity focused on interdisciplinary research on topics of great interest, such as the history of freemasonry and secret societies in Romania, Hungary and Sweden, eugenics in Central and Northern Europe, film history, the history of computer science and nuclear energy, the transfer of computer and nuclear technology in communist Romania.